

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Міністерство оборони України

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Міністерство оборони України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЕГКОДУХ Віктор Вікторович

УДК 94(477)"2014/2022":32.019.5:355.01

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ПІД ЧАС АГРЕСІЇ
НА СХОДІ УКРАЇНИ (КВІТЕНЬ 2014 – ЛЮТИЙ 2022 РР.)**

Спеціальність 032 "Історія та археологія"

Галузь знань 03 "Гуманітарні науки"

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Легкодух

Науковий керівник: КУЦЬКА Олеся Миколаївна, доктор історичних наук,
професор

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Легкодух В.В. Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 "Гуманітарні науки" за спеціальністю 032 "Історія та археологія". – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів, 2026.

Обрана тема є науково й суспільно значущою з огляду на те, що російська пропаганда стала одним із ключових інструментів гібридної агресії проти України, безпосередньо впливаючи на перебіг воєнних дій, міжнародне сприйняття збройного протистояння та стан суспільної свідомості. Дослідження особливостей російського інформаційно-психологічного впливу під час агресії на Сході України у зазначений період дає змогу системно проаналізувати механізми формування ворожих наративів, маніпуляції історичною пам'яттю, ідентичністю та політичними смислами. У науковому вимірі тема сприяє поглибленню розуміння феномену інформаційної війни в сучасних збройних конфліктах і типології пропагандистських практик. У суспільному вимірі дослідження має важливе значення для протидії дезінформації, зміцнення інформаційної безпеки України та формування стійкості суспільства до зовнішніх впливів.

Мета дослідження полягає у комплексному теоретичному та методологічному осмисленні підходів до виявлення специфіки, механізмів функціонування та наслідків російської пропаганди в умовах збройної агресії на Сході України у період з квітня 2014 по лютий 2022 року, з урахуванням її інформаційно-психологічного впливу на українське суспільство, військовослужбовців, громадян Російської Федерації та міжнародну аудиторію, а також у розробленні науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи протидії пропагандистським і дезінформаційним впливам.

Відповідно до визначеної мети дисертаційного дослідження поставлено такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми, класифікувати джерельну базу та визначити методологію дослідження сутності російської пропаганди;
- розкрити механізми інформаційного впливу РФ на громадян України, розмежувавши технології маніпулювання цивільним населенням та методи ІПсО проти українських військовослужбовців;
- виявити особливості пропаганди на внутрішню аудиторію РФ, зокрема специфіку ідеологічної підготовки власного військового контингенту та механізми формування антиукраїнських настроїв у російському соціумі;
- дослідити еволюцію російських наративів для зарубіжної аудиторії, простеживши зміну офіційних інтерпретацій подій від активної (2014 – 2015 рр.) до позиційної фази війни (2015 – 2022 рр.);
- встановити кореляцію між інформаційними кампаніями та динамікою воєнних дій на Сході України у досліджуваний період;
- оцінити наслідки пропагандистського впливу та сформулювати рекомендації щодо вдосконалення системи протидії інформаційним чинникам ГВ.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, науковості та системності, що дозволяють розглядати російську пропаганду як складний багаторівневий феномен у контексті ГВ та збройної агресії проти України. У роботі застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, а також спеціально-історичні методи – проблемно-хронологічний, історико-порівняльний та історико-типологічний – для виявлення етапів, форм і змісту пропагандистської діяльності Російської Федерації у 2014 – 2022 рр. Міждисциплінарний підхід із залученням елементів політології, соціальної психології та комунікативістики дав змогу проаналізувати механізми інформаційно-психологічного впливу на різні цільові аудиторії. Для опрацювання джерельної бази використано методи контент-аналізу, дискурс-аналізу та порівняльного аналізу наративів, що забезпечило

комплексне осмислення пропагандистських практик, їх еволюції та наслідків у контексті російсько-українського збройного протистояння.

У межах дослідження застосовано авторську методику аналізу дезінформаційних механізмів, що дозволяє виявити специфіку інформаційного впливу на різні цільові аудиторії. Визначено методологічний інструментарій та теоретичні концепції, які використовуються під час історичного пізнання явищ інформаційної агресії. Розглянуто значення та смисли діяльності різних груп, залучених до поширення російської дезінформації, відповідно до структурованих періодів конфлікту, в контексті загроз порушення загальнолюдських і національних цінностей.

Об'єкт дослідження – російська пропаганда та дезінформація. Предмет дослідження – зміст, форми та методи російської пропаганди в контексті агресії проти України у період з квітня 2014 р. по лютий 2022 р.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що при вирішенні наукового завдання, яке раніше не розглядалося воєнно-історичною наукою, у дисертації вперше: здійснено типологізацію ключових наративів російської пропаганди на основі критерію диференціації цільових аудиторій; аргументовано функціонування пропаганди як цілісної системи ідеологічної та психологічної детермінації суспільства. Уточнено та доповнено: концептуальну роль "історичної міфології" як домінантного інструменту легітимації агресії; кореляційну залежність між положеннями воєнної доктрини РФ та динамікою трансформації інформаційних пріоритетів; теоретичне осмислення інформаційно-психологічного впливу як базового компонента гібридної стратегії; методологію виявлення прихованих смислів у медіаконтенті РФ.

Аналіз стану наукової розробки теми засвідчив, що попри її високу актуальність і наукову значущість проблема особливостей російської пропаганди в умовах агресії на Сході України залишається недостатньо комплексно опрацьованою в українській та зарубіжній воєнно-історичній науці. Водночас наявна джерельна база є загалом репрезентативною та достатньою для об'єктивного осмислення обраної проблематики. Поєднання опрацювання

наукової літератури й джерел із застосуванням загальновизнаних принципів науковості та комплексу загальнонаукових і спеціально-історичних методів забезпечило можливість повноцінного розкриття теми, реалізації поставлених дослідницьких завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження.

У ході дослідження встановлено, що стратегія РФ базувалася на поєднанні широкомовного телевізійного впливу на цивільне населення з точковими психологічними операціями проти військовослужбовців. Визначено, що ключовими меседжами для цивільних було дискредитування державних інституцій та нав'язування концепту "неспроможної держави". Стосовно військовослужбовців ЗСУ розкрито тактику використання деморалізуючих розсилок (СМС, соціальні мережі) та персоналізованого залякування. Сформульовано висновок про те, що інформаційний вплив на цьому етапі був спрямований на розрив єдності між армією та суспільством і придушення волі до збройного спротиву.

Встановлено, що політико-ідеологічна робота серед особового складу збройних сил РФ базувалася на дегуманізації образу українського воїна та легітимізації концепції "захисту співвітчизників". Визначено, що пропаганда для російських громадян трансформувала агресивну війну у свідомості населення на "справедливу визвольну місію". Розкрито роль державних медіахолдингів РФ у створенні паралельної реальності, де Україна виступала "маріонеткою Заходу". Сформульовано тезу про те, що російська пропаганда в цей період успішно завершила процес сакралізації конфлікту, підготувавши когнітивне підґрунтя для майбутнього повномасштабного вторгнення.

Встановлено, що в ході активної фази протистояння (2014 – 2015 рр.) офіційний Кремль активно інтерпретував події як "внутрішньоукраїнський конфлікт" (громадянську війну), заперечуючи присутність регулярних військ РФ. Визначено, що під час позиційної фази (2015 – 2022 рр.) коментування ситуації Російською Федерацією змістилося в бік звинувачення України у невиконанні Мінських домовленостей із метою зняття міжнародних санкцій. В роботі розкрито механізми використання мережі іноземних агентів впливу та

багатомовних медіаресурсів (RT, Sputnik) для розмивання відповідальності агресора. Сформульовано положення про те, що зовнішня пропаганда РФ була спрямована на втому міжнародної спільноти від "українського питання" та делегітимізацію суб'єктності України на світовій арені.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукового розуміння феномену російської пропаганди як складової ГВ, уточненні концептуальних підходів до аналізу інформаційно-психологічного впливу та розширенні інтерпретацій сучасних збройних конфліктів в історичній науці.

Теоретичний зміст роботи відповідає сучасному стану наукових історичних знань, включає актуальні теорії, концепції та термінологію досліджуваного напрямку, що формують загальні та спеціальні компетентності майбутніх викладачів і докторів філософії у галузі 03 "Гуманітарні науки" спеціальності 032 "Історія та археологія".

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлене його комплексним характером і відповідністю сучасним потребам суспільно-політичного розвитку України, проти якої розв'язана ГВ як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу, що ведеться цинічно, без оголошення, але як найбільш масштабна та жорстока війна після Другої світової. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання в науково-дослідній та освітній діяльності, у підготовці навчальних курсів і методичних матеріалів, а також у розробленні рекомендацій для протидії пропаганді та дезінформації у сфері національної й інформаційної безпеки.

Окрім історичної науки, дослідження має міждисциплінарне значення для сфер політології, соціології, психології, інформаційної безпеки, комунікаційних технологій, а також кібернетики (у частині аналізу цифрових інструментів впливу).

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію обговорено та схвалено на засіданні кафедри історії Інституту психологічної підтримки персоналу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Основні положення праці оприлюднені на 10-ти міжнародних конференціях.

Ключові слова: Антитерористична операція, операція Об'єднаних сил, інформаційно-психологічні операції, російсько-українська війна, російська пропаганда, гібридна війна, збройний конфлікт, інформаційно-комунікативне середовище, геополітика, рашизм, дезінформація, інформаційна війна, збройна агресія Російської Федерації проти України, морально-психологічне забезпечення, інформаційна безпека.

ABSTRACT

Lehkodukh V.V. *Features of Russian Propaganda during the Aggression in Eastern Ukraine (April 2014 – February 2022)*. Qualification research paper (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 03 "Humanities", specialty 032 "History and Archaeology". Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, 2026.

The chosen topic is of significant scholarly and societal relevance, as Russian propaganda became one of the key instruments of hybrid aggression against Ukraine, directly influencing the course of hostilities, the international perception of the armed conflict, and the state of public consciousness. The study of the specific features of Russian information and psychological influence during the aggression in Eastern Ukraine in the specified period makes it possible to systematically analyse the mechanisms of constructing hostile narratives and manipulating historical memory, identity, and political meanings. In the academic dimension, the topic contributes to a deeper understanding of information warfare in contemporary armed conflicts and the typology of propaganda practices. In the societal dimension, the research is important for countering disinformation, strengthening Ukraine's information security, and enhancing societal resilience to external influences.

The aim of the research is to provide a comprehensive theoretical and methodological understanding of the approaches to identifying the specificity, mechanisms, and consequences of Russian propaganda during the armed aggression in Eastern Ukraine from April 2014 to February 2022, taking into account its information-psychological impact on Ukrainian society, military personnel, citizens of the Russian Federation, and international audiences, as well as to develop scientifically grounded practical recommendations for improving the system of countering propaganda and disinformation influences.

The research objectives include:

- analysing the state of scholarly development of the problem, classifying the source base, and defining the methodology for studying the essence of Russian propaganda;
- revealing the mechanisms of Russia's information influence on Ukrainian citizens, distinguishing between manipulation technologies targeting civilians and psychological operations against Ukrainian military personnel;
- identifying the specific features of propaganda aimed at Russia's domestic audience, including the ideological preparation of its military contingent and the mechanisms of forming anti-Ukrainian sentiments within Russian society;
- examining the evolution of Russian narratives for foreign audiences, tracing the shift in official interpretations of events from the active phase (2014 – 2015) to the positional phase of the war (2015 – 2022);
- establishing correlations between information campaigns and the dynamics of hostilities in Eastern Ukraine during the studied period;
- assessing the consequences of propaganda influence and formulating recommendations for improving the system of countering information factors of hybrid warfare.

The methodological basis of the study includes the principles of historicism, objectivity, scientific validity, and systemic analysis, which make it possible to consider Russian propaganda as a complex multi-level phenomenon within the context of hybrid warfare and armed aggression against Ukraine. The research employs general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, as well as special historical methods – problem-chronological, comparative-historical, and typological to identify the stages, forms, and content of the propaganda activities of the Russian Federation in 2014 – 2022. An interdisciplinary approach incorporating elements of political science, social psychology, and communication studies enabled the analysis of information-psychological influence mechanisms on various target audiences. Content analysis, discourse analysis, and comparative narrative analysis were used to process the source base, ensuring a comprehensive understanding of propaganda

practices, their evolution, and their consequences in the context of the Russian-Ukrainian armed confrontation.

The study applies an original methodology for analysing disinformation mechanisms, allowing the identification of the specific features of information influence on different target audiences. The methodological tools and theoretical concepts used in the historical study of information aggression phenomena are defined. The significance and meanings of the activities of various groups involved in disseminating Russian disinformation are examined in relation to the structured periods of the conflict and in the context of threats to universal and national values.

The object of the study is Russian propaganda and disinformation.

The subject of the study is the content, forms, and methods of Russian propaganda in the context of aggression against Ukraine from April 2014 to February 2022.

The scientific novelty of the results lies in the fact that, for the first time, the dissertation: systematises and typologises the key narratives of Russian propaganda based on the differentiation of target audiences; substantiates the functioning of propaganda as an integrated system of ideological and psychological determination of society. It clarifies and expands: the conceptual role of "historical mythology" as a dominant tool for legitimising aggression; the correlation between the provisions of the Russian military doctrine and the dynamics of information priorities; the theoretical understanding of information-psychological influence as a fundamental component of hybrid strategy; and the methodology for identifying hidden meanings in Russian media content.

The analysis of the state of scientific development of the topic showed that, despite its high relevance and scientific significance, the problem of the features of Russian propaganda in the context of aggression in the East of Ukraine remains insufficiently comprehensively studied in Ukrainian and foreign military-historical science. At the same time, the available source base is generally representative and sufficient for an objective understanding of the selected issues. The combination of the study of scientific literature and sources with the application of generally

recognized principles of scientificity and a complex of general scientific and special-historical methods provided the possibility of full disclosure of the topic, the implementation of the research tasks set and the achievement of the goal of the dissertation research.

During the course of the research, it was established that the strategy of the Russian Federation relied on a combination of broad-reach television influence targeting the civilian population and targeted psychological operations directed against military personnel. It was determined that the key messages aimed at civilians focused on discrediting state institutions and imposing the concept of a "failed state." With regard to the personnel of the Armed Forces of Ukraine, the study revealed the tactics of using demoralizing mass messaging (SMS, social media) and personalized intimidation. It was concluded that, at this stage, information influence was aimed at undermining the unity between the army and society and suppressing the will to armed resistance.

It was also established that the political and ideological work conducted among the personnel of the Russian armed forces was based on the dehumanization of the image of the Ukrainian soldier and the legitimization of the concept of "protecting compatriots." The research determined that propaganda aimed at Russian citizens transformed the aggressive war, in the public consciousness, into a "just liberation mission." The role of Russian state media holdings in constructing a parallel reality – one in which Ukraine appeared as a "Western puppet" – was revealed. The study formulated the argument that Russian propaganda during this period successfully completed the process of sacralizing the conflict, thereby preparing the cognitive foundations for the future full-scale invasion.

It was established that during the active phase of the confrontation (2014 – 2015), the official Kremlin consistently interpreted the events as an "internal Ukrainian conflict" (a civil war), denying the presence of regular Russian armed forces. It was determined that during the positional phase (2015 – 2022), Russia's public commentary shifted toward accusing Ukraine of failing to implement the Minsk Agreements, with the aim of lifting international sanctions. The study reveals the mechanisms through which Russia employed a network of foreign agents of

influence and multilingual media platforms (RT, Sputnik) to obscure the aggressor's responsibility. It is argued that Russia's external propaganda was directed at fostering international fatigue with the "Ukrainian question" and delegitimizing Ukraine's subjectivity on the global stage.

The theoretical significance of the research lies in deepening scholarly understanding of Russian propaganda as an integral component of hybrid warfare, refining conceptual approaches to the analysis of information-psychological influence, and expanding interpretations of contemporary armed conflicts within historical scholarship.

The theoretical content of the dissertation corresponds to the current state of historical knowledge and incorporates relevant theories, concepts, and terminology of the field, forming both general and specialized competencies required of future lecturers and Doctors of Philosophy in the field of Humanities (03), specialty 032 "History and Archaeology."

The practical significance of the research results is determined by the comprehensive nature of the study and its relevance to the contemporary socio-political development of Ukraine, against which a "hybrid war" has been waged as a key instrument of Russia's revanchist geostrategy – conducted cynically, without formal declaration, yet no less extensive or brutal. The practical value of the findings lies in their applicability to research and educational activities, the development of academic courses and methodological materials, as well as the formulation of recommendations for countering propaganda and disinformation in the sphere of national and information security.

Beyond the field of historical studies, the research has interdisciplinary relevance for political science, sociology, psychology, information security, communication technologies, and cybernetics (particularly in the analysis of digital instruments of influence).

Approval of the dissertation materials. The dissertation was discussed and approved at a meeting of the Department of History of the Personnel Psychological Support Institute of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy. The main findings of the study were presented at ten international academic conferences.

Keywords: Anti-Terrorist Operation, Joint Forces Operation, information and psychological operations, Russian-Ukrainian war, Russian propaganda, hybrid warfare, armed conflict, information and communication environment, geopolitics, rashism, disinformation, information warfare, armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, moral and psychological support, information security.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України категорії "Б", в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Легкодух В.В. Аналіз зовнішнього впливу Російської Федерації на військовослужбовців Збройних Сил України через засоби мобільного зв'язку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць*. Київ, 2022. Вип. 33 – 34. С. 60–70. <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2022-12-33-34-60-70>

2. Легкодух В.В. Взаємодія Збройних Сил України та громадянського суспільства у питанні протидії російській пропаганді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2023. № 2(49). С. 57–65. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290425](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290425)

3. Легкодух В.В. Кіберзброя і дезінформація: як ГВ РФ формувала уявлення про "Новоросію" у Європі. *Журнал "Вісник гуманітарних наук" Серія: Історія та філософія*. Миколаїв, 2025. № 11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17249985>

4. Легкодух В.В. Роль інформаційної війни у російсько-українському конфлікті: аналіз впливу медіа. *Журнал "Актуальні питання у сучасній науці" Серія: Історія та археологія*. Київ, 2024. № 2(20). С. 866–876. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-866-876](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-866-876)

Статті у міжнародних наукових виданнях (Web of Science):

5. Lehkodukh V., Horielov V., Marchenko S., Khromova O., Shchyhelska H.. On the issue of historical origins and civilizational preconditions of the russian-ukrainian war of 2014-2022: attempts of scientific reflection. *Institute of Political Studies and Public Law "Dr. Humberto J. La Roche" of the Faculty of Legal and Political Sciences of the University of Zulia Maracaibo*. Venezuela, 2023. Vol. 41(76). P. 753–768. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.44>. (Особистий внесок автора дисертації – 20% тексту).

Розділи в колективних монографіях:

6. Lehkodukh V.V. *Propaganda as a tool of Russia's hybrid war against Ukraine: 2014 – 2021. Development trends in social science in the era of digitalization: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2023. P. 193–219. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-292-0-9>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

7. Легкодух В.В. Інформаційно-психологічний вплив частин психологічних операцій РФ на військовослужбовців Збройних сил України в умовах війни: *Збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції "Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи"*. 31 жовтня 2022 року. Київ: НУОУ, 2022. С. 33–36.

8. Легкодух В.В. Технічні засоби російської пропаганди: *Збірник тез доповідей III Міжнародної наукової конференції "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки"*. 28 лютого 2023 року. Львів: НАСВ, 2023. С. 82–83.

9. Легкодух В.В. Результати досліджень джерел усної історії щодо інформаційно-психологічних операцій РФ проти українських військовослужбовців: *Збірник тез доповідей IX Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні питання забезпечення кібербезпеки та захисту інформації"*. 30 березня 2023 року. Київ: Європейський університет, 2023. С. 60–63.

10. Легкодух В.В. Протидія російській пропаганді щодо "українського питання" серед громадян тимчасово окупованих територій: *Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції "Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану"*. 23 листопада 2023 року. Хмельницький: НА ДПСУ, 2023. С. 639–640.

11. Легкодух В.В. Пропаганда у збройних формуваннях рф під час агресії проти України: *Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної*

конференції "Українське військо: сучасність та історична ретроспектива". 30 листопада 2023 року. Київ: НУОУ, 2023. С. 71.

12. Легкодух В.В. Інформаційна зброя як невід'ємний компонент російсько-української війни 2014–2021 рр.: *Збірник тез доповідей IV Міжнародної наукової конференції "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки"*. 21 лютого 2024 року. Львів: НАСВ, 2024. С. 120–122.

13. Легкодух В.В. Російська пропаганда війни як загроза демократичним цінностям: *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Війна в Україні – виклик євроатлантичним цивілізаційним цінностям"*. 24-25 червня 2024 року. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 34 – 37. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-451-1-8>

14. Легкодух В.В. Маніпуляція історичними наративами у російській пропаганді щодо подій на Сході України: стратегія формування громадської думки в РФ: *Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції "Глобальні наукові тенденції в історії, політології, соціології та філософії"*. 3-4 жовтня 2024 року. Рига: Балтійська міжнародна академія, 2024. С. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-490-0-2>

15. Легкодух В.В. Еволюція російської пропаганди щодо України після розпаду СРСР та роль Сил оборони України у протидії агресії: *Збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції "Українське військо: сучасність та історична ретроспектива"*. 28 листопада 2024 року. Київ: НУОУ, 2024. С. 78–79.

16. Легкодух В.В. "Новоросія" як інструмент ГВ: картографічна пропаганда у міжнародному просторі: *Збірник тез доповідей V Міжнародної наукової конференції "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки"*. 15 жовтня 2025 року. Львів: НАСВ, 2025. С. 134–135.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1. Історіографія дослідження	29
1.2. Джерельна база.....	56
1.3. Методологія дослідження	63
Висновки до Розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РФ НА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	71
2.1. Інформаційний вплив на цивільне населення	71
2.2. Інформаційно-психологічні операції на військовослужбовців збройних формувань	116
Висновки до розділу 2	131
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО ПОДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	133
3.1. Політико-ідеологічна робота серед збройних формувань Російської Федерації.....	133
3.2. Пропаганда щодо українського питання для російських громадян	159
Висновки до Розділу 3	184
РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ПРО ЗБРОЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ НА ЗАРУБІЖНУ АУДИТОРІЮ.....	185
4.1. Інтерпретація офіційним Кремлем подій е ході активної фази російсько- українського протистояння (квітень 2014 – лютий 2015 рр.)	185
4.2. Коментування Російською Федерацією ситуації в Луганській с Донецькій областях під час позиційної фази протистояння (березень 2015 – лютий 2022 рр.)	224
Висновки до Розділу 4	232
ВИСНОВКИ.....	234

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	240
ДОДАТКИ.....	342
Додаток А. Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації.....	342
Додаток Б. Акти впровадження матеріалів дисертації	346
Додаток В. Узагальнені таблиці (результати систематизації)	350
Додаток Г. Фото та скріншот докази.....	361
Додаток Д. Схеми та аналітичні діаграми (результати контент-аналізу)	381
Додаток Е. Картосхеми.....	391

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

АА	— армійська авіація
АТО	— Антитерористична операція
БпЛА	— безпілотний літальний апарат
ВНВ	— Військово-науковий вісник
ВПО	— внутрішньо переміщені особи
ГВ	— гібридна війна
ДНР/ЛНР	— Донецька народна республіка / Луганська народна республіка (так звані народні республіки, незаконні збройні формування)
ДСНС	— Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЄС	— Європейський Союз
ЗВТ	— зона вільної торгівлі
ЗМІ	— засоби масової інформації
ЗС РФ	— Збройні сили Російської Федерації
ЗСУ	— Збройні Сили України
ІпсО	— Інформаційно-психологічна операція
МВС	— Міністерство внутрішніх справ України
МПЗ	— Морально-психологічне забезпечення
НАТО (NATO)	— Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)
НМК	— Навчально-методичний комплекс
ООН	— Організація Об'єднаних Націй
ОРДЛО	— окремі райони Донецької та Луганської областей
ОСН	— об'єкти соціального призначення
ПсО	— психологічна операція
РЕБ	— радіоелектронна боротьба
РПЦ	— Російська православна церква
РФ	— Російська Федерація
СБУ	— Служба безпеки України
ЦРУ (CIA)	— Центральне розвідувальне управління США (Central Intelligence Agency)
DCFTA	— Глибока та всеохоплююча зона вільної торгівлі (Deep and Comprehensive Free Trade Area)
DW	— Дойче Велле (Deutsche Welle)
HUSJ	— Гарвардський журнал українських студій (Harvard Ukrainian Studies Journal)
OSINT	— розвідка на основі відкритих джерел (Open Source Intelligence)
RT	— Росія сьогодні (Russia Today)
SSEES	— Школа слов'янських та східноєвропейських студій (School of Slavonic & East European Studies)
UCL	— Університетський коледж Лондона (University College of London)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Важливість та актуальність презентованої теми аргументується наступним:

по-перше, пропаганда та інформаційно-психологічний вплив на противника є одним із ключових компонентів збройного протистояння в гібридних війнах (ГВ), чергова з яких ведеться Російською Федерацією на теренах України. В умовах сучасності інформаційна складова часто переважає силову, виконуючи функцію деморалізації ще до початку активних бойових дій;

по-друге, протягом початкового етапу російсько-української війни на Сході нашої держави закладалась основа та відбулося шліфування апробованих при анексії Автономної Республіки Крим форм і способів прокремлівського пропагандистського забезпечення бойових дій у XXI столітті. Це забезпечення в подальшому було розвинуте та масштабоване в ході широкомасштабного вторгнення військ противника в Україну у 2022 році;

по-третє, агресія Російської Федерації проти України є найважливішою подією історії України XXI століття, що викликає потребу детального її вивчення та фіксації подій і явищ з метою накопичення достовірних, науково підтверджених матеріалів для майбутніх поколінь і міжнародних судових інституцій;

по-четверте, потребою глибокого аналізу механізмів російської агресії, зокрема її інформаційно-психологічних компонентів, що базуються на положеннях воєнної доктрини РФ у геополітичному контексті, еволюції та впливу цих наративів на перебіг війни XXI століття. Вивчення типів, фаз та інструментів пропаганди дозволяє не лише краще зрозуміти природу гібридного конфлікту, що передував повномасштабному вторгненню військ РФ в лютому 2022 року, а й сформувати ефективні стратегії протидії в інформаційно-комунікативному середовищі за специфікою цільових груп застосованої РФ пропаганди та відповідними формами реагування національного та міжнародного рівнів;

по-п'яте, дослідження особливостей російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.) належать до актуальних питань історичної науки та водночас перетинаються з міждисциплінарними напрямками сучасної гуманітаристики. Зокрема, вони охоплюють наукові сфери конфліктології, політичної психології, інформаційної безпеки, медіакомунікацій, військової історії та геополітики. Таке дослідження дозволяє не лише реконструювати події збройного протистояння, а й виявити механізми інформаційно-психологічного впливу, які стали ключовими інструментами ГВ. Аналіз пропагандистських стратегій РФ у зазначений період сприяє глибшому розумінню трансформації воєнної доктрини, ролі м'якої сили, проксі-структур та дезінформації у сучасних війнах XXI століття.

Науковий виклик дослідження полягає у зміні парадигми сприйняття пропаганди: від суто філологічного чи соціологічного аналізу текстів до її розгляду як невід'ємного компонента воєнної стратегії держави-агресора. В історичній ретроспективі 2014 – 2022 рр. російська пропаганда не була лише "супроводом" бойових дій, а виступала специфічним видом озброєння, що готував підґрунтя для окупації та легітимізував насильство.

Практичне значення роботи зумовлене гострою потребою Держави у виробленні ефективної доктрини інформаційної безпеки, що базується на верифікованому історичному досвіді протистояння гібридній агресії. Дослідження періоду 2014 – 2022 рр. дає змогу виокремити "робочі моделі" російського впливу, що є ключовим для превентивної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, у межах наукових напрямів: "Історичний досвід ведення інформаційної та психологічної боротьби", "Дослідження теорії і практики зміцнення воєнно-політичних, воєнно-стратегічних та економічних основ безпеки України". Дослідження здійснено в рамках науково-дослідної роботи – шифр "Суспільство" (№ держреєстрації 0123U102207) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Об’єктом дослідження є пропаганда Російської Федерації в контексті агресії проти України.

Предметом дослідження є форми, методи, наративи та механізми інформаційно-психологічного впливу РФ на різні цільові аудиторії протягом 2014–2022 рр.

Мета дослідження: на основі аналізу джерел реконструювати цілісну систему російської пропаганди, виявити її особливості, еволюцію та роль у забезпеченні агресивних дій РФ на Сході України у визначені хронологічні межі.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що російська пропаганда у період квітень 2014 – лютий 2022 рр. була не спонтанною реакцією на події, а системно організованим інструментом гібридної агресії, який реалізовувався через багатофазні інформаційно-психологічні операції. Її структура, типи та засоби адаптувалися до змін у політичному, військовому та медійному середовищі, що дозволило РФ досягати стратегічних цілей впливу на різні цільові аудиторії, без прямого застосування сили.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, систематизувати джерельну базу дослідження та визначити методологічний інструментарій для розкриття сутності російської пропаганди;
- дослідити механізми інформаційно-психологічного впливу РФ на громадян України, виокремивши специфіку маніпулятивного впливу на цивільне населення та методи проведення ІПсО проти військовослужбовців українських збройних формувань;
- з’ясувати зміст та форми російської пропаганди на внутрішню аудиторію РФ, зокрема особливості політико-ідеологічної обробки власного військового контингенту та технології формування антиукраїнських настроїв серед російських громадян;
- визначити стратегічні напрями трансляції російських наративів на зарубіжну аудиторію, простеживши еволюцію офіційних кремлівських інтерпретацій подій від активної фази протистояння (2014 – 2015 рр.) до періоду позиційної війни (2015 – 2022 рр.);

- встановити зв'язок між інформаційними кампаніями та військовими діями на Сході України в зазначений хронологічний період;
- оцінити довгострокові наслідки пропагандистського впливу, надати рекомендації щодо механізмів упередження та протидії пропагандистському чиннику ГВ.

Хронологічні межі дослідження зумовлені предметом наукового пошуку й охоплюють період 2014 – лютий 2022 рр. Нижня хронологічна межа визначається початком 2014 року. Це пов'язано зі стартом проведення Антитерористичної операції у відповідь на розгул сепаратизму на Сході України, вторгнення російських диверсійних груп і захоплення державних установ у Донецькій і Луганській областях. Одним із ключових інструментів гібридної війни (ГВ) проти України став інформаційний вплив на внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що вимушено залишили територію окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО). Саме з цього моменту російська пропаганда перейшла від загальної дестабілізаційної риторики (що була характерна у період окупації РФ Автономної Республіки Крим) до системного воєнного інформаційного супроводу бойових дій, запровадивши специфічні наративи про "громадянську війну" та "захист народу Донбасу". Верхня хронологічна межа окреслена кінцем лютого 2022 року. Це – період перед початком широкомасштабного вторгнення РФ в Україну. Ця дата є логічним завершенням етапу "гібридної агресії" та переходом до "тотальної конвенційної війни". Завершення дослідження цим терміном дозволяє проаналізувати фінальну стадію ідеологічної підготовки російського та світового соціуму до великої війни, яка досягла своєї кульмінації взимку 2021 – 2022 рр.

Географічні межі охоплюють три основні ареали інформаційного впливу:

перший – територія України: насамперед Донецька та Луганська області (як безпосередня зона бойових дій та тимчасово окуповані території), а також загальнонаціональний інформаційний простір України, який піддавався деструктивному впливу через транскордонне мовлення та цифрові платформи;

другий – територія Російської Федерації: де відбувався процес ідеологічної обробки офіційною Москвою власного населення та особового складу збройних сил РФ з метою легітимації агресії та мобілізації ресурсів;

третій – глобальний інформаційний простір: країни Європейського Союзу та Північної Америки, де через розгалужену мережу іншомовлення (RT, Sputnik) та агентів впливу РФ намагалася змінити міжнародне сприйняття війни на Сході України.

Вважаємо таке розширення географічних меж за межі фактичного регіону конфлікту (Донбас) за необхідне, оскільки російська пропаганда діє як мережецентрична система. Аналіз лише регіонального контексту не дозволив би розкрити повноту стратегічного задуму Кремля, який передбачав одночасний вплив на жертву агресії (Україну), внутрішній ресурс (Росію) та міжнародного арбітра (Захід).

Методи дослідження. Дослідження базується на комбінації методів і принципів історичного пізнання, що враховують специфіку перетину історії з іншими галузями наук, такими як політологія, філософія, державне управління (зокрема, публік рилейшинз), міжнародні відносини та військова справа. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять загальнонаукові принципи об'єктивності, історизму, системності, соціального та міждисциплінарного підходів, що дали змогу комплексно осмислити феномен російської пропаганди як складової ГВ проти України. Зазначені принципи реалізовано через поєднання методу розвідки на основі відкритих джерел (Open Source Intelligence) із загальнонауковими логічними методами аналізу, синтезу, індукції та дедукції. У межах історичного дослідження застосовано спеціальні методи, зокрема хронологічний і проблемно-хронологічний – для простеження еволюції пропагандистських наративів упродовж 2014 – 2022 рр., історико-генетичний – для виявлення витоків і механізмів формування пропагандистських практик, а також методи періодизації, типологізації та порівняльного аналізу. Критичний аналіз джерел забезпечив об'єктивність і достовірність отриманих результатів, а методи контент-аналізу й івент-аналізу

допомогли систематизувати публікації та літературу. Дослідження побудоване за хронологічним принципом із урахуванням змін характеру збройного протистояння та інформаційного впливу. Застосування окреслених принципів і методів забезпечило досягнення поставленої мети та повне виконання наукових завдань дисертаційної роботи.

Наукова новизна. У дослідженні пропонується комплексний підхід до аналізу російської пропаганди як складової ГВ з урахуванням її еволюції, трансформації стратегій та адаптації до змін у міжнародному середовищі. Особливу увагу приділено періоду до широкомасштабного вторгнення у 2022 році, що дозволяє простежити логіку підготовки інформаційного простору до нової фази агресії.

Уперше:

здійснено типологізацію наративів російської пропаганди з чітким розмежуванням за цільовими аудиторіями (внутрішньоросійська, українська та міжнародна), що дозволило виявити механізми адаптації тих самих дезінформаційних тез під різні соціокультурні коди та політичні контексти;

доведено комплексний аналіз функціонування пропаганди як цілісної системи ідеологічної та психологічної підготовки суспільства до переходу від гібридних форм протистояння до тотальної конвенційної війни.

Уточнено:

роль "історичної міфології" як ключового інструменту легітимації агресії; доведено, що маніпуляція історичними концептами (зокрема "спільної колиски", "великої перемоги" та "захисту співвітчизників") слугує не лише виправданням війни, а й засобом дегуманізації противника;

взаємозалежність між еволюцією воєнної доктрини РФ (зокрема концепції "війни нового покоління") та динамікою зміни дезінформаційних акцентів, що дозволило синхронізувати інформаційні операції з етапами військової ескалації на Сході України.

Дістали подальший розвиток:

- концептуалізація інформаційно-психологічного впливу як невід'ємного компонента гібридної стратегії, де пропаганда виконує функцію "м'якої сили", що готує підґрунтя для застосування "жорсткої" військової сили;
- методологія виявлення прихованих смислів у медіаконтенті РФ, що дозволяє прогнозувати майбутні напрями зовнішньої політики Кремля через аналіз поточної ідеологічної підготовки в медіапросторі.

Практичне значення роботи зумовлене гострою потребою держави у виробленні ефективної доктрини інформаційної безпеки, що базується на верифікованому історичному досвіді протистояння гібридній агресії. Дослідження періоду 2014 – 2022 рр. дає змогу виокремити "робочі моделі" російського впливу, що є ключовим для превентивної діяльності. Одержані результати мають прикладну цінність, а саме:

- виявлені закономірності еволюції російських наративів дозволяють прогнозувати майбутні інформаційні атаки та завчасно готувати контрнативні;
- аналіз досвіду 2014–2022 рр. допомагає ідентифікувати "вразливі точки" суспільної свідомості, на які спрямовувався вплив (регіональні особливості, мовне питання, релігія), та розробляти заходи з підвищення стійкості (резильєнтності) громад;
- матеріали дисертації можуть бути використані для створення навчальних програм з медіаграмотності, курсів з новітньої історії України та спецкурсів для підготовки офіцерів інформаційно-психологічних операцій;
- аналітичні висновки будуть цінними під час реалізації заходів зі зміцнення національної (в тому числі інформаційної) безпеки нашої держави; застосування Збройних Сил України у воєнному протистоянні; підвищення морально-психологічного стану особового складу збройних формувань усіх військових структур та населення України напередодні та під час воєнного конфлікту; участі українських підрозділів у миротворчих місіях поза межами нашої держави;

- систематизовані факти російської дезінформації та її зв'язку з воєнними злочинами можуть бути використані як доказова база в межах інформаційно-дипломатичної боротьби на міжнародних майданчиках (ООН, ОБСЄ) для викриття агресивної сутності режиму РФ.

Результати дослідження **впроваджено** у навчальний процес кафедри воєнної історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Центру розвитку навчання та викладання Українського католицького університету, використані в організації повсякденної діяльності військової частини А1277 (додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Тексти розділів і висновки створено автором на підставі власного дослідження, критичного аналізу джерел та узагальнення емпіричних даних. Здобувач сформував концепцію та завдання, визначив теоретичну рамку, здійснив добір, критичну оцінку й систематизацію джерел, розробив і застосував методичний інструментарій, запропонував авторську внутрішню типологізацію наративів російської пропаганди з чітким розмежуванням за цільовими аудиторіями (внутрішньоросійська, українська та глобальна), що дозволило виявити механізми адаптації тих самих пропагандистських тез під різні соціокультурні коди та політичні контексти. Усі наукові результати одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено та схвалено на засіданні кафедри історії Інституту психологічної підтримки персоналу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Результати дослідження оприлюднені у виступах на науково-практичних конференціях: III Міжнародна науково-практична конференція "Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи" (м. Київ, 31 жовтня 2022 р.); III, IV, V Міжнародна наукова конференція "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки" (м. Львів, 28 лютого 2023 р., 21 лютого 2024 р., 15 жовтня 2025 р.); IX Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні питання забезпечення

кібербезпеки та захисту інформації" (м. Київ, 30 березня 2023 р.); II Міжнародна науково-практична конференція "Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану" (м. Хмельницький, 23 листопада 2023 р.); IV, V Міжнародна науково-практична конференція "Українське військо: сучасність та історична ретроспектива" (м. Київ, 30 листопада 2023 р., 28 листопада 2024 р.); Міжнародна науково-практична конференція "Війна в Україні – виклик євроатлантичним цивілізаційним цінностям" (м. Ужгород, 24-25 червня 2024 р.); Міжнародна наукова конференція "Глобальні наукові тенденції в історії, політології, соціології та філософії" (м. Рига, 3-4 жовтня 2024 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження апробовано та оприлюднено в 4-х наукових статтях у фахових виданнях, віднесених до категорій "Б", 1-ї публікації у виданні категорії "А", а також у розділі колективної монографії.

Структура та обсяг дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дослідження складається із переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків і додатків. Загальний обсяг роботи становить 393 сторінки, із них 220 – основний текст. Список використаних джерел налічує 913 позицій на 102 аркушах. Дисертація проілюстрована 19 рисунками (схемами, діаграмами, картосхемами), 33 фотографіями та скриншотами, 13 узагальнювальними таблицями, що розміщені у 4-х додатках, наведених на 42 аркушах.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження російської пропаганди у 2014 – 2022 рр. базується на критичному аналізі наукової літератури та репрезентативній джерельній базі. Перший розділ формує теоретико-методологічне підґрунтя роботи, що забезпечує об'єктивність реконструкції механізмів інформаційного впливу РФ та дозволяє систематизувати інструментарій подальшого аналізу при інтерпретації складних процесів інформаційного протиборства.

1.1. Історіографія дослідження

Пропаганда як інструмент зовнішньої політики набула критичного значення в умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України. Повноцінне дослідження особливостей цього інформаційного впливу в період з квітня 2014 по лютий 2022 року вимагає не лише глибокого аналізу самого пропагандистського контенту, а й чіткого визначення теоретико-методологічних засад роботи.

Тематика дослідження особливостей російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.) є надзвичайно актуальною для сучасного наукового дискурсу. По-перше, інформаційно-психологічний вплив на противника становить один із ключових елементів гібридного протистояння, яке Російська Федерація веде проти України з 2014 року (Галеотті М., 2019 [438]; Шмід Дж., 2022 [553]). По-друге, саме в період початкової фази війни на Донбасі відбулося адаптування та вдосконалення пропагандистських технологій, апробованих під час анексії Автономної Республіки Крим. Інструменти маніпуляції історичними наративами, фабрикація новин та використання псевдоекспертів стали основою для подальшого інформаційного супроводу бойових дій (Померанцев П. і Вайс М., 2014 [530]; EUvsDisinfo, 2025a [340]).

По-третє, агресія Росії проти України є однією з найвизначальніших подій в історії України XXI століття, що потребує системного аналізу, фіксації

та наукової інтерпретації. Вивчення пропагандистських стратегій дозволяє не лише ідентифікувати механізми впливу, але й оцінити трансформацію глобального інформаційного порядку (Галицька-Дідух Т. та ін., 2023 [447]; Назарчук О. та ін., 2023 [507]).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з квітня 2014 року – початку комплексу військових та спеціальних організаційно-правових заходів, спрямованих на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на Сході України (Брозіг М., 2019 [403]; Гауфман Е., 2017 [441]). Саме в цей період Російська Федерація активізувала інформаційно-психологічні операції, які стали невід’ємною складовою гібридної агресії (Український інститут національної пам’яті, 2025 [269]; Ларюель М., 2019 [478]).

Нижня межа обумовлена початком АТО (квітень 2014 року), що супроводжувалося переходом російсько-українського протистояння в інформаційній площині на якісно новий рівень. Цей перехід був упереджений, зокрема, публікацією статті президента РФ В. Путіна "Про історичну єдність росіян і українців", яка стала ідеологічним маркером для виправдання повномасштабного вторгнення (Ukrinform, 2021[370]; Інститут історії України, 2021 [131]; NV.ua, 2022 [361]; Atlantic Council, 2022 [375]; EUvsDisinfo, 2025b [431]).

У лютому 2022 року Російська Федерація активізувала багаторівневу інформаційну операцію, спрямовану на легітимацію подальшої військової ескалації. 21 лютого президент РФ Володимир Путін офіційно оголосив про визнання так званих Донецької та Луганської народних республік – окупованих територій окремих районів Донецької та Луганської областей України. Це рішення супроводжувалося масштабною медіакампанією, яка мала на меті створити ілюзію гуманітарної кризи та "захисту" цивільного населення.

Про загрозу повномасштабного вторгнення Росії на Заході попереджали ще з кінця 2021 року, звертаючи увагу на аномальну концентрацію російських військ поблизу українського кордону. Попри це, перші особи РФ, включно з В. Путіним, лицемірно заперечували наявність таких планів, а іноді навіть висміювали побоювання західних партнерів. Напередодні в ОРДЛО було

оголошено про "масову евакуацію" жінок, дітей та людей похилого віку до Росії. Угруповання "ЛДНР" позиціонували ці дії як превентивні заходи безпеки, хоча фактично йшлося про інсценовану кризу під час мінімізації бойових дій, що мала виправдати подальшу військову агресію РФ. Ці події були оперативно задокументовані незалежними журналістами, зокрема редакцією ІзбірКом [353]. Паралельно бойовики оголосили загальну мобілізацію, примусово залучаючи чоловіків до збройних формувань, включно з неповнолітніми курсантами псевдовійськових структур. Цей факт був зафіксований українською омбудсменкою, яка звернулася до Дитячого фонду ООН із заявою про порушення міжнародного гуманітарного права (Intent.press, 2022b [352]).

22 лютого 2022 року Путін заявив про введення російських військ на територію Донбасу, що стало кульмінацією дезінформаційної кампанії, спрямованої на створення образу "визволення" та "гарантування безпеки" для населення окупованих територій, і окреслило верхню межу нашого дослідження. У своїй заяві 22 лютого Володимир Путін офіційно підтвердив визнання так званих ДНР і ЛНР у межах, визначених їхніми псевдоконституціями, що фактично означало претензію на всю територію Донецької та Луганської областей України, включно з районами, які на той момент перебували під контролем української влади (Novaya Gazeta, 2022) [849].

Інформаційна ескалація супроводжувалася системним запереченням планів вторгнення з боку російських посадовців. Попри попередження західних розвідок про аномальну концентрацію військ РФ біля українського кордону, Кремль публічно заперечував будь-які агресивні наміри. Для впливу на європейську аудиторію РФ використовувала мережу RT (Russia Today), намагаючись створити контрнарратив офіційним західним медіа, таким як DW (Deutsche Welle). Хронологію системного заперечення, маніпуляцій та дезінформації з боку Кремля детально проаналізувала редакція DW (2022) [335], що дозволяє трактувати дії російської влади як свідоме введення в оману міжнародної спільноти.

На тлі цих заперечень, 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення, що стало найбільшим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни (BBC, 2022a [393]; Dewan, 2022 [417]). До цих подій було прикуто увагу медіа з усього світу. Низка джерел розпочали майже щоденне документування подій, зокрема аналітики 45NORTH (незалежної румунської аналітичної платформи, яка спеціалізується на висвітленні міжнародних конфліктів, безпековій аналітиці та регіональному моніторингу подій у Східній Європі) забезпечили документування хроніки подій румунською мовою (Зідару Р., 2022) [603].

Водночас внутрішні джерела РФ повідомляли про зростаюче занепокоєння серед кремлівських еліт щодо наслідків війни (Bloomberg, 2022) [399]. У червні 2022 року Європейська рада надала Україні статус кандидата в члени ЄС, що стало важливим геополітичним сигналом підтримки України демократичним світом (Hromadske, 2022a [354]). Географія просування російських військ на Донбасі безпосередньо впливала на визначення цільових груп пропаганди, зокрема через акцент на "звільнення" територій, що пояснюється у звіті Пентагону (Hromadske, 2022b) [349]. Окрему увагу слід приділити тому, як у російському інформаційному просторі війна була системно замінена терміном "спеціальна військова операція" – з метою уникнення юридичної відповідальності за ведення агресивної війни (Defense Express, 2023) [413].

Інформаційне забезпечення вторгнення забезпечували численні дезінформаційні наративи, упереджено трактована хроніка подій. У межах гібридної агресії Російська Федерація сформувала багаторівневу інформаційну екосистему, що поєднує транснаціональні медіаплатформи (RT, Sputnik, Russia Today Deutsch/Français) з внутрішніми каналами оперативного впливу – телеграм-мережами, Z-блогерами, псевдоекспертними ресурсами. Така модель забезпечує синхронізацію зовнішньої пропаганди з локальними механізмами емоційної мобілізації, адаптованими до культурних і мовних контекстів цільових аудиторій. Як засвідчено в дослідженнях Померанцева П. (2014) [527]

та Лейте А. та ін. (2024) [483], дезінформаційна стратегія РФ базується на принципах фрагментації фактів, симуляції аналітики та створенні альтернативної реальності, що ускладнює розпізнавання джерел і меж впливу. Зокрема, масштабна інформаційно-аналітична платформа EUvsDisinfo [427, 340, 431] демонструє, як російські меседжі циркулюють у багатомовному цифровому середовищі, використовуючи алгоритмічне просування, псевдопереклади та локалізовані наративи. Зазначені механізми є складовою широкої інформаційної війни, спрямованої на підрив довіри до демократичних інституцій, делегітимацію української державності, розмивання меж між фактом та інтерпретацією. Водночас російська пропаганда демонструє високу платформну гнучкість, оперативно переходячи туди, де зосереджена аудиторія: від телебачення й Facebook до Telegram, де анонімні канали з десятками й сотнями тисяч підписників функціонують як повноцінні редакції, продукуючи безперервний потік чуток, "зливів" і маніпулятивних повідомлень, адаптованих під очікування користувачів [116].

Узагальнення історіографічного підходу до теми порушення міжнародного права та протилежної пропаганди в контексті російсько-української війни представлено в аналітичній таблиці, що порівнює офіційні заяви РФ із незалежними хроніками подій, зокрема:

- ❖ визнання окупованих територій як "незалежних" суб'єктів;
- ❖ використання неповнолітніх у збройних формуваннях;
- ❖ маніпулятивне трактування термінів ("спецоперація" замість "війна");
- ❖ створення фальшивих гуманітарних наративів для виправдання вторгнення.

Паралельно з цим незалежні медіа, правозахисні організації та міжнародні аналітичні центри документували фактичні події, які суперечили офіційним заявам Кремля. Така двоїстість – між офіційною риторикою РФ та реальними фактами – стала предметом окремих історіографічних досліджень, що поєднують методи джерелознавства, дискурс-аналізу та правової експертизи. Аналітичне порівняння цих підходів представлено в таблиці (див. додаток В, табл. В1).

У процесі історіографічного аналізу, здійсненого на основі праць Ноймана І. (2016) [508], Умланд А. (2023) [591], Галицької-Дідух Т. та ін. (2023) [447], Назарчука О. та ін. (2023) [507], а також баз даних EUvsDisinfo (2025a [427], 2025c [340]), було сформульовано такі завдання:

- i. встановити ступінь наукової розробленості проблеми, проаналізувати історіографію та джерела за темою дослідження;
- ii. дослідити в контексті збройного протистояння в межах ОРДЛО повзучу російську інформаційну інвазію в Україні;
- iii. окреслити форми та способи російської пропаганди, які використовувались при обґрунтуванні інкорпорації українських територій, за трьома напрямками: співвітчизники, громадяни України та іноземна аудиторія;
- iv. проаналізувати модифікацію пропагандистських аргументів та зміну інформаційної риторики офіційного Кремля щодо українського питання впродовж шести з половиною років агресії РФ на Сході нашої держави.

Ці завдання узгоджуються з висновками провідних дослідників, які аналізують трансформацію російських наративів у міжнародному медіапросторі. Зокрема, за інформацією в наведеному огляді Кобзар С. (2016) [469], російські медіа активно впливали на інтерпретацію положень Мінська-2 у французьких та німецьких ЗМІ, просуваючи вигідні для Кремля трактування тристоронньої співпраці між ЄС, Україною та Росією.

Низку докладних аналітичних матеріалів про конфлікт в Україні (2015–2021), які охоплюють хронологію подій від анексії Криму до передення вторгнення 2022 року, надає House of Commons Library (2025) [455]. Узагальнену хронологію цього періоду представлено у дослідницькому огляді Волкера Н. (2023) [597], що містить приклади міжнародних реакцій на виступи Російської Федерації та відповідні джерела.

Провідний російський пропагандист Кисельов Д. (2016) [874] продовжує просувати концепцію "інформаційної війни" як системної стратегії Кремля. У своїх публікаціях він описує, як Росія використовує медіа, культуру та

фінансові ресурси для впливу на іноземну аудиторію, підриву довіри до західних інституцій і відновлення власної геополітичної значущості.

За інформацією в наведеному огляді [469], Кобзар С. – провідна дослідниця у сфері міжнародних відносин, яка очолює кафедру міжнародних справ та є академічною директоркою програми European Peace and Security Studies у Коледжі Весаляуса при Вільному університеті Брюсселя. Вона також є науковою співробітницею аналітичного центру RAND, що спеціалізується на дослідженнях у сфері політики. Її наукові інтереси охоплюють відносини між Європейським Союзом, Україною та Росією, питання української ідентичності та зовнішньої політики та наводять матеріали, які висвітлюють реакцію російських медіа за кордоном (зокрема RT, "Sputnik", Russia Today Deutsch/Français) на положення Мінська-2, що стосуються тристоронньої співпраці між ЄС, Україною та Росією – особливо в контексті торговельної угоди між Україною та ЄС. Окремі аспекти трансформації української ідентичності в умовах війни висвітлюються у виданнях HUSJ (Harvard Ukrainian Studies Journal) [388], що дозволяє порівняти вітчизняні підходи з візією західної академічної спільноти.

Низку докладних аналітичних матеріалів про конфлікт в Україні (2015–2021), які охоплюють хронологію "конфлікту" в Україні, від анексії Криму до подій напередодні вторгнення 2022 року (і в наступні роки), включаючи військову допомогу, санкції, міжнародно-правові питання та зусилля з врегулювання конфлікту [455], надає House of Commons Library. Це – багатосторонній аналітичний центр при британському парламенті, який консолідує незалежну, неупереджену інформацію для депутатів та зацікавлених спільнот. Його дослідження охоплюють політику, міжнародні справи, безпеку, економіку та соціальні питання [454]. Узагальнена хронологія конфлікту цього періоду доступна за матеріалами дослідницького огляду Волкера Н. (2023) [597], із конкретними прикладами міжнародних реакцій щодо виступів Російської Федерації та відповідними джерелами.

Провідний російський пропагандист Кисельов Д. (2016) [874] продовжує просувати концепцію "інформаційної війни" як системної стратегії Кремля. Автор описує, як Росія використовує медіа, культуру та фінансові ресурси для впливу на іноземну аудиторію, підризу довіри до західних інституцій, і головне, відновлення власної геополітичної значущості. Це джерело є ключовим для розуміння того, як інформація стала зброєю у сучасній російській зовнішній політиці. Наведені джерела демонструють, як російські офіційні особи та медіа самі описують роль інформації у військовій та зовнішній політиці, і представляють державні медіа як інструмент впливу. RT (Russia Today) та "Sputnik" стали головними каналами поширення кремлівських наративів. Вони транслюють меседжі про "фашистську хунту" в Києві, "громадянську війну" на Донбасі та "захист російськомовних". Головна редакторка RT Маргарита Симоньян прямо заявляла, що об'єктивність – не мета каналу, а його завдання – "захищати інтереси Росії" [766]. Її позиція як публічної особи та керівниці державного медіа неодноразово характеризувалася міжнародними аналітиками як частина системної дезінформаційної стратегії Кремля. Зокрема, Державний департамент США у спеціальному профілі [586] назвав Симоньян "обличчям кремлівської пропаганди", яка "подає брехню як правду – з усмішкою", і прямо пов'язав її діяльність із просуванням геополітичних інтересів Володимира Путіна через медіаінструменти RT та "Россия Сегодня".

Значну увагу проявам російської пропаганди за кордоном приділяє "Перекладач" (The Interpreter) [462]. Це – щоденний перекладацький та аналітичний журнал, який висвітлює дії та політику російського уряду як у зовнішній, так і у внутрішній сферах. Окрім зосередження уваги на політичних, соціальних та економічних подіях всередині Російської Федерації, він висвітлює війну Росії в Україні та російське втручання в Сирію, а також агресивну зовнішньополітичну позицію Росії у Східній Європі та за її межами. Заснований у травні 2013 року, цей онлайн-журнал поставив перед собою чітку мету – переклад статей з російської преси, щоб знизити мовний бар'єр, який

відокремлює журналістів, аналітиків, політиків, дипломатів і зацікавлених пересічних громадян в англomовному світі від подій, що відбуваються всередині Російської Федерації. З 2014 року видання присвячує значну увагу висвітленню дій та задумів Російської Федерації поза її власними кордонами.

"Перекладач" є провідним ресурсом для хроніки та аналізу всіх аспектів кризи в Україні в режимі реального часу. Щодня з того часу, як на Майдані Незалежності в Києві вперше спалахнуло насильство, український блог у "Перекладачі" документує революцію, яка перетворилася на війну на європейській землі, часто з'являючись у новинах про анексію Криму Росією, її маскіровське повстання на Донбасі, транскордонні обстріли України, збиття МН17 та "припинення вогню" Мінськ-2. У виданні опубліковані окремі дослідження, що виявляються як дискусійні на міжнародному рівні: "Загроза нереальності", огляд сучасної кремлівської дезінформації та пропаганди, та "Вторгнення під будь-якою іншою назвою", майже всеосяжну історію "брудної війни" Кремля в Україні, яка значною мірою спиралася на те, що російські слідчі та активісти виявили про обман власного уряду.

17 вересня 2015 року Інститут сучасної Росії та Атлантична рада спільно провели презентацію нової доповіді The Interpreter під назвою "Вторгнення під будь-якою іншою назвою: брудна війна Кремля в Україні", підготовленої командою Liveblog. Доступний для перегляду відеозапис прямої трансляції презентації (додаток Г, фото-скріншот Г24) [310].

У травні 2015 року Путін ухвалив указ, який забороняє розголошувати інформацію про загибель людей під час "спецоперацій" – мається на увазі неоголошена війна в Україні. Указ розширює поняття "державної таємниці" на втрати військових під час "спецоперацій", що фактично забороняє розголошення загибелі російських солдатів в Україні [407]. Незалежними медіа цей указ розглядається як інструмент тиску на журналістів, активістів і родичів загиблих [380]. Ухвалення указу [390] відбулося після доповіді двох безстрашних російських блогерів – Руслана Левієва та Вадима Коровіна, які

відстежили історії трьох загиблих в Україні офіцерів ГРУ та знайшли їхні могили [484].

Вадим Коровін не був формальним автором публікацій, але відіграв ключову роль у польовій частині розслідування. Його функція полягала в тому, щоб встановлювати особи загиблих військових через соцмережі, фото, коментарі родичів і друзів; виявляти місця поховань – він особисто відвідував кладовища, фіксував геолокацію, фотографував надгробки; мав збирати візуальні докази – фото з похоронів, військової форми, нагород, які підтверджували участь у бойових діях. Коровін діяв як розслідувач на місцях та в соцмережах, тоді як Руслан Левієв виконував роль аналітика та координатора, аналізував цифрові сліди – акаунти у "VK", "Odnoklassniki", "Telegram", які вказували на зв'язок із ГРУ, оформлював звіти, публікував матеріали, виступав публічно. Їхня співпраця була типовою для незалежних OSINT-груп: один працює з відкритими джерелами, інший – у полі. Цей тандем став основою для створення Conflict Intelligence Team (CIT) – групи, яка згодом стала одним із найавторитетніших джерел щодо участі Росії у війні проти України. Офіційна публікація CIT, яка пояснює принципи роботи команди, методи OSINT, роль "польових агентів" і колективний характер розслідувань [409]. Документування участі регулярних частин ЗС РФ у бойових діях на Сході України з доказами з соцмереж та відео презентує методи розслідування: соціальна інженерія, пошук у соцмережах, контакт із місцевими жителями. Публікація окреслює ризики для дослідників [567], розглядає моральні аспекти російського вторгнення на Сході України.

У публікації StopFake.org викривається замовчування російськими державними ЗМІ факту участі російських військових у бойових діях на Сході України [566]. Автори наводять докази, зібрані з соцмереж, похоронів загиблих солдатів, а також випадки захоплення російських військових [410]. Матеріал демонструє, як російська пропаганда приховує факти, що суперечать офіційній версії Кремля про "відсутність участі" у конфлікті, що розкриває антилюдську сутність інформаційної війни та механізмів дезінформації. Багатонаративність

претензій РФ до України визначає ще одну характерну рису кіберпропаганди: її мета – не створити єдину правду, а заплутати аудиторію численними суперечливими версіями, створити інформаційний хаос. При цьому Кремль підтримує як крайні ліві, так і праві рухи, щоб розколоти суспільства як всередині України, так і за кордоном.

Гаупман Е. – докторка політичних наук, викладачка в Університеті Гронінгена (Нідерланди) [439], що спеціалізується на дослідженні загрозливих наративів, візуальної пропаганди та колективної пам'яті в цифровому просторі Росії, аналізує у книзі "Загрози безпеці та громадська думка: Цифрова Росія та криза в Україні", як російські медіа створюють образи ворогів, маніпулюють страхом і відтворюють радянські стереотипи для легітимізації політики Кремля (Гаупман Е., 2017) [441]. Авторка відзначає, що незліченні спроби аналізу дій Росії зосереджені на тому, щоб Путін зрозумів російське військове безладдя в Україні, безумство у ворожості до Америки та зневагу до "Гейропи". За сучасними матеріальними та історико-архівними джерелами авторка досліджує вплив колективної пам'яті на внутрішню та зовнішню політику, як російські медіа створювали образ "захисника" російськомовних, використовуючи страх як інструмент впливу. Дослідження демонструє, як інструментами дезінформації створюються образи ворогів, посилюються загрози, відроджуються стереотипи, імплантуються спогади та приборкуються страхи. Розглядається спадщина Радянського Союзу у формуванні дискусій, починаючи від кризи в Україні до судового процесу над Pussy Riots, і висвітлюється складний взаємозв'язок між зображеннями ворога на урядовому рівні та їхнім висвітленням широкою громадськістю. Спираючись на галузі міжнародних відносин, дослідження пам'яті, візуальні дослідження і великі дані у німецьких медіа, ця книга розглядає питання про те, чому сек'юритизація успішна, і чому вона зазнає невдачі.

Однією із спроб розкрити питання формування іміджу України як держави у німецьких медіа під час позиційної фази протистояння є монографія німецької дослідниці Сузанни Шпан "Образ України в Німеччині – роль

російських мас-медіа. Як Росія впливає на німецьку громадськість" [560]. Характеристика книги та цитати з неї наведені в дослідженні Данилевич А. "Інформаційний імідж і образ України у друкованих ЗМІ Німеччини" [101]. Німецька дослідниця розглядає проблему іміджу України у німецьких виданнях, зокрема сіру зону, яка існує між журналістикою і пропагандою. Вона висвітлює те, як легко в Україні та Німеччині маніпулювати одним із фундаментальних прав людини – правом на свободу преси та інформації.

Надається наступна характеристика російської системи впливу на громадську думку й на творення образу України: "На фоні українського конфлікту Росія посилює свою інформаційну політику в Німеччині: російські державні ЗМІ масово розширюються, в той же час створюється мережа німецьких партнерів, російських і німецьких експертів, поширюється офіційна позиція Росії в німецьких ЗМІ і тим самим формується російський образ України" (переклад Данилевич А.[101]). У дослідженні головним питанням виступає вивчення маніпуляцій та ступінь їх ефективності.

Згідно з результатами соціологічних опитувань, які проведені в Німеччині різними організаціями, питання, пов'язані з ситуацією в Україні, стають все більш важливими в громадських дискусіях і є значущими для суспільства. Німецьке суспільство під впливом російської пропаганди та через тривалу відсутність об'єктивної інформації мало сформовані численні стереотипи про Україну. Це є вагомими труднощами, які необхідно подолати (Данилевич А. [101]).

Збільшення кількості та розповсюдження стереотипів про Україну у період до нападу Росії на Україну 24.02.2022 р. пов'язане з тим, що для німецької періодики не вистачало достовірної фактичної інформації про Україну. Кореспонденти, які з'являються в Києві, прилітають або з Варшави, або з Москви. Жоден із кореспондентів не живе на постійній основі в Києві, чим активно користуються російські журналісти (Бутирський О., 2011) [62].

Для формування образу України здебільшого використовувалася призма "нераціональних дій Путіна", а не суб'єктність України. Німецькі ЗМІ багато місця на своїх шпальтах і в ефірі приділяли українській опозиції періоду

президентства Януковича. Особливу увагу зосереджували на постатях Віталія Кличка та Дмитра Яроша. Останній сприймався як лідер радикального правого угруповання в Україні. Інформація, що стосувалася Яроша та його організації, нерідко або була незбалансовано розміщена, або її значення надто перебільшувалося чи взагалі ніяк не пояснене (Данилевич А. [101]).

Варто також відзначити і тенденцію до використання таблоїдів та онлайн-ЗМІ як мовної зброї. Тут періодично публікується неприйнятна їм інформація, яка має політичний зміст і подається викривлено. Так було із інформацією про російські сухопутні війська, які збили український літак-розвідник. Подаючи відомості про цей випадок, у газеті "Більд" використали слова "атакувати" і "бомбардують" стосовно української сторони (Данилевич А. [101]). Газета "Шпигель онлайн" слова "криза" або "конфлікт" замінила на "страх перед кримською війною" [415]. Подібні публікації є свідченням того, що ситуація незрозуміла для авторів повідомлення, або вони виступають як приклад маніпуляцій. Мають місце і спроби порівняння сучасних українських і європейських подій з минулим. Подібні загальні історичні порівняння застосовуються без врахування контексту, критеріїв та критики, що не забезпечує об'єктивних знань. Для східноєвропейського історика Вілфреда Джилге це є "абсолютно недоречним". Він також вказує на те, що для німецьких медіа притаманне використання стереотипів, які беруть свій початок ще з періоду холодної війни (Джилге В., 2014) [464].

У європейській пресі, у тому числі німецькій, переважали усталені стереотипи на кшталт "нова влада прийшла внаслідок перевороту", "при владі націоналісти", "Росія захищає російськомовне населення". Ще донедавна у німецьких ЗМІ була поширена думка, насаджена російською пропагандою, – "Крим завжди був російським". Російські пропагандисти поширювали також міф, за яким Росія виступала жертвою, а західні держави та Україна агресорами. Україна для російських державних ЗМІ та низки "німецьких акторів" виступає як країна, в якій встановлено фашистський режим. Її позиціонують як співучасника у погрозах російському та російськомовному

населенню на сході України (Данилевич А.[101]). Як докази виступають суперечливі, а то й фактично неправильні аргументи. Серед них – розширення НАТО, яке загрожує Росії, у тому числі розміщенням ракет в Україні. Події лютого 2014 р. і, як результат, зміна влади в Києві, подаються як фінансований США переворот. Саме завдяки цьому до влади прийшли фашисти та радикальні націоналісти. Цим аргументують те, що Росії необхідно захищатися, а тому вона має втрутитися в Україну з метою захисту своїх інтересів. Криза була спровокована Заходом, Росія ж реагує на небезпеку і є жертвою. Через мережу своїх державних ЗМІ та їх прихильників Росія тисне на суспільну думку в Німеччині стосовно українського питання. Вона і малює образ України таким, "яким він для неї є вигідний" [489].

Німецькі медіа часто зображають Україну корумпованою державою без врахування прогресу, який відбувся в цій сфері протягом останніх років. Ситуація навколо російської православної церкви висвітлюється як утиски на релігійному ґрунті. Поширюються уявлення про "велику російську культуру", яка не пов'язана з режимом Путіна, а особливий акцент робиться на особливу роль Росії у перемозі над нацизмом (Мельник П., 2023) [193].

Подібне висвітлення подій у проросійських ЗМІ має на меті змусити Захід визнати інтереси Росії. Їх суть – розглядати пострадянський простір як ексклюзивну сферу впливу Росії. І в цьому контексті викривлення образу України, формування її негативного іміджу видається як засіб досягнення своїх цілей. Проте, це викликає сумніви, оскільки такий підхід Росії до отримання влади на колишньому радянському просторі може розглядатися як порушення прав експреспублік на незалежність, територіальну цілісність і вільний вибір. Цю точку зору підтримують та розповсюджують демократичні засоби масової інформації Німеччини, такі як часописи "Frankfurter Allgemeine Zeitung" та "Die Welt" (Данилевич А.[101]).

Особливості російської дезінформації виглядають особливо провокативно за умов підтримки іншими країнами, що залишаються в полі політичного впливу та економічної (енергетичної) залежності від РФ.

Аналітики громадської організації "Українська призма" Максак Г. і Герасимчук С. [190] представляють дослідження за етапами розвитку українсько-угорських відносин від початку 1990-х років до 2019 року з акцентом на політичний діалог, міжурядові контакти, енергетичну співпрацю та питання національних меншин. Автори аналізують ключові події, що вплинули на двосторонню динаміку, включаючи дипломатичні візити, угоди та конфліктогенні моменти, пов'язані з мовною політикою та регіональними ініціативами. Робота також окреслює вплив третіх сторін, зокрема Росії, на формування порядку денного між Києвом і Будапештом.

Російська дослідниця відносин між Росією та Угорщиною Орлова О. (2025) [722] характеризує їх як багаторічне стратегічне партнерство, що охоплювало політичний діалог, енергетичну кооперацію та торговельні зв'язки. До 2022 року імпорту нафти з РФ до країн ЄС становив третину від загального імпорту вуглеводнів, і Угорщина виконувала роль важливого транспортного хабу. Авторка зображує демонстративне прагнення Будапешта зберегти стабільні двосторонні контакти з Москвою, незважаючи на санкційний тиск з боку ЄС після анексії Криму та початку конфлікту на Донбасі [23, 24]. Зокрема, було створено окрему урядову посаду для координації співпраці з РФ, а візити російського президента до угорської столиці були регулярним елементом дипломатичного календаря, останній з яких відбувся у листопаді 2019 року.

У статті Хегедюш Д. (2016) [451], старшого наукового дослідника Німецького Фонду Маршалла у США, проаналізовано, як Кремль застосовує політичні, економічні та медійні інструменти для впливу на угорське політичне середовище через елітні зв'язки, енергетичні проєкти та проросійську риторику, що маскується під національні інтереси Угорщини.

Енергетичний компонент двосторонніх відносин залишається найбільш чутливим. Транзит російського газу через українську територію до Угорщини є не лише економічним, а й геополітичним важелем. У цьому контексті Москва активно використовує тему угорської меншини в Україні як інструмент дестабілізації. Попередні інциденти, включно з диверсіями проти угорських

культурних установ, свідчать про наявність російського сліду в провокуванні міжетнічної напруги (Балог П. та Ковалі К., 2024) [387].

Бартха Д. (2017) [533], директор Центру євроатлантичної інтеграції та демократії (CEID), аналізує механізми проросійської дезінформації та впливу Росії на політичну сферу Угорщини. У відеоінтерв'ю, опублікованому на каналі Prague Security Studies Institute, що охоплює теми медіа, Facebook, політики та міграційної кризи, Бартха Д. наголошує, що за відсутності достатнього обсягу фахівців для ефективного впливу, внаслідок неспорідненості угорської мови зі слов'янськими та романо-германськими, Кремлю складно проникати в інформаційний простір Угорщини. Через мовні та культурні бар'єри російський вплив обмежений, а діяльність Російського культурного центру в Будапешті зводиться до класичних форм без активної пропаганди. Натомість у політичному житті Росія діє значно активніше: раніше вона підтримувала ультраправу партію Jobbik, а згодом налагодила тісні зв'язки з правлячою партією Fidesz. Зокрема зазначається, що прем'єр-міністр Угорщини тричі зустрічався з Володимиром Путіним протягом півтора року, що свідчить про глибину співпраці.

Водночас, за оцінкою Бартха Д. ([533]), від 80 до 200 угорських сайтів ретранслюють проросійські меседжі, хоча реально впливовими є не більше десяти. Активність також спостерігається у Facebook, де найбільш популярні сторінки, що поширюють проросійський контент під виглядом альтернативної думки, мають декілька тисяч підписників. Бартха Д. наголошує, що уряд Угорщини майже не реагує на ці інформаційні загрози, а деякі його представники повторюють кремлівські штампи, зокрема у темах міграції, критики НАТО та ЄС, а також у контексті розслідування катастрофи рейсу MH17 над Донбасом у 2014 році.

Бартха Д. [533] пояснює, як Facebook використовується для поширення проросійських меседжів, які маскуються під "альтернативну точку зору" і як це впливає на громадську думку в Угорщині. Прикладом застосування механізмів соцмереж слугує фраза "A Kiállunk Orbán Viktor mellett oldalt kedvelő ismerőseid",

що угорською мовою означає: "Твої знайомі, які вподобали сторінку "Ми підтримуємо Віктора Орбана". Це посилання веде до закритої "Facebook"-групи, створеної 2 березня 2016 року, яка має понад 3 600 учасників [870]. В її описі зазначено, що учасники виступають за збереження національного суверенітету Угорщини, проти створення "європейських об'єднаних штатів" і пишаються своєю історією та ідентичністю. Отже, ця фраза, як типове "Facebook"-сповіщення показує, хто з друзів відвідувача уже є учасником або вподобав сторінку, що підтримує чинного прем'єр-міністра Угорщини. Це – частина алгоритму платформи, який стимулює соціальну взаємодію через спільні вподобання за націоналістичною та антиліберальною позицією, характерною для частини угорського політичного дискурсу.

Проявом прокремлівського нарративу про те, що ЄС начебто визнає анексію українського Криму, став показ угорським телеканалом М1 відеоролика з анексованого Криму, позначивши його як частину сусідньої Росії (2019, 27 листопада) [430]. Посольство України в Угорщині звернулося до телеканалу М1 з проханням виправити напис на відео [425], і того ж дня відео було видалено з сайту каналу та з офіційних соціальних мереж. Тим не менш після анексії українського півострова у 2014 році Угорщина заявила, що не визнає окупацію Криму і дотримується незмінної офіційної позиції ЄС в цілому [426]. Для аналізу гібридної агресії, інформаційного впливу та цифрової пропаганди часто використовуються джерела EUvsDisinfo – флагманського проекту Європейської служби зовнішніх дій (European External Action Service, EEAS), – започаткованого в межах роботи East StratCom Task Force, з метою виявлення, аналізу та протидії дезінформаційним кампаніям, зокрема тим, що походять з Росії. East StratCom Task Force [22] – це спеціальна команда, створена у березні 2015 року за рішенням Європейської Ради для реагування на інформаційні атаки з боку Росії, що є частиною Стратегічного комунікаційного підрозділу EEAS і працює над посиленням інформаційної стійкості країн ЄС та Східного партнерства. Основні завдання команди: виявлення та спростування дезінформації; підвищення обізнаності громадян щодо інформаційних

маніпуляцій; підтримка незалежних медіа та медіаграмотності. Платформа EUvsDisinfo, започаткована у межах цієї структури, стала найбільшим відкритим репозиторієм прикладів прокремлівської дезінформації, який охоплює понад 15 000 кейсів у 11+ мовах [339]. Платформа збирає приклади фейкових повідомлень, проводить фактчекінг, публікує аналітичні матеріали та досліджує інформаційні операції, спрямовані на підрив демократичних процесів у Європі [428].

Представлені на платформі EUvsDisinfo дослідження містять багатомовний набір даних зі статей про дезінформацію, що походять з прокремлівських видань, разом зі статтями з правдивих чи менш упереджених джерел, що також забезпечує найбільше тематичне та тимчасове охоплення [483]. Автори аналізують еволюцію розподілу теми протягом восьмирічного періоду, відзначаючи значний сплеск дезінформаційного контенту перед повномасштабним вторгненням в Україну в 2022 році. Зазначений матеріал був представлений на конференції CIKM'24 (International Conference on Information and Knowledge Management), яка відбулася у жовтні 2024 року в Бойзі, США [484]. Автори з Університету Шеффілда презентують результати масштабного дослідження, присвяченого виявленню та аналізу прокремлівської дезінформації в новинних статтях. Основою для аналізу став новий багатомовний датасет, створений на основі матеріалів платформи EUvsDisinfo, за обсягом 18 249 загальної кількості статей, серед яких 10 682 (59 відсотків) позначені як дезінформація, 7 567 (41 відсоток) – як достовірні джерела. Кількість видавців становила 2 946 одиниць, тематика охоплювала 508 унікальних тем, часовий період охоплення становив 8,5 років (з 1 червня 2015 до 8 січня 2023). Мовне охоплення: 42 мови, з яких 17 не представлені в інших подібних датасетах.

Автори згрупували 50 найчастіших тем у чотири великих блоки: COVID-19, West, Russia, Ukraine. Згідно з графіком (додаток А3) з початку 2021 року спостерігається різке зростання дезінформації, що збігається з нарощуванням військової присутності РФ біля кордонів України. Від початку пандемії

відзначається сплеск тем, пов'язаних із COVID-19, але згодом теми "War in Ukraine" та "Invasion of Ukraine" знову стали панівними [484].

У виданнях п'ятьма найпоширенішими мовами (російською, англійською, німецькою, іспанською, арабською) найчастіше зустрічаються такі теми:

- War in Ukraine – в усіх мовах;
- Invasion of Ukraine – зустрічається вдвічі частіше в іспанськомовних публікаціях (24,6 відсотка), ніж в інших мовах, і майже відсутня у німецькомовних статтях (1,1 відсотка), тоді як у російських, арабських, англійських та іспанських медіа становить $\approx 12,5$ відсотка;
- Conspiracy theory і Crimea – активно поширюються у чотирьох із п'яти провідних мов, крім іспанської, де їхня частка становить лише 2,1 і 2,6 відсотка порівняно з ≈ 11 відсотками в інших мовах;
- Ukrainian statehood найбільш популярна в арабських та німецьких медіа, Anti-Russian – в усіх національних типах видань;
- NATO – малоцікава тема для арабських медіа (5,5 відсотка), більш популярна в німецьких (9 відсотків), і майже на одному рівні уваги в російських, іспанських та англійських (≈ 14 – 16 відсотків);
- West – переважає в німецьких виданнях (19,1 відсотка), і також належить до ключових тем в усіх інших типах видань (≈ 13 – 15 відсотків).

Розподіл тем прокремлівської дезінформації демонструє цілеспрямовану мовну адаптацію, що дозволяє Кремлю ефективніше впливати на різні аудиторії, що підтверджує необхідність багатомовного моніторингу та динамічного аналізу інформаційних загроз. Зміна інтенсивності та фокусів у часі свідчить про тематичну мобільність дезінформаційних кампаній, які реагують на геополітичні події – від пандемії до війни в Україні.

Для підтвердження тези про поширення російського впливу на представників української діаспори в Угорщині як елементу гібридної агресії Кремля найдоречнішим джерелом буде аналітична записка Центру східних досліджень (OSW), яка висвітлює позицію Угорщини щодо українсько-російського конфлікту та використання теми угорської меншини в Закарпатті у

проросійському дискурсі. У цьому джерелі зазначено, що прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан публічно озвучував вимоги щодо розширення прав угорської меншини в Україні, що збігається з риторикою Кремля про нібито дискримінацію етнічних меншин. Це створює інформаційне тло, яке може бути використане для делегітимації української державності – саме той механізм, який часто застосовується в рамках гібридної агресії [551].

Дослідниця з питань міжнародної безпеки повітряного простору Мота С. (2018) розглядає роль НАТО за підходами до індивідуалізації безпеки після Холодної війни як інституцію, що формує "цивілізований суб'єкт безпеки" нового рівня гуманітарної зорієнтованості, і, таким чином, ускладнює взаємодію в галузі оборони та безпеки з країнами і суспільствами, що не є членами НАТО й які не вписуються в її цивілізаційні цінності і норми [500].

Press TV – англомовне державне медіа Ірану, яке часто транслює позиції, близькі до офіційної лінії Тегерана та союзників, зокрема Росії. Матеріали Press TV нерідко відображають антизахідну риторiku та використовуються як інструмент інформаційного впливу в міжнародних конфліктах. У контексті війни в Україні, Press TV подає події переважно через призму проросійських наративів, що збігається з цілями кремлівської пропаганди. У публікації PressTV про візит міністрів закордонних справ Німеччини та Франції до Сходу України 15 вересня 2016 року джерелом візуального контенту та частини фактів виступає агентство AFP (Agence France-Presse) – одне з провідних світових інформаційних агентств.

Повідомляється, що 15 вересня 2016 року міністри закордонних справ Німеччини та Франції вперше відвідали Схід України, щоб підтримати мирний процес і перемир'я між українськими військами та проросійськими силами / "government troops and pro-Russia forces". Цей візит продемонстрував підтримку України з боку Європи та спростовував наратив Кремля про "громадянську війну" без зовнішнього втручання і підкреслив, що конфлікт має міжнародне значення [538].

Українська армія зображується як агресор, а ЗСУ – як сторона, що порушує перемир'я та обстрілює цивільне населення, тоді як проросійські сили – "захищаються". Згадується "одностороннє перемир'я" з боку проросійських сил, які нібито зазнали мінометного обстрілу від ЗСУ. Це створює враження, що українська сторона є ініціатором насильства, а Росія не є стороною війни. Фото зруйнованих житлових кварталів у зоні конфлікту (Широкине, серпень 2016) подано з підписом "By AFP", але без уточнення, хто відповідальний за обстріли, що створює враження достовірності, хоча сам текст не містить критичного аналізу ролі Росії.

У статтях PressTV, США та НАТО стабільно зображуються як сили, що "розпалюють" конфлікт та "блокують мирні перемовини" ("West blocking Ukraine peace talks"), підтримуючи "агресивну" українську владу. Низка публікацій (Press TV, 2021) узагальнює проросійські наративи: цитуються російські офіційні особи, які звинувачують Захід у саботажі мирного процесу. Росія подається як "стабілізуюча сила", а Україна – як залежна від зовнішнього впливу [539]. Активно транслюється тема про те, що Президент РФ Володимир Путін вимагає гарантій безпеки від Заходу через п'ять хвиль розширення НАТО після Холодної війни та напруження навколо України, забуваючи згадати про невинуватого агресивну зовнішню політику РФ за ці роки [541]. Російська Служба зовнішньої розвідки (СЗР) заперечує звинувачення Заходу щодо підготовки вторгнення в Україну. Кремль називає це "кампанією дезінформації" та звинувачує США у "нагнітанні страху", натомість згадується нарощування українських сил на кордоні з Білоруссю [540].

Матеріал від 26 березня 2021 року повідомляє про прибуття великого американського військового вантажу до порту Одеси. Росія звинувачує Захід у "неоколоніалізмі" та веденні "психологічної війни". Наводяться заяви російських дипломатів і радників Путіна про спроби Заходу змінити "цивілізаційні основи" російського суспільства [542].

Анексія Криму подається як легітимне рішення, "волевиявлення", засноване на "референдумі", без згадки про військову окупацію чи міжнародне

засудження. У матеріалах Press TV, присвячених Криму (2017–2020), фото з кримських міст (Севастополь, Ялта) часто використовуються як ілюстрації "мирного життя", з підписом AFP, що створює ілюзію стабільності та нормалізації анексії. Такі публікації ігнорують офіційні документи, звіти Ради Безпеки ООН (S/2014/264, 2021, там же), де чітко зафіксовано, що Росія є стороною конфлікту, яка перешкоджає роботі Тристоронньої контактної групи та не виконує Мінські домовленості.

У березневих (2018 – 2020) матеріалах Press TV описує річницю "референдуму" як "волевиявлення народу", "історичне повернення", з цитатами місцевих жителів, які підтримують Росію, без згадки про військову присутність РФ чи міжнародне засудження [537, 535]. Фото з Севастополя подаються з підписом визнаного в світі медіаресурсу AFP, що створює враження достовірності інформації щодо мирного святкування [536].

В аналітичному документі Кобзар С. (2016) [469] детально досліджується, як російські медіа (зокрема Russia Today та Sputnik) намагалися вплинути на публічний дискурс у Франції та Німеччині щодо Мінських домовленостей та війни в Україні. Як повідомляється в коментарях до видання, Кобзар С. є завідувачкою кафедри міжнародних відносин та академічною директоркою програми "Європейські мир і безпека" у Коледжі Весаліуса при Вільному університеті Брюсселя. Її наукові інтереси охоплюють відносини Європейського Союзу з Україною та Росією, українську ідентичність і зовнішню політику, державотворення, вплив міжнародних організацій на управління, демократизацію в пострадянському регіоні. Вона також є науковою співробітницею аналітичного центру RAND – некомерційної дослідницької організації, назва якої розшифровується як Research and Development ("дослідження і розробка"). Організація була заснована у 1948 році як проєкт для ВПС США і згодом стала незалежним аналітичним центром, який проводить дослідження у сферах безпеки, політики, економіки, охорони здоров'я, освіти та багатьох інших. RAND надає урядам, міжнародним інституціям та приватному сектору аналітичні рекомендації, засновані на

доказах. Її дослідження часто використовуються для формування стратегічної політики [546]. У контексті біографії Кобзар С. згадка про RAND підкреслює її залученість до високоякісних міжнародних досліджень і додає ваги її експертній позиції щодо України, Росії та ЄС.

Авторка проаналізувала 75 статей, опублікованих у першому кварталі 2016 року, коли відзначалася річниця Мінськ-2 [469], і визначила такі провідні наративи:

I. Російські медіа систематично представляють Росію як "миротворця", а Україну – як "винну сторону", що нібито саботує виконання домовленостей.

II. Українська влада зображується як "корумпована", "залежна від Заходу" та "нелегітимна".

III. Попри активну присутність російських наративів, основні французькі та німецькі медіа зберігають критичну позицію щодо Росії.

IV. Громадська думка в обох країнах здебільшого підтримує санкції проти РФ, хоча російські меседжі резонують із крайніми правими та лівими політичними силами.

За наведеними в дослідженні прикладами, RT DE [890, 889, 891, 892, 893] та Sputnik France у 2016 році активно цитували Путіна, який стверджував, що "Київ винен у провалі Мінська", а Росія – "не сторона конфлікту" [896, 902, 905]. Західні медіа з проросійськими вкрапленнями – це, здебільшого, окремі видання у Франції та Німеччині (наприклад, Le Figaro, Die Welt), які періодично транслювали меседжі, що узгоджувалися з російською риторикою, зокрема про "необхідність тиску на Київ" або "втому від санкцій" [480].

Підрахунок джерел у зазначеному вище дослідженні Кобзар С. (2016) [469] показує обсяги опрацьованих публікацій проросійських медіа: 11 (RT) + 9 (Sputnik) + 33 різних каналів та видань. Зокрема, Russia Today (RT) – у варіаціях RT DE (німецька версія): 2 джерела, RT FR (французька версія): 9 джерел, разом – 11 джерел. Щодо каналу Sputnik – зокрема Sputnik France: 6 джерел, Sputnik News DE: 3 джерела, разом – 9 джерел.

У своєму дослідженні Кобзар С. [469] також звертається до трьох академічних джерел з акцентом на згадки проросійських медіа в їхньому змісті.

Сідді М. (2016) [558] аналізує, як німецька політика щодо Росії еволюціонувала після анексії Криму та початку війни на Донбасі. Автор розглядає концепцію "Остполітік" як історичну основу для прагматичного підходу до Москви, що часто суперечить позиції ЄС. Сідді М. звертає увагу на вплив проросійських наративів у німецькому медіапросторі, зокрема через економічні інтереси та політичні зв'язки. Хоча конкретні медіа не цитуються, згадується, що деякі німецькі політики та коментатори повторюють меседжі, близькі до російської риторики – наприклад, про "провину України" у провалі Мінських домовленостей.

У документі "The West's Response to the Ukraine Conflict: A Transatlantic Success Story", Спек У. (2016) висвітлює реакцію Заходу на конфлікт в Україні, як США та Європа координували санкції проти Росії після її агресії [23, 24]. Автор підкреслює, що попри внутрішні розбіжності, трансатлантична єдність була збережена. Спек У. також згадує інформаційну війну, яку веде Росія, зокрема через RT та Sputnik, які поширюють дезінформацію в Європі. Він наголошує, що ці медіа впливають на крайні праві та ліві сили, які використовують їх як джерело альтернативної інформації [561].

У статті "American Absence and Franco-German Divides" Техау Дж. (2016) [571] розкриває, як відсутність чіткої американської стратегії щодо України вплинула на внутрішньоєвропейські розбіжності. Автор звертає увагу на інформаційний вакуум, який частково заповнюється проросійськими медіа. Техау Дж. згадує, що RT та Sputnik активно працюють у Франції та Німеччині, поширюючи меседжі про "зовнішнє управління Україною", "провокації НАТО" та "нелегітимність української влади". Ці наративи, за його словами, резонують з популістськими силами, які використовують їх для внутрішньої мобілізації. Наведені академічні джерела не лише підтверджують наявність проросійських меседжів у західному медіапросторі, а й демонструють, як вони впливають на політичні дискусії, громадську думку та зовнішню політику.

Дослідження Кобзар С. (2016) [469] демонструє, що хоча російська пропаганда активно присутня в європейському медіапросторі, її вплив на політику та загальну громадську думку обмежений. Водночас вона здатна формувати альтернативні інтерпретації подій серед окремих груп населення.

"Теорія безпеки зустрічається з візуальним поворотом і переходить до Росії, де старі царські та радянські штампи заповнили Інтернет на підтримку неоцаризму Путіна", застерігає Нойман А. (1996) в книзі "Росія та ідея Європи", де показує, як Росія формує свою ідентичність через протиставлення себе Європі, з акцентом на історичні та культурні наративи [508]. У продовження цієї теорії Циганков А., автор книги "Зовнішня політика Росії: зміна і спадкоємність в національній ідентичності", аналізує зовнішню політику Росії крізь призму національної ідентичності, порівнюючи етапи від Горбачова до Путіна [585], і доходить висновку: "Новизна її підходу полягає в тому, що вона виходить за рамки традиційної перспективи зверху вниз і фіксує сприйнятливість і внесок різних соціальних груп у сек'юритизовані дискурси".

Дослідження "Загрози безпеці та громадське сприйняття" поєднує глибокий аналіз української кризи в російських цифрових медіа з теорією дискурсу, щоб висунути інноваційний аргумент про те, як і коли люди вважають, що вони відчувають свою незахищеність. "Обов'язково до прочитання!" – це формулювання розміщене в описі книги на SpringerLink, де наведено декілька експертних оцінок, зокрема від Ноймана І., Циганкова А., Сйоберга Л. як частину офіційного опису книги, що подається видавцем як endorsement від провідних науковців. У книзі наводяться дані емпіричного дослідження – опитування, проведеного серед експертів у сфері інформаційної безпеки. Опитування показало, що понад 70 відсотків респондентів у країнах Балтії, Польщі та Німеччині стикалися з російськими дезінформаційними кампаніями. Основними каналами були "Facebook", "YouTube", "WhatsApp", а також локальні ЗМІ, які ретранслювали прокремлівські меседжі. Найбільш активні періоди інформаційного тиску збігалися з політичними подіями в Україні (вибори, зміни уряду, міжнародні переговори).

Авторитетні джерела наступних років наводять матеріали досліджень, які підтверджують трансформацію російської пропаганди в період позиційного протистояння, зокрема її перехід до структурованих інформаційних операцій, використання ботів, тролів, "Telegram"-каналів, за низкою дезінформаційних наративів, зокрема про "гуманітарну катастрофу" та "зовнішнє управління" на Сході України в період 2014 – 2022 років. Учасники міжнародної конференції з соціальних обчислень, поведінково-культурного моделювання, прогнозування та представлення поведінки в моделюванні та симуляції Ч'ю П. та Тьорнлі Дж. (2017) [406] виносять на широку аудиторію потреби вивчення суспільної думки, які теми "стають вірусними" і чому, як поширюється дезінформація, як російське населення дивиться на проблеми у світлі національних "головних наративів". Учасники конференції адаптували методику багатомовного моделювання тем, щоб подивитися на відмінності між тим, що обговорюється російською та англійською мовами, перетворили багатомовність даних із перешкоди на важільну перевагу, використовуючи сильні сторони неконтрольованого машинного навчання: його здатність виявляти великомасштабні тенденції, аномалії, подібності та відмінності (зокрема серед різних наборів даних "Twitter").

Стаття Марільяно Р. та ін. (2024) [491] послідовно аналізує поширення проросійських меседжів через "Telegram" і новинні ресурси, та пропонує алгоритми для виявлення пропаганди на різних мовах. Дослідження охоплює три фази війни, аналізуючи, як Росія використовувала боти, "Telegram"-канали та моральні наративи для легітимації своїх дій. Автори застосовують BEND Framework і Moral Foundation Theory для пояснення еволюції цифрової пропаганди.

Огляд історичних і сучасних інформаційних операцій РФ наводять Вільямс М. і Роу Н. (2025) [600], включно з діяльністю Центрів інформаційних операцій, використанням тролів, ботів, DDoS-атак і "Telegram"-мереж. Автори також пропонують контрзаходи при обговоренні російської кібердезінформації. Історичні приклади від часів холодної війни до сьогодні демонструють послідовні теми, мотиви та стратегії, які Росія використовує для формування наративів, маніпулювання громадською думкою та підриву демократичних

процесів. Досліджуючи соціальні медіа, контрольовані державою ЗМІ, пропаганду та кібероперації, автори демонструють заплутану мережу методів поширення неправдивої інформації, посилення наративів, що викликають розбіжності, та використання вразливостей у цільових суспільствах.

Відзначається, що часто російське джерело цієї дезінформації можна виявити за переважним використанням улюблених ключових слів, таких як "вибори" та "шахрайство", "кримінал" та "захід", або "революція" та "ЦРУ" (Центральне розвідувальне управління США). Поширеним наративом у соціальних мережах окупованих територій було твердження, що всі стратегічні рішення українського командування проходять пряме погодження з фахівцями ЦРУ. В наведеній публікації, Вільямс М. і Роу Н. (2025) [600] розглядають можливі заходи протидії російській дезінформації, такі як перевірка фактів, програми медіаграмотності та обмін інформацією. Відзначається нагальна потреба щодо зміцнення кібербезпеки, сприяння прозорості через системні дослідження платформ соціальних медіа, розробки всеосяжного демократичного законодавства для боротьби з багатогранною природою дезінформації.

Поряд із вивченням стратегій ворога сучасна воєнно-історична наука звертається і до аналізу засобів інформаційної протидії. Важливе значення в цьому контексті мають розвідки щодо змістовного наповнення та психологічного впливу українських пропагандистських матеріалів (зокрема листівок) на особовий склад противника на тимчасово окупованих територіях (Куцька О., Кмін А., 2025) [161].

Поєднання воєнно-політичних наративів із технологіями цифрового впливу дозволило РФ формувати глобальну інформаційну рамку, вигідну для її геополітичних інтересів. Російські медіа за кордоном активно формують наратив, що Європа не є монолітною у ставленні до Росії і що санкції – це тимчасова політика, яка не має глибокої підтримки. Це дозволяє Кремлю позиціонувати себе як конструктивного партнера, а не ізольованого агресора, паралельно з іншим наративом про відсутність антиросійської позиції в Європі, спираючись на окремі голоси. Натомість офіційна політика ЄС базувалася на

принципах міжнародного права, і санкції залишалися інструментом тиску за порушення суверенітету України [23, 24]. Закордонні медіа, які симпатизують російським позиціям, активно використовували авторитетні західні джерела (зокрема AFP) для створення видимості об'єктивності та легітимації зміщеної риторики – зокрема антизахідної та антиукраїнської, водночас просуваючи проросійські інтерпретації подій. У дослідженні проаналізовано багатомовні медіа, що демонструють суттєві тематичні відмінності у поширенні прокремлівської пропаганди та дезінформації залежно від мови публікації, що свідчить про цілеспрямовану адаптацію наративів до конкретних мовних аудиторій.

1.2. Джерельна база

Дослідження особливостей російської пропаганди у період агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.) ґрунтується на комплексному аналізі наукового доробку, який умовно поділяється на концептуально-теоретичні та спеціалізовані джерела.

Концептуально-теоретичні основи становлять фундаментальні праці, що окреслюють історико-правовий та українознавчий контекст. До них належать:

"Історія України та її державності" (Дещинський Л. та ін., 2009) [110], яка надає історичну базу для розуміння державотворчих процесів та національної ідентичності, що протиставляється пропагандистським наративам.

"Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку" (за ред. Гай-Нижника П. та ін., 2015), що є необхідним для формування методологічного інструментарію аналізу інформаційної агресії в контексті національної безпеки.

"Історія держави і права зарубіжних країн" (за ред. Бандурки О., 2020) [49], яка слугує для порівняльного правового аналізу міжнародної складової агресії та її обґрунтування російською пропагандою.

Спеціалізовані дослідження зосереджені безпосередньо на механізмах інформаційної війни. Тут ключовим є аналіз праць, присвячених використанню

"Історичної міфології та ГВ Росії" (Журба М., 2025) [121]. Вони дозволяють ідентифікувати ключові ідеологічні та міфологічні маркери, які стали основою для "шліфування апробованих форм і способів прокремлівського пропагандистського забезпечення бойових дій" у 2014 – 2022 рр.

Історіографія проблеми російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.) є міждисциплінарною та динамічною. Вона формується на перетині історичних, політологічних, українознавчих та правових студій. При цьому методологічним орієнтиром для роботи з пропагандистським масивом агресора стали підходи Харука А. (2023) [282] щодо специфіки використання російських джерел для об'єктивного вивчення перебігу війни.

Теоретичне підґрунтя закладається на основі праць, які визначають державницький і концептуальний фундамент. Зокрема, дослідження, подібні до "Історії України та її державності" (Дещинський Л. та ін., 2009), а також монографічні видання з українознавства (Гай-Нижник П. та ін., 2015) [77], забезпечують контекст для оцінки впливу пропаганди на національну свідомість і державні інститути.

До наративних джерел належить також пропагандистська література, зокрема видання "Донбасс: Русь и Украина" (Иванов & Бунтовский, 2013), що зберігається в Архіві Музею сучасної російсько-української війни [3]. Спеціальний науковий доробок зосереджений на аналізі феноменів ГВ та інформаційно-психологічного впливу. Особлива увага приділена роботам, що висвітлюють зв'язок між історичною міфологією та сучасною агресією (Журба М., 2025) [121]. Саме ці праці дають можливість встановити ступінь наукової розробленості проблеми та виявити найбільш ефективні форми і способи російської пропаганди, які використовувались для обґрунтування інкорпорації українських територій та зміни інформаційної риторики офіційного Кремля.

Для аналізу модифікації пропагандистських аргументів та окреслення форм і способів російської пропаганди застосовується сукупність загально-наукових та спеціально-історичних методів:

Історико-системний метод. Використовується для вивчення пропаганди як цілісного, динамічного явища, що розвивалося в межах збройного протистояння в ОРДЛО та є частиною гібридної агресії.

Концептуально-теоретичний метод. Забезпечує наукову інтерпретацію ключових понять ("пропаганда", "ГВ", "інформаційна інвазія") на основі українознавчих (Гай-Нижник П. та ін.) і спеціалізованих праць.

Порівняльний метод. Дозволяє зіставити пропагандистські тези, спрямовані на різні аудиторії, з реальними фактами, що сприяє виявленню маніпуляцій та фальсифікацій.

Дискурс-аналіз та контент-аналіз. Є основними методами при роботі з первинними джерелами. Вони дають можливість проаналізувати модифікацію змісту та тональності інформаційної риторики Кремля щодо українського питання впродовж 2014 – 2022 рр.

У контексті російсько-української війни 2014 – 2022 рр. інформаційний вимір конфлікту привертає особливу увагу дослідників у порівнянні з військовою динамікою, зокрема дезінформаційні тактики РФ, мовна політика, урядові акти в порушення міжнародного права [322], міжнародна реакція та трансформація безпекових стратегій.

Українські незалежні медіа, зокрема OpenTV, відіграють важливу роль у документуванні подій, публікуючи хроніки спротиву, інтерв'ю з військовими, волонтерами та аналітиками, а також тематичні огляди, що слугують джерелом для оперативного аналізу суспільних процесів і регіональної безпеки (OpenTV, 2024). OpenTV – це українське незалежне медіа, зареєстроване як громадська організація "Відкриті медіа України" у Києві з листопада 2019 року, яке спеціалізується на новинах, репортажах та аналітичних матеріалах, зокрема про війну, суспільні процеси та регіональні події [514]. Відтоді платформа спеціалізується на висвітленні суспільно важливих тем. У контексті російсько-української війни OpenTV публікує хроніки спротиву, інтерв'ю з військовими, волонтерами та аналітиками, а також тематичні огляди, що можуть слугувати джерелом для оперативного аналізу подій.

Наукові джерела українською мовою також фіксують ключові аспекти війни. Особливого значення набуває створення бібліографічного покажчика "Російсько-українська війна" в інформаційній боротьбі проти російської пропаганди та фейків, які викривляють історичну дійсність про перший етап російсько-української війни (2014 – 2022) та його основні події відповідно до політично-ідеологічних цілей країни-агресора [174].

У межах колективної монографії "Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика" (2023) [40, 200] проаналізовано соціолінгвістичні трансформації, спричинені російсько-українським конфліктом. Авторський колектив досліджує мовну політику РФ в умовах війни, трактуючи її як інструмент культурної експансії та ідентифікаційного тиску, з акцентом на інформаційний вплив, мовну ідентичність та семіотичну політику в умовах війни. Розділ Кузнецової Т. "Мовні атит'юди в українському медіадискурсі (2014–2023 рр.)" присвячено дослідженню ставлення до української мови на прикладі одеських онлайн-видань. Авторка фіксує чітке зміщення мовної ідентифікації після початку повномасштабного вторгнення: українська мова стала маркером "свого", тоді як російська – "чужого". Це зумовило витіснення негативної риторики щодо української мови та активне тиражування наративів, які позиціонують її як мову національної єдності та спротиву агресії. У розділі Михальчук О. "Мова і територія: соціолінгвістичні параметри мовної ідентичності" розглядається феномен територіального мовного маркування як інструмент семіотичної демаркації простору. Авторка аналізує, як мова функціонує як засіб символічного домінування, зокрема в контексті політичних проєктів, що використовують етномовні ознаки для легітимації сепаратизму, – таких як "ЛНР", "ДНР" чи "політичне русинство" в Закарпатті.

Наведені приклади демонструють, як мовна ідентичність може бути інструменталізована для геополітичного впливу та інформаційної дестабілізації, що робить аналіз семіотичних і соціолінгвістичних механізмів у межах колективної монографії "Мова і війна" (2023) [40, 200] важливим джерелом сучасної історіографії гібридного конфлікту. Досліджено, що війна як

екстремальний соціальний контекст трансформує мовну поведінку, активізуючи експресивно-оцінні номінації, семіотичне розмежування "свого" і "чужого" та когнітивне переосмислення мовної ідентичності. Встановлено, що екзистенційне заперечення ворога з його абсурдними наративами, що загрожують існуванню Української держави й самого українства як етнополітичної реальії, стало домінантною ідеологемою українського публічного простору, яка впливає на стабілізацію психологічного стану через лінгвопрагматичні параметри мовлення та структуру інформаційного ландшафту. Унікальним явищем є поширення обценної лексики як засобу символічного опору, що відображає глибину суспільної травми та рівень емоційної мобілізації. Ці процеси підтверджують здатність гуманітарного знання до переосмислення мовної політики як складника гібридної агресії та до формування нових аналітичних підходів у дослідницькій практиці [200].

Окремий історіографічний огляд понад 50 публікацій у "Військово-науковому віснику" охоплює правові, стратегічні та інформаційні аспекти конфлікту, демонструючи еволюцію наративів і методів впливу (Задорожний Н. та Бойчук А., 2023) [122]. Англomовні джерела доповнюють українську перспективу глобальним аналізом. Особливий інтерес представляє *Policy Perspectives* – рецензований журнал Інституту політичних досліджень (IPS, Ісламабад) [524], що публікує аналітичні та наукові матеріали з міжнародних відносин, внутрішньої політики Пакистану, проблем віри й суспільства. Журнал орієнтований на міждисциплінарну та міжнародну аудиторію. Видання поєднує академічні дослідження з рефлексивним аналізом, репрезентуючи позиції Пакистану та мусульманського світу щодо глобальних викликів.

У публікації Куси І. (Ukrainian Institute for the Future, 2022) [475] простежено зміну фаз російсько-української війни – від локалізованого конфлікту до повномасштабного вторгнення – з акцентом на дезінформаційні тактики РФ, які супроводжували кожен етап. Автор аналізує інформаційний вплив Кремля як частину ширшого геополітичного зсуву, що включає спроби

переосмислення міжнародного порядку, делегітимацію України як суб'єкта та мобілізацію проросійських наративів у глобальному медіапросторі.

Отримані висновки доповнюються низкою тематичних матеріалів журналу *Policy Perspectives*. Зокрема, Сафранчук І. (2022) [552] розглядає конфлікт із російської перспективи, трактуючи його як наслідок провалу Мінських домовленостей, розширення НАТО та протистояння між концепціями однополярного і багатополарного світу. Автор обґрунтовує позицію РФ як реакцію на "ігнорування міжнародного права" з боку Заходу, що, на його думку, виправдовує військову ескалацію.

У звіті *International Crisis Group "Answering Four Hard Questions About Russia's War in Ukraine"* (8 грудня 2022 р.) [460] проаналізовано ключові стратегічні дилеми війни: її тривалість, цілі Кремля, межі дипломатії та перспективи завершення конфлікту. Зокрема, наголошується, що РФ розглядає війну як затяжну форму тиску, спрямовану на недопущення інтеграції України до ЄС і НАТО, навіть за умови неможливості повної перемоги.

Комплексне зіставлення російських і міжнародних трактувань причин та цілей війни дозволяє виявити глибокі розбіжності не лише в інтерпретації подій, а й у методологічних підходах до їх аналізу. Російська зовнішня політика, як засвідчено в аналітичних матеріалах (*Policy Perspectives*, *GMF*, *CSIS*), базується на ревізійністській ідеології, що поєднує геополітичний неоімперіалізм із концепцією "цивілізаційного протистояння". У цьому контексті гібридна агресія постає як багаторівнева стратегія, що включає військову ескалацію, інформаційний тиск, маніпуляцію історичними наративами та делегітимацію міжнародного права (Марцінко Н., Івахів О., 2018 [460]; Марцінко Н., 2020 [460]).

Важливу групу становлять матеріали, що відображають сприйняття війни безпосередніми учасниками подій. Значний емпіричний матеріал містить Опитування військовослужбовців НАСВ, які брали участь в АТО (ООС) (2022), що зберігається у поточному архіві науково-дослідної лабораторії НАСВ [2]. До цієї групи належать і трофейні матеріали, зокрема пропагандистський посібник

псковського десантника (2014 – 2018), що походить із приватного архіву Кирила Габора (м. Дніпро) [6]. Суттєвий масив документів становлять матеріали Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, які дозволяють реконструювати управлінські рішення та інформаційні підходи в умовах активної фази бойових дій. До них належать Накази першого заступника керівника Антитерористичного центру при СБУ щодо виконання бойових завдань за травень–червень 2014 р. [5]. Зокрема, "Пропозиції до Указу Президента України "Про введення воєнного стану"" від 16 червня 2014 р. містять перелік територій, де доцільно вводити особливий режим [1]. Окрему групу становлять аналітичні документи, зокрема Методика аналізу втрат особового складу (лист №646ог від 29.09.2014), підготовлена у штабі АТО [4]. До узагальнюючих матеріалів належить Розпорядження начальника штабу АТО від 22.09.2015 №584 щодо підсумків діяльності секторів "А", "Б", "С" та району "М" (ГДА МО України, ф. 516, оп. А1П-14, спр. 80) [7].

Міжнародні аналітичні центри, зокрема International Crisis Group, Ukrainian Institute for the Future та German Marshall Fund, натомість застосовують емпіричні, порівняльні та правові методики, які дозволяють розглядати війну як системне порушення суверенітету, спрямоване на руйнування євроатлантичної безпекової архітектури. Особливу увагу приділено трансформації ролі України – від об'єкта зовнішнього впливу до суб'єкта стратегічного спротиву, що формує нову модель регіональної стабільності.

Зіставлення методологій і трактувань дозволяє не лише окреслити ідеологічні засади конфлікту, а й виявити глибину концептуального розриву між російською ревізіоністською парадигмою та міжнародним правовим порядком. Дослідження Oxford Academic аналізує, як війна трансформувала зовнішню та безпекову політику Європейського Союзу, зокрема в контексті стратегічної автономії та санкційної реакції на російську агресію (Oxford Academic, 2023) [518]. У публікації Springer конфлікт розглядається як міждержавна війна з елементами проксі-протистояння, що супроводжується системним порушенням міжнародного права (Springer, 2024) [562].

Для верифікації офіційного дискурсу РФ автором було здійснено компаративний аналіз заяв Кремля та фактичних подій, результати якого систематизовано у табл. В1 (додаток В). Основну увагу було зосереджено на класифікації та характеристиці репрезентативної сукупності джерел, що включає нормативно-правові акти, звіти міжнародних моніторингових місій та математично опрацьовані масиви медіаконтенту агресора (Куцька О., Фурман І., 2023) [171]. Сукупність джерел – як українських, так і міжнародних, дозволяє комплексно осмислити війну не лише як збройне протистояння, а як багатовимірний конфлікт, у якому інформаційна агресія, правові порушення та культурна експансія є невід’ємними складовими.

Таким чином, залучена у підпункті 1.2 "Джерельна база дослідження" джерельна база є достатньою та валідною, що дає підставидля власних обґрунтованих суджень щодо специфіки поширення дезінформації у визначений період. Ґрунтовне опрацювання виявлених матеріалів визначає основний напрям міркувань і забезпечує необхідний фактологічний фундамент для застосування аналітичних інструментів задля досягнення завдань дисертації. Формування джерельної бази дослідження здійснено за принципом поліфонічності, що дало змогу зіставити офіційний дискурс держави-агресора з об’єктивною фіксацією подій міжнародними інституціями та розвідувальними спільнотами. Опрацьований масив документів дозволяє простежити еволюцію легітимації військового втручання: від маніпулятивного використання гуманітарних приводів до відкритої дегуманізації об’єкта агресії. Верифікація фактів військової присутності РФ на Сході України через дані незалежного моніторингу відкритих джерел забезпечує емпіричну достовірність подальшого аналізу.

1.3. Методологія дослідження

Реалізація завдань дисертаційного дослідження ґрунтується на застосуванні розгалуженої теоретико-методологічної платформи, що об’єднує сукупність наукових підходів, принципів і методів. Їхня комбінація є науково доцільною з

огляду на масштабність об'єкта дослідження, специфіку опрацьованого масиву документів та авторську стратегію розв'язання наукового завдання. Необхідність їхньої інтеграції також зумовлена багатоаспектним характером обраної проблеми, неоднаковим рівнем вивченості її складників, специфічними рисами залучених джерел, а також загальною концепцією побудови роботи. Тому, намагаючись максимально правдиво реконструювати заходи пропагандистського впливу РФ в період російсько-української війни (до широкомасштабної агресії), ми спиралися на комбінацію методів і принципів історичного пізнання багатогранних характеристик воєнних конфліктів (Куцька О., Плазова Т., Казан Е., 2023 [165]; Харук А., 2023) [282]), окреслення специфіки використання яких пропонуємо нижче.

Особливість методології нашого дослідження полягає у тому, що окремі складові перебувають на перетині історії та інших галузей науки – політології, психології, філософії, соціології, воєнного мистецтва. При вивченні соціологічного аспекту впливу пропаганди враховано методологічні підходи Бенчука В. та Трофимовича В. [52, 323], які розглядають еволюцію масової свідомості населення окупованих територій через призму тривалого інформаційного тиску. Тому закономірним є використання загальнонаукових методів дедукції та індукції, аналізу та синтезу, історичного та логічного, узагальнення. В першу чергу ними слугували при формулюванні обов'язкових атрибутів дисертації – актуальності, об'єкта і предмета, мети та завдань, наукової новизни дослідження, теоретичних положень, висновків і рекомендацій.

Принцип міждисциплінарності став засадничим для цілісного осмислення об'єкта дослідження, оскільки феномен російської пропаганди під час агресії на Сході України є складним соціокультурним та воєнно-політичним явищем. Використання цього принципу зумовило необхідність інтеграції теоретичного інструментарію та емпіричних даних. Так, історична наука забезпечила фундамент для реконструкції хронологічної послідовності подій і виявлення генетичного зв'язку між радянськими методами ідеологічного впливу та сучасними інформаційними операціями РФ (Куцька О., 2014 [166]; Куцька О.,

Туранський М., 2019 [169]; Харук А., 2025) [282]. Соціологія та політологія надали інструменти для вивчення механізмів формування громадської думки, маніпулювання політичними настроями як всередині України, так і в міжнародному середовищі, а також аналізу впливу пропаганди на соціальну ідентичність населення окупованих територій (Легкодух В., 2023 [176]). Завдяки філософському осмисленню предмета дослідження російську пропаганду було ідентифіковано не просто як технічний засіб комунікації, а як світоглядну зброю, спрямовану на заперечення права українського народу на самоідентифікацію та власне історичне буття [162]. Знання про військову справу дозволили проаналізувати пропаганду як невід'ємну складову ГВ, де інформаційний вплив синхронізується з тактичними діями на полі бою та стратегічним плануванням Генерального штабу ЗС РФ у сучасному дискурсі (Трофимович В., Куцька О., 2017) [257]. Зокрема, розумінню динаміки збройного протистояння у 2014 році сприяли праці Куцької О. та Скорича Л. (2023) [168], в яких розкрито специфіку застосування авіаційного компонента на першому етапі АТО. Такий підхід забезпечив можливість глибшого аналізу того, як російська дезінформація використовувала (або замовчувала) факти успішних авіаційних ударів ЗСУ для формування образу "цивільних жертв".

Застосований у роботі цивілізаційний підхід базується на апробованих автором результатах дослідження генезису конфлікту (Легкодух В. та ін., 2023) [482], що дало змогу виокремити тяглість російських імперських наративів. Такий підхід дозволив нам у попередніх розвідках інтегрувати історичний аналіз із політологічними концепціями для вивчення цивілізаційних передумов агресії (Легкодух В. та ін., 2023) [482] та трансформації пропаганди в епоху цифровізації (Легкодух В., 2023) [481]. За допомогою методу періодизації було встановлено хронологічно послідовні етапи російського інформаційно-психологічного впливу, що мають чіткі межі, обумовлені визначальними подіями, та відрізняються один від одного специфікою інструментарію і стратегічними цілями. При цьому за критерії періодизації було обрано кореляцію між інтенсивністю збройного протистояння та динамікою зміни

ключових пропагандистських наративів. Застосування методу періодизації дало змогу не лише систематизувати фактичний матеріал, а й простежити еволюцію форм і методів пропаганди: від масових телевізійних фейків початку конфлікту до розгалужених мережових операцій у цифровому просторі напередодні повномасштабного вторгнення. Таким чином, виокремлення цих етапів забезпечило можливість аналізу пропаганди як гнучкого складника загальної воєнної стратегії РФ, що адаптувався до кожної зміни ситуації на фронті та в дипломатичній площині (Ільницький В., Куцька О., 2023) [130]. Запропонована нами модель періодизації була апробована при аналізі медіа-впливу на різних етапах конфлікту, що дозволило довести спадковість та системний характер трансформації російських наративів (Куцька О., Федоренко В., Черненко А., 2016 [170]; Легкодух В., 2023 [178]).

Метод історичної реконструкції дозволив відтворити цілісну картину функціонування російського пропагандистського апарату у 2014 – 2022 рр., поєднавши розрізнені факти інформаційних атак у єдину стратегічну лінію. Завдяки критичному аналізу документів реконструйовано послідовність впровадження ключових наративів і механізми координації дій між державними інституціями РФ і медіаструктурами. На етапі первинної систематизації застосовано метод джерелознавчого розслідування, що став інструментом перетворення медіафактів на доказову базу системної інформаційної війни.

Метод контент-аналізу забезпечив кількісно-якісний моніторинг пропагандистського масиву. Ефективність цього підходу при деконструкції структури та змісту пропагандистських листівок підтверджується у працях Куцької О. та Кміна А. (2025) [161]. Застосування методу до цифрових комунікацій дозволило виявити специфіку просування ідеології "Новоросія" в Європі (Легкодух В., 2025) [177]. Логічним втіленням контент-аналізу став візуально-аналітичний апарат дисертації: авторські фотододатки зі скріншотами документальних свідчень, таблиці та діаграми.

На етапі систематизації емпіричних даних застосовано метод джерелознавчого розслідування, що дозволило ідентифікувати факти інформаційної

агресії та простежити ланцюгові механізми поширення дезінформації. Це перетворило розрізнені медіафакти на доказову базу системної інформаційної війни РФ проти України. Аналіз контексту використання наративів дозволив реконструювати технологію формування образу "іншого" як ворога для моральної легітимізації агресії в очах російського суспільства та населення окупованих територій.

Логічним завершенням методів контент-аналізу та джерелознавчого розслідування став розгалужений візуально-аналітичний апарат: авторські фотододатки, систематизовані таблиці та діаграми. Фотоматеріали та скриншоти виступають емпіричним підтвердженням методу розслідування, а авторські таблиці дозволили структурувати результати контент-аналізу, перетворивши текстові дані на докази планомірності російського впливу.

Метод типологізації відіграв ключову роль у впорядкуванні джерел за рівнем достовірності та цільовими аудиторіями, а також у класифікації суб'єктів впливу – від офіційних відомств до анонімних мереж. Системне осмислення масиву зумовило застосування проблемно-хронологічного методу, що дозволив розглядати еволюцію пропаганди як динамічний процес, де кожен розділ відображає конкретну проблему в межах визначеного етапу (2014 – 2022 рр.). Предметно-хронологічний метод сприяв виявленню генетичного зв'язку між радянськими практиками спецпропаганди та сучасними технологіями ГВ.

Історико-генетичний метод дозволив простежити трансформацію ідеологічного забезпечення війни від активних операцій 2014 – 2015 рр. до позиційного протистояння. Історико-порівняльний метод забезпечив зіставлення пропагандистських лекал, що застосовувалися до різних аудиторій, довівши системний характер маніпуляцій. Функціональний метод у поєднанні з положеннями теорії елітаризму дозволив трактувати воєнну пропаганду як засіб легітимізації присутності російських військ, що проєктується вузькою групою владної еліти РФ.

Фундамент дослідження становлять базові принципи: науковості, системності та комплексності. Принцип об'єктивності забезпечувався

залученням широкого кола джерел, включаючи матеріали міжнародного моніторингу. Принцип історизму реалізовано через розгляд подій у їхньому розвитку. Зокрема, для верифікації наративів враховано результати досліджень щодо бойового застосування авіації Сухопутних військ ЗСУ у 2014 р. (Куцька О., Скорич Л., 2023) [168]. Принцип системності дозволив обґрунтувати модель взаємодії ЗСУ та суспільства як чинника інформаційної безпеки (Легкодух В., 2023 [176]).

Окрему увагу приділено авторським підходам: розроблено періодизацію російського впливу на основі якісних змін у технологіях та аналітичну модель деконструкції кампаній як цілісних операцій. Важливим інструментом доказовості стала авторська хронологічна таблиця офіційних заяв керівництва РФ, що демонструє розрив між дипломатичним дискурсом Кремля та реальною динамікою агресії. Представлення узагальненої таблиці як методу верифікації дало змогу виявити закономірності у використанні "мови переговорів" як прикриття для військової ескалації, що підтверджує інструментальну роль офіційної риторики РФ у загальній архітектурі пропагандистського забезпечення агресії та доводить інструментальну роль офіційної риторики РФ у загальній архітектурі пропагандистського забезпечення агресії, що підтверджується результатами порівняльного аналізу (див. табл. В1 додатка В). Відмінності у концептуалізації причин та цілей війни між російською пропагандистською школою та міжнародними аналітичними центрами наведено у табл. В2 (додаток В). Методологія дослідження ґрунтується на ретроспективному аналізі, що дозволяє виокремити ключові етапи цивілізаційного протистояння та спроб нівелювання української ідентичності (загальну класифікацію періодів наведено у табл. В3 додатка В).

Таким чином, у межах підпункту 1.3 "Методологія дослідження" основну увагу було зосереджено на обґрунтуванні системи загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема дискурс-аналізу та контент-аналізу, що адекватні об'єкту та предмету дослідження. Кореляція обраних підходів із міждисциплінарним характером роботи дає змогу для власних суджень

стосовно ефективності методів деконструкції пропагандистських наративів. Чітко вибудована методологічна архітектура визначає основний напрям міркувань і надає дієвий набір інструментів для досягнення завдань дисертації.

Висновки до Розділу 1

Отже, системний розгляд історіографічного доробку надав як змогу виявити ступінь вивченості проблеми та визначити прогалини, які потребують заповнення у світлі сучасних безпекових викликів, так й створив підґрунтя для власних суджень та висновків. Формування репрезентативної джерельної бази створює емпіричний фундамент верифікації теоретичних положень.

Узагальнення теоретико-методологічних засад дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. Критичний огляд наукового доробку засвідчив перехід від фрагментарного опису інформаційних атак до комплексного розуміння пропаганди як стратегічного складника воєнної доктрини РФ. Виявлено, що попри значну увагу до технічних аспектів дезінформації, менш дослідженими залишаються механізми ідеологічної адаптації агресора до різних цільових аудиторій, що визначає науковий вектор даної роботи.

Аналіз джерельного комплексу підтвердив наявність системного розриву між офіційною риторикою Кремля та фактичним перебігом подій на Сході України. З'ясовано, що маніпулятивне трактування норм міжнародного права та термінологічна підміна понять (зокрема, використання гуманітарних евфемізмів для прикриття воєнної ескалації) є фундаментальними інструментами російського інформаційного супроводу агресії.

Обґрунтовано методологічну стратегію, яка поєднує інструменти історичної ретроспекції та лінгво-політичного аналізу. Це дозволило розглядати сучасну інформаційну агресію не як ізольоване явище, а як етап довготривалого процесу заперечення української суб'єктності, що має глибоке історичне та ідеологічне підґрунтя. Визначено концептуальні розбіжності у трактуванні причин війни, де російська сторона апелює до мобілізаційних міфів і безпекових загроз з боку Заходу, тоді як міжнародна спільнота кваліфікує дії

РФ як акт агресії та порушення світового правопорядку. Сформована база створює необхідні умови для подальшого вивчення практичних механізмів психологічного тиску на цивільне населення та військовослужбовців.

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РФ НА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

У другому розділі дисертаційного дослідження основну увагу зосереджено на комплексному аналізі стратегій і тактик інформаційно-психологічного впливу Російської Федерації, спрямованих на цивільне населення та військовослужбовців Сил оборони України. Досвід російсько-української війни, починаючи з 2014 року, засвідчив, що агресор розглядає інформаційний простір як повноцінний театр воєнних дій, де об'єктами експансії виступають як суспільна свідомість загалом, так і морально-психологічний стан комбатантів зокрема. Оскільки ці два напрями пропаганди мають відмінну цільову специфіку та інструментарій, їх диференційоване вивчення є критично важливим для вироблення ефективних механізмів державної протидії деструктивному впливу. Структура розділу побудована навколо аналізу хронології, механізмів і засобів ворожої пропаганди. Важливою складовою є репрезентація результатів емпіричного дослідження (опитування), що відображає безпосередній досвід військовослужбовців ЗСУ щодо протидії ворожому впливу через мережу Інтернет та засоби мобільного зв'язку. Цілісний розгляд зазначених аспектів дає змогу реконструювати повну картину інформаційної агресії РФ та виявити закономірності трансформації методів психологічного тиску в умовах затяжного збройного протистояння.

2.1. Інформаційний вплив на цивільне населення

Україна входить у низку країн, на які Росія завжди прагнула поширювати свою пропаганду і, відповідно, відкривала філіали власних "рупорів" пропаганди або фінансувала створення проросійських медійних проєктів. Аналізуючи "ландшафт" ЗМІ України станом до анексії Криму та на початку російсько-української війни на Донбасі у 2014 році, можна відзначити, що антиукраїнська тематика в російських і проросійських ЗМІ існувала давно. Зокрема, однією з перших подій в історії незалежної України, яка спричинила

зіткнення проукраїнських і проросійських еліт та ознаменувалася першою потужною інформаційною атакою Росії на Україну, стала Помаранчева революція 2004 р. Характерною її ознакою був розподіл медіасередовищ всередині України – більшість телеканалів підтримували проросійського кандидата В. Януковича, тоді як Інтернет став осередком революційного руху (саме вебресурси висвітлювали події без цензурування та пропаганди) (Шабанова Я., 2022) [300].

У питаннях деконструкції маніпулятивних технологій ми спиралися на досвід Т. Плазової (2024) [219], яка акцентує на важливості виявлення прихованих смислових маркерів у текстах агресора.

Дискредитація Революції Гідності на зламі 2013 – 2014 рр. стала другою з найбільших кампаній РФ у інформаційній війні проти України. Зауважимо, що тоді Росії навіть не треба було створювати чи використовувати спеціальні канали мовлення для поширення своєї пропаганди. Як показує моніторинг ефіру десяти провідних вітчизняних телеканалів, проведений у 2014 р. спілкою громадських активістів "Бойкот російського кіно", частка російського телепродукту на українському телебаченні на той момент перевищувала 40%, що майже у 2,5 раза було більше обсягів телепродукту з інших країн та майже дорівнювало кількості українського телепродукту (Еспресо TV Україна, 2014) [118]. Тут мається на увазі не тільки новинний контент, але й кінопродукція, телесеріали тощо. За таких умов Росії було нескладно транслявати свої пропагандистські наративи для української аудиторії.

Як бачимо, кампанія агресивної, шовіністичної пропаганди Росії проти України найпотужніше діяла у перші роки російсько-української війни. Вона мала свої специфічні передумови. На думку к.п.н, доцента кафедри міжнародної інформації ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка Запорожець О., саме гостра внутрішньополітична криза в Україні у 2013 – 2014 рр., повалення диктаторського режиму В. Януковича, яке відбувалося стихійно, обумовили поглиблення розколу всередині держави (Запорожець О., 2015) [124]. Оскільки влада четвертого президента України значною мірою спиралася на підтримку

жителів східних та південних регіонів нашої держави, то після подій зими 2014 р. серед населення цієї частини країни зростає тривога та недовіра до нової влади – тимчасового уряду О. Турчинова.

Погоджуємось з д.і.н., громадсько-політичним діячем Гай-Нижником П., що режим В. Януковича багато в чому спирався на підтримку Росії, а тому його повалення порушувало цілі РФ щодо встановлення контролю над Україною шляхом формування "маріонеткового" уряду (Гай-Нижник П., 2016) [76]. Відповідно, крах цієї стратегії через спротив українського громадянського суспільства спонукав Кремль до дій, спрямованих на відновлення свого впливу на нашу державу та перешкоджання її євроінтеграції. У той час мета московської злочинної влади змінилася зі встановлення контролю над Україною шляхом створення "маріонеткового" уряду на підлив єдності українського суспільства та знищення самої держави. РФ використала для цього різні методи – анексію українського Криму, проведення фейкових референдумів, гібридну військову агресію на Донбасі, економічний та енергетичний шантаж України тощо. Розуміючи, що такі дії є агресією та порушують міжнародне право, влада Росії розгорнула оперативну пропагандистську роботу з метою легітимізувати свої зусилля.

Аналітик фонду "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва Бурковський П. виокремлює наступні етапи проведення пропагандистської кампанії РФ всередині України в період з 2013 до 2016 рр. (2017) [61]:

1. Грудень 2013 р. – лютий 2014 р. Протягом нього здійснюється дискредитація протестного руху в Україні, розпалювання ворожнечі між східними та західними регіонами України. Зауважимо, що такий феномен російської пропаганди вже був присутній в її інформаційній кампанії проти України під час Помаранчевої революції 2004 р. Підтримка проросійських політиків і сил у нашій державі, інформаційний супровід так званого Антимайдану – серії мітингів на підтримку "Партії регіонів".

2. Кінець лютого – березень 2014 р. Розгортається інформаційна спецоперація із супроводу воєнної операції із захоплення Криму. Її хід

докладно описаний у дисертаційному дослідженні Туранського М. (2020) [259]. Вже згадуваний нами Туранський М. вважає, що пропаганда РФ щодо Криму розпочалася ще в радянський період та продовжилася (і посилилася) після розпаду СРСР. Геополітичні цілі ворожої держави щодо Криму стали невід'ємною складовою її доктрини щодо ліквідації Української держави та відновлення контролю над країнами пострадянського простору (Туранський М., 2020) [259]. Туранський М. стверджує, що "під гаслами підтримки співвітчизників російський уряд реалізовував маніпулятивну політику формування у кримчан антиукраїнської світоглядної позиції" (Туранський М., 2020) [259], зокрема через використання мобільних телевізорів (додаток Г9). При цьому недоліком політики Києва в АРК було ігнорування цього світоглядного протистояння та нерозуміння потреби в протидії поширенню російської культурної експансії у регіоні. Частково, та ж сама ситуація й ті самі помилки української влади повторилися й на Донбасі. Запізніла протидія України наслідкам дії російської системи пропаганди у Криму та на Донбасі дозволила РФ значною мірою реалізувати свої плани щодо цих регіонів нашої держави.

3. Квітень – червень 2014 р. Інформаційна спецоперація із прикриття втручання російських спецслужб і підрозділів спеціального призначення у громадські заворушення у східних та південних регіонах України. У цей же час 14 квітня 2014 р. офіційний Київ розпочинає Антитерористичну операцію (АТО) на сході держави, спрямовану на придушення сепаратизму у цих регіонах.

4. Липень 2014 р. – лютий 2015 р. Основними темами російської пропаганди стають: прикриття й заперечення фактів збройної агресії проти України та підтримки сепаратистів, інформаційний супровід вигідних для Росії умов припинення збройного протистояння на Донбасі.

5. Березень – серпень 2015 р. Здійснення інформаційного тиску на Україну та Європу щодо повного виконання умов Мінських домовленостей.

6. Вересень 2015 р. – липень 2016 р. Інформаційний супровід переорієнтації Росії з повного протистояння із Заходом до поступового налагодження співпраці та розрядки. Щодо цього етапу зазначимо, що, на нашу

думку, такий стан речей був недоречним, адже через 6 років Росія здійснює широкомасштабний наступ на Україну.

Кандидат політичних наук Шутов Р. (2015) [307], класифікуючи етапи російської пропагандистської діяльності в Україні, виокремлює підготовчий етап, який передував кампанії з дискредитації Майдану у 2013 – на початку 2014 рр. Аналітик вказує, що Росія проводила політику інформаційної та культурної експансії в часи незалежності України щонайменше з 2004 р. (Шутов Р., 2015) [307]. Ми підтримуємо думку Шутова Р., що вона чинила інформаційно-психологічні операції з дискредитації проєвропейського та проамериканського напрямів політики України. Зокрема і перед подіями Майдану офіційний Кремль активно підтримував уряд В. Януковича в його відмові від підписання асоціації з ЄС (Ukr.media, 2013) [587], критикував євроінтеграційну політику. Пік цієї інформаційної спецоперації припав на період перед самітом ЄС у Вільнюсі у листопаді 2013 р.

Найбільш масованими та потужними інформаційними вкидами РФ, спрямованими на цивільне населення України, стали кампанії 2014 р., коли розгорталися трагічні події в рамках російської агресії проти нашої держави. Беручи за основу дослідження Бурковського П. та Шутова Р. та, з огляду на визначені нами хронологічні рамки, пропонуємо авторське бачення періодів російського інформаційного впливу (Легкодух В., 2023) [481], пропонуємо систематизоване авторське бачення періодів російського інформаційного впливу у табл. В4 (додаток В). Дослідимо детальніше зміст і наповнення кожного з цих виокремлених етапів:

Перший етап: – підготовчий (щонайменше з 2004 р. по грудень 2013 р.). Він умовно включає у себе всю інформаційну діяльність РФ, спрямовану на дискредитацію нашої країни та створення її негативного іміджу як для громадян Росії та України, так і для закордонної аудиторії. Підтримуємо думку Шутова Р., який у своїй публікації характеризує як основну рису цього етапу культурну експансію РФ в Україні та вказує серед напрямів такої діяльності підбурювання та поширення проросійських настроїв серед населення України,

міжрегіональних протиріч всередині держави, заміну залишків радянської міфології російською (Шутов Р., 2015) [307].

Р. Шутов вказує, що інформаційні операції РФ проти України ведуться щонайменше з 2004 р. (Помаранчева революція та зрив планів Кремля щодо встановлення "маріонеткової" влади В. Януковича). У той же час український журналіст Горбань Ю. (2015) вважає, що інформаційна війна та гібридні атаки Росії проти нашої держави почалися ще з часів отримання Україною незалежності у серпні 1991 р. (Горбань Ю., 2015) [90]. Фахівець у галузі комунікаційних технологій Почепцов Г. у своїй книзі "Смисли і війни. Україна і Росія в інформаційній та смисловій війнах" розширює цю тезу, аналізуючи систематичну інформаційну пропаганду РФ у ході її територіальної агресії в області українського острова Тузла у 2003 р. (Гапеева, 2016) [81], а також "газових" воєн у 2005 та 2009 рр. (Почепцов Г., 2016) [225].

Переконані, що перший етап пропаганди Росії, спрямованої на українське цивільне населення та наявність широкого спектра проросійських мас-медіа, їй вдалося досить легко реалізувати через відсутність в Україні достатнього захисту й механізмів протидії інформаційним атакам та дезінформації. Підґрунтя для інформаційної війни було закладене задовго до початку військового зіткнення між країнами. Зокрема, висміювання України, поділ України на "регіони", на "захід" та "схід", просування ідей вступу України до Митного союзу та обрання проросійського вектору політики відбувалося систематично, починаючи вже з перших років незалежності нашої держави. Наприклад, наратив про поділ України на "захід" та "схід" вперше з'явився на виборах 1994 р., тобто ще тоді, коли перемогу отримав другий президент Л. Кучма (Вісник ЦВК, 2012) [71].

Східна Україна піддалася особливому інформаційному та пропагандистському впливу РФ. На основі сфабрикованої у радянські часи історії регіонів нашої держави російська пропаганда почала просувати наративи про їх російське минуле та називати ці землі "Новоросією". Сконструювавши більш-менш цілісний образ типового жителя Новоросії, російські пропагандисти

розпочали кампанію протиставлення "новоросів" так званим малоросам, тобто жителям всієї іншої України, а також "западенцям" – конкретно жителям Західної України, яку росіяни вважають особливо "українізованою" та чужою "руському міру". Слід зазначити, що розділення України за регіонами та стравлювання їх між собою було також політикою В. Януковича та його "Партії регіонів". А незадоволення щодо цього вилилось у Помаранчеву революцію 2004 р. (Адамович С., 2008) [41].

Наратив про "східних" і "західних" українців та їхнє протистояння продовжився у більш спотвореній і токсичній формі в тезах російської пропаганди про "утиски російськомовних жителів Донбасу" та "примусову українізацію" (МИД РФ, 2022) [698]. Політика суверенної України щодо захисту власної національної ідентичності, мови розглядалася Росією як загроза для її "проєкту Новоросії" та планів з прихованої окупації України. У 2014 р. російськими ЗМІ прокотилася "хвиля" публікацій про утиски російської мови в Україні. Наприклад: "До 40 відсотків українців можуть залишитись без права на російську мову" (Новоселова Е., 2014) [710], "Випадки утисків росіян в Україні є, але не повсюдно – ООН" (РАПСИ, 2014) [233].

Відповідно, зародки російської інформаційної кампанії проти України можна простежити від здобуття нашою Державою незалежності у 1991 р. Але саме з 2004 р., з подіями Помаранчевої революції в Україні, ці інформаційні атаки почали набувати все більш структурованого та систематичного характеру, утворюючи чітку тенденцію у двосторонніх відносинах двох сусідніх держав. Кінець 2013 р. загострив соціальне протистояння всередині українського суспільства на тлі відмови тодішнього президента В. Януковича від асоціації України з ЄС на користь проросійського вектору політики держави. Масові мирні акції переросли у протистояння поліції та мітингуючих через агресивні дії поліції щодо протестувальників (Небесна сотня, 2024) [203].

Другий етап: Грудень 2013 р. – лютий 2014 р. Етап пропаганди, спрямованої на українське цивільне населення, Росії вдалося досить легко реалізувати через закладене у попередні роки інформаційне підґрунтя та

недосконалість заходів із протидії інформаційним атакам та дезінформації. Починаючи з перших років незалежності України, систематично відбувалося висміювання країни, поділ на "регіони" – зокрема на "захід" і "схід", а також просування ідей вступу до Митного союзу та вибір проросійського вектора політики. Наратив про розмежування України на "захід" і "схід" уперше проявився на виборах 1994 року, коли переміг Л. Кучма (Вісник ЦВК, 2012) [71]. Майдану передували тривалі економічні та енергетичні конфлікти між Україною та Росією, які супроводжувалися інформаційними кампаніями з дискредитації України з боку РФ. Особливо це загострилося у 2013 році, коли український народ висловив бажання асоціації з ЄС.

Основним прийомом пропаганди, який використовувала Росія, стала "демонізація" протестуючих на Майдані, а пізніше, коли у Києві вже було проголошено тимчасовий уряд на чолі з О. Турчиновим, і всього уряду. Щодо протестуючих всередині українського інфопростору поширювалися меседжі про їх приналежність до праворадикальних та "фашистських" угруповань, а пізніше – про "зовнішній вплив" Заходу та організацію акцій протесту країнами ЄС та США (РИА Новости, 2015; Российская газета, 2014) [745, 757].

При цьому публікації з пропагандистськими російськими наративами з'являлися як на російських, так і на українських ресурсах. Наприклад, ресурс "BBC News Україна" опублікував у лютому 2014 р. матеріал "Ультра-ксено-наци: чому не всі в ЄС захоплюються майданом" ("Ультра-ксено-наци: почему не все в ЕС восхищаются Майданом"), який постулює вигідну Кремлю тезу про націоналістів на Майдані та загрозу активізації "неофашизму" в Україні. При цьому в матеріалі використовуються посилання на думку європейських експертів (Карпьяк О., 2014) [676].

Більша частина пропагандистських матеріалів поширювалася на російських ресурсах, які, втім, читали багато українців. Основним об'єктом російської пропаганди та дезінформації серед українського цивільного населення стали жителі східних та південних регіонів – особливо Харківщини, Донеччини, Луганщини, Херсонщини, Запорізької області, Одещини, Криму.

Ми схилиємося до цієї думки, оскільки саме ці регіони знаходилися під більшим впливом російських каналів ЗМІ, аніж мешканці інших територій України. Основними серед них були: телеканали: Первый канал; Россия-1; НТВ; LifeNews; Россия 24; Звезда; радіостанції: Радио Спутник; Вести ФМ; Радио Маяк (DW, 2014; Крым.Реалии, 2019) [334, 151]. Прикладами антиукраїнської пропаганди на російських новинних ресурсах можуть слугувати статті "Коричневий заколот в Україні" ("Коричневый мятеж на Украине") (онлайн-ресурс "Аргументы и Факты") (Сидорчик А., 2014) [772], "Фашисти на Майдані" ("Фашисты на Майдане") (інформаційний портал "Вестник К") (Вестник К, 2014) [625], публікації у блогах, наприклад, у "LiveJournal", як от: "Майдан – демократично-фашиська реакція в дії" ("Майдан – демократическо-фашистская реакция в действии") (LiveJournal, 2014) [837], "Майданне містичне прокляття України" ("Майданное мистическое проклятие Украины") (LiveJournal, 2014) [838] тощо.

Характерно, що офіційні (як загальнонаціональні, так і регіональні) мас-медіа РФ, не кажучи вже про українські, надавали не тільки пропагандистське висвітлення подій в Україні, але частіше репрезентували нейтральну позицію з достатньо достовірною подачею матеріалу (ТСН, 2014; DW, 2014) [800, 336]. На противагу збалансованій подачі інформації такими ресурсами, як DW, російські іншомовні канали використовували методику "альтернативних точок зору" для розмивання фактів агресії. Натомість, значно більші масиви саме пропагандистських, замовних матеріалів зосереджені у мережі – особливо у соціальних мережах. На думку Метьюз П., однією з потужних платформ просування антиукраїнських наративів став "LiveJournal". Дослідження масиву постів з ключовим словом "Майдан" показало, що згадування цього поняття лише у період з листопада 2013 р. до грудня 2014 р. становить 222614 разів. Більшість з цих постів – антиукраїнські замовні матеріали, розповсюджені рейковими акаунтами для створення відповідних настроїв серед як російської, так і української аудиторії (Пол Ч., Метьюз М.) [519].

Основними наративами пропаганди цього періоду були: підтримка режиму Януковича (DP.RU, 2014) [819], репрезентація "беркутівців" як представників порядку в країні (ТатарИнформ, 2014) [796], дискредитація протестувальників та політичних і громадських діячів, які підтримували Майдан (Военное обозрение, 2014) [630]. Дискредитація протестного руху відбувалася через "викриття" західних "кураторів" на Майдані (Lenta.RU, 2014) [832], організованість мітингів та всіх подальших подій з метою відділення України від Росії та "з травлювання" двох народів між собою (Чесноков Г., 2016; LiveJournal, 2017) [807, 839]. Російська пропаганда маніпулювала також економічними показниками, стверджуючи, що впровадження глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (DCFTA, Deep and Comprehensive Free Trade Area) призведе до негайної деіндустріалізації східних регіонів України внаслідок недостатньої конкурентоспроможності в торговельному просторі ЄС.

Величезний масив пропаганди, який продукувала інформаційна машина РФ, мав вагомий вплив на українське населення. Про масштаби цього впливу можуть свідчити дослідження про джерела інформації щодо Майдану, якими користувалися українці. Так, згідно з дослідженням "Center for Social and Labor Research" ("Центр соціально-трудових досліджень"), 51% протестувальників дізнавалися про події, що відбуваються, із мережі Інтернет, зокрема з Інтернет-ЗМІ, таких як "Спільне-ТВ", "Громадське телебачення", "Громадське радіо", "Радіо Свобода" (51%), "Facebook" (49%), російської мережі "Вконтакті" (35%) (Онух О., 2014) [513]. Деякі респонденти обрали декілька варіантів відповідей, тобто користувалися кількома джерелами інформації.

Про результативність російської пропаганди, її вплив на населення України саме у період грудня 2013– лютого 2014 рр. можуть свідчити соціопитування "TNS". Згідно з ними 53,6% респондентів участі в Майдані не брали і не планували долучатися до протестів. При цьому найбільше таких респондентів виявилось у Криму (91,7%), на Сході України (79,9%), на Півдні (70,4%) та на Південному Сході (61,5%) (Хмельовська О., 2014) [284].

Відповідно, саме ті регіони України, які найбільш активно піддавалися інформаційному впливу Росії, здебільшого не підтримували Майдан.

Через рік після подій Майдану Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології провів опитування громадської та експертної думки. Дослідження проводили у всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим, яка на той момент вже була окупована Росією. При цьому інтерес становить результат вивчення географічної репрезентації учасників Революції Гідності – найбільше долучення до протестних акцій припадає на жителів Західного регіону: 7% брали участь у протестних акціях в Києві, 26% – в інших містах та селах, 29,5% допомагали мітингувальникам. У Центральному регіоні України, зокрема у Києві, брали участь 9,5% і ще 2% – в інших містах та селах, 7,5% допомагали мітингувальникам. Натомість, в інших регіонах участь у подіях Євромайдану була істотно нижчою: 2% – у Південному регіоні, 3% – у Східному, 3% – на Донбасі ("Демократичні ініціативи", 2014) [279]. З цього приходимо до висновку, що регіони, які найбільше зазнавали впливу російської пропаганди, були проти євроатлантичної інтеграції України.

Пропагандистська діяльність РФ у період Революції Гідності поступово розширює кількість антиукраїнських наративів. Куцька О. вказує, що російська пропаганда цілеспрямовано створювала образ ворога, обираючи на цю роль певні "сегменти" всередині самої Української держави – це були учасники Майдану, "нелегітимний київський режим", уявні "нацисти" або "фашисти" (Куцька О., 2017) [164]. Саме боротьба з ними стала для РФ виправданням щодо втручання у внутрішні справи сусідньої держави.

Третій етап: Кінець лютого – березень 2014 р. Наступним кроком Росії у відповідь на повалення в Україні проросійського режиму Януковича стала анексія Криму та інформаційна спецоперація, яка супроводжувала ці злочинні дії РФ (Макаренко Н., 2020) [189]. І тут ми погоджуємось з українськими дослідниками Макаренко Н. і Туранським М., що підготовка мешканців Криму до анексії почалася ще під час попереднього етапу інформаційної війни РФ

проти України у 2014 р. Зокрема, на противагу "фашистському київському режиму", або "фашистській хунті", як російські ЗМІ називали нову українську тимчасову владу у Києві, Крим позиціонувався Росією як повністю проросійський регіон. Досліджуючи російську пропаганду під час захоплення Криму, Запорожець О. звернула увагу, що пропаганда намагалася сфокусувати увагу Криму на загрозах, які нібито нависають над півостровом через зміну влади у Києві (Запорожець О., 2015) [124].

Зокрема, називаючи Майдан "антиросійськими" виступами, російські мас-медіа постулюють – "російський" Крим під загрозою (Куцька О., 2017 [164]; Куцька О., Федоренко В., Черненко А., 2016)[170]. При цьому активно використовуються наративи історичної належності Криму до Росії, переважання етнічних росіян та російськомовних громадян у Криму, наприклад: "Росіяни Севастополя добре пам'ятають, що Крим 1954 року "підніс" Україні Микита Хрущов. А взагалі це російська земля. "Це наша земля. Ми її хазяї. Ми у себе вдома", – цитує "Фігаро" мешканку Севастополя і нагадує, що база, яка на сьогоднішній день налічує 14 тисяч військових, з'явилася в цій частині Кримського півострова в 1977 році і що майже 70% населення Севастополя – росіяни" (Ракузина І., 2014) [232].

Продукуючи кремлівські наративи, ЗМІ активно висвітлюють зіткнення проросійськи налаштованих громадян із кримськими татарами, які одразу ж зайняли проукраїнську позицію (Притула В., 2014) [227]. Використовуються фейки та дезінформація про нібито спроби "київських агентів" захопити адміністративні будівлі у містах Криму, бажання України примусово запровадити там українську мову (Крым. Реалии, 2015) [150], утискати росіян і російськомовних чи проросійських жителів півострова тощо. Наприклад, на онлайн-ресурсі RT у лютому 2014 р. вийшли статті "Мешканців Криму змушують говорити українською мовою" ("Жителей Крыма принуждают говорить на украинском языке") (RT, 2014) [861] та "МЗС РФ: Озброєні люди, спрямовані з Києва, намагалися захопити будівлю МВС Криму" ("МИД РФ: Вооруженные люди, направленные из Киева, пытались захватить здание МВД Крыма") (RT, 2014) [862].

Росія організовує проросійські мітинги та активно висвітлює це у мас-медіа, апелюючи до того, що жителі півострова бояться наступу "фашизму" з території материкової України, а також прагнуть доєднатися до Росії для захисту та підтримки миру й стабільності у Криму (Степаненко А., 2014) [781]. Врешті-решт, уже на початку березня з'являються повідомлення російських ЗМІ про те, що "у Криму давно чекають на російську армію" (RT, 2014) [860].

Вся ця інформаційна кампанія була спрямована передусім на мешканців Криму. Окрім того, вона підтримувала злочинну анексію півострова, яка вже готувалася РФ станом на кінець лютого 2014 р. Так, 1 березня 2014 р. президент Росії Володимир Путін звернувся до Ради Федерації із проханням надати йому дозвіл на використання збройних сил на території України, мотивуючи це необхідністю протидії загрозі життю громадян РФ, а також особового складу військового контингенту збройних сил Російської Федерації, що дислокується на території АР Крим. Рада Федерації одноголосно підтримала це звернення (Запорожець О., 2015) [124].

Пропагандистська кампанія Росії продовжувала наратив про "фашистів" і "нацистів" у Києві та працювала на формування нової, вигідної РФ ідентичності жителів Криму. Мешканців АРК протиставляють жителям материкової України, називають їх частиною "російського народу" (Первый канал, 2014) [730]. Наслідками такого впливу на цивільне населення півострова та створення проросійсько налаштованого образу кримчан для широкого загалу стала можливість для Росії практично безкарно провести злочинну анексію півострова під заяви про "історичне возз'єднання".

На думку українського журналіста та політичного оглядача В. Портникова, роль Криму в геополітичній доктрині РФ полягає у використанні території АРК як військового плацдарму для подальшої повномасштабної атаки на Україну (як це і відбулося у лютому 2022 р.) та як прецеденту в міжнародному праві (Некреча К., Халілов Р., 2022) [204]. Такий стан речей важливий для Путіна та РФ у контексті слабкої реакції міжнародної спільноти на грубе порушення права держав на недоторканність їх кордонів.

Така бездіяльна реакція західного світу задекларувала можливість безкарно проводити гібридні операції на територіях сусідніх держав і виявила в очах російського керівництва слабкість колективного Заходу перед таким форматом захоплення чужих територій.

Четвертий етап: квітень – червень 2014 р. Інформаційна спецоперація була спрямована на прикриття діяльності російських спецслужб і підрозділів спеціального призначення з координації та організації громадських заворушень у східних та південних регіонах України. Успішний досвід Росії з анексії АРК через конструювання окремої "кримської ідентичності", на нашу думку, закріпив за країною-агресоркою впевненість у можливості аналогічним чином створити та затвердити на українських територіях так звану новоросійську ідентичність (додаток Е, картосхеми Е1-Е5).

Відступаючи від основної теми дослідження, хотілось би зазначити, що "Новоросія" не є винаходом путінського режиму, а має свою давню історію. Так, Турченко Г. та Турченко Ф. (2014) [260] вказують, що "Новоросія" є російським імперським проєктом, який було започатковано ще у 1764 р. У праці "Енциклопедія українознавства" Кубійович В. (1996) [153] стверджується, що Новоросія або Новоросійський край – це російська урядова назва, яка зазвичай використовувалася для позначення південно-українських земель. Вперше вона виникла у 1764 р. у зв'язку з утворенням Новоросійської губернії. При цьому територіальний склад так званої Новоросії часто мінявся – починаючи з 1802 р. він включав Катеринославську, Херсонську і Таврійську губернії; з 1812 р. до її складу увійшла Басарабська область. З початку ХХ ст. й до 1917 р. вона охоплювала Басарабську, Катеринославську, Таврійську (без Криму), Херсонську і Ставропільську губернії, а також Область війська Донського (Панашенко В., 2010) [213].

Вважається, що історично сформованого краю з назвою "Новоросія" ніколи не було, а саме це поняття є штучно утвореним. Зокрема, його авторство приписують російській імператриці Катерині II. Ця ідея з самого початку було інструментом імперської політики Росії по загарбанню земель інших народів й

етносів та приєднання їх до своєї імперії. На думку дослідників Турченко Г. та Турченка Ф., саме цей імперський наратив про історичні регіони України – Слобожанщину та Південну (Степову) Україну – як частини Російської імперії й використав у 2014 р. путінський тоталітарний режим з метою інформаційного обґрунтування спроби окупації цих територій (Турченко Г.; Турченко Ф., 2014) [260] (додаток Е, рисунок-картосхема Е3-5).

Аналогічно до інформаційного наративу про "кримську ідентичність" підґрунтя для окупації східних та південних областей України базувалося на ідеї про існування на цих землях особливого, відмінного від інших українців етносу [177]. Так само російські пропагандисти активно формували уявлення про "новоросійську ідентичність" (Кармазіна М., 2016 [139]; Яблонський В. та ін. [311]).

Прикладом такого наративу, як основи російської пропаганди в інформаційній спецоперації Росії у квітні – червні 2014 р. можуть слугувати статті у проросійських та російських ЗМІ, а також деякі псевдонаукові праці, друк яких також спонсорувався пропагандистською машиною Кремля. Так, постулати "проєкту Новоросія", розробленого путінським режимом, викладені у матеріалах "Російського центру" ("Русского центра") (2023) [767], книзі екс-заступника міністра іноземних справ так званої ДНР Борисова Б. "Донецька революція. Статті та документи 2014–2016 рр." ("Донецкая революция. Статьи и документы 2014–2016 гг.") (2017) [619] тощо.

Зауважимо, що загалом практика використання цієї назви для позначення південно-східних регіонів України використовувалася російськими вченими ще до вторгнення в Україну у 2014 р., наприклад, у працях: Белової О. "З минулого Новоросії: серби на охороні російських кордонів (1750–1760-ті рр.)" ("Из прошлого Новороссии: сербы на охране российских границ (1750–1760-е годы)") (2008) [614], Страшко О. та Овдієнко П. (2009) [782], Шубіна А. "Історія Новоросії" ("История Новороссии") (2014) [809], Іванова А., Бунтовського С. "Донбас: Русь і Україна. Нариси історії" ("Донбасс: Русь и Украина. Очерки истории") (2013) [654] (додаток Г10).

Усі ці напрацювання російських вчених і письменників підготували підґрунтя для проведення гібридної спецоперації на сході та півдні України у 2014 р., важливою складовою якої стала інформаційна кампанія. Дозвіл на проведення таких дій надав безпосередньо В. Путін, який, зокрема, на прес-конференції у квітні 2014 р. сам заговорив про "Новоросію" та навіть окреслив її уявні межі – від Харківщини (на сході) й до Одещини (на півдні). Після його виступу російські ЗМІ починають масово тиражувати наратив про Новоросію та "російське населення" Донбасу (BBCNews Україна, 2014) [319].

Таким чином, пропаганда Росії у цей короткий проміжок часу (з квітня по червень 2014 р.) спрямовується передусім на мешканців тих регіонів України, які проживали за визначенням російських ідеологів, на землях так званої Новоросії. При чому, ознаки "народу Новоросії", які постулюють московські пропагандистські мас-медіа та науковці, включають у себе російськомовність, культурну та соціальну інтегрованість у просторі так званого руского міру("русского мира") (Донбасс информационный, 2016 [645]; Бертолази, 2023 [617]).

Зокрема, у мережі Інтернет присутня велика кількість наукових публікацій вчених РФ, присвячених "малоросійській" та "новоросійській" ідентичності, ключовим елементом яких виступає російська мова. Прикладами таких наукових статей можуть слугувати роботи: Даренського В. "Російська ідентичність у сучасній Україні: проблеми та перспективи" ("Русская идентичность в современной Украине: проблемы и перспективы") (2014) [642], Неменського О. – "Моделі південноросійської ідентичності в Україні" ("Модели южнорусской идентичности на Украине") (2014) [708], "Східнослов'янський етнічний сепаратизм: русини та козаки" ("Восточнославянский этнический сепаратизм: русины и казаки") (2009) [707] тощо. Ці та інші роботи російських вчених демонструють масштаби антиукраїнської інформаційної кампанії РФ, слугуючи теоретичним підґрунтям шовіністичної політики цієї країни.

Окрім того, кремлівська пропагандистська машина взяла на озброєння й релігію, розповсюджуючи свою ідеологію на українських територіях через

УПЦ-МП. Наприклад, один із численних ідеологів історичного фейку про "Новоросію" Кирило Фролов (справжнє ім'я – Пікалов А.), пише у своїй публікації з назвою "Новоросія – це бойовий авангард російського миру" ("Новороссия это боевой авангард русского мира") наступне: "Новоросія була ключовим плацдармом для будівництва Православної Російської імперії, створення Новоросії наповнене ясними православними цивілізаційними геополітичними смислами" (Фролов К., 2016) [806].

Також російські пропагандисти та представники влади відреагували на заяву представників ООН від березня 2014 р. про те, що в Україні відсутні систематичні утиски російськомовного населення. Зокрема, МЗС Росії заявив, що ООН "вважав за краще не помітити вбивств, масових розправ, тортур, викрадень людей, нападів на журналістів і правозахисників, ув'язнення з політичних мотивів, кричущих інцидентів з явно расистським, у тому числі антиросійським і антисемітським підтекстом, які чиняться за наказом або з мовчазної згоди осіб, що захопили владу в Києві" (РАПСИ, 2014) [233].

Відтак, окрім російських ЗМІ, до пропаганди та налаштування жителів Сходу та Півдня України проти інших мешканців своєї держави долучилися також і офіційні інституції РФ. Наприклад, Слідчий комітет Росії також заявив про "геноцид російськомовного населення на південному сході України". За словами представників цього органу влади, "на південному сході країни, починаючи з квітня 2014 року, представники політичного та військового керівництва Києва віддавали накази, спрямовані на повне знищення саме російськомовних громадян" (BBC News Русская Служба, 2014) [315].

Щоправда, достовірних доказів подібних дій української влади на території України слідчий комітет РФ не надав. Відсутність підтверджень стала однією з вагомих проблем російської пропаганди проти України, що пізніше і спричинило спроби їх фабрикувати, тиражувати фейки, які мали б дискредитувати нашу країну та ще більше налаштувати жителів Донбасу та півдня нашої держави проти київської влади.

Вже згадуваний Бурковський П. впевнений, що попри те, що переважно у 2014 р. російська пропаганда поширювалася саме у російських ЗМІ, вона мала величезний вплив на населення сходу та півдня України (Бурковський П., 2017) [61]. Цьому сприяло те, що російські телеканали та інші (друковані та онлайн) мас-медіа на той момент були безпрецедентно поширені в східних та південних регіонах нашої держави. Транслявання таких меседжів, на думку дослідника, мало на меті підштовхнути громадян до політичної та протестної мобілізації населення цих регіонів чинній українській владі. Реакція мешканців Донеччини на такий тиск детально проаналізована у працях Бенчука В. та Трофимовича В. (2022) [323], які на основі соціологічних даних простежили еволюцію настроїв населення як на підконтрольних Україні, так і на тимчасово окупованих територіях у 2014 – 2021 рр. Формулювання "ідентичності" мешканців цих регіонів відмінної від української національної самобутності та близької до росіян, а також постулювання загрози та утисків "жителів Новоросії" з боку України, переконало значну кількість громадян України в існуванні загрози для їхньої ідентичності з боку громадян інших регіонів. Російська пропаганда на пряму пропонувала їм шукати захисту або в насильницьких діях, спрямованих проти влади України, або в сприянні представникам РФ.

Тези Бурковського П. підтверджують й результати аналітичного звіту "Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії" (2015) [253], який охопив дослідження інформаційного українського простору з 2014 по 2015 роки. Програмний директор ГО "Телекритика" Шутов Р. (2015) [253] вказує, що окрім засилля російських ЗМІ, в Україні діяли також і внутрішні агенти пропагандистського впливу. Серед них аналітик особливо виокремлює політичні партії, які мали проросійську позицію та активно сприяли поширенню російської пропаганди. Це, зокрема, партії КПУ, ПСПУ, "Російський блок" ("Русский блок"), а також місцеві громадські організації, такі як "Русичі" ("Русичи") та "Рускій мір" ("Русский мир") в Луганську, "Оплот" у Харкові, "Російська община Криму" ("Русская

община Крыма"), "Севастополь – Крим – Росія" ("Севастополь – Крым – Россия"), "Євразійський союз молоді" ("Евразийский союз молодежи") у Криму тощо.

Згадуваний нами Туранський М. впевнений, що Україна на період 2014 р. мала слабкі позиції порівняно з Росією у здатності впливати на населення та провадити вплив на людей, пропагувати свою позицію (Туранський М., 2020) [259]. Тому ті регіони, які історично були під впливом кремлівського інформаційного простору, мали небагато шансів встояти перед потужною інформаційною спецоперацією, підготовленою нею. Це обумовлює високі показники перегляду жителями Донеччини та Луганщини пропагандистського контенту РФ. Така ситуація обумовлена більшими потужностями передавачів сигналу на тимчасово окупованих територіях, які глушать сигнал з підконтрольної Україні території. Станом на 2021 р. на території Донбасу діяло 32 українські телеорганізації та система глушіння російських каналів "Серпанок". За свідченнями представників Національної ради України з телебачення та радіомовлення, між Україною та РФ у сфері телемовлення відбувається постійна "гонка озброєнь" (Факти ICTV, 2021) [274].

На думку Шутова Р., одним із етапів російської пропаганди з прикриття гібридної військової спецоперації з окупації південно-східних регіонів України стала мобілізація проросійських груп для ескалації насильства у намічених регіонах. Насичений мовою ненависті, фейками, російською пропагандою інфопростір сходу та півдня України згодом "вибухнув" масовими протестами та зіткненнями проросійських громадян та проукраїнського населення (Шутов Р., 2015) [307].

Про те, що масові заворушення та сепаратистські виступи на Півдні та сході України готувалися російським керівництвом заздалегідь, можуть свідчити заяви та матеріали російських пропагандистів, які наперед описували та прогнозували такий сценарій окупації українських територій. Наприклад, у випуску № 24 російського журналу "Експерт" ("Эксперт"), датованому 9 червня – 16 липня 2014 р., вийшла стаття "Донбас – серце Росії" ("Донбасс–серце России"), у якій описаний детальний план із дестабілізації ситуації на Донбасі

та можливі сценарії його приєднання до Росії. При цьому текст статті фактично дублює сценарій, який пізніше й був реалізований російською владою, а саме: організація так званого народного ополчення, створення незаконних утворень "ДНР/ЛНР" тощо (Фадеев В., 2014) [803].

Аналіз динаміки та структури проросійських виступів у 2014 р. показав, що вони були організовані російською владою, спецслужбами та підтримані на інформаційному рівні пропагандистською машиною Кремля. Відтак, склад протестуючих включав як найманих провокаторів, так і звичайних людей, які повірили російській пропаганді (Давидов В., 2019) [100].

Означені проросійські виступи тривали у березні – квітні 2014 р. і отримали в інфопросторі РФ умовну назву "Руская весна" ("Русская весна"). Риторика очолюваних та підбурюваних кремлівськими спецслужбами громадян мала сепаратистський характер – протестувальники виступали за відокремлення Півдня і Сходу України та приєднання цих регіонів до Росії. Акції пройшли у Дніпрі, Донецьку, Луганську, Запоріжжі, Мелітополі, Миколаєві, Одесі, Херсоні, Харкові та деяких інших менших містах нашої держави. На протидію проросійським сепаратистським силам на вулиці цих міст вийшли й проукраїнські активісти, які виступали за територіальну цілісність України та протидію гібридній агресії Росії та трайбалізму в українських регіонах. Між цими двома громадськими силами спалахували конфлікти, які у деяких випадках переростали у заворушення та збройне протистояння, призводили до загибелі людей (Рафальський О., Котигоренко В., Панчук М., 2015) [234].

У травні 2014 р. однією із найбільш знакових та показових подій "Російської весни" стали події в Одесі (2 травня), де унаслідок протистояння озброєних бойовиків-сепаратистів і проукраїнських активістів та футбольних фанатів загинули близько 40 й отримали травми близько 200 осіб (Гринів А., 2019) [93]. Ці події російська пропаганда у подальшому неодноразово намагалася використовувати як доказ "геноциду народу Новоросії" в Україні ("Известия", 2015; Газета.ру, 2019; РИА Новости, 2022)[656, 635, 751]. Наприклад, уже в ході повномасштабної війни Росії проти України, яка

почалася у 2022 р., перша неодноразово заявляла про прагнення помститися за "злочини бандерівців", зокрема, зустрічаємо наступну тезу: "Спалення людей у Будинку профспілок стало одним із найбільш звірячих злочинів бандерівських катів. Воно стоїть в одному ряду з трагедіями Бабиного Яру та Хатині" (Regnum, 2022) [857].

Зважаючи на результати протистоянь сепаратистів та українських громадських активістів, можна констатувати, що російським силам вдалося провести кампанію з дестабілізації ситуації передусім у Донецькій та Луганській областях. Погоджуємось з Гай-Нижником П., що в інших регіонах їхні спроби захлинулися через спротив активного українського населення (Гай-Нижник П., 2016) [74]. Як наслідок, саме на Донеччині та Луганщині російська влада і зосередила свої сили та змогла реалізувати подальші етапи гібридної окупації – створення квазі-організацій "Донецька/Луганська народні республіки", проголошення незалежності цих областей як самостійних держав тощо (Бура Д., Красовицький О., 2020) [59].

При цьому активно працювала російська пропаганда, яка зосередилася на Донбасі як центрі сепаратистського руху в Україні. Дії пропагандистської системи тут були схожі на аналогічні дії в Криму до цього – канали пропаганди рекламували та популяризували альтернативних лідерів "громадської думки", які очолювали на той час протестні проросійські рухи (Фенинець Г., 2015) [276]. Аналогічно до штучного формування нових "еліт" регіону пропаганда також реконструює поняття "ополченці", вмонтовуючи у нього наратив боротьби "радянського народу" проти нацизму в часи Другої світової війни (Ващенко Н., 2020 [66]; НІДС, 2015 [202]). Додатковим інструментом стає систематичне підмішування понять "націоналізм" і "нацизм", коли українських націоналістів цілеспрямовано маркують як "фашистів" чи "нацистів", попри принципову різницю між цими ідеологіями (Міщук І., 2023 [194]). Така маніпуляція дозволяє російській пропаганді створювати образ України як "ідеологічного ворога", що нібито продовжує лінію історичного нацизму, і тим самим виправдовувати власні агресивні дії, роздмухування та фінансування

сепаратистських рухів на українському Донбасі. Всі ці прийоми інформаційно-психологічного впливу та конструювання альтернативної, викривленої реальності дозволяють Росії приховувати свої агресивні дії, роздмухування та фінансування сепаратистських рухів на українському Донбасі. Саме обуренням населення Донбасу новою українською владою та політикою, образом "ворога" (українців та української влади) як "нацистів" (Российская газета, 2014) [757], "бандерівців" (KM.RU, 2014) [824], радянськими гаслами героїчної боротьби проти нацизму (Вместе с Россией, 2014) [629] Росія виправдовує власні злочинні дії стосовно Української держави.

Формування "народного ополчення" дозволили Росії досить успішно прикривати власну присутність на Донбасі. "Ополченці" (пропагандистська підміна понять "сепаратисти" або "найманці") включали у себе не тільки і не стільки місцевих жителів, які самостійно виступали проти України та за Росію, скільки рекрутів-добровольців з самої Росії, а також кадрових військових РФ (Листюк С., 2014) [180]. Саме цей прийом російської пропаганди в її гібридній агресії проти України можна вважати одним із найбільш успішних. На нашу думку він ефективно спрацював на світову аудиторію, яка у своїй більшості виявилася не готовою до того, щоб розвінчувати декілька шарів брехні та спотвореної інформації.

Яскравим прикладом інформаційно-психологічного прийому заперечення Росією власної агресії проти інших країн є неологізм, який виник у 2014 р. – "їх там немає" ("их там нет"). Як при анексії Криму, так і на початку військової агресії РФ на Донбасі, кремлівське керівництво на чолі з В. Путіним постійно заперечували присутність на українській території російських військових (Казанский Д., 2017) [137]. Україні довелося протягом всього періоду воєнного конфлікту збирати докази та доводити світовій спільноті присутність російських військових на її територіях, що фактично означало неоголошену війну двох країн (Фішер М., 2014) [436]. Гібридний характер цієї війни, постійна брехня та пропаганда РФ ускладнювали для нашої країни отримання підтримки інших держав, адже спочатку Україна повинна була спростувати

дискредитаційні заяви Росії, яка на той час мала значно сильніші позиції на геополітичній арені.

Уже на тлі збройних зіткнень на Донбасі РФ продовжує свою кампанію з пропаганди проти України. Другим блоком або напрямом такої пропаганди стають спроби першої дискредитувати нашу владу в очах українського населення та світової спільноти. Зокрема, українці в цей невизначений та складний час регулярно стають жертвами інформаційних атак. Російська пропаганда активно використовує будь-які прорахунки чи помилки влади у Києві, щоб підірвати довіру населення до неї. Так, РФ активно поширює агресивну та дискредитаційну риторику стосовно проблем із розслідуванням злочинів на Майдані (Родионов Д., 2016) [755], некомпетентності нової української влади, спірних її рішень, активізації націонал-радикалів, які стали одними з найбільш активних представників вітчизняного спротиву та сформували "кістяк" добровольчих формувань українських сил, які протистояли російським військам та найманцям на Донбасі (РИА Новости, 2014) [743].

Політика нашої держави на цей час починає включати у себе спроби обмежити вплив та поширення російської мови, культури, пропаганди в Україні, проведення декомунізації (спочатку стихійні народні прояви боротьби з комуністичними атрибутами у містах нашої держави (УІНП, 2015) [262], які у квітні 2015 р. були закріплені офіційно пакетом законів від Верховної Ради) (В'ятрович В., 2015) [67]. Все це стає для РФ лише новими приводами для дискредитації, маніпуляцій, спроб за рахунок цього підтвердити свої голослівні заяви про "геноцид російського населення Донбасу і Криму" (Центр протидії дезінформації, 2023) [294]. Російська пропаганда демонізує, знелюднює образи українських політиків, активістів, військових та пересічних українських громадян, ще більше нарощуючи об'єми мови ненависті, формуючи гіперболізований образ ворога (Центр протидії інформаційним агресіям АМ&РМ, 2020) [295].

П'ятий етап: липень 2014 – лютий 2015 рр. Цей період охоплює інформаційно-психологічну кампанію з прикриття й заперечення фактів збройної агресії РФ проти України та підтримки сепаратистів, інформаційний супровід вигідних для Кремля умов припинення конфлікту на Донбасі. Цей етап російської пропаганди проти України зосереджений переважно на перебігу воєнних дій на Донбасі. При цьому зберігалася й дискредитаційна інформаційна політика проти українського політикуму та суспільства.

Характерно, що провал "проекту Новоросія" у більшій частині регіонів, які прагнула захопити Росія, ускладнився ще й тим, що Луганська та Донецька області, де сепаратистські заворушення принесли свої плоди для офіційної Москви, стали епіцентром боротьби мобілізованого українського суспільства проти російських загарбників. РФ не вдалося спонукати українське суспільство повірити у власну брехню про "державний переворот" та "нацизм" в Україні, адже основним рушієм демократичних змін у нашій державі завжди була і залишається активність нашого народу. Опір з боку громадянського суспільства та військових російській агресії змушували кремлівську машину пропаганди не зупинятися ні на мить. Одним із ключових її завдань у той час була боротьба за укріплення прихильності мешканців Донбасу.

Також ключовим завданням інформаційно-психологічних операцій РФ стає приховування участі її регулярних військ у збройному конфлікті на окупованих територіях Сходу України, а також маскування злочинів її армії, найманців, сепаратистів. З іншого боку, увага була зосереджена на емоційному висвітленні наслідків артобстрілів, загибелі мирного населення у ході бойових дій.

Вивчені матеріали російської пропаганди дозволяють розділити їх на кілька категорій:

1) висвітлення дійсних жертв бойових дій української армії (як правило, супроводжувалось численними маніпуляціями та емоційно-психологічним впливом на аудиторію);

2) перекладання відповідальності за смерть людей унаслідок дій проросійських та російських сил на українських військових;

3) вигадування "фактів" загибелі людей унаслідок дій української сторони конфлікту.

Перша із зазначених вище категорій пропагандистських матеріалів включає у себе висвітлення російськими мас-медіа (у тому числі через виступи урядовців) жертв дійсних обстрілів українськими силами окупованих Росією міст та сіл Донбасу. Наприклад, влітку 2014 р. українська авіація завдала низку ударів по таких містах, як Луганськ, Станиця Луганська, Сніжне, Зугрес, Горлівка, що призвело, у тому числі, до жертв серед цивільних, серед яких були діти (Тинченко Я., 2019) [255]. Російська пропаганда активно підхопила ці факти та використала для створення величезного пласту інформаційно-психологічних атак на жителів Донбасу, інших територій України та світову спільноту.

Зокрема, на основі загибелі матері й дитини у Горлівці російські ЗМІ створили образ "Горлівської Мадонни", який у подальшому неодноразово використовували, виправдовуючи власну агресію проти України (TVZvezda, 2022) [867]. Сюди ж можна віднести приклад "Алеї янголів" у Донецьку – цей меморіал окупаційна влада міста спорудила у пам'ять про загиблих під час бойових дій на Донбасі дітей (Рудь П., 2023) [239]. Попри те, що дійсно ці діти загинули під час бойових дій, у більшості випадків складно встановити, від чийх саме снарядів вони загинули, щоб визначити винуватців. Втім, російська сторона звинувачувала у гибелі 66 дітей (станом на 5 травня 2015 р.) (див. додаток Г11) саме Україну (Военное обозрение, 2017) [631].

Водночас на основі самого факту смерті дітей у війні російська пропаганда часто продукувала фейки. Наприклад, саме так сталося із Поліною Солодкою, яка загинула під час російської окупації Слов'янська. Незважаючи на те, що досі чітко не встановлено, чиї саме сили вели обстріли міста та за яких обставин вона загинула, росіяни використовували її смерть для маніпуляцій тривалий час. Що цікаво, згодом, у 2020 р. заступник постійного представника Росії при ООН в Женеві Алімов О. опублікував маніпулятивний пост про загибель цієї дитини, додавши до нього фото зовсім іншої дівчинки, яка стала жертвою вбивці в російському місті Усурійськ у 2013 р. (Струк Ю., 2020) [250].

Відтак частково пропаганда Росії у війни проти України дійсно базується на реальних фактах, але при цьому інформація викривлюється, перебільшується та подається з відповідним емоційним посилом для певного психологічного впливу на аудиторію. Так, відома теза московитів про те, що Україна "8 років бомбила Донбас" (Meduza, 2022) [841] не відповідає дійсності, адже базується лише на тих бомбардуваннях міст цього регіону, які відбувалися у перші місяці війни. Окрім того, тут відсутні уточнення, чому саме Україна була вимушена застосувати свої Збройні Сили. При цьому участь Росії у гібридній війні проти України у пропагандистських наративах Кремля завжди залишається поза увагою, або ж описується як "допомога" (ТАСС, 2015) [793]. Проте жертви збройного спротиву ЗСУ російським загарбникам та бойовикам на Донбасі стали можливі саме унаслідок агресії Росії. Таким чином, перекручування фактів і спотворення реальності стало одним із основних інструментів Росії у боротьбі проти України.

Окрім маніпулювання інформацією щодо загиблих унаслідок бойових дій (а також важких умов проживання людей у безпосередній близькості до лінії зіткнення та ін.), російська пропаганда часто звинувачувала ЗСУ також і у тих злочинах, які чинила сама. Одним із найбільш яскравих прикладів такої стратегії став кейс збиття малайзійського пасажирського літака МН17 у липні 2014 р. Тоді у катастрофі загинуло 298 осіб. Станом на 2023 р. вже стало відомо про провину Росії та фінансованих нею бойовиків у цьому терористичному акті (Голліган А. та Венді К., 2022) [453]. Після скоєння цього злочину Росія одразу ж почала звинувачувати у ньому Україну, а також множити численні фейки про обставини падіння літака, які були покликані заплутати слідство та "затерти" провину Росії у цьому теракті (Укрінформ, 2022) [270].

У випадку з катастрофою МН17 російська пропаганда використала один із типових для неї прийомів – метод "білого шуму", який полягає у нагромадженні такої кількості версій та інтерпретацій події, що можливості вичленити із цього потоку інформаційного "сміття" справжні факти та проаналізувати їх є доволі важко (Детектор медіа, 2002) [108]. Зокрема, серед численних версій подій

найбільш яскравими стали наступні фейки, які зустрічаємо у дослідженні цієї події (Куцька О., Беспєка В., 2017 [160]; Телечук В., 2023 [254]):

1. Фейк про український винищувач, що збив пасажирський "Боїнг", переплутавши його з бортом президента РФ В. Путіна. У тому числі публікувалися численні заяви фейкових "свідків", що начебто бачили це збиття на власні очі.

2. Фейк про те, що "Боїнг" було збито українським зенітним ракетним комплексом "Бук", а коли команда розслідувачів "Bellingcat" та міжнародна слідча комісія навели докази, що "Бук" привезли самі росіяни, РФ поширила нові фейки про те, що ніякого "Буку" насправді не було.

3. Фейк про "дисперчера Карлоса" – ще одного несправжнього свідка, який начебто бачив на радарх літаки ЗСУ поруч із "Боїнгом".

4. Фейк про збиття рейсу МН17 американським експериментальним літальним апаратом.

Більше того, в інформаційному просторі розповсюджувалися ще додаткові версії, у тому числі й побудовані на теоріях змов. Серед них, наприклад, можна виокремити наступну: всі пасажир рейсу МН17 були мертвими ще до збиття літака. В Амстердамі на цей літак завантажили трупи, щоб інсценувати збиття та звинуватити у всьому РФ. Цю версію в інформаційному просторі висував, зокрема, тодішній очільник російських терористів на Донбасі Ігор Гіркін (Попова С., 2020)[223].

Використання прийому "білого шуму" у цьому випадку дозволило російській владі максимально приховати свою відповідальність за збиття пасажирського літака. Споживацька аудиторія у всьому світі плуталася у тому нескінченному потоці дезінформації, фейків і теорій змов, які продукувала російська пропагандистська машина, тоді як журналісти та незалежні розслідувачі також вимушені були здійснювати пошукову та аналітичну роботу в умовах протидії такому методу "унеможливлення фрагментації", що вагомо затримувало процес розслідування теракту.

Українські науковці Куцька О. та Беспєка В. (2017)[160] порівнюють трагедію МН17 зі схожим випадком збиття російськими ВПС пасажирського лайнера південно-корейської компанії у 1983 р. Вчені вбачають багато спільного в інформаційному висвітленні цих двох трагедій та допускають, що множинність версій подій в перші години та дні після авіакатастрофи МН17 була обумовлена несподіваністю цієї події для самої Москви. Ми ж дотримуємося думки, що, хоча на початку могли виникнути кілька версій подій у російських ЗМІ через відсутність єдиної "методички" від влади у висвітленні цих подій та низці "хибних" повідомлень від мас-медіа, пізніше офіційний Кремль вміло використав цю ситуацію, максимально відгородившись від своєї відповідальності за злочин та створивши навколо війни в Україні ще більший інформаційний хаос, що сприяло реалізації цілей гібридної агресії РФ проти України та цивілізованого світу. Кейс МН17 привернув увагу світової спільноти та став першим великим злочином РФ, який переломив ставлення багатьох людей до конфлікту на Донбасі та ролі Москви у ньому. 17 листопада 2022 р. суд у Нідерландах визнав громадян Росії Ігоря Гірка, Сергія Дубінського та громадянина України Леоніда Харченка винними у катастрофі МН17 та загибелі 298 людей. Суд засудив їх до довічного ув'язнення та виплати компенсацій родинам загиблих.

Однак, окрім нього, існує велика кількість менших за масштабами, однак не менш значимих випадків звинувачення України у вчинених російськими найманцями злочинів. Наприклад, 25 вересня 2014 р. делегація РФ відправила голові Ради Безпеки ООН листа, в якому звинуватила українських військових у масових розстрілах людей на території поблизу села Нижня Кринка на Донеччині (Укрінформ, 2014) [272]. У той же час, у середині вересня фіксувалися обстріли села проросійськими бойовиками, унаслідок чого загинули люди, які пізніше були поховані селянами. Окрім того, за заявами російської влади, захоронення налічувало близько 400 осіб, тоді як місія ОБСЄ виявила могили 9 людей, з яких 5 осіб загинули внаслідок бойових дій. Як показує аналіз повідомлень у ЗМІ та результатів досліджень, серед них були як

мирні жителі, що загинули під час обстрілів, так і російські бойовики, які, можливо, були знищені українськими військами (ТСН, 2014) [258]. Відповідно, російська пропаганда не лише перебільшувала, але й спотворювала факти, а також звинувачувала українську сторону у жертвах, які були спричинені діями проросійських сил.

До третьої категорії пропагандистських матеріалів, які використовувалися російською пропагандою на початку АТО в зоні бойових дій на Донбасі, відносимо вигадані "факти" загибелі людей унаслідок дій української сторони конфлікту. Прикладом такого фейку є міф про "розіп'ятого хлопчика", телесюжет про якого вийшов на російському "Першому каналі" у липні 2014 р. У цьому інформаційному матеріалі жінка розповідала про те, як українські військові стратили на центральній площі Слов'янська маленького сина і дружину місцевого "ополченця" (Первый канал, 2014) [613]. Численні розслідування журналістів не виявили підтвердження цих заяв (Лапась Ю., 2017) [172], однак сам кейс "розіп'ятого хлопчика" став широковідомим та перетворився на еталонний зразок використання російських державних медіа в інформаційній війні з метою розпалювання ненависті та ворожнечі.

Всі три розглянуті категорії пропагандистських матеріалів, які використовувала російська пропаганда у 2014 р., були спрямовані на різну аудиторію – як свою внутрішню, так і на жителів східних областей та України загалом, а також нерідко тиражувалися й на світову аудиторію. Втім, якщо оцінювати вплив російської пропаганди на українське цивільне населення, то слід зауважити, що після хвилі брехливих повідомлень росіян про події на Донбасі у 2014 р. велика частка українців втратила довіру до російських джерел. Це підтверджується дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, в якому визначався індекс результативності пропаганди РФ. Результати показали, що станом на лютий 2015 р. серед цивільного населення України повністю не довіряли їй ЗМІ 59,8% опитаних, ще 20,6% відповіли "скоріше не довіряю". Лише 3,1% відповіли, що повністю довіряють російським мас-медіа, а 5,8% скоріше довіряють їм. Ще 10,7% опитуваних утрималися від

відповіді, обравши варіант "Важко відповісти" (КМІС, 2015) [140]. Ці результати показують, що за один рік військового протистояння в ході ГВ Росії проти України довіра українського населення до російських джерел інформації вагомо знизилася.

Значною мірою цьому сприяла діяльність українських громадських організацій, які боролися з російськими фейками, розвінчували їх. Серед таких можна виокремити наступні: ресурс "StopFake", інформаційна кампанія "По той бік новин", проєкт "Без брехні", створений ГО "Центр аналітики і розслідувань", медіакритичне ЗМІ "Детектор медіа", урядова структура "Центр протидії дезінформації при РНБ" (Шекеряк Я., 2022) [305] та ін. На нашу думку, українське суспільство змогло виробити у себе вже за перший рік війни здатність протистояти пропаганді та інформаційному впливові, опанувало навички інформаційної гігієни. Це значно вплинуло на результативність російської пропаганди в Україні у всі наступні роки російсько-української війни.

Шостий етап: березень – серпень 2015 р. Характеризується інформаційним тиском на Україну та світову спільноту щодо повного виконання умов Мінських домовленостей, адже ще у вересні 2014 р. були підписані перші з цих документів, які ставили за мету урегулювання конфлікту. Слід зазначити, що Мінський формат зустрічей з самого початку не враховував Росію як країну-агресорку, а рішення розроблялися на не вигідних для України умовах. За думкою політичних і військових аналітиків, угоди формату "Мінськ-1" все ж відігравали важливу роль у зупиненні російської агресії проти України, тоді як "Мінськ-2" став фактично капітуляційним та аж ніяк не вигідним для нашої держави способом урегулювання конфлікту (Бойко М., 2023 [55]; Савицький О., 2015 [332]). При цьому Україна виконувала ці умови, зокрема дотримання режимів припинення вогню, тоді як російська сторона їх ігнорувала. Тим паче, що обмеження накладалися на фейкові "держави" ЛНР та ДНР, а не на саму Росію (24 Канал, 2019 [102]; Хоменко С., 2022) [286].

Загалом цей етап російсько-української війни та інформаційної пропагандистської кампанії Росії проти України можна вважати перехідним від

активних бойових зіткнень та їх інформаційного супроводу до так званого замороженого періоду. Поступово на передній план виходить дипломатична зброя, тоді як з часом основні бої на Донбасі вщухають, а протистояння переходить у позиційне. Зменшуються й темпи та розміри пропагандистської діяльності Росії. У порівнянні з надзвичайно насиченим на інформаційні атаки 2014 роком, 2015 рік має менші обсяги пропаганди, спрямованої саме на українське цивільне населення.

Одні з головних трагічних для України подій 2014 – 2015 рр. – це бої за Дебальцеве та Іловайськ. Під час боїв поблизу першого загинуло 110 захисників, 270 було поранено, семеро потрапили до полону, і ще 18 – зникли безвісти (Хаустова Л., 2018) [283]. Іловайська трагедія стала ще більш масштабною: українська армія втратила загиблими 366 воїнів, 429 – отримали поранення різного ступеня тяжкості, 300 – потрапили у полон (Морі Є., 2020) [196]. Російські пропагандисти висвітлювали ці події, позиціонуючи їх як велику перемогу проросійських сил (Донецкое Агентство Новостей, 2020) [646] та "знищення угруповання українських нацистів" (Webkamerton.ru, 2019) [371]. Наприклад, у статті, присвяченій річниці боїв за Дебальцеве, ці події описуються таким чином: "Сьогодні, 19 лютого, у Дебальцевому урочисто відзначили шосту річницю визволення міста від українських загарбників. 18 лютого 2015 року блискучою перемогою ополченців завершилася найбільша в новітній історії військова операція, яка отримала назву Чорнухіно-Дебальцевської" (Общественное движение "Донецкая республика", 2021) [714].

Російська пропаганда використовувала тематику Мінських домовленостей й для звинувачень України в їх порушеннях. Наприклад, з активізацією бойових дій біля Мар'їнки та Широкиного у червні 2015 р., де українські війська відбили наступ сепаратистів і втримали позиції, зростає кількість російських пропагандистських сюжетів і публікацій, присвячених бойовим діям на Донбасі та "порушенню" режиму тиші з боку українських військ (TVZvezda, 2015) [868]. Продовжують тиражуватися повідомлення про жертви масованих артобстрілів із боку України (РБК, 2015) [741].

Сама ж Росія позиціонується як єдиний послідовний учасник мирного процесу, який докладає зусиль, щоб переконати інші сторони нормандського формату – Німеччину та Францію – змусити Україну дотримуватися умов миру (EurAsiaDaily, 2015) [759]. Окрім того, у своїх інформаційних матеріалах Росія вже у 2015 р. неодноразово просувала ідею звільнення від українських військ всієї території Донецької та Луганської областей (РИА Новости, 2015) [817].

Зауважимо, що 2015 р. став роком активної боротьби світу з терористичним угрупованням ІДІЛ у Сирії, тому тема України поступово сходить із загальної повістки. Київ та Москва й надалі протистоять в інформаційному просторі, однак інтенсивність інформаційно-психологічних операцій збоку Росії слабшає. Тут варто наголосити, що з 30 вересня 2015 р. Росія розпочала військову операцію в Сирії, яка стала найдовшою та наймасштабнішою, в якій взяли участь російські ЗС поза межами РФ (Центр протидії дезінформації, 2024) [752].

Сьомий етап: вересень 2015 – липень 2016 рр. Інформаційний супровід переорієнтації Росії з повного протистояння із Заходом до поступового налагодження співпраці та розрядки. У цей період пропагандистська діяльність Росії стосовно України не характеризується принципово новими наративами, однак стійко повторюються старі лекала, наприклад:

- українська влада нелегітимна (ТАСС, 2015) [293], Україною керують профашистські політики (ТАСС, 2015) [789], в Україні існує "зовнішнє управління" ЄС та США (Lenta.RU, 2015) [833];
- Україна не здатна виконувати Мінські домовленості та не прагне досягнення миру (ТАСС, 2015) [792];
- Україна скоро розпадеться під тиском соціально-економічних проблем, що спровокує новий виток "громадянської війни" (Lenta.RU, 2015) [834].

ГО "Західний інформаційний фронт", аналізуючи найбільш значущі фейки 2016 р., відмічає, що росіяни продовжували створювати неправдиві сюжети та матеріали про "злочини українських сил на Донбасі" (Західний інформаційний фронт, 2017) [125]. Наприклад, у соціальних мережах

поширювалося відео з начебто стратою ополченців Донбасу та членів їх сімей (Останні події, 2015) [211]. Також російська пропаганда продовжує створювати фейки для дискредитації ЄС – зокрема, поширює неправдиві матеріали та маніпулює на справжніх новинах про злочини сирійських біженців у Європі, а також критикує політику Європи з прийняття великої кількості біженців з арабських країн (Намонюк Ч., 2021) [199].

Зокрема, у листопаді 2015 р., після відключення на тимчасово окупованому півострові Крим електропостачання з материкової України було зафіксовано використання росіянами мобільних телевізорів для трансляції своїх федеративних каналів місцевому населенню (додаток Г9). Такі вантажівки з генераторами та встановленими на них плазмовими телевізорами були помічені у складі техніки МНС РФ (Главком, 2015) [637]. Найбільший вплив російська пропаганда у цей період має саме на жителів Донбасу. Що цікаво, вже майже не використовується наратив про Новоросію та "новоросійську" ідентичність. Натомість посилюється пропагандистська робота Росії із творення образу так званих народів ДНР /ЛНР, також використовується поняття "народ Донбасу" (Ротар Н., 2015) [238]. Загиблі протягом попередніх років ватажки бойовиків, такі як "Гіві" або "Моторола", використовуються як зразки героїв Донеччини та Луганщини (Куренна Д., 2016) [158]. Продовжується агітація за боротьбу "народів ДНР /ЛНР" за їхню незалежність від України (NewsRU, 2016) [847].

Варто відмітити, що, ще починаючи з 2015 р., Москва провадить методичну роботу з побудови "ідентичності народів ДНР /ЛНР" не лише на медійному рівні, але й у друкованих виданнях, кінопродукції й т. д. Зокрема, вже в 2016 р. Росія переписує свою історію, вмонтовуючи туди "історію ДНР /ЛНР", а також приділяючи велику увагу Криму. Експерт та аналітик Центру громадянської освіти "Альменда" Охредько О., проаналізувавши російські підручники з навчальної програми з історії, зауважує, що РФ розглядає територію України як частину своєї території (Охредько О., 2016) [212]. Наприклад, у підручнику "Історія Росії. З найдавніших часів до кінця XVI століття" для 6-го класу від 2011–2012 рр. міститься інформація про Україну як

частину Росії. Зокрема, про Крим у цьому підручнику вказано таке: "Перші держави виникли на півдні нашої країни... грецькі мореплавці заснували міста-держави – Ольвію, Пантікапей, Херсонес та ін." (Данилов А., Косулина Л., 2012) [641]. З початком військової агресії РФ проти України ці наративи лише посилювалися. Так, аналізуючи зміст російських підручників історії початку 20-х років ХХІ ст., редактор інформаційної служби "Радіо Свобода" Вагнер О. вказує, що серед причин війни РФ проти України вказується прихід до влади П. Порошенка, який "знаходився під зовнішнім управлінням США" та вів політику перетворення Української держави на "ударний кулак, спрямований проти Росії" (Вагнер О., 2023) [64]. Безліч підручників з елементами пропаганди та підміною історичних фактів було видано на окупованих територіях Донецької та Луганської областей України. Це видання "Уроки державності Донбасу" ("Уроки гражданственности Донбасса") (2019), "Історичне краєзнавство" ("Историческое краеведение") (2020), підручники з історії, права, суспільствознавства (Східний варіант, 2023) [252].

Уже в 2014–2016 рр. починаються зйомки пропагандистських фільмів, у яких Росія прагне втілити на екрані тези своєї пропаганди. Зокрема, мова йде про фільми: "Військовий кореспондент" ("Военный корреспондент") (2014) Ігнатова П.; "Крим" ("Крым") (2017) Піманова О.; "Донбас. Окраїна" ("Донбасс. Окраина") (2019) Давлетьярова Р. та ін. (Кромф І., 2022) [148]. Ці та інші проросійські пропагандистські фільми доступні для перегляду у вільному доступі в Україні на популярних піратських стримінгових платформах.

Крім кінопродукції, російська пропаганда використовує також книгодрукування (як художньої, так і документальної, прикладної, наукової літератури) для просування пропагандистських наративів. Зокрема, можна виділити найбільш відомих письменників-пропагандистів сучасної Росії – це Берьозін Ф. (2014) [616], Бобров Г. (2015) [618], Дугін О. (2015) [647], Лімонов Е. (2015) [694] та ін. Це вказує на подальшу активну діяльність Росії у конструюванні наративу про "незалежні народні республіки ДНР / ЛНР", "народ Донбасу", жорстоких "бандерівців" та "українських карателів" та ін. Ці

наративи спрямовані на населення самої Росії, а також на мешканців окупованих територій України. Книги цих та інших пропагандистських авторів не лише наявні у вільному доступі у мережі "Інтернет", але також продаються в деяких українських книжкових магазинах та на сервісах оголошень. У той час як російські медіа створювали міфи про некеровані авіаудари по цивільних об'єктах, реальна практика бойового застосування авіації Сухопутних військ України характеризувалася чіткою відповідністю до тактичних завдань першого етапу АТО, що детально описано в наукових розвідках Куцької О. та Скорича Л. (2023) [151]. Це підтверджує тезу про свідоме викривлення агресором суті військових операцій з метою дискредитації ЗСУ.

З часом війна на Донбасі для українців стає "звичним" явищем, яке незмінно супроводжувало країну на шляху до євроінтеграції. Це питання також було висвітлено в російській пропаганді. Наприклад, серед знакових подій 2016 р. для України стало підписання Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі між ЄС та Україною (ВРУ, 2023) [9]. Цей крок до євроінтеграції викликав низку інформаційних "вкидів" з боку Росії з метою дискредитації та применшення значення такої новини в інформаційному просторі. Наприклад, пропаганда просуvala наступні наративи щодо цієї угоди: "Україна дорого заплатила за цю асоціацію", "сподівання та надії українців не виправдалися", "українську продукцію не пускають у Європу", "ЄС не компенсував Україні втрати через розрив торговельних стосунків з Росією" тощо (ТАСС, 2017 [794]; Известия, 2017 [658]). Відповідно, важливі для України позитивні кроки у зовнішній політиці (зокрема, у напрямку "від" Росії) висвітлювалися російськими медіа у негативному ключі. У тому числі це мало на меті й вплив на українське суспільство зсередини.

Вищезазначений поділ на етапи за Бурковським П.(2017) [61] обмежується липнем 2016 р., тому в подальшому пропонуємо авторське бачення перебігу подій на інформаційному фронті, що базується на власному досвіді та аналітиці автора дисертації з доступних для широкого загалу джерел. Для зручності усвідомлення окремих подій та фактів пропагандистського

впливу РФ на мешканців України ми продовжимо презентовану вище періодизацію.

Восьмий етап: липень 2016 р. – грудень 2017 р. У квітні 2017 р. Європарламент проголосував за надання Україні безвізового режиму з ЄС (Інтернет архів сайту президента України) [289]. Одна з найбільш знакових подій в сучасній історії нашої країни, стала тематикою безлічі дискредитаційних матеріалів збоку російських ЗМІ. Зокрема, аналіз пропагандистських матеріалів на цю тему здійснили журналісти російськомовного каналу (з редакцією у Празі) "Настоящее время", зібравши основні тези, які мали на меті применшити значимість безвізового режиму для українців. Наприклад, декілька з них: "Єдине, що отримали українці, – економію в 35 євро на візі" ("Единственное, что получили украинцы, – экономию в 35 евро на визе"); "Нинішній український безвіз – не більше ніж фальшивка. Це зовсім не той безвіз, на який сподівалися українці" ("Нынешний украинский безвиз – не более чем фальшивка. Это совсем не тот безвиз, на который надеялись украинцы") (Настоящее время) [201].

У відповідь на російську інформаційну агресію у травні 2017 р. тогочасний Президент України П. Порошенко ввів у дію санкції, які полягали у блокуванні російських інтернет-сервісів в Україні та забороні інтернет-провайдером надавати послуги з доступу користувачам мережі "Інтернет" до низки російських інформаційних ресурсів та порталів, зокрема соціальних мереж "ВКонтакте" і "Одноклассники", сервісів "Mail.ru", "Яндекс" тощо (День, 2017) [105]. Ці санкції були введені у дію Наказом президента України від 15 травня 2017 р. №133/2017 та рішенням РНБО України від 28 квітня 2017 р. "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)" (Інтернет-архів сайту президента України, 2017) [20]. Одна з причин такої заборони полягала у тому, що ці платформи стали майданчиками для поширення кремлівської пропаганди, роботи російських ботів тощо.

У відповідь кремлівська пропаганда намагалася використати цей кейс з метою демонстрації "порушення прав людини в Україні" (Фонтанка.ру, 2017)

[805]. Загалом у цей період кремлівська пропагандистська машина діяла у своєму звичному режимі, систематично дискредитуючи Україну та її внутрішню і зовнішню політику.

Дев'ятий етап: січень 2018 р. – січень 2020 р. Цей період позначений виборами шостого Президента України та подальшим розгортанням Росією останнього етапу підготовки до повномасштабного вторгнення. У 2018 році Російська Федерація здійснювала регулярні військові маневри поблизу кордонів України, які були спрямовані на залякування українського населення, демонстрацію військової сили та створення психологічного тиску. Активність російської авіації в регіоні відзначалася масштабністю та агресивністю, що викликало міжнародну стурбованість і посилення напруженості в регіоні.

Російська Федерація активно використовувала військову авіацію, зокрема стратегічні бомбардувальники Ту-95 і винищувачі Су-30. Польоти здійснювалися над Чорним морем, Азовським морем, уздовж східного кордону України, а також у повітряному просторі анексованого Криму. Ці маневри включали: імітацію пусків крилатих ракет у напрямку материкової частини України; польоти на низьких висотах поблизу українського кордону, що підвищувало загрозу для цивільної інфраструктури; випробування бойових сценаріїв із залученням великої кількості літаків і підтримки наземних сил.

За даними Радіо Свобода, подібні дії були спрямовані на залякування жителів прикордонних регіонів України та створення уявлення про слабкість української оборони (Радіо Свобода, 2018) [230].

Основними цілями військових маневрів РФ були:

1. Психологічний тиск: активність військової авіації викликала тривогу серед українського населення, особливо в регіонах, які безпосередньо межували з Росією, або окупованими територіями; постійна демонстрація сили мала на меті підірвати віру українців у здатність держави протистояти агресії.

2. Політичний вплив: військові маневри супроводжувалися заявами російських офіційних осіб про "необхідність захисту російськомовного населення", що мало на меті виправдання подальшої агресії.

3. Сигнал міжнародній спільноті: за даними Atlantic Council, Росія прагнула показати, що вона має технологічну та військову перевагу, а також готова використовувати силу для захисту своїх геополітичних інтересів (atlanticcouncil, 2018) [378].

Окремим елементом демонстрації сили стало проведення Росією найбільших за останні десятиліття військових навчань "СХІД-2018" ("ВОСТОК-2018") (NV.UA, 2018) [363]. У цих маневрах взяли участь понад 300 тисяч військовослужбовців, десятки тисяч одиниць військової техніки та авіації. Навчання, за даними НАТО, включали відпрацювання широко-масштабних військових операцій, які могли бути використані проти України або інших країн (DW, 2018) [328].

Реакція міжнародної спільноти:

1. Україна:

✓ Звернення до міжнародних організацій із закликами засудити дії Росії. Українські представники в ООН неодноразово піднімали питання про агресивну поведінку РФ поблизу кордонів (2018) [25].

✓ Посилення обороноздатності Збройних Сил України в прикордонних регіонах.

2. Міжнародна спільнота:

✧ НАТО висловило занепокоєння щодо збільшення активності Росії в регіоні та посилило військову підтримку України (NATO REVIEW, 2018) [322].

✧ США та країни ЄС [503] закликали до розширення санкційного режиму проти РФ, що також було пов'язано із захопленням Росією українських кораблів у Керченській протоці в листопаді 2018 року (DW, 2018; DW, 2018; BBC News Україна, 2021) [329, 330, 316].

Активність військової авіації РФ у 2018 році сприяла загостренню конфлікту та посиленню міжнародної ізоляції Росії. Водночас ці події мобілізували Україну до посилення співпраці з НАТО, що стало важливим кроком у зміцненні її обороноздатності. Російські маневри також спровокували значне зростання військової підтримки з боку західних країн, включаючи США. Такі дії Росії залишаються важливим елементом її ГВ, спрямованої на підриєв стабільності в Україні та демонстрацію сили перед міжнародною спільнотою.

1 березня 2018 року президент Росії Володимир Путін у своєму посланні до Федеральних Зборів продемонстрував нову російську стратегічну зброю. Це включало гіперзвукові ракети, підводні дрони з ядерними боєголовками та міжконтинентальні ракети з необмеженим радіусом дії. Презентація супроводжувалася відеороликами, які демонстрували здатність цієї зброї обходити системи ПРО будь-якої країни, включаючи НАТО (ГАРАНТ. РУ, 2018) [16]. Така демонстрація мала на меті залякати не лише Захід, а й українське населення, показуючи перевагу Росії та нездатність західної підтримки захистити Україну. У російських медіа ці заяви широко розповсюджувалися як підтвердження військової переваги РФ.

Водночас російські видання TheInsider і Republic повідомили, що кульмінація ролика з демонстрацією "нової зброї" була ідентичною анімації, створеній 11 років тому для "Первого канала". Тоді ця графіка показувала можливості іншої зброї, але у 2018 році її повторно використали, видавши за "новітні технології" [366]. Про це також писали аналітики EU vs Disinfo, які підкреслили, що таким чином аудиторію вводили в оману, перебільшуючи досягнення російського ВПК [367].

Хоча ця презентація і справила враження, міжнародна спільнота поставила під сумнів її достовірність. Багато експертів назвали її частиною пропагандистської кампанії, спрямованої на посилення страху серед сусідів Росії та зміцнення позицій Путіна всередині країни. 18 березня 2018 року в Росії відбулися президентські вибори, які були приурочені до четвертої річниці анексії Криму. Ця дата мала символічне значення, підкреслюючи досягнення,

які російська влада пов'язувала з керівництвом Володимира Путіна. Російські медіа активно висвітлювали вибори, акцентуючи увагу на досвіді та успіхах Путіна, які начебто гарантують стабільність, розвиток країни та її міжнародну могутність. У своїй кампанії Путін подавався як лідер, який здатен захистити Росію від "загроз" з боку Заходу. Медіа, зокрема "Первый канал" і "Россия-24", часто використовували пропагандистські наративи, які показували його як "єдину гарантію безпеки та стабільності".

Особливу увагу приділяли Криму, який представляли як "головне досягнення" Путіна на міжнародній арені. Участь жителів анексованого півострова у виборах демонструвалася як підтвердження їхньої підтримки російського керівництва (РИА НОВОСТИ, 2018) [749]. Російські ЗМІ часто порівнювали Путіна з лідерами інших країн, зокрема України. У повідомленнях критикували Президента України Володимира Зеленського, якого називали "актором без досвіду". Таке порівняння мало на меті дискредитувати українську політичну систему, акцентуючи увагу на "хаосі" та "неспроможності" української влади. Це створювало контраст із образом "досвідченого та сильного лідера" Путіна. У цьому контексті наративи були спрямовані на посилення відчуття нестабільності в Україні, водночас підкреслюючи переваги авторитарного керівництва (ІНСТИТУТ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, 2019) [133].

Інформаційна кампанія також була спрямована на українське населення з метою посилення зневіри у своєму керівництві. Російські медіа демонстрували Путіна як приклад успішного лідера, здатного протистояти тиску Заходу та забезпечувати розвиток країни, на відміну від нібито слабких і корумпованих українських політиків. Це мало на меті підірвати довіру до української влади та підсилити ідею, що лише сильна централізована влада може гарантувати стабільність і добробут. Загалом вибори 2018 року стали не лише внутрішньополітичною подією для Росії, а й важливим елементом її інформаційної війни проти України. Вибори супроводжувалися активною пропагандою, спрямованою як на зміцнення позицій Путіна серед російської аудиторії, так і на дискредитацію демократичних процесів в Україні та на

Заході. Наприкінці 2018 р. відбувся черговий акт агресії Росії проти України – а саме у листопаді цього року прикордонні кораблі РФ у Керченській протоці атакували український буксир, захопивши екіпаж судна (Новини ВМС, 2018) [206]. У відповідь на ці дії Україна запровадила військовий стан терміном на місяць (УНІАН, 2018) [273]. Ця подія стала загостренням у російсько-українських стосунках, які до цього інциденту обмежувалися "замороженим" конфліктом на Донбасі. Російська пропаганда намагалася виправдати дії РФ, заявляючи про порушення українськими кораблями "кордонів РФ", наявність спецслужбовців на кораблях тощо (Интерфакс, 2018) [667].

Російські ЗМІ та офіційні джерела висвітлювали інцидент у Керченській протоці 25 листопада 2018 року, використовуючи пропагандистські наративи, спрямовані на виправдання дій РФ та дискредитацію України. Основні аспекти подачі подій російською стороною:

1. "Незаконний перехід українських кораблів". Російські ЗМІ, такі як "ТАСС" і "РИА Новости", стверджували, що українські судна "Бердянськ", "Нікополь" та "Яни Капу" нібито незаконно перетнули державний кордон Росії. У повідомленнях наголошувалося, що кораблі не подали заявку на прохід через Керченську протоку, не дотримувалися встановлених процедур і порушили російські правила судноплавства (Hromadske, 2018) [350].

2. "Агресивна поведінка України". Російські медіа, зокрема "Известия", заявляли, що українські кораблі діяли агресивно, ігнорували вимоги російських прикордонників і створювали небезпеку для інших суден у Керченській протоці. У репортажах підкреслювалося, що дії України були "провокаційними" і спрямованими на ескалацію конфлікту ("Известия", 2021) [657].

3. "Захист російського кордону". У заявах російських офіційних осіб, зокрема Федеральної служби безпеки (ФСБ), дії прикордонників РФ подавалися як законні та необхідні для захисту "суверенітету і територіальної цілісності Росії". Таран українського буксира "Яни Капу" і застосування зброї проти українських кораблів подавалися як "вимушений захід" (Lenta.ru, 2018) [835].

4. "Українська провокація для міжнародної підтримки". Багато російських ЗМІ поширювали версію про те, що інцидент був "спланованою провокацією" української влади. Зокрема, вони стверджували, що тодішній президент України Петро Порошенко організував цей інцидент, щоб: підвищити свій рейтинг перед виборами 2019 року; заручитися підтримкою Заходу для отримання додаткової військової та фінансової допомоги ("РИА Новости", 2018) [750]. Російські мас-медіа подавали інцидент як односторонню провокацію з боку України, спрямовану на дестабілізацію ситуації в регіоні. Усі агресивні дії російської сторони, включаючи таран і застосування зброї, виправдовувалися як необхідні заходи для "захисту суверенітету". Цей наратив став частиною ширшої інформаційної кампанії Росії, спрямованої на дискредитацію України та виправдання своїх дій перед міжнародною спільнотою.

Водночас найбільш вагомою темою української внутрішньої політики у цей період стали передвиборчі змагання та вибори Президента України. Саме їй приділяли найбільше уваги російські пропагандисти у ЗМІ та боти у соціальних мережах. Оцінку втручання Росії у вибори в Україні оцінила Трансатлантична комісія про чесність виборів (The Transatlantic Commission on Election Integrity). За період березня-липня 2019 р. компанія моніторила ситуацію та з'ясувала, що боти з Росії ініціювали чверть всього контенту стосовно виборів в Україні у соцмережах (Драч М., 2020) [117]. Долучилася до аналізу ситуації й міжнародна Група з виборів в Україні (Ukraine Election Task Force), за даними дослідження якої на президентських виборах 2019 р. Кремль не тільки не підтримував жодного із провідних українських кандидатів, але й виділив 350 мільйонів доларів США на дестабілізацію України та втручання в її вибори (Ukraine Election Task Force Report, 2019) [588]. Зовнішнє втручання Росії у процес передвиборчої кампанії в Україні також відстежувала українська організація "StopFake". Її фахівці серед головних російських фейків 2019 р., спрямованих на внутрішній інформаційний простір нашої країни, називають

"вбивство" кандидатом П. Порошенком свого брата (МКРУ, 2019; Иносми, 2019; Дейниченко Р., 2020) [846, 664, 104].

Натомість Кремль заперечував свої втручання у вибори в Україні, називаючи подібні звинувачення "антиросійською істерією" (Ленин А., 2018) [693]. Як бачимо, у 2018 – 2019 рр. РФ намагалася втрутитися у вибори в Україні, методично дискредитуючи обох кандидатів (Порошенка П. та Зеленського В.) у президенти. Це характерна ознака, яка відрізняє ці вибори від всіх попередніх, де Росія переважно надавала перевагу одному з кандидатів. Як П. Порошенко, так і В. Зеленський стали мішенями для інформаційних атак, "чорного піару", дезінформації для російської пропаганди. Перемога останнього у цих виборах Президента Україна обумовила потік негативної інформації про нього збоку російських медіа, які підкреслювали брак у нього політичного досвіду, акцентували увагу на його акторській кар'єрі (Украина.ру, 2022 [802]), називали "клоуном" (Иносми, 2019) [663] тощо.

Десятий етап: Січень 2020 р. – грудень 2021 р. Етап безпосередньо перед повномасштабним вторгненням РФ, що характеризується зростанням напруги між РФ, з одного боку, та Україною і колективним Заходом – з іншого, стягуванням російських військ до кордонів з Україною та інформаційною підготовкою Кремлем "плацдарму" для подальшої пропагандистської кампанії на підтримку повномасштабної агресії проти України. В цей період продовжується в російських мас-медіа тема з перемоги В. Зеленського на виборах Президента України, російські ЗМІ все частіше почали наголошувати на його "слабкості" як очільника держави (Lenta.ru, 2021) [830], на його нездатності ефективно управляти країною (РБК, 2021) [740]. Зокрема, інформаційний портал "Lenta.ru" надавав таку характеристику шостого Президента України: "Він же не президент Білорусії Олександр Лукашенко, який може пересаджати опозицію та заткнути їй рота. Він слабкий. Тому й у цьому питанні він нічого вдіяти не зможе. За умов України ніякого миру не буде, це зрозуміло. А що він може зробити? Землю почне продавати? Якщо влітку почнеться цей процес, він може стати спусковим гачком, сильнішим за

всі інші проблеми. Тому що це торкається життєвих інтересів українського народу" (Lenta.ru, 2021) [828].

Слід зауважити, що ворог активно використовував існуючий "розкол" всередині українського суспільства – зокрема, його досить чіткий поділ на прихильників та противників В. Зеленського (Вголос, 2019) [68]. На тлі такого внутрішнього протистояння російські медіа намагалися підігрівати протестні настрої, провокуючи дестабілізацію українського суспільства зсередини. Інформаційні ресурси РФ, такі як "Lenta.ru", "РБК", "РИА Новости", "ТАСС", "Meduza" та ін. активно висвітлювали всі негативні процеси, які відбувалися у суспільстві, маніпулюючи ними, перебільшуючи та порокуючи "новий Майдан" ("РИА Новости", 2021 [744]; "Lenta.ru", 2019 [831]; "Meduza", 2019 [840]).

Коронавірусна інфекція COVID-19, яка розпочалася у грудні 2019 – січні 2020 рр. стає ще однією темою російської пропаганди, яка активно використовувала пандемію коронавірусу для дестабілізації ситуації у різних країнах світу, особливо в Україні (EUvsDisinfo, 2020) [339]. Аналіз інформаційного простору дозволив з'ясувати, що РФ вкидувала через канали ЗМІ, соціальні мережі безліч фейків та дезінформації як про сам вірус, так і про ковідні обмеження у країні, а також вакцини. Одним із головних інструментів РФ у цій війні з українським населенням стали теорії змов, які Росія поширювала серед населення (Діхтяренко А., 2020) [114].

Результати розслідувань РНБО України щодо пропаганди та інформаційних атак Росії на Україну протягом пандемії коронавірусу представлені у звіті Центру протидії дезінформації (2021) [228] (додаток Д, рис. Д3). Наприклад, за даними РНБО, російські інформаційні канали поширювали наступні антивакцинаторські тези. Зокрема у месенджері "Телеграм" зустрічаємо: "Вакцинація є вбивством"; "Вакцина є вкрай небезпечною"; "Вакцинація є медичним експериментом"; "Українська влада намагається "скалічити дітей" новим етапом вакцинації"; "Вакцинація є примусом та порушенням прав людини" та ін. (Солонина Є., 2021) [248]. При цьому всередині РФ та на окупованих територіях України тези інформаційної політики Кремля були протилежними: "Вакцинація є необхідним кроком для запобігання поширення вірусу"; "На думку Володимира Путіна, в

умовах пандемії вакцинуватися краще, ніж перехворіти"; "Пройти вакцинацію росіян закликають на всіх рівнях"; "Росія постачає вакцини у різні куточки світу, тим самим рятує людські життя" та ін. (Солонина Є., 2021) [248]. Використання Росією тематики коронавірусу та шкоди вакцини для інформаційно-психологічного впливу на українське населення, на думку Чуранової О. (2020) [299], стало лише ще одним шляхом поляризації українського суспільства. Охоплені фейковою інформацією про вакцини та ірраціональним страхом люди відмовлялися від щеплень, тим самим наражаючи на смертельну небезпеку як себе, так і своє оточення. Все це відповідало агресивним цілям Росії в її гібридній війні проти нашої держави.

Зауважимо, що українське суспільство поступово напрацювало навички інформаційної гігієни та навчилося протидії російській дезінформації. Про це свідчать, зокрема, численні соціологічні дослідження та опитування. Наприклад, "Thomson Reuters Foundation", дослідивши показники споживання та сприйняття медіаконтенту в Україні, з'ясувало, що лише 11% українців повністю довіряють новинам та 82% опитаних впевнені, що медіаконтент переважно містить маніпуляції, фейки, елементи пропаганди (Thomson Reuters Foundation, 2020) [369]. З одного боку, такий скептицизм українського населення щодо медіаконтенту є наслідком життя в умовах інформаційної війни та вказує на готовність українців "фільтрувати" інформацію, яку вони споживають. З іншого боку, це спричиняє труднощі для державних ЗМІ у питаннях позитивного впливу на населення України з метою його консолідації тощо.

У той же час українці все ще стають споживачами пропаганди, фейків і дезінформації, велика частка яких є російського походження та спрямована на завдання шкоди Українській державі та її населенню. Зокрема, вивчення Інтернет-поведінки українців у соціальній мережі "Facebook" показало, що 73% українців все ж не дотримуються правил інформаційної гігієни у мережі – вони публікують матеріали з ресурсів-"сміттярок" (61%), а також 26% українських користувачів "Facebook" постять на своїх сторінках фейки. Відповідно, українське населення, з одного боку, навчилось "фільтрувати" матеріали ЗМІ, з іншого – все ще стає жертвою інформаційної війни у соціальних мережах.

Проаналізований у межах підпункту масив даних дає право стверджувати, що інформаційна агресія РФ проти цивільного населення України у 2014 – 2022 рр. мала системний та етапний характер, адаптуючись до змін політичної кон'юнктури. Таким чином, з'ясовано, що ключовою метою ворожого впливу була дезорієнтація суспільства, дискредитація державних інститутів і підготовка когнітивного підґрунтя для майбутньої масштабної агресії. Виявлені закономірності дозволяють констатувати високу інтенсивність використання маніпулятивних технологій, спрямованих на руйнування загальнонаціональної ідентичності українців.

2.2. Інформаційно-психологічні операції на військовослужбовців збройних формувань

Одним із головних напрямів російської пропаганди та інформаційно-психологічних операцій проти України за період російсько-української війни є вплив на військовослужбовців Сил оборони. Військовослужбовці ЗСУ як громадяни України також потрапляли під вплив російської пропаганди (на рівні з цивільним населенням нашої держави), оскільки також отримували значну частину інформації із розповсюджуваних агресорами листівок (додатки Г2, Г3, Г5, Г6), а також масових джерел, таких як медіа, Інтернет, соціальні мережі (додатки Г1, Г4). Втім, військовослужбовці додатково зазнають і спеціального, цілеспрямованого впливу РФ, пов'язаного з веденням бойових дій та інформаційно-психологічних операцій проти Української армії. Якщо пропаганда на цивільне населення має більш широкі цілі, може використовуватися для впливу на суспільну думку, соціально-політичну ситуацію в країні, то такі інформаційно-психологічні атаки на військових переважно мають більш чіткі воєнні цілі, а їх головним завданням виступає знешкодження у той чи інший спосіб солдатів та офіцерів ЗСУ. Російські підрозділи використовували комплекси РЕБ (радіоелектронної боротьби) у

поєднанні з БпЛА (безпілотними літальними апаратами) для виявлення місць скопчення українських військових і подальшої розсилки дезінформаційних СМС-повідомлень. Класифікацію ідеологічних блоків і методів роботи з особовим складом наведено у табл. В5 – В7 (додаток В).

Вивчаючи застосування підрозділів інформаційно-психологічних операцій РФ проти військових України, варто наголосити, що система та методи роботи таких підрозділів "успадковані" нею від Радянського Союзу. Одними з перших документально підтверджених операцій психологічного характеру проти представників ворожої армії стали свідчення спецпропагандиста Бурцева М. у книзі "Прозріння" ("Прозрение") про методи ІПсО російської армії у радянсько-японському конфлікті. Пропагандист описав роботу спеціального підрозділу, який спеціалізувався на пропаганді та дезінформації як серед місцевого населення, так і серед військових Японії (Караяни А., Сиромятников І., 2016) [674].

Схожі ІПсО проводилися російською армією й під час війни з Фінляндією у 1939 – 1940 рр., коли російські пропагандистські матеріали спрямовувалися на деморалізацію військ противника, спонукання фінських військовослужбовців до здачі у полон тощо. Варто зауважити, що й Фінляндія у цій війні активно застосовувала такі методи, й більш успішно, аніж Радянський Союз (Куцька О., 2018 [674]; Яшан О., 2019) [813].

Найбільший же досвід здійснення інформаційно-психологічних операцій проти військ противника Радянський Союз (а фактично – Росія) отримав у Другій світовій війні. Так званий сьомий відділ радянської армії – відділ пропаганди – накопичив за цей період величезну кількість прийомів, методів інформаційно-психологічного впливу на війська ворога (Куцька О., 2013) [166]. У тому числі Радянський Союз активно долучав і практики потужної пропагандистської машини нацистської Німеччини до власних навичок. Отримавши доступ до документації, методичних матеріалів гітлерівської пропагандистської системи, СРСР пізніше активно використовував їх у своїй військово-злочинній діяльності (Куцька О., 2017; Беспєка В., 2020) [167, 53].

Вже у XXI столітті, відточивши свої методи ПсО під час грузинської війни у 2008 р., враховуючи свій потужний досвід ведення загарбницьких і гібридних війн за весь час свого існування, Росія акумулює дискредитаційну, деморалізуючу діяльність і проти українських військових.

Перш ніж перейти до аналізу контенту російської пропаганди на військовослужбовців ЗСУ, пропонуємо звернути увагу на структуру російських спецслужб, які займаються цим напрямом інформаційних операцій, а також на основні різновиди інформаційно-психологічного впливу на полі бою. При цьому слід звернути увагу на те, що організація діяльності країни-агресорки тут різниться від пропаганди серед цивільного населення. Для впливу на широкі маси людей Росія використовує переважно медійні засоби, які дозволяють охоплювати велику аудиторію. Натомість ПсО проти військовослужбовців здебільшого здійснювали спеціальні підрозділи психологічних операцій ЗС РФ (Мілітарний, 2020) [359].

Такі структури утворені на базі кожного з чотирьох (на той час) військових округів, які мають декілька загальновійськових чи танкових армій і флоти. Штаби цих армій і флотів мали власні відділи інформаційної боротьби та оперативного маскування (Рожков Є., 2006) [236]. Ці відділи були не лише у складі внутрішніх військ РФ, але й входили до угруповань ЗС РФ за кордоном (наприклад, у ПМР чи Вірменії, Північній Осетії, Таджикистані тощо). До структур, які воюють за кордоном, належать відділи ІПтОМ (інформаційне протиборство та оперативне маскування) та загони ПсО у Сирії та в Україні (Agentura.ru, 2020) [814].

ГУР МО України, вивчаючи діяльність сил ПсО ЗС РФ в Україні, з'ясувало, що, окрім управління ІПтОМ штабу округу, росіянами також був створений окремий орган військового управління – Центр територіальних військ (назва станом на 2016 р.). Цей центр виконував роль управління угрупованням ЗС РФ на території окупованої частини Донецької та Луганської областей (1-й та 2-й армійські корпуси "Л/ДНР") (ГУР МОУ) [84, 85].

До оперативно-тактичної ланки частин ПсО ЗС РФ належать окремі загони психологічних операцій (ОЗПсО). Станом на досліджуваний період існувало чотири загони ПсО у складі ЗС Росії:

- ОЗПсО Західного військового округу (в/ч 03126), Сертолово-2, Ленінградська обл.;
- ОЗПсО Центрального військового округу (в/ч 03138), Єкатеринбург;
- ОЗПсО Південного військового округу (в/ч 03128), Ростов-на-Дону;
- ОЗПсО Східного військового округу (в/ч 03134), Хабаровськ (Швирц М., 2019) [554].

Кожний з цих ОЗПсО мав регіональну спеціалізацію та виконував завдання в інтересах свого військового округу.

Ведучи мову про підрозділи ЗС РФ, які працюють над веденням інформаційної війни проти України, варто вказати на Центр інформаційного протиборства РФ. Він є управлінням у структурі окупаційних військ РФ, створеним керівництвом генштабу РФ для підвищення ефективності ведення інформаційної війни. На той час центр підпорядковувався безпосередньо Центру територіальних військ Південного військового округу РФ (Трибун, 2018) [798]. Аналіз змісту "Білої книги спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018" підтверджує, що значна кількість ІПсО цього періоду спланована та реалізована саме цим органом (2018) [128].

Структура Центру інформаційного протиборства РФ включає у себе три відділи:

1. Відділ інформаційної ізоляції району бойових дій. Його мета полягає у забезпеченні тотального домінування російських мас-медіа в інформаційному просторі тимчасово окупованих територій України.
2. Відділ дезінформації і контрпропаганди, що здійснює дискредитацію політичного керівництва та командування Збройних Сил України.
3. Відділ військово-цивільної взаємодії, який створює негативний імідж сил АТО шляхом звинувачення українських військовослужбовців у скоєнні злочинів та протиправних дій стосовно цивільного населення (ГУР МОУ, 2017) [86].

Управління інформаційного протиборства здійснювало керівництво силами та засобами ПсО, що були залучені на Донбасі (Мілітарний, 2020) [359]. ГУР МОУ володіє достатньо вичерпною інформацією про структуру та керівництво цього Управління (додаток Д1). Можна виокремити такі основні напрями діяльності цієї структури ЗС РФ: "дискредитація політичного керівництва та командування ЗСУ, провокування недовіри до них; формування думки про поширення в Україні расизму та міжнаціональної нетерпимості; переконання міжнародної спільноти у систематичних порушеннях українською владою режиму припинення вогню та приховане нарощування ЗСУ сил та засобів вздовж лінії розмежування з метою відновлення активних бойових дій; створення негативного іміджу сил АТО шляхом звинувачення українських військовослужбовців у скоєнні злочинів та протиправних дій, зокрема стосовно цивільного населення; деморалізація українських військовослужбовців; формування антиукраїнських настроїв у населення тимчасово окупованих територій України" (ГУР МОУ, 2015) [87]; Радио Свобода (2018) [230].

Окрім того, до складу військ інформаційних операцій ЗС РФ (станом на 2018 р.) належали наступні структури:

- управління інформаційного протистояння головного оперативного управління Генерального штабу ЗС РФ (відповідає за планування інформаційних операцій);
- група зарубіжної військової інформації та комунікації ЧФ (Севастополь);
- відділи та центри інформаційного протистояння ПВО (Ростов-на-Дону), ЗВО (Санкт-Петербург), ЦВО (Єкатеринбург) та СВО (Хабаровськ), а також армій, що входять до цих округів;
- відділення інформаційного протиборства оперативних відділів армій та флотів (армії – 6, 20, 49, 58, 2, 41, 5, 29, 35, 36, флоти – БФ, СФ, ЧФ, ТОФ) та підпорядковані їм оперативні центри інформаційного протиборства;
- окремий загін психологічних операцій (в/ч 03126, Сертолово-2, Ленінградська область);
- 2140 загін психологічних операцій (Ростов-на-Дону);

- 324 окремий загін психологічних операцій (Калінінград);
- окремий загін психологічних операцій (Єкатеринбург);
- окремий загін психологічних операцій (Хабаровськ-30, в/ч 03134) (входить до центру зарубіжної військової інформації та комунікації СВО);
- загін психологічних операцій 96 окремої розвідувальної бригади (Нижній Новгород);
- загін психологічних операцій 100 окремої розвідувальної бригади (Моздок);
- загін психологічних операцій 127 розвідувальної бригади 22 АК ПФ (Севастополь) (Трибун, 2018) [798].

Зауважимо, що ЗС РФ мають доволі розвинені центри зарубіжної військової інформації та комунікації (ЦЗВІК) (Мілітарний, 2020) [359]. Такі підрозділи займаються аналізом відкритих джерел інформації, що стосуються військового потенціалу іноземних армій, військово-політичної обстановки у тій чи іншій країні (за регіональним напрямом). До їх завдань також входить оцінка морально-психологічного стану армії та цивільного населення цих країн.

Організаційна будова ПсО ЗС РФ наведена (у додаток Д2).

Склад підрозділів ПсО включає такі структурні елементи (Башинський В. та ін., 2020) [50, 82]:

- штаб, на який покладено організацію виконання завдань з ефективного застосування підрозділів загону;
- редакція і друкарня, завданням яких є складання макетів (ескізів) друкованих продуктів пропаганди та їх виробництво;
- відділ розповсюдження друкованої та іншої пропагандистської продукції, який відповідає за поширення пропагандистських матеріалів серед цільової аудиторії;
- відділ усної пропаганди, який займається використанням звукопідсилювальної апаратури, проведенням індивідуальних бесід із місцевим населенням, роботою з полоненими тощо;

- відділ пропаганди по радіо і телевізійних каналах, який забезпечує радіо- й телевізійне мовлення з використанням апаратних ресурсів на захопленій території або пересувних станцій;

- відділ з роботи в Інтернет-просторі (є доданим підрозділом, який виконує завдання з розвідки, блокування або змінення інформації в мережах, несанкціонованого входження в пристрої, пов'язані з Інтернетом, тощо).

Нижчими за ієрархією є загони психологічних операцій. Ці загони, зокрема, мають на озброєнні мобільні та стаціонарні поліграфічно-видавничі комплекси, а також звукомовні станції на базі БТР-80, БРДМ-2. Відомі такі види озброєнь, які використовуються російськими загонами психологічних операцій:

- 1) пересувні станції, які застосовуються для звукового впливу на особовий склад противника, імітації руху техніки, звуків бою тощо;

- 2) комплекси радіоактивної боротьби;

- 3) мобільні та стаціонарні комплекси для виготовлення поліграфічної продукції;

- 4) агітаційні артилерійські та авіаційні боєприпаси, що використовуються для доставки до особового складу противника продукції друкованої пропаганди.

Дослідження технічного складника російської агресії засвідчує, що фазі кінетичного впливу передували масштабні радіоелектронні атаки. За даними експертного середовища, російське командування зробило ставку на випереджувальне виявлення та придушення українських систем зв'язку за допомогою спеціалізованих пеленгаторів та комплексів РЕБ [231]. Організаційна структура підрозділів радіоелектронної боротьби ЗС РФ (зокрема окремих бригад і батальйонів у військових округах) була адаптована для вирішення як стратегічних завдань (розвідки на дальності до 5000 км за допомогою комплексів "Мурманськ-БН"), так і тактичних – придушення сигналів у зоні бойових дій. Особливу увагу агресор приділив створенню спеціалізованих тактичних рот для боротьби з безпіотною авіацією, що комплектувалися фахівцями контрактної служби та оснащувалися комплексами типу "Леер-3", "Житель" та "Борисоглебськ-2". Таке насичення військ

сучасними зразками техніки РЕБ у межах державних програм озброєння РФ дозволило агресору не лише паралізувати канали управління, а й використовувати засоби РЕБ як платформу для проведення психологічних операцій, зокрема через імітацію сигналів базових станцій стільникового зв'язку для масової розсилки деморалізуючих повідомлень. Використання унікальних комплексів РЕБ типу "Леєр-3", що може імітувати вежу мобільного зв'язку та розсилати СМС українським військовим, дозволяло агресору здійснювати не лише технічне подавлення зв'язку, а й проводити адресні психологічні атаки шляхом перехоплення номерів мобільних телефонів особового складу.

Загалом можна виокремити кілька типів пропагандистських та інформаційно-психологічних матеріалів і повідомлень, які використовують ЗС РФ безпосередньо на фронті для здійснення впливу на військовослужбовців ЗСУ:

- 1) друковані матеріали;
- 2) звукова пропаганда;
- 3) інформаційно-психологічний вплив шляхом мобільних засобів та Інтернету (Легкодух В., 2022 [175], 2024 [178]).

Зауважимо, що дослідник поведінкових теорій та військового лідерства Гачак-Величко Л. також відносить до пропагандистських та інформаційно-психологічних матеріалів усну пропаганду (та ж звукова пропаганда, що включає у себе передавання інформації через гучномовне обладнання), радіопропаганду, Інтернет-пропаганду (Гачак-Величко Л., 2023) [82].

За період від початку військової агресії РФ проти України у 2014 р. зібрано цілу низку прикладів інформаційних операцій, спрямованих безпосередньо на та/або проти українських військовослужбовців (Куцька О., 2018) [164]. Ілюстраційні описи таких ІПсО можна знайти, зокрема, у "Білій книзі спеціальних військових операцій проти України 2014–2018" за авторства експерта з питань інформаційних воєн та конкурентної розвідки Золотухіна Д. (2018) [128].

У цьому виданні, наприклад, зафіксовано один із численних типових способів інформаційно-психологічного впливу на бійців ЗСУ. Наприклад, з метою збільшення суспільної напруги, для прикриття терористичних актів самих бойовиків і дискредитації українських сил російські пропагандисти використовували фейки про їх відповідальність за обстріли. Так, 13 січня 2015 р. відбувся обстріл з "градів" блокпоста ЗСУ біля Волновахи, унаслідок якого сталося пряме потрапляння ракети в пасажирський рейсовий автобус. Унаслідок цієї трагедії загинуло 13 осіб і ще 18 дістали поранення. Проросійські бойовики визнали свою відповідальність за цей злочин, опублікувавши в групі "НОВОРОСІЯ Перший оперативний" ("НОВОРОССИЯ Первый оперативный") пост про те, що "був знищений блокпост на виїзді з Волновахи в Донецьк" (додаток Г4). Представники Генерального штабу України зазначали, що цей артилерійський удар був завданий для того, щоб викликати зворотний вогонь по Докучаєвську, де в той момент знаходилися російські журналісти, готові зафільмувати "чергові звірства карателів" (Espresso.tv, 2015) [337].

У "Білій книзі" описані спроби російських спецслужб інсценувати порушення Мінських домовленостей з боку ЗСУ з метою дискредитації України. Наприклад, 8 березня 2017 р. Головне управління розвідки Міністерства оборони нашої держави повідомило про те, що російські окупаційні війська закупають тисячу комплектів форми ЗСУ для підготовки матеріалів з дискредитації сил АТО (Факти, 2017) [275]. Ці попередження підтвердилися у грудні 2017 р., коли пресекретар Міністерства оборони України з питань АТО повідомив про те, що на тимчасово окупованій території Донеччини знімали постановочні відеоролики на передових позиціях окремих підрозділів корпусу (Апостроф, 2017) [43]. Про аналогічні спроби росіян дискредитувати ЗСУ Міноборони повідомило у березні 2018 р. (Міністерство оборони України, 2018) [195]. Тоді було вказано, що зніманням фейкових відео займався російський центр інформаційного протиборства Південного військового округу ЗС РФ (ППД Новочеркаськ) із залученням бойовиків. Його

мета була в тому, щоб показати "порушення режиму припинення вогню" українською стороною.

Розглянемо детальніше деякі форми пропаганди, спрямованої на цивільне населення та військовослужбовців України у зоні проведення АТО/ООС з 2014 по 2022 рр.

Агітаційна, пропагандистська, друкована продукція, зокрема, використовується російськими силами психологічних операцій безпосередньо у місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих Росією українських територіях (Куцька О., Марченко Я., 2022) [163]. Такі матеріали, хоча є морально застарілим методом ведення пропаганди (ще доби Другої світової війни), однак у випадку відсутності Інтернет-мережі, світла, доступу до телебачення в умовах конвенційної війни їх використання можна вважати доцільним.

Слід зауважити, що такий спосіб впливу на військовослужбовців ефективний в умовах відсутності телебачення, радіо та зв'язку та використовувався не лише на початку збройної агресії РФ проти України з 2014 р., але й згодом, під час повномасштабного вторгнення у 2022 р. Так, на скриншоті ГЗ (додаток Г) можна спостерігати типовий зразок пропагандистської листівки РФ з інструкцією для здачі в полон. Як правило, листівки такого змісту застосовуються ворогом в умовах оточення українських сил, руйнування телекомунікацій задля обмеження українським військовослужбовцям доступу до інформації. У ситуації, коли такі агітки є єдиним доступним джерелом інформації, вони можуть спрацювати. В сучасних умовах російсько-української війни такі способи інформаційної блокади можна обходити за допомогою систем супутникового зв'язку, наприклад, "Starlink" (РБК-Україна, 2022) [742].

Окрім друкованих матеріалів, які використовували на полі бою (Obozrevatel, 2015; pikabu.ru, 2019; Подоляка, 2024) [851, 855, 221], можна виокремити також "звукові" методи пропаганди на лінії фронту – це використання як звичайних рупорів, так і трансляція пропагандистських меседжів по радіо або через спеціальні станції для звукового мовлення. В період активних бойових дій (АТО), сепаратисти використовували музику як

елемент психологічного тиску на українських військових. Відомо, що з їхніх позицій часто лунали пісні, які висміювали українську армію або мали пропагандистський характер, зокрема знущальні композиції про "Новоросію". Ці треки супроводжувалися іронічними чи образливими коментарями, які поширювали серед своїх прихильників та намагалися передавати у бік українських позицій через гучномовці. Окрім цього, такі дії входили до загальної стратегії інформаційної війни, спрямованої на деморалізацію супротивника та зміцнення своєї аудиторії (Украина.ру, 2015 [801]; KP.RU, 2015) [825]. Також росіяни активно практикують вторгнення в ефір українського радіо та телебачення з 2014 р., використовуючи їх як плацдарм для своєї пропаганди [169]. Про таку проблему на Херсонщині у 2021 р. повідомляли представники Кримської правозахисної групи (Курманова Т., Седова І., 2021) [159]. У тому ж році, на 7-му році війни, про відсутність доступу до українського телебачення повідомлялося й на територіях Луганської та Донецької областей, зокрема і в зоні ООС. Дані телеканали доступні місцевим жителям здебільшого через Інтернет. Українські військові, які розташовувалися на лінії розмежування, автоматично потрапляли під вплив російського контенту та підсвідомо отримували порцію російської пропаганди. Наприклад, військовослужбовці ЗСУ, які перебували в районі Мар'їнки в 2015 – 2016 рр., могли дивитися тільки російські канали (DW, 2016) [331].

Використовували росіяни як канал впливу на морально-психологічний стан українських військовослужбовців й радіо, що є більш поширеним в силу своєї мобільності (переносні радіоприймачі, радіоточка на телефоні тощо). Наприклад, у 2020 р. Міністерство оборони України повідомило про створення росіянами фейкового додатка "Армія FM онлайн" для прослуховування нібито "armyfm.com.ua", першого в Україні військового радіо. Окрім того, у листопаді 2020 р. у місті Щастя Луганської області на частоті близькій до "Армії ФМ", почало трансляції радіо РФ "Комбат ФМ". Також Міністерство оборони України повідомляло про активність провокаційного характеру в чаті додатка для військовослужбовців "Джура", де анонімними особами поширюється,

наприклад, інформація про зменшення грошового забезпечення для військових, погіршення якості харчування військовослужбовців України тощо (Українська правда, 2020) [266].

З метою ПсО росіяни використовують комплекси радіоелектронної боротьби "Леєр-2" та "Леєр-3" (додаток Г7). Останній має можливість імітувати роботу базової станції мобільного зв'язку, завдяки чому мобільні телефони, що знаходяться поблизу станції, автоматично підключаються до неї. Це дає змогу ворожій армії в автоматичному режимі визначити координати групи абонентів та автоматично передавати їх місцезнаходження своїй артилерії для коригування завдання ударів. Як ретранслятор комплекс "Леєр-3" використовує БпЛА "Орлан-10", який входить до його складу (додаток Г8). Для здійснення завдань психологічного впливу на противника, комплекс радіоактивної боротьби здатен відправляти текстові повідомлення групі абонентів противника (або окремим абонентам).

Починаючи з 2014 р. війська інформаційних операцій у складі збройних сил (ЗС) РФ неодноразово використовували мобільні телефони та мобільний зв'язок як засіб здійснення тиску на українських військовослужбовців. Однією з основних і найбільш доступних для ворога форм інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців ЗСУ через засоби мобільного зв'язку є розсилка повідомлень деморалізуючого характеру (Легкодух В., 2022) [175]. Російські війська, починаючи з 2014 р., регулярно здійснюють СМС розсилки, спрямовані на військовослужбовців ЗСУ (додаток Г1).

Переважає більшість ПсО, які застосовувалися силами ворога проти українських військовослужбовців у зоні АТО/ООС з 2014 по 2021 рр. за допомогою засобів мобільного зв'язку, носять стратегічний або оперативний характер. При цьому зауважимо, що доктор психологічних наук Алещенко В. (2019) [42] вказує, що метою стратегічної ПсО є формування у військовослужбовців системи поглядів та ціннісних орієнтирів, спрямованих на руйнування морально-психологічного духу. Це сприяє загальному пониженню морально-психологічної стійкості військових. Натомість оперативні ПсО

спрямовані проти особового складу конкретних угруповань військ для підриву у них віри у здатність виконати бойові завдання, скувати їх ініціативність, викликати зневіру, зробити прагнення зберегти власне життя основним мотивом поведінки, спонукати особовий склад до дезертирства та ін. (АрміяInform, 2021) [44].

Розглянемо результати дослідження, здійсненого нами на основі результатів опитування особового складу Національної академії сухопутних військ України у грудні 2022 р., що охопило військовослужбовців, які воювали в складі сил АТО (ООС). Всього в опитуванні взяло участь 162 особи, з них 41 чол. (25,3% від загальної кількості) вказали, що вони отримували СМС-повідомлення пропагандистського характеру від російської сторони. З них 17 осіб (28%) вказали, що отримували СМС погрозового характеру, ще 15 осіб (25%) відповіли, що були спроби залякування. 18% військовослужбовців серед опитаних отримували повідомлення із закликали скласти зброю та здатися, 16% військових отримували інформацію, в якій дискредитувалися ЗСУ. У 10% випадків з виявлених у ході дослідження СМС-повідомлення від ворога містили пропозиції переходу на бік ЗС РФ, а також по 2% припадає на пропозиції співпраці та спроби приниження військових ЗСУ (додаток Д4). Отже, частіше військовослужбовці ЗСУ протягом несення служби у зоні АТО (ООС) отримували СМС-повідомлення пропагандистського характеру зі спробами погроз і залякування з бокуворога (ПА НДЛ, арк. 2–172) [2].

Інформаційно-психологічний вплив ЗС РФ через мобільні телефони, спрямований на особовий склад українських підрозділів у зонах бойових дій, мав оперативний характер та спрямовувався на підрив морально-психологічного духу військовослужбовців, деморалізацію особового складу ЗСУ, тиск і спонукання до складання зброї, дезертирства, паралізацію ініціативності військових та їх здатності ефективно виконувати свої бойові завдання. При цьому важливим є також інформація про мобільних операторів, на телефонні номери яких частіше приходили такі СМС-повідомлення. Слід зауважити, що, за даними українського аналітичного центру "BRDO", 97%

абонентів в Україні обслуговуються найбільшими українськими операторами мобільного зв'язку "Київстар", "VodafoneУкраїна" та "Lifecell", при цьому 48% абонентів користуються послугами оператора "Київстар", 36% – "VodafoneУкраїна" та лише 14% – послугами "Lifecell" (InvestoryNews, 2020) [354]. Виявлене співвідношення частково пояснює й той факт, що серед опитаних найбільший відсоток (39%) вказали, що отримували пропагандистські СМС від ЗС РФ на номери мобільного оператора "Київстар". На "VodafoneУкраїна" припадає 31,7% опитаних, тоді як "Lifecell" становить 17,1%. Ще 12,2% від загальної кількості опитаних припадає на мобільного оператора "МТС Україна" (додаток Д5).

Окрім СМС-повідомлень, військовослужбовці, які брали участь в опитуванні, також вказали, що отримували повідомлення пропагандистського характеру у месенджерах, тобто через мережу "Інтернет". Зокрема, з усіх опитаних такі повідомлення отримували 9 осіб (5,6%), при цьому частіше ці повідомлення надходили на такі месенджери, як "Viber" та "Telegram", рідше – "WhatsApp" та "FacebookMessenger". Також 9 осіб (5,6%) вказали в опитуванні, що отримували коментарі пропагандистського характеру в соціальних мережах, зокрема у "Facebook", "Instagram", "ВКонтакте" та на платформі "YouTube" (ПА НДЛ, арк. 2-172) [2]. Іншим способом здійснення інформаційно-психологічного впливу на українських військовослужбовців з боку РФ та її пропагандистської машини є внесення персональних даних військовослужбовців до таких сайтів, як "Трибунал ДНР" або "Антиукроп". Ці ресурси збирають дані під виглядом організації "трибуналу" та містять російську пропаганду про "нацистську Україну", "хунту", дискредитацію українських патріотичних організацій та вихваляння російських загарбників. При додаванні даних людини до бази додається цинічне позначення "живий/ліквідований". На сайті викладені фотографії, дати народження, телефони, міста та адреси проживання, паспортні дані поліцейських, військових ЗСУ та добровольчих батальйонів, державних службовців, СБУ тощо (Брадов В., 2021, С. 98) [57]. Внесення персональних даних військовослужбовців до таких пропагандистських баз даних є способом

тиску, залякування військових, реалізацією інформаційно-психологічного впливу на них. У ході опитування 12 осіб (7,4%) відповіли, що знаходили свої дані на сайті "Трибунал ДНР" (Трибунал, 2023) [799]; (ПА НДЛ, арк. 2 – 172) [2].

Ефективність методу джерелознавчого розслідування була також підтверджена нами при вивченні масивів таргетованих СМС-повідомлень, що розсилалися українським військовослужбовцям (Легкодух В., 2022) [175]. У ході опитування визначено, що значна частина осіб, які отримували провокативні СМС-повідомлення, коментарі або знаходили свої дані на пропагандистських ресурсах ворога (всього 42 особи), доповідали про це командирові (47,6% випадків) або просто ігнорували такі повідомлення та не відповідали на них (50%). Лише 2,4% отримувачів провокативного повідомлення від ЗС РФ відповідали на нього. При цьому військовослужбовці, які брали участь в опитуванні, вказали як варіанти впливу отриманих провокативних і погрозливих повідомлень від ворога наступні: "позбувались операторів мобільного зв'язку", "ніякого впливу", "викликали сміх від того, як неграмотно написані повідомлення" або "не звертали уваги" (ПА НДЛ, арк. 2 – 172) [2].

У цілому ж описані способи здійснення інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців ЗСУ спрямовані на дестабілізацію морально-психологічного клімату серед захисників України, покликані посіяти сумніви, знизити бойовий дух військових (додатки Д7 – Д9). При цьому реальної загрози такі інформаційно-психологічні атаки не несуть, залишаючись лише спробою маніпуляцій і залякування на психологічному рівні. Відтак починаючи з 2014 р. російські спецслужби обрушили на Україну весь розроблений ними за десятиліття та століття нескінченних воєн арсенал інформаційно-психологічних операцій. Окрім того, ворожа держава активно вела розробки нових способів інформаційного впливу на ЗСУ, гнучко реагуючи на події на фронті, використовуючи інформаційні приводи чи штучно створюючи їх. Отже, важливим є навчання військовослужбовців ЗСУ правильному реагуванню на

подібні спроби деморалізації з боку ворога, формування у військових навичок інформаційної гігієни.

Дослідження специфіки впливу на українських комбатантів дозволяє дійти висновку, що російські ІПсО проти Сил оборони України базуються на поєднанні традиційної військової пропаганди з новітніми цифровими інструментами таргетованого тиску. У результаті аналізу структури ворожих підрозділів і проведення емпіричного опитування з'ясовано, що найпоширенішими каналами деструктивного впливу стали мобільний зв'язок і соціальні мережі, через які здійснювалися спроби деморалізації особового складу. Отримані дані підтверджують необхідність постійного вдосконалення системи інформаційного захисту та психологічної резистентності українських військовослужбовців.

Висновки до розділу 2

Комплексне дослідження стратегій та інструментарію інформаційно-психологічного тиску Російської Федерації на різні сегменти українського суспільства в умовах гібридної агресії дозволило зробити наступні висновки. Російська пропаганда – це цілісна складова інформаційної боротьби, яка поєднує класичні медійні маніпуляції з новітніми технологіями соціальної інженерії. Доведено, що в період 2014 – 2022 рр. агресор вибудував розгалужену мережу дезінформації, яка мала на меті не лише викривлення поточної ситуації на Сході України, а й довгострокову трансформацію світоглядних орієнтирів громадян, стигматизацію державних інституцій і штучне поглиблення суспільних розколів. Встановлено, що інформаційно-психологічні операції проти військовослужбовців Сил оборони України характеризуються високим ступенем персоніфікації та використанням технічних засобів для прямого виходу на конкретного реципієнта. Дослідження структури спеціалізованих підрозділів ЗС РФ та їхньої активності свідчить про перехід від широкомовних трансляцій до точкового психологічного терору

через СМС-розсилки, месенджери та соціальні мережі. Такий підхід спрямований на дестабілізацію морального духу, підрив довіри до військового командування та провокування дезертирства чи непокори. З'ясовано, що результативність ворожих кампаній прямо залежить від інтеграції інформаційного впливу із реальними подіями на фронті та в політичній сфері, що створює ефект "інформаційного резонансу". Результати представленого емпіричного дослідження підтверджують, що попри агресивність атак, українське військове та цивільне середовище демонструють поступове зростання критичного мислення та резистентності.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО ПОДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У третьому розділі дисертаційного дослідження фокус уваги зміщується на аналіз внутрішнього контуру російської пропаганди, спрямованого на мобілізацію власного суспільства та мілітаризацію свідомості особового складу збройних сил РФ. Ефективність агресії на Сході України значною мірою залежала від здатності політичного керівництва РФ сформувати стійку суспільну підтримку своїх дій і забезпечити ідеологічну лояльність комбатантів. Дослідження особливостей обробки внутрішньої аудиторії дозволяє зрозуміти, як через конструювання образу "зовнішнього ворога" та ревізійністських історичних наративів відбувалася легітимізація збройного втручання в суверенні справи України. Розгляд цього сегмента інформаційної політики агресора здійснюється за двома ключовими напрямками. По-перше, проаналізовано специфіку внутрішньої пропаганди в армійському середовищі. Це дозволяє розкрити механізми психологічної підготовки особового складу до участі в бойових діях на іноземній території. По-друге, досліджено технології маніпуляції масовою свідомістю цивільного населення РФ. Вивчення цього аспекту дає змогу з'ясувати, як державні медіаресурси РФ забезпечували високий рівень схвалення агресивної політики Кремля та нівелювали антивоєнні настрої всередині країни. Системний аналіз внутрішньоросійського вектора пропаганди надає змогу для ґрунтовного розуміння цілісної моделі інформаційної війни РФ та дає можливість уникнути спрощеного трактування пропаганди як лише зовнішнього інструменту впливу.

3.1. Політико-ідеологічна робота серед збройних формувань Російської Федерації

Для Російської Федерації, яка активно використовує збройні сили як засіб реалізації своєї агресивної зовнішньої політики, ідеологічна обробка своїх військових є ключовим елементом у підтримці внутрішньої стабільності армії

та її високої бойової готовності. Провідними елементами політико-ідеологічної роботи є пропагандистські сюжетно-тематичні картинки, які формують у військових певні переконання, забезпечують створення спільного ворога, образ якого повинен об'єднати військових, та виправдовують агресивні воєнні дії.

Пропагандистські матеріали активно поширюються серед військових через спеціалізовані військові видання, телебачення, інтернет-ресурси та радіо. Основна мета цієї діяльності полягає у створенні позитивного образу військової служби та підтримці переконання в справедливості російської політики (RFI) [365]. У збройних формуваннях Російської Федерації передбачено спеціальні посади, які відповідають за політичне та ідеологічне виховання військово-службовців, індивідуальну та колективну роботу з військовими, що спрямована на стабілізацію політичних поглядів особового складу та підвищення їхньої мотивації до виконання службових обов'язків. Основною метою цієї діяльності є забезпечення лояльності до державної влади та підтримка офіційної політичної лінії в умовах воєнних конфліктів. Значна частина цієї роботи заснована на глибоких історичних, політичних і культурних наративах, що підкріплюють підтримку військових (StopFake) [564]. Очікується, що військовослужбовці отримуватимуть лише офіційні повідомлення через канали Міністерства оборони або державні медіа РФ (Аро Дж., 2016) [386]. Такий підхід покликаний створити контрольоване середовище відомостей, де єдиним джерелом "правди" виступає російська держава, яка підкреслює успіхи військової кампанії та приховує поразки або складні моменти (додаток Г6).

З точки зору розуміння агітаційної роботи серед військовослужбовців РФ є цікавим дослідження некомерційної організації "Левада-Центр". Згідно з її опитуваннями, найбільший фокус (25%) приділяється формуванню єдності серед військових через пропагандистські наративи. Переважає увага до морально-психологічної стійкості: 20% зусиль зосереджено на підтримці бойового духу через патріотичні заходи. Контроль інформаційних потоків і наративи про зовнішню загрозу мають рівну частку (по 15%), оскільки контроль інформації та створення образу ворога є важливими інструментами в

пропаганді. Дегуманізація ворога (10%) і мобілізація патріотизму (15%) також відіграють важливу роль, хоча і меншу в порівнянні з основними завданнями, однак важливу з точки зору консолідування пропагандистських наративів (Левада-Центр, 2020) [691] (додатки Д10, Д11).

Обмеження в доступі до широкого спектра новин за певних обставин має забезпечити: по-перше, однотайність думок серед військових; по-друге, знижує ймовірність відкритих виступів незадоволення; по-третє, беззаперечну довіру до рішень і дій начальника та пошану на місцях.

Зокрема, пропаганда формує образ "захисника" російських інтересів, створюючи лояльну армію, готову до агресії. У військових частинах регулярно проводяться ідеологічні навчання, зустрічі з політиками та пропагандистами, які пояснюють "виправданість" дій Кремля. Патріотичні промови та заходи мають схожий вплив, що за даними міжнародних аналітиків, дозволило досягти підвищення морального стану російської армії на 10% за період 2018 – 2022 рр. Важливо також зазначити, що цензура та контроль інформаційних потоків сприяли утриманню високого рівня мотивації військових, що зростав з 60% до 72% у 2022 році [579]. З метою структурованого дослідження політико-ідеологічних підходів РФ у військовій сфері нами розроблено класифікацію ключових наративів російської дезінформації 2014 – 2022 рр. з основних завдань і методів політико-ідеологічної роботи, які активно використовувалися для виправдання агресії проти України, мобілізації внутрішньої підтримки (додатки Д6 а, Д6 б).

Результативність та ефективність пропагандистських кампаній РФ обумовлена структуруванням за тематичними сюжетами, а також мульти-векторними підходами до використання різних інформаційних площадок та технологій дезінформації, що підтверджується і зарубіжними аналітичними дослідженнями. Для усвідомлення загрози, яку становить Росія в цій сфері, Центр глобальної взаємодії (Global Engagement Center, GEC) при Державному департаменті США [32] розробив концепцію "екосистеми" з п'яти ключових елементів, що слугуватиме основою для створення аналітичних інструментів,

моніторингу напрямів впливу та формування ефективної політики протидії. Спеціалізована аналітична система "Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem" (2020) описує п'ять ключових опор російської дезінформаційної машини:

- 1) офіційні урядові джерела (Кремль, МЗС, державні акаунти);
- 2) державні медіа, орієнтовані на внутрішню та міжнародну аудиторію;
- 3) проксі-ресурси – сайти, аналітичні центри, що маскуються під незалежні;
- 4) соціальні мережі як інструмент поширення фейків;
- і 5) хакерські атаки, маніпуляція даними в кіберпросторі [32, 523].

Ці елементи працюють синхронізовано, створюючи ефект "медійного мультиплікатора", який посилює вплив фейкових наративів, що формують лише ілюзію достовірності у цільовій аудиторії. У звітах GEC системно аналізується багатовекторна дезінформація, яку Росія використовує для підтримки внутрішньої стабільності та впливу як на військових, так і на цивільних громадян, майстерно використовуючи при цьому найбільш завзятих телеведучих. Так, в одній зі статей GEC [586] представлено портрет Симоньян М., як однієї з ключових фігур російської державної пропаганди у фінансованих і контрольованих Кремлем засобах масової інформації з 2001 р. Як головна редакторка "RT" та "Sputnik", ця журналістка відіграє центральну роль у поширенні дезінформації, спрямованої на легітимацію зовнішньої агресії Росії, дискредитацію західних демократій і формування образу ворога. Автори статті аналізують публічні висловлювання, кар'єрний шлях Симоньян М. та участь у інформаційних кампаніях, які супроводжували військові дії РФ у Грузії, Україні та інших регіонах. При цьому GEC ретельно обробляє потокові дані про дезінформацію російських пропагандистів, які надає спеціальний ресурс "Голосу Америки" "POLYGRAPH" під маркою "False" (фальш, брехня).

Зауважимо, що Polygraph.info – це веб-сайт для перевірки фактів, створений "Голосом Америки" ("Voice of America", VOA) та "Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода" ("Radio Free Europe/Radio Liberty") [525]. Веб-сайт слугує ресурсом для перевірки зростаючого обсягу дезінформації, яка

поширюється по всьому світові. Аналогічний сайт російською мовою можна знайти за адресою factograph.info. Журналісти першого із зазначених інформаційних інтернет-ресурсів досліджують та аналізують цитати, історії та репортажі, поширені урядовцями, фінансованими урядом ЗМІ та іншими відомими особами. Репортери відокремлюють факти від вигадки, додають контекст і розвінчують брехню.

"Голос Америки" (VOA) – це найбільша міжнародна мовна компанія США, яка надає новини та інформацію майже 50 мовами для оцінної щотижневої аудиторії понад 354 мільйони людей [596]. "Голос Америки" створює контент для цифрових, телевізійних і радіоплатформ. До нього легко отримати доступ через мобільний телефон та в соціальних мережах. Він також розповсюджується через супутник, кабель, FM та MW, і транслюється через мережу з понад 3500 партнерських станцій. "Голос Америки" позиціонує себе як мультимедійний, позапартійний, міжнародний мовник, який надає точні новини та інформацію, особливо для аудиторії з обмеженими можливостями свободипреси.

До широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, як і інші кремлівські дезінформатори, Симоньян М. запевняла в своєму абсолютному переконанні, що Росія "не збирається починати війну з Україною, і цього не станеться жодним чином" [421]. 13 лютого 2022 року, за 11 днів до повномасштабного вторгнення, вона ж як головний редактор RT з'явилася в політичному ток-шоу "Вечір з Соловйовим В.", щоб спростувати звинувачення в тому, що Росія планує широкомасштабне вторгнення в Україну, і заявила, що Україна вже вісім років веде війну проти власного народу, вбиваючи тисячі мирних жителів. За її словами, тисячі дітей, яким "відірвали руки та ноги", були "поховані в маленьких трунах". З її слів, "... Якщо Росія буде змушена втрутитися в те, що відбувається в Україні, [це буде] лише з метою припинення війни в Україні, а не для того, щоб розпочати війну в Україні".

Інший приклад: міждисциплінарні академічні дослідження на платформі "SpringerLink" (ЄС) охоплюють період від Холодної війни до сучасності, за тематикою комунікацій та інформаційної науки [450, 466, 562, 579, 599,

600].Огляд кіберзахисту (Cyber Defense Review, CDR) [573] – це тематичний підрозділ платформи, організованої Армейським Кіберінститутом у Вест-Пойнті [372], який проводить саміти з кібербезпеки, публікує оригінальні та актуальні дослідження, розвиває міждисциплінарний діалог, що включає наукові статті, блоги, коментарі та рецензії на книги про стратегічні, оперативні та тактичні аспекти кіберсфери, заохочує міжнародну участь.

Важливим для цього наукового дослідження є звіти від платформи гуманітарного руху "Наглядач прав людини" ("Human Rights Watch"), що розслідує та повідомляє про порушення в усіх куточках світу [456]. Пріоритетні розділи платформи охоплюють 6 напрямів найбільших світових криз, серед яких на першому місці визначено російсько-українську війну [456]. Дослідження "Росія: уряд посилює контроль над інакомисленням" (Human Rights Watch – "Russia: Government Tightens Grip on Dissent", 2020) підкреслює, що цензура та обмеження доступу до незалежних джерел інформації є провідними інструментами для збереження лояльності російських військових і контролю їхньої моралі [290].

Згідно з дослідженням американського аналітичного центру "Atlantic Council", з 2014 року Росія активно використовує пропаганду для підтримки армії та ослаблення України, зокрема через "RT", "Sputnik" та кампанії з формування образу ворога і західної загрози. Зауважимо, що місія цієї незалежної організації – сприяти співпраці між США, союзниками та партнерами у вирішенні глобальних викликів. Через оприлюднені документи, ідеї, які генерує Атлантична рада, майбутніх лідерів, яких вона розвиває, і спільноти, які вона будує, формуються стратегії для створення більш вільного, безпечного та процвітаючого світу [376].

Онлайн-журнал "*First Monday*" [435], присвячений Інтернету та комп'ютерним наукам, серед іншого індексований у видавничій системі Computer & Communications Security Abstracts, що надає онлайн-доступ до понад 14 000 публікацій зі 100 провідних журналів світу з питань комп'ютерної та комунікаційної безпеки, а також додаткові анотації з найважливіших

міжнародних конференцій у цій галузі [408]. Проєкт, описаний у статті під назвою "Російські інформаційні війська, дезінформація та демократія", був започаткований у рамках дослідження, опублікованого в лютому 2019 року. Це свідчить про те, що сам проєкт, ймовірно, стартував у 2018 році або раніше як частина підготовки до публікації. Основними авторами проєкту, описаного в цій статті "*First Monday*", є: Лисенко В. – дослідник в галузі інформаційної політики, цифрових медіа та технологій Школи інформації Університету Арізони та Брукс С. – експертка з медіа-маніпуляцій, дезінформації та цифрової культури, яка є заступником директора та доцентом, а також співзасновником Центру цифрового суспільства та досліджень даних iSchool в Університеті Арізони. Ці автори провели глибокий аналіз російських військових інформаційних операцій, зосередившись на тому, як дезінформація використовується для впливу на демократичні процеси [485].

За матеріалами проєкту, російські збройні сили готують і використовують кібервійська як у спеціалізованих науково-дослідницьких закладах, так і за межами дослідницьких компаній. Наприклад, у російських військових академіях і школах викладають кібербезпеку; у російських військових округах створені центри інформаційної боротьби; війська інформаційних операцій входять до складу збройних сил Росії. Навички кібербезпеки та інформаційного бою використовуються під час польових операцій і перевіряються під час маневрів, зокрема, проти України [842, 786].

У дослідженні Лисенко В. та Брукс С. (2019) описується випадок, коли українська артилерія зазнала втрат внаслідок хакерської діяльності угруповання "Fancy Bear", афілійованого з ГРУ. Численними матеріалами підтверджується, що в Росії "люди, ув'язнені за кіберзлочини, могли вийти до суду в обмін на роботу на уряд" (за контрактами як Міноборони, так і іншого великого гравця російської хакерської діяльності – ФСБ). Що важливо, значна кількість посилань на первинні джерела з цього дослідження (як і багатьох інших) вже недоступні, що говорить про потребу вчасного документування таких джерел.

Отже, основним інструментарієм російського політично-ідеологічного впливу є: державні медійні пропагандистські кампанії (30%), цифрові платформи і стратегії (25%), соціальні медіа (25%), інтерв'ю та вторинні джерела (20%). Результати аналізу презентовані в додатку М (додатки Д6 а – Д7).

При цьому графік у додатку Д7 показує, що наративи про зовнішню загрозу (НАТО, "українські нацисти") найефективніше впливають на бойовий дух військових – зростання з 70% у 2018 до 80% у 2022 році. Це пов'язано з поширеним переконанням, що Росія оточена ворогами, які прагнуть її ослабити, а США – головний ініціатор "глобальної змови" проти традиційних цінностей і суверенітету РФ.

Крім того, представниками Лабораторії (Atlantic Council's Digital Forensic Research Lab/DFRLab) було здійснено аналіз того, як Росія з 2014 року використовує пропаганду для підтримки своїх військових та ослаблення України [374, 377]. Зокрема, пропаганда спрямована на створення образу ворога, поширення дезінформації про західну агресію та підтримку внутрішнього морального духу військових через державні медіа, такі як "RT" та "Sputnik". Для цього дослідження характерним є висвітлення методів та засобів, за допомогою яких РФ здійснює свою ідеологічну кампанію серед військових формувань РФ (додаток Д6 б). Росіянами найчастіше використовуються пропагандистські кампанії (30%), за допомогою яких військовим постійно наголошується на виправданості бойових дій РФ, зокрема в Україні. Значне місце в ідеологічній роботі займають патріотичні промови і зустрічі з ветеранами (25%), оскільки вони сприяють зміцненню ідеї великої місії військових. Цензура та контроль інформаційних потоків також є важливим аспектом (20%), що дозволяє забезпечити одностайність в армії. Інші методи, такі як використання державних медіа та щорічні помпезні військові паради (додатки Г14 – Г18), використовуються рідше (15%), проте мають достовірно значимий ступінь впливу [377].

Наведені у додатках Д6, Д7 діаграми демонструють спектр впливу різних методів політико-ідеологічної роботи на моральний дух російських військових упродовж 2018 – 2022 років. Зауважимо, що пропагандистські кампанії і наративи про зовнішню загрозу (наприклад, про загрозу від НАТО або "українських нацистів") виявляються найефективнішими, постійно підвищуючи рівень бажання до спротиву (з 70% у 2018 році до 80% у 2022 році) [579]. На нашу думку, це зумовлено тим, що у свідомості значної частини населення закріпилося переконання, що Росія оточена ворогами, які прагнуть заволодіти її природними ресурсами, і, таким чином, відвертається увага від зростання диктатури з боку кремлівського керівництва. Провідну роль у цій теорії "глобальної змови" відводять Заходу на чолі зі Сполученими Штатами Америки, які, згідно з російськими пропагандистськими наративами, нібито прагнуть зруйнувати традиційні цінності, підірвати суверенітет Росії та нав'язати "чужі" моделі розвитку. США зображуються як осередок хаосу, занепаду та моральної деградації, а їхня зовнішня політика – як інструмент глобального контролю через військову силу, санкції та інформаційні атаки.

Ще один пріоритетний напрям – з формування образу "захисника" російських інтересів серед військовослужбовців – має на меті створити лояльну армію, готову до агресивних дій [218]. "Захист інтересів" подається не просто як політична доцільність, а як "месіанство". Задорожний Н. (2023), аналізуючи публікації попередніх років, вказує на те, що російська пропаганда в армії базується на концепті "цивілізаційного протистояння" [122]. Армія РФ переконується, що вона не агресор, а "останній бастіон", який захищає традиційні цінності від "агресивного ліберального Заходу". Важливою складовою формування образу лояльного бійця є маніпуляція досвідом Другої світової війни. Як зазначають дослідники (зокрема у працях, проаналізованих Задорожним Н.), сучасна агресія РФ проти України в очах російського солдата штучно маркується як "продовження боротьби з нацизмом" [217]. Це знімає моральні бар'єри перед вчиненням воєнних злочинів. Військові навчання РФ (зокрема серії "Захід") розглядаються не лише як перевірка боєготовності, а як

елемент стратегічної комунікації, де відпрацьовується сценарій "превентивного удару" для захисту співвітчизників [60, 288].

У військових частинах Росії систематично проводяться інформаційні кампанії, військові навчання з ідеологічним підтекстом, зустрічі з політичними лідерами та пропагандистами, які пояснюють "обґрунтованість" політики РФ [127]. Ці процеси були частиною ширшої трансформації морально-психологічного забезпечення російської армії, яку дослідники Гула Р. та Передерій І. (2022) [97] визначають як системну підготовку особового складу до повномасштабного вторгнення в Україну.

Наратив про зовнішню загрозу покликаний виправдати насильство і агресію шляхом дегуманізації "зовнішнього ворога" (армії та населення), проти яких ведуться агресивні дії. В нашому дослідженні ці теми виступають важливим індикатором, оскільки Україна зображується як агресор, а ЛДНР – миротворці [184]. Оновлення історичної пам'яті через застосування термінів "нацисти", "карателі" сприяє мобілізації ненависті, легітимації насильства [746, 764]. Що цікаво, наукова стаття вже російського дослідника Рябова О. (2023) [768] аналізує механізми дегуманізації ворога на прикладі американських військ часів Холодної війни через репрезентацію свідомості "чужих" у пропаганді. Автор спирається на концепцію Хеслема Н. (професор Кафедри психології Мельбурнського університету), який розрізняє дві основні форми дегуманізації: анімалістську, що позбавляє людину соціальних і моральних якостей, і механіцистську, яка заперечує емоційність та індивідуальність, перетворюючи людину на бездушний об'єкт (Хаслам Н., 2006) [449]. Як бачимо, ці механізми активно використовуються в пропагандистських наративах для створення образу "ворога" (в нашому випадку українських солдатів і цивільних) як істоти, що не заслуговує на емпатію чи моральний захист. Дегуманізація також є ключовим інструментом чорної пропаганди, спрямованої на демонізацію противника, що дозволяє легітимізувати насильство та виправдати агресивні дії. З точки зору російських науковців, застарілі засоби Холодної війни і надалі застосовуються західними політиками

для формування "нацистського" руху в Україні шляхом "кольорових революцій", що ототожнюється з антиросійщиною (Федоров А., 2022) [804].

Отже, використання термінів "карателі", "нацисти", "фашисти" щодо українських військових і політиків під час російського вторгнення на Донбасі має на меті зниження емпатії до жертв війни, підвищення агресивності серед населення РФ і отримує назву чорної пропаганди (Лебедев С., 2016) [689].

Як наслідок, одним із яскравих прикладів російської пропаганди для "своїх" є популяризація тез про боротьбу з "українськими нацистами" російських ЗМІ, які активно просувають матеріали, що пов'язують сучасний український уряд із нацистською ідеологією. Цей наратив є частиною ширшого інформаційного впливу на військових, де наголошується на необхідності "захисту" російськомовного населення від "геноциду" з боку України [613, 759, 715].

При перегляді інтерв'ю з допитами російських військовополонених постійно від них лунає наратив "про захист своєї країни від нацистів". При чому це завжди звучить як справжня віра у правильність своїх дій. Такі свідчення демонструють, наскільки глибоко ідеологічна робота впливає на світогляд військових, забезпечуючи їхню лояльність до бойових дій. Зокрема, у 2017 році на каналі "Військове телебачення України" вийшов сюжет із допитом полоненого російського військовослужбовця Агєєва В., який стверджував, що приїхав на Донбас, бо вірив у розповіді про "звірства хунти" та "розіп'ятих хлопчиків" [115]. Як приклад, в інтерв'ю один із російських військових, який перебував у 2018 році на Донбасі, зазначив: "Нас відрізали від будь-яких новин, окрім тих, які надходили через офіційні канали. Я не знав, що відбувається поза межами нашої бази, і це здавалося нормальним. Нам говорили лише те, що нам потрібно знати, і цього було достатньо для виконання наших завдань" [705]. Про розуміння дій та їх наслідків говорять і самі учасники тих подій у своїх спогадах [826]. Одне з російських інтернет-видань "Новая газета" наводить отримані у березні 2015 р. від Міністерства оборони України дані про те, що російські солдати не знали, куди їх направляють, тільки офіцери володіли цими даними. Затримані зі зброєю і боєприпасами російські десантники 331-го

парашутно-десантного полку (Кострома) вказували, що них вилучили документи і мобільні телефони та нічого не повідомляли [659].

Інший приклад: у липні 2014 року російський Перший канал показав сюжет, відомий як "Розіп'ятий хлопчик" ("Распятый мальчик"), у якому жінка представилася біженкою зі Слов'янська й стверджувала, що українські військові публічно стратили трирічного хлопчика та його матір. Сюжет був емоційно насиченим, з елементами релігійної символіки та відсилками до нацистських злочинів. Пізніше журналісти та правозахисники довели, що історія була вигадана, а жінка – дружина бойовика "ДНР" [205]. Цей матеріал викликав широкий резонанс і лише згодом був визнаний фейком, що став символом російської пропаганди (Базик Р., 2024) [48]. Як бачимо, у цьому випадку спроби використати фейковий сюжет для дегуманізації українських військових та легітимації агресії РФ провалилися. Але зазначений кейс є класичним прикладом "casus belli" через фейк, тобто створення приводу для війни шляхом емоційного шоку. Він демонструє, як медіа можуть бути використані як зброя, а вигадана історія – як інструмент легітимізації насильства.

Ще в одному інтерв'ю російський офіцер, який брав участь у бойових діях на Донбасі, визнав, що їх навчали розглядати українських військових як "ворогів нації". Він сказав: "Нам постійно говорили, що ми воюємо не з армією, а з фашистами, які хочуть знищити нашу культуру та народ. Це робило будь-які засоби боротьби виправданими" (Meduza, 2022) [358]. Тут, на нашу думку, виправданим є твердження Почепцова Г. (2015) [731], що дегуманізація дозволяє зменшити моральні бар'єри під час виконання бойових завдань. Військові бачать у противнику не людей, а уособлення зла, яке треба знищити заради безпеки та виживання.

Водночас героїзація власних військових через російські медіа є важливим інструментом пропаганди, який спрямований на формування позитивного образу армії та підвищення бойового духу. Як зазначають дослідники, медіа транслюють численні сюжети про "доблесні" дії російських військових, особливо у контексті конфліктів, таких як війна в Україні.

Наприклад, фільм "Крим. Дорога до Батьківщини" ("Крым. Путь на Родину") (2015) [686] був створений як частина пропагандистської кампанії, що підкреслювала відважність російських військових під час анексії Криму.

Зауважимо, що після анексії Криму та початку військових дій на Сході України російські військові демонстрували високий рівень моральної лояльності до політичного керівництва країни та виявляли готовність діяти рішуче проти українських військовослужбовців. Це призвело до численних випадків жорстокого поводження з полоненими та цивільним населенням, що було задокументовано міжнародними правозахисними організаціями. А отже, пропаганда, яка дегуманізує українців, створила основу для виправдання насильства та порушення прав людини з боку військових РФ (Українська правда, 2024) [256].

Через поширення фейків про розміщення баз НАТО, "оточення" Росії ворогами, плани Заходу знищити РФ досягається зміцнення антизахідних настроїв, підтримка мілітаризації. Відповідно до цього наративу Росія позиціонує себе як захисниця від зовнішньої агресії з боку НАТО та інших західних країн [271, 753]. Це виправдовує необхідність військових дій за межами країни, включаючи Україну [687]. Військовим постійно наголошується на тому, що їхня участь у військових діях є частиною глобальної місії з "захисту" Росії (Вороніна Л., 2015) [73]. Наприклад, під час військових навчань, що широко висвітлюються російськими медіа, наголошується на готовності РФ протистояти можливій агресії з боку НАТО [321, 504], тим самим виправдовуючи військову присутність на території сусідніх держав, включаючи Україну [14].

Для прикладу, ще у 2014 році В. Путін заявив: "Ми бачимо, що інфраструктура НАТО наближається безпосередньо до наших кордонів. Нас запевняли, що цього не буде, але воно відбувається просто зараз" [787]. Того ж року він також наголосив: "Росія не може залишатися осторонь, коли на південному сході України фактично відбувається знищення наших співвітчизників. Ми змушені захищати їхні інтереси" [702]. У 2015 році міністр

МЗС С. Лавров зазначив: "Цілком очевидно, що кінцева мета Заходу – максимально послабити і в ідеалі розчленувати Росію, підірвати її вплив як самостійного центру сили" [788]. Цю ж лінію продовжив міністр оборони С. Шойгу, коли заявив, що НАТО фактично перетворює Україну на свій військовий плацдарм і створює пряму загрозу безпеці Росії [702].

Такі сюжети, поряд із матеріалами, де розкривається "ворожа" діяльність НАТО та США, сприяють формуванню стійкої віри у виправданість своїх дій у російських військових. Це створює в останніх уявлення про необхідність постійного захисту кордонів і державних інтересів від іноземних ворогів. Як результат – на певному етапі представники ЗС РФ у більшості повірили у свою виключну місію. Зокрема, один із російських військовослужбовців, говорячи про морально-психологічний вплив на військових, зазначив: "Кожен з нас розумів, що ми тут для захисту нашої країни. Нам показували відео, де НАТО стоїть біля наших кордонів, готове атакувати. Це змушувало нас діяти швидко і без коливань. Ми знали, що будь-яке вагання може поставити під загрозу життя наших людей" [705]. Отже, такий вид контролю за світоглядом військових може за певних обставин і на певний час забезпечувати їхню постійну готовність до виконання бойових завдань без вагань.

Аналіз змісту НМК, за якими проводиться суспільно-державна підготовка в армії агресора, засвідчує системне впровадження антиукраїнських ідеологем у свідомість військовослужбовців. Ідея "великої місії" є ще одним із центральних наративів, що використовується для формування колективної ідентичності та підтримки морального духу військових. Російська пропаганда подає військових як захисників "традиційних російських цінностей" від зовнішньої загрози, зокрема з боку Заходу, НАТО та Сполучених Штатів, що нібито прагнуть зруйнувати російську національну культуру та суверенітет (додаток Г12). Такий наратив начебто створює для військових додаткове моральне виправдання для участі у бойових діях, оскільки вони відчують себе захисниками батьківщини (Шевченко В., 2018) [808].

Розповіді російської пропаганди про відновлення справедливості полягають у тому, що РФ нібито прагне "відновити законність", повернувши контроль над територіями, які історично входили до складу імперії чи СРСР [149]. Наприклад, широко поширюється теза про "споконвічно російські землі" на Сході України, які повинні бути повернуті під контроль РФ [626].

Зокрема, у промовах офіційних осіб часто згадується "втрата" Криму та Донбасу після розпаду СРСР як акт історичної несправедливості, що служить виправданням для агресивних дій (Ліпкан В., 2017) [182]. У 2021 р. було опубліковано статтю В. Путіна під назвою "Об историческом единстве русских и украинцев", у якій він стверджував про єдність українського, російського й білоруського народів та їх спільне минуле [17]. Мобілізація патріотичних почуттів та національної гордості серед військових, заклик до "повернення історичних територій" [319], коли бойові дії подаються як відновлення історичної справедливості [762, 737], підкріплене ідеєю про "велике майбутнє" РФ як могутньої держави, яка має захищати свою культуру, мову та національні цінності від зовнішніх загроз, постійно пропагується через усі доступні інформаційні канали.

Так, у березні 2014 року В. Путін у виступі з приводу приєднання Криму наголосив, що "в душах і серцях людей Крим завжди був і залишається невід'ємною частиною Росії", обґрунтовуючи це "історичною справедливістю" [15]. У тому ж році він заявив: "Ми не можемо залишатися осторонь, коли йдеться про наших співвітчизників, які фактично зазнають утисків та небезпеки" [791], тим самим підкреслюючи ідею захисної війни. Вже згадуваний Лавров С., коментуючи ситуацію в Україні у 2015 році, стверджував, що Москва "змушена реагувати на ворожі кроки, спрямовані проти нашої безпеки та кордонів" [788]. Ці та подібні твердження російських високопосадовців, на нашу думку, лягли в основу наративу про відновлення історичної справедливості та необхідність "захисту" Росії від зовнішньої агресії, формуючи у військових переконання в оборонному характері всіх дій РФ, навіть якщо це суперечило реальному перебігу подій [152]. Вся

пропагандистська робота була спрямована на те, що військові повинні були відчувати, що вони є частиною захисної війни, яка проводиться з метою відбиття ворожих нападів на Росію.

Ще одним дієвим методом впливу на морально-ідеологічну складову військових є діяльність церкви. Починаючи з 2014 року, роль Російської православної церкви (РПЦ) у легітимізації зовнішньої політики Російської Федерації різко посилилася. На думку українського дослідників Симоненка О., ієрархи РПЦ почали дедалі активніше використовувати історико-релігійні аргументи для виправдання воєнного втручання РФ на території України, спираючись на концепти "Святої Русі" та "Руского міра" [243]. Згідно з офіційними церковними наративами, "Свята Русь" розглядається як єдиний духовний простір, у якому російський, український і білоруський народи нібито "завжди були об'єднані спільною вірою" (Патріархія.ру, 2014) [733]. Ідеологема "Руского міра" доповнює цей меседж, претендуючи на "божественне покликання" Росії відновити духовну єдність колишніх земель [728], що своєю чергою, виправдовує військове втручання в сусідні держави.

У період 2014 – 2015 рр. Патріарх Кирило (Гундяєв) неодноразово робив публічні заяви, в яких наголошував, що "Росія покликана захищати єдність православних народів" (Patriarchia.ru, 2015) [633]. Фактично ці слова трансливали тезу про те, що "українці", особливо мешканці Криму та Донбасу, мають розглядатися як складова "єдиного духовного простору", а будь-які спроби України вийти з-під впливу Москви – як "загроза" духовній та історичній єдності, укоріненій у православ'ї. Схожі є проповіді, в яких Крим називався "невід'ємною частиною історичної Росії", лунали від інших високопосадових представників РПЦ (Іларіонов А., 2016) [129]. У суспільному дискурсі ці висловлювання не тільки підкріплювали офіційну пропаганду Кремля, а й ставали додатковим духовним виправданням для бойових дій на Донбасі, оскільки формували уявлення про "священну" чи навіть "місіонерську" природу втручання Росії.

Одночасно з поширенням тез про "Святу Русь" та "Рускій мір", РПЦ розпочала практику благословення військової техніки та безпосереднього духовного супроводу особового складу, який відправлявся в зону бойових дій [623]. У російських ЗМІ та соціальних мережах з 2014 по 2015 роки з'являлося чимало фоторепортажів і відеоматеріалів, де священники РПЦ здійснювали обряди освячення танків, бронемашин, артилерії, а також молилися разом із солдатами перед їх виїздом на Донбас (РБК, 2015) [662, 368]. У більшості випадків ці церемонії відбувалися за участю представників військового керівництва Росії – генералів, полковників, а часом і чиновників місцевих адміністрацій. Така залученість вищого офіцерського складу підкреслювала "сакральне" значення воєнних дій і демонструвала військовослужбовцям, що вони виконують не просто наказ держави, а "вищу волю", освячену церковною владою [215]. Починаючи з 2017 року, за даними дослідника Мурашова О. (2019), у деяких підрозділах збройних сил РФ упроваджувалися "уроки духовного виховання" [649], де священники та капелани РПЦ читали лекції про "праведність" оборонної політики Росії та її "захисну" роль на Донбасі. Відомо, що подібні семінари проводилися не лише на території самої Росії, а й у навчальних центрах, розташованих у прикордонних районах до України, куди з'їжджалися військовослужбовці перед відправленням у зону конфлікту. Такі заняття нерідко поєднувалися з демонстрацією відеоматеріалів, у яких українські підрозділи зображувалися як "ворожі сили", що нібито ведуть "систематичну боротьбу" проти російської культури та православної віри. Як наслідок, підрозділи набували не тільки військової, а й ідеологічно-релігійної підготовки.

У 2015 – 2016 роках було також зафіксовано низку випадків, коли представники духовенства супроводжували колони російської техніки безпосередньо на території Донбасу, про що свідчать численні публікації у відкритих джерелах (Bellingcat, 2016) [396]. Наприклад, священники у рясах були помічені в так званих гумконвоях та добровольчих загонах, які, згідно з офіційною риторикою, "приїхали рятувати російськомовне населення від

утисків". Така практика "духовної підтримки" створювала в бойовиків і військовослужбовців відчуття "духовно-патріотичного обов'язку", адже освячення зброї та техніки церковниками додавало бойовим діям ореолу "моральної праведності" [214].

Зауважимо, що благословення зброї традиційно не схвалюється багатьма православними церковними представниками як таке, що суперечить первинній християнській традиції миру, адже "Святе Писання" обмежує застосування зброї лише захистом від нападника-зłodія, без завдання йому додаткових мук [113, 287]. Під час засідання в травні 2021 року Пленуму Міжсоборної присутності Руської Православної Церкви, який займається підготовкою рішень щодо важливих аспектів церковного життя та зовнішньої діяльності, було ухвалено документ під назвою "Про благословення православних християн на виконання військового обов'язку" [249]. Цей документ пропонує благословляти не зброю, а самих військовослужбовців-християн та їхню жертвну службу Вітчизні, що є відходом від практики освячення зброї, яка використовується у війні, і стосується питань військового обов'язку та захисту. Документ розглядає благословення на захист Батьківщини, але підкреслює неприпустимість вбивства невинних (Релігійна правда, 2021) [235].

Водночас, як повідомив архімандрит Филип (Рябих), представник РПЦ при Раді Європи, Церква рекомендує відмовитися від практики освячення зброї. За його словами, історично Церква підтримувала право християн на захист ближніх і Батьківщини зі зброєю в руках. Проте сучасні реалії змінили характер озброєння. "Якщо раніше благословляли меч чи кортик, то сьогодні йдеться про зброю масового знищення – ядерну, хімічну, біологічну. Чи може Церква освячувати, скажімо, смертоносні бактерії?" – зазначив архімандрит. Він наголосив, що багато православних богословів вважають недоцільним благословення зброї в умовах сучасної гонки озброєнь. Тому в новому документі підкреслюється: Церква благословляє воїна на виконання його обов'язку, але не здійснює окремого освячення зброї як предмета [249].

Обґрунтовуючи військову агресію РФ "захистом православ'я", Московський патріархат дедалі активніше підтримує її (Patriarchia.ru, 2016) [852]. Церковні заяви поєднувалися з державною риторикою про "ворогів віри" – "київську хунту" та агресивний "Захід" та створенням похідних храмів і наметових церков у місцях дислокації російських військових формувань на окупованих територіях (Мурашов О., 2019) [198]. Священники регулярно служили для військових, підкреслюючи "священну місію" російських солдатів щодо "захисту православної культури" на Донбасі (Чуков І., 2020) [298]. У 2018 – 2022 роках РПЦ проводила лекції в частинах Міноборони РФ, просуваючи ідеї "духовної оборони" та "збереження традицій" (Patriarchia.ru, 2017) [853]. Водночас зміцнювалася співпраця з армією, Нацгвардією та ФСБ, що стало частиною політики "скріплення нації" (Мурашов О., 2019 [198]; РБК, 2015 [396]). Польові храми стали центрами ідеологічної роботи, де солдатам пропонували православну літературу та проповіді про "подвиги воїнів" (Биков Д., 2021 [54]; Bellingcat, 2016) [484]). В публікаціях церковних ЗМІ активно наголошувалося на "християнській любові" як головній мотивації "захисту російськомовного населення" Донбасу (Артемьев А., 2015) [610]. У подібних статтях українські військові та добровольці часто зображувалися як "засліплені ворожою пропагандою" або "відлучені від справжньої віри", тоді як бійці з російського боку набували статусу "воїнів Світла", покликаних нести "визволення від безбожництва" (Поспеловський Д., 2018) [532].

За словами очевидців, священнослужителі пропонували солдатам тлумачення поточної політичної ситуації крізь призму історичної відповідальності російського православ'я: мовляв, Росія "не може остеронь спостерігати за наругою над вірою", а тому "вимушена втрутитися" (Артемьев А., Фатихов Ш., 2019 [611]; Веремчук В., Крутилин Д., 2016 [622]; Patriarchia.ru, 2016 [852]). На думку Бикова Д. [54], це знижувало у солдатів ризик критичного переосмислення власних дій, оскільки в їхній свідомості війна отримувала "морально виправданий" характер. Багатьох солдатів і офіцерів у цьому додатково переконували промови священників, які наголошували, що

вони "захищають православний народ від ворогів віри", і особисті зустрічі з представниками вищого духовенства РПЦ на передовій.

Як "важливу місію" подають наратив про захист російськомовного населення від українських військових ("нацистів, фашистів") [333, 760, 318]. Наприклад, російські офіційні особи постійно поширюють тези про "геноцид" російськомовного населення в Україні [315], [683], що не підтверджено фактами, але використовується як аргумент для виправдання військової інтервенції. На думку вчених, це сприяє формуванню у російських військових переконання в тому, що вони виконують "цивілізаційну місію" та "моральний обов'язок" (Баган О., 2022) [47]. Ще один сюжет пропаганди Кремля – романтизація війни, героїзація армії як носія традиційних цінностей та суверенітету Росії перед обличчям "агресивного Заходу", який намагається нав'язати свої "недостойні" принципи (Киридон А. та Троян С., 2022) [141]. Військові стають не лише виконавцями державної політики, але й носіями цивілізаційної місії Росії (Удод О., 2022) [261].

Так, російська пропаганда для створення контрасту між "морально здоровою" армією РФ та "збоченим" Заходом регулярно поширює історії про розбещеність і деградацію збройних сил у США та Європі. У прокремлівських ЗМІ з'явилися звинувачення, що американська армія "перенасичена гомосексуалами й наркоманами" [627, 829] і що "толерантність" до ЛГБТ-спільноти нібито підриває її боєздатність [858, 785]. Як приклад "дегенерації" західних армій пропагандисти використовують висловлювання президента США Трампа Д., опубліковане ним у соцмережі "X" 26 липня 2017 р., щодо заборони трансгендерам служити на будь-якій посаді в армії США [419, 820]. Усе це подається як доказ того, що російські військові нібито залишаються останнім оплотом традиційних цінностей і захищають справжню суверенність країни, тоді як "західні армії" втрачають здатність до ефективного спротиву через "неприйнятні" для Росії принципи та ідеї.

Поряд із цим медіа, особливо державні телеканали РФ, широко транслюють сюжети, де героїзуються дії російських військових. Наприклад,

телеканали на кшталт "Звістки" ("Вести") або "Росія 24" ("Россия 24") регулярно показують військовослужбовців, які "захищають батьківщину" на фронті в Україні, підкреслюючи їхній патріотизм та відданість Росії [353].

За результатами досліджень українських аналітичних організацій, зокрема Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР) [291], а також звітів "ЧатемХаус" ("ChathamHouse") за 2021 р., російські медіа систематично посилюють цей наратив, використовуючи патріотичні програми. Наприклад, ще з 2005 р. великого поширення набув термін "деди ваєвали", який поступово трансформувався від "Дякую діду за Перемогу!" ("Спасибо деду за Победу!") до абсурдного: "Перемога діда – твоя Перемога!" ("Победа деда – твоя Победа!"), а потім взагалі – "Це – НАША Перемога!" ("Это – НАША Победа!") [360]. Важливим елементом новоствореного культу є теза про те, що СРСР справився б у II Світовій війні сам, без союзників, і навіть силами самої Росії, а не з допомогою жителів підпорядкованих Москві республік [713].

Поряд із цим щорічне святкування Дня Перемоги 9 травня стає важливим моментом для пропаганди патріотичних настроїв. Військові паради, зустрічі з ветеранами, демонстрація техніки та вишколу військових (додатки Г14 – Г18), публічні заяви політичних лідерів під час цих заходів покликані підкреслити велич російської армії та її історичну роль у захисті країни. Одним із важливих інструментів підтримки морального духу є зустрічі військових із ветеранами попередніх військових кампаній. Під час таких заходів ветерани діляться своїм бойовим досвідом і підкреслюють важливість підтримки традицій. Наприклад, у рамках однієї з таких зустрічей ветеран війни в Афганістані заявив: "Ми захищали свою країну тоді, як це робите ви зараз. Ми всі є частиною великої місії, яку не можна зрадити" [843].

За матеріалами дослідження Булег М. (2024), ці події покликані не лише підсилити почуття гордості за країну, а й зміцнити зв'язок між минулими і сучасними поколіннями військових, створюючи у них відчуття участі у продовженні важливої історичної місії [245], в багатосторонній системі заходів з "модернізації та реорганізації військової машини Москви" [405]. Регулярні

патріотичні заходи, як-от святкування Дня захисника Вітчизни, який відзначається 23 лютого і є важливим державним святом у Росії, не тільки підкреслюють важливість військової служби, але й створюють враження масової підтримки серед цивільного населення. Це важливо для збереження впевненості військових у правильності своїх дій, особливо в умовах затяжних конфліктів, коли зростає ризик деморалізації.

Для просування подібних ідей штампуються художні й документальні фільми, подкасти, телепередачі. Створені сайти, які збирають історії учасників Другої світової війни [863, 865, 823, 812]. Пропаганда також активно використовує історичні паралелі з Другою світовою війною, коли російська армія боролася з фашизмом, таким чином створюючи у військових переконання, що вони продовжують ту саму місію (Українська правда, 2014) [256]. Це дозволяє, начебто за аналогією до попередніх логічних і правдивих досліджень впливу художніх засобів (плакату) на патріотичну свідомість, створити образ нового ворога та підвищити моральний дух військових, переконуючи їх у тому, що вони беруть участь у продовженні боротьби з "фашистською" загрозою, аналогічною тій, що мала місце у 1940-х роках [188, 301]. Тим не менш багато прикладів доводять наявність проблем із дисципліною, дезертирством і недовірою до офіційної пропаганди.

Так, на Донбасі у 2014 – 2015 роках російські військові, які нібито були там "добровольцями", часто намагалися повернутися додому, не погоджуючись із офіційними поясненнями щодо потреб власної участі в бойових діях [816], [682]. Такі факти свідчать, що навіть активна політико-ідеологічна робота не завжди забезпечувала високий бойовий дух і міцну психологічну стійкість у російському війську. Водночас, реальність російсько-української війни 2014 – 2022 рр. свідчить про існування численних випадків самострілів [644] та інших форм самокалічення [364], аби уникнути подальшої служби або відправлення на фронт, особливо в умовах важких втрат і сумнівів щодо мети бойових дій. Це вказує на те, що сукупні заходи пропаганди та дезінформації (додаток Д8) не завжди гарантують реальну морально-психологічну стійкість і нерідко

стають радше пропагандистським прийомом, аніж дієвим інструментом підтримки бойового духу.

Після анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі Російська православна церква посилила інформаційний вплив на військові колективи, цілеспрямовано утверджуючи ідею "моральної правоти" дій Російської Федерації. За свідченнями українських релігієзнавчих центрів [241] і підтвердженнями російських джерел (Patriarchia.ru, 2016) [852], у 2014 – 2016 рр. священнослужителі РПЦ почали дедалі частіше відвідувати військові частини, щоб проводити так звані пастирські бесіди. Під час цих заходів наголошувалося на "особливій місії" російського солдата, який, згідно з проповідями, виконує "священний обов'язок" захищати "православний народ" від "зовнішньої загрози". При цьому акцент робився на біблійних цитатах, що виправдовують необхідність "захисту своїх ближніх", на протиставлення до "занепадницьких" або "агресивних" впливів Заходу (Биков Д., 2021) [54].

Підтвердженням цього служать промови російського президента В. Путіна, в яких він оперує словами "свій" і "чужий" у зовнішньополітичному дискурсі. Вивчаючи ці два поняття у виступах російського президента, Харитонova Д. вказує, що він не просто протиставляє "своїх", він використовує проти "чужих" грубі вирази: "Российские самолеты наносят и будут наносить удары в Чечне исключительно по базам террористов, и это будет продолжаться, где бы террористы ни находились. Мы будем преследовать террористов везде, в аэропорту – в аэропорту. Значит, вы уж меня извините, в туалете поймает, мы и в сортире их замочим, в конце концов. Все, вопрос закрыт окончательно", – сказав він у вересні 2014 року [280]. Стосовно західної загрози він висловлювався наступним чином: "НАТО и США хотели полной победы над Советским Союзом. Они хотели в одиночку сидеть на троне в Европе – сейчас они сидят там, а мы говорим о кризисах, которых могли бы и не иметь. Это стремление к абсолютному триумфу видим мы и в американских планах ПРО" (протиракетної оборони) [777].

У статті Куцької О. та Марченка Я. (2022) [163], досліджено, як українські сили поширювали листівки, звернення та інші інформаційні матеріали на окупованих територіях, зокрема серед російських військових у період 2014 – 2021 рр. Наявність доступу до зовнішніх джерел – через листівки, інтернет, мобільні пристрої – виключає повну "задурманеність". Це означає, що багато військових усвідомлювали характер своїх дій, що має суттєве значення для юридичної кваліфікації злочинів. Водночас посилюються хакерські атаки на сайти, що надають правдиву інформацію, вводяться обмеження на доступ росіян до інтернет-ресурсів. Політико-ідеологічний апарат РФ активно працює над запобіганням поширенню правдивої інформації серед своїх військових, використовуючи для цього низку відпрацьованих методів (додатки Д7–Д9).

Зокрема, офіційне видання Міністерства оборони РФ "Червона зірка" ("Красная звезда") регулярно публікує матеріали, які підкреслюють успіхи російських військових у конфліктах на Сході України, описуючи їхні дії як героїчні та виправдані, що є продовженням традицій газети з висвітлення героїзму Радянської Армії часів громадянської та Великої Вітчизняної війни [685]. Військовослужбовцям також надаються книги та брошури, що пояснюють легітимність дій РФ із правової та моральної точок зору (Соловьев В., 2021) [780], часто організовуються зустрічі з відомими російськими пропагандистами, такими як Соловйов В. або Симоньян М.

На військових базах та у навчальних центрах РФ регулярно проводяться семінари та зустрічі з представниками культурних і наукових кіл, де обговорюється історія та майбутнє Росії як великої держави. Такі заходи акцентують на важливості військової служби у справі національного відродження та захисту традиційних цінностей (Гетьманчук М., 2017) [83].

Водночас наголосимо, що військовослужбовці Російської Федерації, які брали участь у бойових діях на території України, не були повністю ізольовані від зовнішніх джерел інформації. Вони мали доступ до Інтернету, соціальних мереж, месенджерів, а також до альтернативних джерел новин, як російських, так і міжнародних. Це підтверджується численними випадками, коли російські

солдати самостійно публікували фото, відео та коментарі, що свідчить про їхню обізнаність щодо реального характеру війни.

Отже, на наше тверде переконання, твердження про повну задурманеність або інформаційну ізоляцію є хибним. Багато російських військовослужбовців свідомо чинили протиправні дії, порушуючи норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції. Це підтверджується розслідуваннями щодо систематичних страт військово-полонених, катувань і нападів на цивільне населення [349]. У статті з питань міжнародного права дослідники Руснак Ю. та Стужук Ю. [240] аналізують офіційні заяви міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, ОБСЄ) щодо агресії РФ, починаючи з вторгнення 2014 року. Автори доводять, що надзвичайно жорстока, нелюдяна, сповнена зневаги до міжнародного права поведінка військових стала переломним моментом у суспільному сприйнятті російського вторгнення і викликала консолідацію зусиль демократичних країн проти агресора [296].

На нашу думку, найбільш яскраво питання дієвості російської пропаганди висловив Александер "Сенді" Вершбоу – американський дипломат, заступник Генсека НАТО у 2012 – 2016 роках, раніше – помічник міністра оборони США з питань міжнародної безпеки. Він наголошував, що після анексії Криму у 2014 році НАТО більше не може розглядати Росію як партнера, коли Росія явно намагається знову нав'язати гегемонію й обмежити суверенітет (сусідніх пострадянських країн) під маскою захисту "руського міра". Однак експерт із російської політики безпеки Сараджян С. (заступником директора Ініціативи США-Росія із запобігання ядерному тероризму в Гарвардському центрі науки та міжнародних відносин імені Белфера) визначив позицію Вершбоу щодо сприйняття Росії як потенційного противника, як сумнівну з погляду інших великих держав НАТО, таких як Німеччина та Франція, які мають значні економічні та ділові зв'язки з Росією. У той же час у розмові міністра оборони США Чака Хейгела з міністром оборони Росії Шойгу С. про наміри Росії в Україні першого запевнили, що Росія не має наміру

вторгатися [384]. Дезінформація все більше ставала сутністю російської дипломатії.

Відзначаючи 2014 рік як переломний, коли своєю незаконною анексією Криму Росія фактично розірвала міжнародний звід правил, що базується на Гельсінкських угодах 1975 року [10], і кинула виклик спільному уявленню про цілісну, вільну і мирну Європу після Холодної війни, Вершбоу наголошував, що НАТО постає перед найнебезпечнішою і найнепередбачуванішою ситуацією в галузі безпеки з часів розпаду Холодної війни: від еволюції набору викликів у регіоні Балтійського моря до Чорноморського регіону [504].

Оцінюючи ситуацію в 2020 році, Вершбоу А. [379] визначив, що з 2014 року Альянс став менш ефективним у протидії триваючій політичній війні Москви проти суспільств і демократичних цінностей членів НАТО. Ворожість Путіна до Заходу, агресивні дезінформаційні та пропагандистські кампанії проти Заходу насправді, за оцінкою Вершбоу А., може бути важко розсіяти, головним чином через страх Москви перед проникненням західних цінностей та їхнім потенціалом підірвати режим Путіна, тому потрібне вироблення більш активної стратегії протидії агресивним діям Кремля.

Проаналізований матеріал дає право стверджувати, що система ідеологічної підготовки у збройних силах РФ була повністю реорганізована для забезпечення готовності особового складу до ведення ГВ на Сході України. Таким чином, з'ясовано, що поєднання методів політичної індоктринації з жорстким цензуруванням інформаційного простору всередині підрозділів дозволило агресору сформулювати у військовослужбовців викривлену картину реальності, де збройна агресія подавалася як виконання "патріотичного обов'язку". Виявлені механізми свідчать про те, що внутрішня армійська пропаганда стала ключовим чинником агресивності російських військ як стосовно України як держави, так і стосовно до патріотично налаштованого українського населення.

3.2. Пропаганда щодо українського питання для російських громадян

Питання російської пропаганди щодо України має глибоке історичне коріння – від імперських наративів про "єдиний народ" до радянської ідеології, яка заперечувала українську самостійність. Після розпаду СРСР ці уявлення залишились у свідомості росіян, що стало основою для сучасної інформаційної агресії [106], [312]. З початку 2000-х, особливо після Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції Гідності (2013 – 2014 рр.), Кремль активізував пропаганду, спрямовану на дискредитацію України.

Зокрема, дослідження тимчасової робочої групи GreNA research group UAB Автономного університету Барселони (Universitat Autònoma de Barcelona) GreNA research group (Гурська А. та Суханкін С., 2015) [457] були зосереджені на стратегії російських інформаційних кампаній 1991 – 2013 рр., які заперечували український суверенітет. Було встановлено, що після анексії Криму у 2014 році пропаганда набула агресивних форм: "захист російськомовних", "боротьба з фашизмом", використання історичних міфів про Київську Русь, Велику Вітчизняну війну та радянське минуле. Пропаганда поширювалась здебільшого через медіа, соцмережі, освіту, культуру та політичні виступи.

Українське питання стало центральним у кремлівській риториці з метою приниження цивілізаційної ролі України та легітимації претензій на її території. Як зазначено у праці НАН України, ці наративи проходили кілька етапів: києво-руський, сепараційний, імперський, радянський, пострадянський та воєнний [70](додаток С, табл. 1). Росія систематично висувала територіальні претензії до України, апелюючи до історичних міфів. Формується наратив "історичної єдності", що виправдовує анексію та втручання. Простежується дипломатичне тиснення – через угоди, заяви, культурну експансію [79].

На думку окремих дослідників, ключовим роком жорсткої цілеспрямованої політики централізації та русифікації, спрямованої на підпорядкування української духовної культури московському контролю, став

1720-й, коли Петро I видав указ, яким забороняв друкувати будь-які книги в Києві, Чернігові та інших українських містах, окрім богослужбових, і лише за зразком московських видань, без жодних "особливих діалектів" – тобто без української мови. Одномоментне фізичне знищення численних примірників різноманітних видань, поглиблене систематичними обмеженнями та цензурними придушеннями українського друку, спричинило найболючіші втрати культурної ваги українців в загальносвітовому контексті, і стало ознакою багатовікового системного витіснення української книжкової традиції [208, 209, 210]. Імперський період (1721–1917) позначається тяжінням російської політики щодо України на формування кліше про "єдиний народ". Російський царат здійснював цілеспрямовану політику зросійщення та культурної асиміляції українського народу.

У подальшому імперську епоху посилив Іван III, що проголосив себе "государем всієї Русі", претендуючи на спадщину Київської держави. Московія почала об'єднання російських земель під централізованою владою, часто через військову силу. Протягом XVIII – XIX століть Російська імперія здійснювала масштабні кроки для закріплення свого панування над Україною. Політична мета полягала в тому, щоб інтегрувати українські землі не тільки територіально, але й культурно та ментально. Зокрема імперські історики, такі як Карамзін Н., стверджували, що Україна є частиною "Великої Росії" (Карамзин, 1818) [672]. Глибокий аналіз історичних витоків українофобії, що простежуються від чорносотенних рухів до сучасних форм ідеологічної агресії на межі XIX – XX ст., зокрема в російському медіапросторі, надає праця Дзюби І. (2011) [112].

Важливим аспектом при цьому було зросійщення українських еліт і релігійна інтеграція. Щоб посилити контроль над українськими територіями, імперський уряд активно обмежував використання української мови та розвиток української культури. Наприклад, такі законодавчі акти, як Валуєвський циркуляр 1863 року [8] та Емський указ 1876 року, забороняли видання книг українською мовою [268]. Валуєвським циркуляром 1863 року

стверджувалося, що "никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может" (цит. за архівним текстом циркуляра, Таирова-Яковлева Т., 2013) [783], оцінка ситуації з російського погляду наводиться низкою російських дослідників (Александровский І., 2009 [606]; Михутина І., 2003 [703]; Моченов А., Никулин С. [704]).

Прийняття Валуєвського циркуляра спричинило подальше придушення розвитку самобутньої української мови та культури на наступні більше ніж 60 років, з одночасним прагненням посилити розрив з європейським впливом (Миллер А., Остапчук О., 2006) [701], що значновплинуло на стан української мови. За 150 років, що минули з того часу, українська мова пройшла звивистий шлях, відображаючи або передбачаючи царську, радянську та пострадянську історію (HUSJ, 2017) [448]. Продовженням став Емський указ 1876 року, підписаний Олександром II в Бад-Емсі. Він забороняв ввезення українських книг з-за кордону, театральні постановки, концерти, викладання в школах і навіть тексти для нот українською мовою. Указ був спрямований на "припинення українофільської пропаганди" і супроводжувався звільненням українських професорів з університетів, але його текст наразі доступний лише в переказі дослідників (Марусик Т., 1996 [191], Міллер О., 2000 [699]).

Використання релігійних та етнічних факторів за цілями імперської політики деталізовано у табл. В8 (додаток В).

Радянський етап (XX століття) характеризувався чергуванням українізації та русифікації. У 1920-х роках відбувався процес українізації, розвиток української мови та культури. Однак, за словами Грицака Я., українізація була "тимчасовим компромісом" [94]. З 1930-х років Сталін припинив політику українізації, розпочавши русифікацію та репресії. Журналіст "Бабеля" Пивоваров С. згадує основні моменти радянської політики "українізації" 1920–1930-х років [544], що мали на меті здобути лояльність населення, швидко змінювалися хвилями репресій, коли українська культурна автономія починала загрожувати централізованій владі.

Видана за програмою досліджень Голодомору (Holodomor Studies Program) Каліфорнійського державного університету фундаментальна монографія Малько В. (2023) [488] узагальнює також матеріали попередніх видань [324]. У своїй монографії, зокрема, Малько В. розвиває думку, що заздрість до зростання добробуту українських фермерів стала одним із приводів російської агресії після Майдану Гідності 2014 року. Саме ідеологічний чинник відіграв ключову роль у масштабному терорі проти українських науковців та як інструмент знищення української інтелігенції, духовенства та селянства – носіїв національної ідентичності в радянські часи (Шаповал Ю., 2010 [555], Кульчицький С., 2020 [474], Литвин Н., 2006 [181], Шаповал Ю., 2018 [304], Мелешенко Т., Карабардін А., 2020) [192]. Концепція "дружби народів" фактично використовувалася для виправдання домінування російської мови та культури (Молоткіна В. із співавт., 2023 [498], Субтельний О., 1993 [251]).

Перші десять років Незалежності України (1991–2013) супроводжувалися з боку Росії поширенням концепції "руського міра", спробами представити українців як частину "єдиного народу". Для багатьох представників політичних еліт і частини суспільства РФ незалежність України стала не лише викликом, але й ударом по традиційному уявленню про "єдність" росіян і українців. Відтоді до сьогодення російська влада постійно використовує питання української державності у своїй пропаганді, поступово переходячи від невизнання незалежності до агресивної інформаційної та військової боротьби (Шевченко В., 2018) [808], розширеної культурної експансії за концепцією "руського міра" (Зелінський Р., 2023) [126].

Як бачимо, усвідомлення втраченого "великодержав'я" стало важливою складовою російської пропаганди після 1991 року. Це підтверджують слова президента РФ В. Путіна, який назвав розпад Радянського Союзу "найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття" [265], підкреслюючи, що втрати від цього процесу були найбільшими для Росії [17]. За думкою українського історика Плохія С., це висловлювання відображає загальний наратив російської політики, яка сприймає незалежність України як поразку імперського проєкту

(Плохій С., 2016) [220]. Інший вітчизняний історик Грицак Я. відзначає, що для значної частини російської політичної еліти українська незалежність розглядалась як тимчасовий феномен, який рано чи пізно повинен завершитися поверненням України до "сфери впливу" Росії (Грицак Я., 2021) [95].

Задля справедливості зазначимо, що твердження про "єдність російського й українського народів" викликало критичну реакцію й в російській публіцистиці (Глинский В., 2022) [638]. Проте на його укорінення видавалися численні публікації російських науковців, в яких автори критикують західні проекти розмежування слов'ян і просувають ідею відновлення "природного" слов'янського союзу (Льїн В., 2022) [660]. З'являються різноманітні матеріали, що просувають ідею духовної та етнічної єдності російських народів на основі "традиційного" слов'янського світогляду, що базується на традиційних уявленнях про спільне походження, сакральну місію та метафізичну спорідненість. Наголошується, що ця єдність має не лише етнічний, а й космогонічний характер, і повинна реалізовуватись через культурне та політичне зближення [765], [655], [665]. При цьому єдність подається як нова академічна система філософського мислення, спрямованого на відновлення "не тільки руского, але й вселюдського культурного, цивілізаційного коду" [636].

Військові постають перед багатьма викликами, включно з довготривалим перебуванням на фронті, важкими умовами служби та тиском з боку міжнародного співтовариства. На думку радянського та російського ультраконсервативного політичного діяча Кургиняна С. (2015) [688], створення у військових відчуття великої місії, заснованої на ідеї захисту традиційних цінностей Росії від "зовнішніх загроз", допомагає військовим зберігати мотивацію та готовність до подальших бойових дій, навіть за умов тяжких втрат чи складних ситуацій на фронті.

Спроби інтеграції України до складу Росії поступово зустрічали все більший опір з боку України, яка активно формувала власну національну ідентичність, що викликало занепокоєння у Москві [92]. Це проявилось у відкритому і демонстративному візиті В. Путіна до Києва напередодні виборів

[313], а також його підтримка проросійського кандидата В. Януковича [155]. Ці події були сприйняті українським суспільством як акт імперської зверхності, що лише посилив протестні настрої серед громадян. Російські ЗМІ активно поширювали дезінформацію, зокрема звинувачення у "нацизмі" нової української влади та твердження про участь американських політтехнологів у організації революції, зображення Помаранчового Майдану як одного з проявів "кольорових" революцій, за якими ховається "кланова боротьба провласних структур" [670]. Посилюються звинувачення до розвинених країн Заходу у прагненні до світового панування, розглядаються великі списки сценаріїв із захопленню влади в Росії в форматі "кольорової" революції [771]. Серед них широковідомий "Доклад Фаліна-Євстаф'єва: Про ймовірний сценарій дій США щодо Росії у 2006–2008 роках". Оскільки ця доповідь має закритий характер, інформація про неї доступна переважно через наукові праці, що аналізують генезис російського неоімперіалізму як точку неповернення з 2006 року [778], [690]. В 2007 році виходить суспільно-політична книга Кара-Мурзи С. "Демонтаж людей" (увійшла до списку 20 бестселерів журналістських книг у Росії у 2008 році) [652]. Окрема глава цієї книги присвячена розлогоді викладенню штучності українського народу, який в термінології автора отримує скептичну назву "націоналізму", в протиставленні до "справжніх" історичних націй [673].

Роком раніше Карпов А. (проректор столичного інституту бізнес-технологій і управління), разом із Ломакіним В. (доцент Всеросійського інституту підвищення кваліфікації співробітників МВС Росії) оприлюднюють під науковим грифом статтю в дусі сталінських часів, де зображують "молоду державу" Росію ошуканою "підступними та екстремістськими" українськими силами [675]. Оцінюючи ситуацію, дослідник з Краківського університету зазначає, що реакція Росії на Помаранчеву революцію в Україні 2004 року була більш стриманою порівняно з подіями Євромайдану 2014 року, однак саме тоді почала формуватись нова зовнішньополітична доктрина, що передбачала

жорстке протистояння "кольоровим революціям" як загрозі авторитарному порядку в самій Росії [568].

Таким чином, російське сприйняття Помаранчевої революції стало не лише дзеркалом страхів перед демократизацією, але й поштовхом до формування ревізійністської політики щодо України, зокрема в агресивних форматах (Куцька О., Федоренко В., Черненко А., 2016 [170]; Умланд А., 2009 [590]). Пропаганда Кремля вже з того часу активно використовує фейки та дезінформацію для створення образу Заходу як ворога, який через Україну прагне знищити Росію. Один із прикладів – це поширення після Помаранчового Майдану російськими ЗМІ фейків про наявність на території України лабораторій з розробки біологічної зброї, які нібито фінансуються США [414], в масштабі міжконтинентальної мережі на пострадянському просторі [651, 89].

Кремлівська пропаганда систематично представляла українську владу як маріонеткову, підконтрольну США та Європейському Союзу [859], використовуючи образ "західної загрози" для посилення антиукраїнських настроїв серед російського населення [735, 748, 684]. Проголошується, що з часів Майдану, тобто протягом 5-6 років Україна немає реальної самостійності, рішення нав'язуються з-за кордону [111]; Україну називають "геополітичним інструментом" то Австро-Угорської імперії, то Вашингтона [864, 628, 681].

За словами американського історика та політолога Мотиля О. [501], частиною нового інформаційного фронту стає погляд на Україну як на потенційну загрозу, а захоплення Донбасу лише як етап у поглинанні всієї України [145, 65]. Після 2014 року російська пропаганда стала ще більш агресивною, використовуючи історичні наративи для делегітимації української державності, що визнають і міжнародні дослідники (Гатчінгс С. та Шостек Дж., 2015) [458]. Згідно з дослідженням незалежного міжнародного Інституту масової інформації (E-International Relations), російські медіа систематично використовують такі пропагандистські кліше, як "американські маріонетки" та "націоналістична хунта", що формує негативне сприйняття України у свідомості російського суспільства (Бучин М., Курис Ю., 2018) [63]. Згущенням

фарб щодо цього є дезінформація про те, що Україна планує вступити до НАТО за підтримки Заходу, нібито без згоди свого населення, а її політика подається як повністю контрольована "західними кураторами" [624, 640, 696].

У подальшому російські державні джерела намагаються розвинути ідеї інтеграції України з Росією в рамках нових політичних та економічних утворень, що виникли у пострадянський період. У збірнику статей Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН розглядаються сценарії зближення України з Росією, включно з ідеями інтеграції в рамках Євразійського економічного союзу та інших форматів. Автори підкреслюють, що незалежність України сприймалася як нестабільна та потенційно зворотна, особливо в контексті геополітичних змін після 2014 року [156]. Ще одним прикладом начебто підневольного стану України перед Заходом є висвітлення військових навчань, які Україна проводить разом із країнами НАТО. У 2021 році російські медіа активно поширювали заяви про те, що ці навчання є підготовкою до атаки на Росію [666].

У програмі "Звістки тижня" ("Вести недели") Д. Кисельов заявляв, що навчання "Морський бриз" ("SeaBreeze") в Чорному морі спрямовані на провокацію Росії і можуть призвести до відкритого конфлікту, тим самим позиціонуючи Україну як агресора [679]. Водночас Кисельов Д. розповсюджує фейкові звинувачення щодо бомбардування "мирного" Донбасу фосфорними бомбами ("дамбілі Бамбас"). Міф, що Україна є лише інструментом Заходу для руйнування Росії [433], також підкріплюється історичними паралелями. Наприклад, у документальному фільмі "Україна. Зовнішнє управління" ("Украина. Внешнее управление", 2020 р.), який транслювався на російських телеканалах, нашу країну представляли як таку, що повністю підконтрольна Заходу і не має самостійних рішень [769]. Ці дії мали на меті сформувати уявлення в аудиторії про Україну як недолугу державу та позбавити її легітимності в очах російських глядачів.

Зауважимо, що коріння цього наративу сягають часів Холодної війни, коли СРСР позиціював себе як протипагу капіталістичному Заходу, зокрема

США та їхнім союзникам у НАТО. Російська пропаганда зберегла цю риторику після розпаду Радянського Союзу, використовуючи образ НАТО як ворожої структури, яка прагне оточити та ослабити Росію від самого початку незалежності України.

На початку 2000-х років Захід у російських медіа малювався як основний двигун розриву історичних зв'язків між Україною та Росією, а третій Президент нашої країни В. Ющенко був лише інструментом західної політики та русофобом [727, 721, 734]. А вже у 2013 – 2014 рр. у програмах на "Росія 1" ("Россия 1") та "Перший канал" ("Первый канал") Майдан змальовувався як "державний переворот", організований ЦРУ та іншими західними спецслужбами, які мали на меті привести до влади антиросійські сили (Ільченко С., 2017 [661]; Куцька О., Федоренко В., Черненко А., 2016) [170].

Як приклад російських звинувачень США у прямому втручанні в українську політику пропагандисти наводять телефонну розмову між заступницею державного секретаря США Нуланд В. та послом США в Україні Пайеттом Д., (була оприлюднена в медіа у лютому 2014 року). У розмові, яка була перехоплена (ймовірно, російськими спецслужбами) і викладена в мережу 6 лютого 2014 року, Вікторія Нуланд та Джеффри Пайетт обговорювали сценарії формування нового українського уряду після того, як протести на Майдані досягли критичної фази [222]. Варто наголосити, що обговорення дипломатами політичної ситуації є стандартною практикою, проте РФ перетворила цей епізод на інструмент стратегічної дезінформації. Ця розмова активно використовувалася російськими ЗМІ для підтвердження того, що США безпосередньо контролюють політичні процеси в Україні (Померанцев П., 2014) [528]. З початком анексії РФ Криму та вторгнення її на Донбас у публічній риториці Кремля українська мова і культура знову стали "загрозою", а українська ідентичність – "штучною". Як уже зазначалося в процесі детального аналізу історичної ретроспективи, сучасні методи денацифікації та обмежень української ідентичності, проголошені Кремлем, мають пряму спадковість від імперських практик XIX століття, включно з наслідками

Валуєвського циркуляра (1863), що інтегровано нами в узагальнену хронологію цивілізаційного протистояння (див. табл. В3 додатка В). Таким чином, від Валуєвського циркуляра до сучасних військових дій простежується єдина лінія – заперечення права українців на власну культуру, мову і державність" [88], [263], [302], [779]. Ще одним важливим елементом російської пропаганди є протиставлення "морального" і "духовного" Сходу, представленого Росією, та "розпусного" і "деградуючого" Заходу, в тому числі й України, після її західної інтеграції. У цьому контексті Україна виступає як держава, яка втратила свої "справжні" традиційні цінності під впливом Заходу (Соловьев В., (2020) [779] і стала частиною "розбещеного" світу НАТО та Європейського Союзу (Мотиль О., 2015) [197], обираючи секуляризм і "відмову від історичної пам'яті", "ліберальний занепад" [632].

У програмах таких російських ведучих, як Соловйов В. та Кисельов Д., створюється образ України як держави, яка "отреклась от духовных скреп" [680], втратила свою національну ідентичність під впливом "декадентського" Заходу (Колодій А., 2016) [143]. Російські медіа систематично поширюють наративи, що змальовують українців як радикальних націоналістів, фашистів і терористів [695], [761], тим самим виправдовуючи російську агресію (Іщенко В., 2017) [136]. Наратив про "фашистську хунту", що прийшла до влади в Україні після Євромайдану, став одним із провідних у російській пропаганді. Особливо яскраво він простежується у виступах російських політиків, зокрема Жириновського В.. Він заявляв, що Україна стала "фашистською державою", керованою екстремістами (Куліш І., 2017) [157].

У подальшому московські пропагандисти використовують термін "фашисти" для створення максимально негативного образу українського уряду, представляючи його як загрозу не лише для Росії, але й для всього "руського міра" (Давіша К., 2014) [412]. Пропаганда ґрунтується на перекрученні історичних фактів, пов'язаних з діяльністю українських націоналістичних організацій середини ХХ століття, таких як Організація українських націоналістів (ОУН) і Українська повстанська армія (УПА), та їхньою

боротьбою за незалежність України [264, 353]. Російська пропаганда систематично акцентує увагу на співпраці частини українських націоналістів із нацистською Німеччиною під час війни, водночас ігноруючи контекст національно-визвольної боротьби українців проти радянської та нацистської окупацій [677].

Одним із найбільш відомих прикладів використання цієї риторики є зображення Степана Бандери, одного з лідерів ОУН, як символу українського нацизму. Наприклад, російські телеканали, такі як "Росія 24" та "Перший канал", неодноразово випускали сюжети, де українські марші на честь Бандери подавалися як свідчення "неонацистського" характеру української політики (Світ, 2024) [242]. Цей наратив закріплюється у шкільних підручниках з історії через акцент на "звірствах" українських націоналістів, що виключає будь-який позитивний контекст їхньої боротьби за незалежність. Події Волинської трагедії та участь ОУН – УПА в боротьбі проти СРСР описуються як свідчення їхньої антигуманної та злочинної сутності. Ця інформація подається без будь-якої згадки про складність політичного контексту того часу, що створює у молоді одностороннє бачення української історії [356].

У 2015 році телеканал "Росія 1" випустив документальний фільм "Україна у вогні" ("Украина в огне") [678], який прямо стверджував, що нинішня українська влада продовжує традиції націоналістів, які воювали разом із нацистами під час Другої світової війни. У фільмі акцент робився на тому, що українці насправді ніколи не боролися за свободу, а лише допомагали окупантам та зраджували радянський народ (Бредшоу С., Бейлі Г. та Говард П., 2021) [402]. З початком АТО у квітні 2014 року у медіа РФ поширеною стала практика називати українців "укропами" (термін, що виник у 2014 році як жаргон, який використовували російські військові та сепаратисти на Донбасі). Такі терміни дозволяють створювати дистанцію між росіянами та українцями, зменшуючи їхній гуманітарний статус [109].

До проявів інформаційної дегуманізації стосовно українців відносимо й паплюження наших національних символів. Наприклад, у багатьох російських

телевізійних шоу, таких як "Звістки тижня" з Кисельовим Д., синьо-жовтий прапор часто зображується поруч із символами Третього райху, створюючи асоціативний зв'язок між українською національною ідентичністю та нацизмом. Кисельов Д. у своїх програмах регулярно акцентує увагу на нібито неонацистських поглядах української влади та населення, що ще більше підсилює жорстокість українців у свідомості росіян (Леус В., 2022) [179].

Кремлівська пропаганда продовжує активно використовувати поширення міфів про те, що сучасна українська влада підтримує неонацистські рухи, щоб переконати російське та міжнародне суспільство в тому, що націоналістичні та неонацистські угруповання відіграють важливу роль у політичному житті України. Конкретним прикладом є постійні згадки про добровольчий батальйон "Азов", який брав участь у військових діях на Донбасі. У російських медіа цей підрозділ часто змальовується як "неонацистський" загін, а його бійці – як прихильники фашизму, незважаючи на те, що офіційна позиція української влади та суспільства була спрямована на боротьбу з екстремістськими елементами у військових формуваннях. У 2015 році російські ЗМІ поширювали фейк про те, що бійці "Азову" нібито носили нацистську символіку та проводили паради з гітлерівськими прапорами ("Meduza") [843].

Ідея про те, що російськомовне населення України систематично піддається утискам з боку української влади, став чи не найпотужнішим наративом пропаганди Кремля впродовж усієї російсько-української війни. Ця тема виправдовувала й анексію Криму у 2014 році. Регулярно виходили сюжети про "геноцид російськомовного населення" на Сході України, про що повідомляє NEWSru [848], хоча ці твердження не мали під собою жодних реальних фактів. Російські медіа систематично транслиували сюжети про "геноцид" у регіоні, створюючи уявлення про необхідність втручання для захисту місцевого населення [521]. Як приклад – інцидент 2 травня 2014 року в Одесі, де в Будинку профспілок під час сутичок між проросійськими активістами та проукраїнськими протестувальниками загинули люди [795]. Російські медіа, зокрема "Росія сьогодні" ("RussiaToday") та "Перший канал",

одразу ж подали це як "масове вбивство російськомовних", так само білоруські [723], не розглядаючи повний контекст подій (Гетьманчук М., 2017) [83].

Подібне коментування подій використовувалося і для висвітлення ситуації на Донбасі. Повідомлення про "бомбардування житлових кварталів" українськими силами часто базувалися на відео із Сирії або були вирвані з контексту. Також російська пропаганда активно поширювала інформацію про злочини українських добровольчих батальйонів, подаючи їх дії як етнічні "чистки", хоча ці твердження не мали реальних підтверджень [119]. Цей наратив був особливо помітним у контексті Закону України про мову 2019 року [357], який встановлював українську мову як єдину державну. Російські медіа подали це як спробу "знищити" російську мову та культуру в Україні. У програмах таких каналів, як "Росія 24", український закон називали "фашистським" і порівнювали з політикою нацистської Німеччини щодо мов меншин (Філіпчук І., 2019) [278].

Паралельно ці заяви були підкріплені численними сюжетами в російських ЗМІ, які подавали конфлікт як боротьбу української армії проти цивільного російськомовного населення. На телеканалах "Росія 1" та "Перший канал" регулярно транслювалися сюжети про "бомбардування мирних російськомовних громадян", які, як стверджувалося, були жертвами української влади [550]. Цю тему підтримали й російські Telegram-канали, які голосили про "утиски російськомовного населення" [292]. Метою цієї кампанії було створення враження, що українська влада переслідує людей за використання російської мови. Такі канали, як "Війна з фейками" ("Война с фейками") та "Царград" ("Царьград"), стверджували, що Закон від 2019 р. є частиною "націоналістичної політики" Києва (Українська правда, 2022) [267].

Дослідник пропаганди Померанцев П. зазначає, що цей наратив є важливою частиною російської стратегії інформаційної війни, оскільки він допомагає легітимізувати дії Росії на міжнародній арені, зокрема в ООН та на інших дипломатичних майданчиках (Померанцев П., 2014) [528]. Проте зауважимо, що згідно з дослідженнями Інституту масової інформації, більшість

громадян України, які вільно володіють російською мовою, не стикаються з дискримінацією. Більше того, Україна забезпечує права мовних меншин відповідно до європейських стандартів (Інститут масової інформації, 2018) [133].

Від самого початку існування Російської імперії ідея про "братні народи" [120, 142] використовувалася для легітимізації контролю над українськими землями, оскільки підкреслювала історичну, культурну та релігійну єдність українців і росіян. Після розпаду СРСР ця концепція отримала нове життя у російській пропаганді, і вона продовжує слугувати важливим інструментом впливу на суспільну свідомість як у Росії, так і в Україні. Наратив про "братні народи" був моральним виправданням першої для втручання у внутрішні справи нашої держави й активно використовувався для підтримки ідеї, що українці та росіяни – це одна нація, що повинна жити в "одному домі" [756].

Яскравим прикладом вищезазначеного є програми на російських телеканалах, таких як "Росія 1" та "НТВ", де постійно наголошувалося на тому, що українці просто "заблукали" та їх можна повернути до "родини братніх народів", якщо вони відкинуть західні впливи. Зокрема, у ток-шоу "60 хвилин" ("60 минут") з О. Скабєєвою часто обговорювалась "неприродність" розриву між двома країнами, з акцентом на тому, що Україна повинна "повернутися" до спільної історії з Росією (Калмикова І., 2018) [138].

Цей наратив також активно використовується у російських шкільних підручниках і державній освітній політиці. Російські школярі вивчають історію України в контексті "єдиного історичного шляху" з РФ, що підтримує ідею про те, що наша держава не має окремого національного шляху. Однією з цілей наративу про "братні народи" є спроба делегітимізувати український національний рух та прагнення до незалежності. У програмах російського телебачення часто звучать заяви, що незалежність України – це проєкт ЦРУ або інших західних спецслужб [747, 776, 653]. Такі тези завзято просувались через російські пропагандистські медіа, такі як "РТ" ("RT") і "Супутник" ("Sputnik"). Наприклад, у 2014 році, після анексії Криму, "РТ" випустило цілу серію репортажів, які підкреслювали, що українська незалежність – це результат

зовнішнього втручання, а не волевиявлення українського народу (Літвіненко О., 2018) [183].

Трансформація методів та змісту російської пропаганди в досліджуваний період (2014 – 2022 рр.) свідчить про її перехід від ситуативних дезінформаційних кампаній до системного конструювання альтернативної соціальної реальності. Аналіз наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволяє виокремити три ключові етапи цієї еволюції:

1. Етап агресивної дестабілізації та ідеологічного шоку (2014 – 2015 рр.). Початковий період агресії характеризувався домінуванням емоційно насичених, часто сфальсифікованих наративів, спрямованих на швидку дезорієнтацію українського суспільства та деморалізацію силових структур. Ключовим інструментом стала сакралізація конфлікту, де релігійні інституції (зокрема РПЦ) виконували функцію ідеологічного супроводу бойових дій (Задорожний, 2023). У цей час активно впроваджувався концепт "православного захисту" та маніпуляції історичною пам'яттю щодо Другої світової війни для дегуманізації противника (Бенчук В., 2020 [51]; Галів М., 2023 [78]; Гулай В., 2016 [98]).

2. Етап фрагментації суспільної свідомості та експлуатації внутрішніх вразливостей (2016–2018 рр.). Після стабілізації лінії зіткнення акценти змістилися з прямої воєнної пропаганди на підриг довіри до державних інституцій. Російський вплив набув форм "м'якої сили", де через розгалужені мережі медіа та соціальні платформи поширювалися наративи про "зовнішнє управління" та "державу, що не відбулася" (Failed State) [135]. На цьому етапі пропаганда прагнула поглибити існуючі соціокультурні розколи, використовуючи резонансні політичні події для дискредитації європейського вектора розвитку України (Потапенко Я., 2016 [224]; Корнійчук Л., 2023 [144]).

3. Етап технологічної ескалації та ідеологічної підготовки до тотальної війни (2019–2021 рр.). Перед початком повномасштабного вторгнення інформаційний вплив став більш технологічним, із широким залученням цифрових екосистем і месенджерів. Провідним став ревізіоністський наратив про "геноцид російськомовного населення", який виконував роль правової та

моральної легітимації майбутньої агресії (Бурковський П., 2017 [61]). Дослідники наголошують, що в цей період відбулася фінальна кристалізація образу України як "екзистенційної загрози" для РФ, що супроводжувалося тотальною цифровою маніпуляцією та використанням історії як інструменту мобілізації (Harvard Ukrainian Studies, 2022 [448]; Новородовський В., 2020 [207]; Куцька О., Марченко В., 2022 [163]). Як свідчать міжнародні медіа, погодження Україною "формули Штайнмаєра" у жовтні 2019 року спричинило значний суспільний резонанс і хвилю протестів, що було активно використано російською пропагандою для формування наративів про "внутрішню нестабільність" та "готовність до капітуляції". Кремль оперативно використав погодження "формули Штайнмаєра" для просування власного трактування подій, позиціонуючи це як "крок до виконання зобов'язань Києва" та намагаючись представити ситуацію як дипломатичну перемогу РФ (BBC News, 2019) [389]. Водночас американські ЗМІ, зокрема PBS NewsHour, демонстрували персональні історії іноземних добровольців, які підтримували Україну, що контрастувало з російськими наративами про "громадянський конфлікт" та "відсутність міжнародної підтримки" (PBS NewsHour, 2019) [520]. Міжнародні розслідувальні організації, зокрема Bellingcat, документували значні екологічні та економічні наслідки бойових дій на Донбасі, які російська пропаганда системно замовчувала або перекручувала. У звіті 2017 року наголошується на критичному стані промислових об'єктів та ризиках техногенної катастрофи, що прямо суперечить російським твердженням про "мінімальні наслідки" конфлікту (Bellingcat, 2017) [395].

Для кращого розуміння того як працює російська пропаганда, треба звернути увагу на механізми та інструменти, які використовуються для впливу на суспільство. Телебачення є одним із найпотужніших інструментів російської пропаганди, особливо в контексті війни з Україною та поширення ідеологічних наративів серед російського населення. Роль телебачення як інструмента політичного впливу в Росії сформувалася ще в радянські часи, коли держава контролювала всі засоби масової інформації. Як зазначає науковий

співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України В. Новородовський, протягом багатьох років радянське телебачення було одним із основних засобів поширення ідеології та підтримки влади, де Україна подавалася як частина "великого радянського народу" [207].

Ця модель радянської медіакампанії стала основою для сучасної російської пропаганди, де телебачення залишилося головним інструментом формування громадської думки. Після розпаду СРСР російські медіа почали поступово використовувати телебачення для створення відеокліше, що зображали незалежну Україну як "ненадійного сусіда", який віддаляється від Росії під впливом Заходу [700], [607].

При цьому російське телебачення майстерно використовує маніпуляції емоціями, щоб підсилити вплив пропаганди на глядачів. У програмах часто показують кадри страждань, руйнувань та жертв на Донбасі, супроводжуючи їх коментарями про те, що це – наслідки дій "київської хунти" [763], [320], [758], [650]. Важливою складовою таких програм є створення чіткої межі між "ми" та "вони", де російські громадяни показані як захисники "руського міра", а українці – як "націоналісти", які погрожують стабільності та безпеці (Калмикова І., 2018) [138]. Російські Telegram-канали також використовували тему пандемії для поширення дезінформації щодо України. Під час кампанії поширювалися фейки про нібито катастрофічну ситуацію в українських лікарнях, неспроможність уряду впоратися з кризою та навіть конспірологічні теорії про "біолабораторії" в Україні, які нібито керувалися західними країнами для створення зброї проти Росії.

"Telegram" став однією з основних платформ для поширення дезінформації та фейкових новин про Україну. Завдяки своєму відносно високому рівню анонімності цей багатоплатформовий месенджер використовується проросійськими силами для координації інформаційних атак і поширення пропаганди. Проросійські Telegram-канали часто публікують фейкові новини про військові дії [45, 784, 185], залякують користувачів повідомленнями про нібито "державні перевороти" або змови Заходу проти

Росії через Україну [46, 362]. Зауважимо, що згідно зі Звітом Оксфордського Інтернет-Інституту (The Oxford Internet Institute (2020) Росія є однією з найбільш активних держав у використанні соціальних мереж для поширення дезінформації та маніпуляцій. Такі кампанії були спрямовані як на внутрішню аудиторію, так і на міжнародну, зокрема через платформи Facebook, Twitter та Instagram (Бредшоу С., С., Говард П.) [402].

Через ці платформи постійно поширюють історії про нібито масові вбивства та жорстоке поводження з цивільними з боку української армії [719], [718], а також з полоненими ополченцями [717]. Ці новини супроводжуються фейковими фотографіями та відео, які не мають стосунку до реальних подій, але викликають сильні емоційні реакції серед користувачів [720, 716].

Після зниження довіри до традиційних медіа в Росії молодше покоління все більше звертається до соціальних платформ для отримання новин, що робить їх ідеальним інструментом для поширення пропаганди. Водночас лише 42% росіян довіряють інформації, отриманій із соціальних мереж. Це пов'язано з контролем уряду над основними медіа та довготривалою пропагандистською кампанією, яка популяризує "Telegram", "VKontakte" та інші платформи як джерела "надійної" інформації (Graphika, 2020) [444]. За даними багаторічного огляду ринку соцмереж Росії, понад 61 млн росіян щодня користуються "Telegram", "VKontakte" – 55 млн. Росія на другому місці у світі за залученням населення до соцмережі. В 2021 році Роскомнагляд запропонував зобов'язати соціальні мережі щорічно звітувати про видалення забороненого контенту, владними структурами просуваються вимоги до покарання за "заклики до заворушень" через соцмережі [866].

Під час президентських і парламентських виборів 2019 року в Україні російські Telegram-канали поширювали дезінформацію щодо виборчого процесу, намагаючись дискредитувати проукраїнських кандидатів. Зокрема, поширювалися фейки про фальсифікації результатів, корупційні скандали та зв'язки українських політиків із західними спецслужбами. Ця кампанія мала на меті створити враження, що Україна є повністю підконтрольною Заходу.

У 2021 році було виявлено, що "Telegram" є однією з найбільш використовуваних платформ для координації дезінформаційних кампаній. Під час загострення конфлікту на Донбасі російські Telegram-канали поширювали фейкові новини про бойові дії та звинувачення в "геноциді" російськомовного населення. Було виявлено, що деякі з цих каналів керувалися мережами ботів, які створювали автоматизовані повідомлення для масового поширення (Розенберг С., 2022) [550]. Під час виборів в Україні 2019 року згідно з даними Українського кризового медіацентру було зафіксовано значне використання ботів і рейкових акаунтів для дискредитації кандидатів на виборах. Близько 20% всіх повідомлень, пов'язаних з виборами, були створені за допомогою автоматизованих акаунтів, частина з яких пов'язана з проросійськими кампаніями. Ці дані свідчать про масштабне використання ботів і тролів у соціальних мережах Росією для маніпулювання інформацією щодо України, що є одним з ключових інструментів інформаційної війни.

Що стосується пропаганди, то зустрічаємо цікавий аналіз від компанії "Graphika": Росія використовувала понад 500 000 фейкових акаунтів у Twitter та Facebook для поширення пропагандистських повідомлень під час анексії Криму та конфлікту на Донбасі. У 2019 році "Графіка" (Graphika) також зафіксувала понад 150 000 твітів від ботів і тролів на підтримку російських наративів щодо України лише за один місяць (Graphika, 2020) [444]. Російські боти та тролі активно використовують "Twitter", "Facebook", "Telegram" та інші платформи для поширення вигаданих історій про події в Україні (детальні приклади з 2014 року за посиланням) [345, 103].

Наприклад, так звані фабрики тролів, такі як "Агентство інтернет-досліджень" у Санкт-Петербурзі, організовано поширюють дезінформацію та пропагандистські наративи, що вигідні Кремлю (Бредшоу С., Говард П., 2020) [402]. Боти і тролі публікують повідомлення на політично чутливі теми, такі як мовний конфлікт в Україні, звинувачення у "фашизмі" та підтримка проросійських сепаратистів. Запит підписів під петиціями для залучення більшої аудиторії є поширеною тактикою, яку використовує кремлівська

фабрика ботів "Doppelganger". Термін "двійник" для цієї прокремлівської мережі ботів був введений міжнародною неурядовою організацією, яка викриває кампанії з дезінформації – EU Disinfo Lab у 2022 році. Вони викрили використання численних "клонів" автентичних медіа для націлювання на користувачів за допомогою фейкових статей, відео та опитувань. Згідно зі звітом META, серед "фейкових" сторінок ЗМІ також був найпопулярніший балтійський новинний сайт – "Delfi". У результаті розслідування META видалила мережу з понад 60 вебсайтів, які видавали себе за законні новинні організації. З'ясувалося, що мережа контролювалася російськими ІТ-компаніями National Technologies and Social Design Agency, які зараз перебувають під санкціями ЄС. Кінцевим власником National Technologies є російський державний оборонний конгломерат "Ростех", який очолює колишній агент КДБ С. Чемезов, близький друг В. Путіна, повідомляє незалежне російське видання "Інсайдер" ("The Insider") [563].

З 2018 року функціонує проєкт bot blocker/блокувальник ботів (@antibot4navalny) в соцмережі "X" [314], на цій сторінці наводяться скриншоти з різноманітних фейкових матеріалів російської дезінформаційної політики. Вони також беруть участь у масових атаках на українські сторінки у соціальних мережах, поширюючи антиукраїнські меседжі та залякуючи користувачів. Наприклад, у 2021 році, під час загострення конфлікту на Донбасі, дослідники виявили сотні фейкових акаунтів у Twitter, які систематично поширювали дезінформацію про події в Україні та просували проросійські наративи (Бредшоу С., Говард П., 2020) [402]. Оксфордський Інтернет-Інститут (Oxford Internet Institute (2020)) повідомляє, що Росія є однією з провідних країн у використанні ботів для маніпулювання громадською думкою. За даними дослідження, щонайменше 70% пропагандистських кампаній у соцмережах за участю ботів були організовані урядовими структурами або пов'язаними з урядом організаціями (Бредшоу С., Говард П., 2020) [402].

У Росії все ще залишається високим рівень довіри до телебачення. В процесі опитування, проведеного "Фондом Громадської Думки" ("Фонд

Общественное Мнение") ФОМ – інтернет-газета для широкого кола читачів, які цікавляться результатами досліджень громадської думки. 23 березня 2014 року, росіян попросили оцінити об'єктивність російських ЗМІ. Результати свідчать, що 62% опитаних більше довіряють державним ЗМІ, а 16% – недержавним. Найбільш об'єктивним вважають телебачення – 60% опитаних та Інтернет – 17%. При цьому 16% росіян вважає телебачення найменш об'єктивним [107]. Згідно з результатами опитування, більшість жителів РФ дізнається інформацію з центрального телебачення (88%) та Інтернету (41%). Втім, 42% росіян отримують новини із соціальних мереж, і цей показник постійно зростає [691].

"Telegram" є одним із найбільш популярних джерел інформації, особливо серед молоді. Дослідження "Левада-Центр" у 2021 році показало, що 61% росіян використовують соціальні мережі для отримання новин, і рівень довіри до цих платформ у Росії є вищим, ніж в Україні, особливо до російських державних каналів, представлених у соцмережах (Левада-Центр, 2020).

Російська кампанія "Легітимізація анексії Криму" ("Легитимизация аннексии Крыма") є одним із прикладів успішного використання Інтернету для поширення пропаганди через соціальні мережі. Протягом кількох місяців після анексії в 2014 році боти та тролі поширювали меседжі про "історичну справедливість" та необхідність захисту російськомовних жителів Криму. Аналіз повідомлень у соціальних мережах показав, що російські акаунти створили понад 500 000 твітів на підтримку анексії протягом перших кількох тижнів після подій (Graphika, 2020) [444].

Отже, соціальні мережі стали потужним інструментом у руках російської пропаганди для поширення дезінформації про Україну, особливо через ботів, тролів та організовані кампанії з маніпуляції суспільною думкою. Незважаючи на те, що рівень довіри до інформації з соціальних мереж знижується, вони залишаються важливим джерелом новин для мільйонів людей в Україні та Росії, що дозволяє використовувати їх для поширення фейкових новин і міфів [134].

Кіно та культура також здійснюють важливий вплив на формування світогляду та настрої в населення РФ. Кіно та інші культурні продукти завжди були потужним інструментом формування суспільної думки, особливо у питаннях, що стосуються політики, національної ідентичності та міжнародних відносин. Щодо теми нашого дослідження зауважимо, що російська кіноіндустрія поряд із масовою культурою активно використовується для створення викривленого образу нашої країни, який часто, як і в інших інформаційних ресурсах Росії, ґрунтується на історичних міфах і пропагандистських наративах. Фільми, серіали, музика та інші культурні продукти відіграють важливу роль у поширенні антиукраїнської риторики як в Росії, так і серед міжнародної аудиторії (Смолій В., 2018) [247].

Кіноіндустрія в РФ, яка знаходиться під значним контролем держави, активно продукує фільми та серіали, які демонструють Україну та її історію у спотвореному світлі. Здебільшого ці культурні продукти показують українців як ворогів Росії або як частину націоналістичних і фашистських рухів. У багатьох випадках фільми та серіали базуються на викривленій історії, яка подається через призму радянських міфів про "братні народи" або "зраду" з боку українців. Зокрема, низка творів були створені з вигідною Кремлю метою переповідання реальних історичних фактів щодо подій 2014 – початку 2022 рр.

Наприклад, стрічка режисера О. Піманова "Крим" (2017 р.) виправдовує анексію Криму Росією, зображуючи цю подію як акт історичної справедливості. У фільмі українські політики показані як корумповані, маріонеткові фігури, які діють під впливом Заходу, а кримське населення нібито масово підтримує приєднання до Росії. Фільм був створений як частина пропагандистської кампанії після анексії Криму і мав на меті легітимізувати цей акт в очах російської та міжнародної аудиторії [822].

Телевізійний серіал режисера В. Хотиненка "Біси" (2014 р.) зображує українських активістів під час Майдану як радикальних націоналістів та фашистів. Серіал викликає у глядачів враження, що революція 2014 року була спланована західними силами і виконана радикальними елементами

українського суспільства. Це сприяло формуванню негативного образу проєвропейських політиків і громадських активістів, що брали участь у подіях Майдану [145, 197]. Проведення Інститутом масової інформації (ІМІ) контент-аналізу російських медіа (2020 р.) показало, що 86% всіх згадок про Україну в новинних програмах на державних каналах Росії мають негативне забарвлення, причому більшість з них пов'язана з такими темами, як "фашизм", "націоналізм" та "корупція". Основні телеканали, такі як "Росія 1", "Перший канал" і НТВ, найбільше використовують терміни на кшталт "фашисти" або "нацисти" для опису української влади [245]. Крім кіно та телебачення, російська масова культура використовує музику, а також показ задоволення українських громадян на анексованих територіях з приходом Росії, для формування негативного образу України. Відомі російські виконавці, такі як Газманов О. та Чичеріна Ю., брали участь у культурних акціях на підтримку анексії Криму та війни на Донбасі, активно поширюючи меседжі про "захист російського світу" [712, 147, 146, 711]. Їхні виступи підкріплюють наративи про ворожу Україну та необхідність захисту російськомовного населення від "українського націоналізму" (Леус В., 2022) [179]. Отже, фільми, серіали та інші культурні продукти є потужним інструментом російської пропаганди, спрямованим на створення негативного образу України.

Зауважимо, що ідеологічна обробка торкається не лише дорослого населення, але й охоплює молоде покоління. Так, система освіти в РФ, зокрема шкільні підручники та освітні програми у вищих навчальних закладах, також активно використовуються як інструмент пропаганди та ревізіонізму історії України. Викладання історії у російських школах має чітку, політично забарвлену спрямованість, яка підтримує державну лінію щодо України та її місця в історії. Російські освітні програми ґрунтуються на історичних міфах, перекручених фактах і ревізіоністському підході до ключових подій, що мають на меті відновити імперську значущість РФ (Мотиль О., 2009) [145, 197], делегітимізувати незалежність України та підкреслити "історичну єдність" українців і росіян (Волошенюк О., Хоменко О., 2017) [72].

Наприклад, у популярних підручниках з історії Росії для середньої школи події Революції Гідності 2014 року подаються як "державний переворот", організований Заходом. Майдан змальовується як антиконституційний заколот, що призвів до розвалу України та громадянської війни (Інститут масової інформації, 2023) [132]. У російських підручниках Київська Русь зображується як колыска трьох братніх народів: росіян, українців і білорусів, проте акцент робиться на тому, що саме Росія є головним спадкоємцем цієї держави. Українська ідентичність часто зображується як вторинна та створена під зовнішнім впливом (зокрема, польським або західним) (Левченко О., 2016) [173]. Наприклад, події XVII століття, коли Україна приєдналася до Російської імперії, подаються як "возз'єднання", яке мало позитивні наслідки для обох народів [669].

Задля правди зазначимо, що російська пропаганда певним чином отримала очікуваний результат. Так, згідно з даними "Левада-Центру" (2019 – 2021 рр.), незалежної російської соціологічної організації, більшість росіян демонструють стійке негативне ставлення до України. За результатами досліджень за 2021 рік:

- 49% росіян вважають Україну "ворожою країною" (у 2014 році цей показник становив лише 26%), що демонструє ефективність багаторічної пропагандистської кампанії після анексії Криму та війни на Донбасі;

- 70% респондентів погоджуються з тезою про те, що Майдан 2014 року був інспірований західними країнами для дестабілізації регіону та створення загрози для Росії ("Левада-Центр", 2020) [691].

Звіт Європейського інституту досліджень медіа (EIMR, 2020 р.), який є результатом проведеного на базі аналізу російських ЗМІ та соціальних мереж, показав, що 75% росіян вважають, що Україна перебуває під контролем США і НАТО. При чому найпопулярніші теми, які активно поширюються в російських медіа, стосуються загроз з боку НАТО, що підсилює уявлення про Україну як геополітичного ворога Росії (Бредшоу С., Бейлі Г. та Говард П., 2021) [401]. Таким чином, можна підсумувати, що інформаційна стратегія РФ щодо впливу західного соціуму на Україну базувалася на гнучкій адаптації дезінформації під

ліберальні та консервативні цінності країн ЄС та США. Головним завданням було довести "недієздатність" України як держави (Failed State) та нав'язати наратив про "зовнішнє управління" з боку Вашингтона. Використовуючи ресурси RT та Sputnik, пропаганда маніпулювала темою "українського радикалізму" та Волинської трагедії, щоб вбити клин між Україною та її стратегічними партнерами, зокрема Польщею.

Особливу увагу було приділено дискредитації Угоди про ЗВТ між Україною та ЄС, яка подавалася західному споживачу як загроза економічній стабільності Європи та провокація проти Росії. Крім того, через мережу агентів впливу та медіаплатформи просувалася ідея "необхідності врахування легітимних інтересів РФ" у регіоні, що мало на меті легітимізувати ревізійні прагнення Кремля [12–18, 869]. Цю діяльність можна вважати частково вдалою: РФ вдалося створити стійкі осередки скептицизму в окремих політичних колах Заходу та уповільнити процеси інтеграції України до євроатлантичних структур, проте стратегічна мета – повна міжнародна ізоляція України та визнання Криму російським – не була досягнута через консолідацію західної політичної та інтелектуальної спільноти [23, 393, 394].

Дослідження масиву медіаконтенту та соціологічних показників у межах підпункту дає право стверджувати, що російська пропаганда успішно трансформувала "українське питання" на головний інструмент консолідації внутрішнього електорату навколо мілітаристського курсу Кремля [63, 64, 343, 344]. Таким чином, з'ясовано, що через агресивне нав'язування мови ворожнечі та експлуатацію історичних міфів було досягнуто високого рівня дегуманізації українського народу в очах пересічного росіянина. Це дозволяє констатувати, що інформаційна обробка власного населення виступила необхідною умовою для мінімізації внутрішніх ризиків та легітимізації тривалої збройної ескалації на Сході України.

Висновки до Розділу 3

Комплексне дослідження внутрішнього вектора російської пропаганди, що виступав фундаментом для забезпечення стабільної підтримки агресії на Сході України протягом 2014 – 2022 років, дозволило сформулювати наступні узагальнення. Інституційні та змістовні аспекти політико-ідеологічної роботи всередині збройних сил РФ дозволили виявити глибоку інтеграцію пропагандистських наративів у систему бойової підготовки особового складу. Встановлено, що агресор відродив і модернізував радянські практики політичного виховання, адаптувавши їх до умов ГВ. Це забезпечило формування у російських військовослужбовців викривленої системи мотивації, де участь у збройному конфлікті на території суверенної України трактувалася не як порушення міжнародного права, а як "превентивний захист національних інтересів". Своєю чергою, російська пропагандистська стратегія щодо цивільного населення РФ базувалася на створенні безальтернативного інформаційного поля, де "українське питання" використовувалося як інструмент радикалізації суспільства. Процес дегуманізації образу України став ключовим механізмом, який дозволив агресору нейтралізувати морально-етичні бар'єри російського соціуму щодо ведення війни. З'ясовано, що внутрішній контур російської пропаганди функціонував як замкнена система, де армійський і цивільний сегменти взаємно посилювали один одного: медійні міфи для населення ставали основою для ідеологічних лекцій у військах, а героїзовані образи комбатантів використовувалися для мобілізації цивільних. Такий синергетичний ефект дозволив керівництву РФ підтримувати високий рівень схвалення бойових дій навіть в умовах тривалого конфлікту та санкційного тиску.

РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ПРО ЗБРОЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ НА ЗАРУБІЖНУ АУДИТОРІЮ

Розділ присвячено аналізу стратегій експорту російських пропагандистських наративів у глобальний інформаційний простір. Зовнішньополітичний вектор інформаційної агресії РФ мав на меті дезорієнтацію світового співтовариства, легітимізацію власних геополітичних претензій і дискредитацію України як суб'єкта міжнародного права. Дослідження особливостей подачі подій на Сході України для зарубіжної аудиторії дозволяє розкрити складні механізми маніпуляції фактами, що використовувалися Кремлем для підриву міжнародної солідарності з Україною та уникнення відповідальності за порушення світового порядку. Цілісний розгляд цього вектора російської пропаганди дозволяє простежити еволюцію інформаційного впливу – від тактичних заперечень до стратегічного переформування міжнародного порядку денного навколо подій на Сході України.

4.1. Інтерпретація офіційним Кремлем подій у ході активної фази російсько-українського протистояння (квітень 2014 – лютий 2015 рр.)

Активний період охоплює початок збройного конфлікту на сході України. Характерною ознакою фази є інтенсивні бойові дії, пряма участь російських військ у захопленні Криму в березні 2014 року, замаскована під дії сепаратистів, водночас із активним використанням дезінформації для маскування вторгнення, що стало передумовою підготовки світової суспільної думки до подальшого стрімкого захоплення половини територій Донецької та Луганської областей.

Перелік ключових подій, які формують хронологічну рамку для російських пропагандистських наративів та механізмів їх поширення у контексті євроінтеграції України, наведені в табл. В1 та В2 (додаток В), що охоплюють період з березня по червень 2014 року – моменти анексії Криму, підписання політичної та економічної частин Угоди про асоціацію Україна – ЄС і початку війни на Донбасі. Після анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі російська пропаганда активізувала зовнішні канали впливу, зокрема

через RT, "Sputnik", офіційні заяви МЗС РФ, виступи В. Путіна та проксі-ресурси у соціальних мережах. Ці кампанії мали на меті не лише інформаційний вплив, а й формування штучної альтернативної реальності, де Росія – гуманітарний захисник, а Захід – як дестабілізуючий чинник (Померанцев П., 2014 [529]). Основні меседжі були спрямовані на подання дій РФ як "захист російськомовного населення", презентацію української влади як "фашистської хунти" та створення образу внутрішнього конфлікту без участі Росії. Пропагандистські механізми включали: використання російських та міжнародних медіа для поширення дезінформації з урядових джерел; активізацію проксі-ресурсів у соцмережах; залучення експертів, які ретранслювали кремлівські меседжі.

У статті Гауфмана Е. (Гауфман Е., Department of European Languages and Cultures, University of Groningen, 2015 [440]) теорія сек'юритизації використовується як лінза для аналізу російських ЗМІ, в контексті представлення української кризи як боротьби з "фашизмом". У дослідженні стверджується, що характерна форма пострадянської російської колективної пам'яті є вирішальним чинником, що уможливлює успішне використання рамки "фашизм". Стаття поєднує в собі "великі дані" та якісний аналіз дискурсу російських ЗМІ навесні та влітку 2014 року. У ньому порівнюється поширеність фашистського фрейму в різних формах ЗМІ: про це повідомляє "Перший канал"; засоби масової інформації в більш широкому сенсі; та соціальних мереж (Twitter, ВКонтакте, і Zhivoi Zhurnal). Дослідження виявляє, що існує високий ступінь схожості між "старими" та "новими" медіа в категоріях та термінах, що використовуються для висвітлення конфлікту в Україні.

Щорічну спеціальну "пряму лінію" з Володимиром Путіним у прямому ефірі транслювали телеканали "Первый канал", "Росія-1" та "Росія-24", радіостанції "Маяк", "Вести FM" та "Радіо Росії", всі матеріали представлені англійською мовою на вебплатформі Президента Росії [882]. Символічним виглядає розлогий виступ А. Дугіна після проголошення ДНР та ЛНР як

проекту Новоросії, що таким чином Путін тестує готовність західних еліт до відкритого протистояння [648].

На думку західних аналітиків, російське керівництво готувало суспільну думку до своєї подальшої стрімкої ескалації на Сході України (Кофман М. та ін., 2017) [470]. "Росія не може ігнорувати заклики про допомогу і діє відповідно, у повній відповідності до міжнародного права", – ця фраза Путіна стала провідним пропагандистським гаслом рф за кордоном з березня 2014 року, що трансливали більшість світових медіа, в порівнянні з реакцією урядів різних країн. Путін відкинув застереження президента США Барака Обами про військове втручання Москви в Крим, заявивши, що "Росія не може ігнорувати заклики про допомогу від російськомовних громадян в Україні". Це гасло увійшло до заголовків і цитувалась у багатьох закордонних медіа, навіть демократичного толку, таких як New York Times [581]. Здебільшого закордонні джерела ставили під сумнів легітимність російської позиції та наводили інформацію про засудження вторгнення багатьма демократичними країнами світу, тим не менш споживачі мас-медіа бачили ці провокативні гасла в заголовках своїх новин.

У відповідь на дії Російської Федерації, що підривали територіальну цілісність України, Європейський Союз у березні 2014 року запровадив персональні санкції проти низки російських посадовців, керівників незаконних збройних формувань і пропагандистів відповідно до Рішення 2014/145/CFSP (Common Foreign and Security Policy, тобто директорату Єврокомісії з питань Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу) з введення обмежувальних заходів щодо дій, що підривають або загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України. До санкційного списку російських пропагандистів за активну участь були включені Соловйов В., Кисельов Д. та Скабєєва О. [21].

RT (раніше Russia Today) стало ключовим інструментом міжнародної пропаганди Кремля [888]. У 2014 році RT англійською мовою систематично дискредитувала український уряд і створювала образ України як держави, що

не відбулася (failed state). Посилаючись на американського конгресмена, відомого своєю проросійською позицією, RT створює ілюзію об'єктивності, стверджуючи, що навіть на Заході визнають "нелегітимність" нової української влади [886].

Використовуючи цитати міністра закордонних справ РФ Лаврова С., RT зображує Україну як агресора, а Росію – як сторону, що закликає до миру [885]. Таким чином, провідна медіаплатформа, спрямована на іноземну аудиторію для просування позиції Кремля та дискредитації західних країн, перекладає відповідальність за розв'язання війни з Росії на Україну.

"Sputnik", створений наприкінці 2014 року, продовжив та посилив пропагандистські лінії RT. Цей ресурс був націлений на міжнародну аудиторію та активно публікував матеріали, що виправдовують дії Росії [897, 898].

Опозиційне видання "The Moscow Times" повідомляє, що запуск "Sputnik" відбувся в момент "високих ставок" як для державних, так і для незалежних ЗМІ. У міру того, як Кремль активізує свої зусилля з поширення свого наративу серед ширшої аудиторії, обмежуючи при цьому іноземну власність на ЗМІ країни, почали з'являтися нові, опозиційно налаштовані інформаційні платформи [572]. Зауважимо, що "Sputnik" побудований на основі державного інформаційного агентства "РИА Новости", яке було ліквідоване в грудні 2013-го року. Ліквідація відбулася на підставі указу Президента РФ, який також передбачав створення нового медіахолдингу – Міжнародного інформаційного агентства (МІА) "Россия сегодня" [18]. Бренд "Sputnik" [897] був запущений 10 листопада 2014, його продукцією визначено цілодобові стрічки світових політичних та економічних новин, сайти, соціальні мережі, мобільні додатки, радіопередачі та мультимедійні пресцентри, орієнтовані на міжнародну аудиторію. Штаб-квартира "Sputnik" розташована в Москві, регіональні офіси представлені в ключових регіонах і країнах по всьому світу, включаючи США (Вашингтон, округ Колумбія), Китай (Пекін), Єгипет (Каїр). Сервіси стрічки новин "Sputnik" працюють цілодобово англійською, іспанською, арабською, китайською та фарсі. Бренд Sputnik був запущений 10

листопада 2014 року російською медіагрупою "Росія сьогодні". Станом на 2025 р., редакція Sputnik працює більш ніж на 30 мовах, серед яких англійська, іспанська, французька, німецька, арабська, китайська та ін.

ТАРС (Інформаційне агентство Росії) є офіційним державним агентством і, хоча його стиль більш формальний у порівнянні з RT, він є важливим для поширення офіційної позиції Кремля англійською мовою. Його матеріали служили цілям створення видимості легітимності дій Росії на міжнародній арені. В представленому серед топових офіційних матеріалів ТАРС, розлогому інтерв'ю міністра МЗС Лаврова С. вихваляється його витримка та професіоналізм у порівнянні до позицій інших сторін, які буцімто прагнуть дестабілізації міжнародної системи, та вміння налагоджувати співпрацю з прихильниками зростання впливу "руського миру" (додаток Г23). У публікації підкреслюється, що РФ нібито пропонувала юридично закріпити принцип неподільності безпеки в Європі, який би передбачав обов'язкові консультації між державами у разі виникнення загроз. Цю ініціативу, за словами російських представників, було проігноровано, що, на їхню думку, призвело до кризи в Україні [910].

У відповідь на цю заяву від керівника МЗС РФ НАТО нагадує про спільний позиційний документ (Chicago Summit Declaration, 2012), в якому зафіксовано стратегічне значення співробітництва між НАТО і Росією у розбудові тривалого та всеосяжного миру в євроатлантичному регіоні на основі цілей, принципів і зобов'язань, – Основоположний акт НАТО-Росія та Римська декларація [511]. Зокрема, видання IOL.co.za (Independent Online) – одне з провідних новинних джерел Південної Африки, що має репутацію загальнонаціонального джерела новин із міжнародним охопленням, широко висвітлювало події російського вторгнення в березні 2014 року.

У детальній публікації на сторінках видання під заголовком "Москва не може ігнорувати заклики про допомогу" повідомляється: після годинної телефонної розмови Путін заявив, що Москва і Вашингтон все ще далекі один від одного щодо ситуації в колишній радянській республіці, де, за його

словами, нова влада прийняла "абсолютно нелегітимні рішення щодо східних, південно-східних і кримських регіонів" [468]. На прикладі статті "Москва не може ігнорувати заклики про допомогу" ("Moscow cannot ignore calls for help"), опублікованої 7 березня 2014 року, можна побачити характерну тональність і підхід IOL до висвітлення російської позиції за такими основними рисами, що стали характерними і для подальших публікацій видання. По-перше, претензія на висновки глобального рівня, боцімто ці події демонструють "Найсерйозніше протистояння між Сходом і Заходом з часів закінчення Холодної війни, що стало результатом повалення президента Віктора Януковича минулого місяця після насильницьких протестів у Києві", водночас із цитуванням Голови верхньої палати російського парламенту, який "виключив будь-який ризик війни між двома братніми народами".

По-друге, баланс між цитуванням Кремля та реакцією Заходу: IOL передає заяви Путіна про "захист російськомовних" і "легітимність дій РФ", водночас надаючи слово західним лідерам, які засуджують анексію Криму. По-третє, фактологічна нейтральність: видання не займає чітко вираженої позиції, а, радше інформує про події, цитуючи обидві сторони конфлікту. По-четверте, висвітлення міжнародної реакції: згадуються санкції США, позиція ЄС, реакція Японії про те, що ці дії РФ є "загрозою міжнародному миру та безпеці" та обережність Китаю, що демонструє спробу показати різноманітний глобальний контекст. По-п'яте, опис ситуації на місцях: IOL передає настрої кримчан (з посиланням на Reuters), включаючи етнічних росіян і мешканців інших регіонів України, які називають ситуацію "окупацією", що додає багатоголосся.

Відбиваючись від дорікань Заходу, у квітні 2014 року Російська Федерація активізувала використання прецеденту Косово як контраргумент до звинувачень у порушенні міжнародного права та легітимності військових дій НАТО. У заяві на засіданні Постійної ради ОБСЄ російський представник О. Лукашевич наголосив, що військова операція НАТО проти Югославії у 1999 році була проведена без мандату Ради Безпеки ООН, що, на думку РФ, підриває моральне право Заходу

критикувати дії Росії в Україні (Permanent Mission of the Russian Federation to the OSCE, 2014) [522].

Цей аргумент став центральним елементом російської дипломатичної риторики, яка намагалася представити анексію Криму як "історичне возз'єднання" на тлі "подвійних стандартів" Заходу. У відповідь на ці звинувачення НАТО опублікувало аналітичний документ, де чітко розмежувала ситуацію в Косово та в Криму. Альянс наголосив, що операція в Косово була спрямована на запобігання масовим порушенням прав людини, зокрема етнічним чисткам, і що вона проводилася після вичерпання дипломатичних засобів: "Russia's comparison of Crimea to Kosovo is misleading. NATO's intervention in Kosovo followed years of conflict and was aimed at preventing a humanitarian catastrophe" (NATO, 2014) [503].

НАТО також підкреслило, що анексія Криму була швидкою, без попереднього конфлікту, без міжнародного мандату і з порушенням суверенітету України, що робить її юридично та політично неприйнятною. В порівняльному співставленні дії НАТО, пов'язані з Косово, відбулися після понад року інтенсивних зусиль ООН та Контактної групи, членом якої була Росія й яка діяла за узгодженим мандатом ООН (UNSCR 1244) [38]. Російська критика, як аргумент у зовнішньополітичній риториці, в цій ситуації є частиною суто імітаційної інформаційної стратегії, спрямованої на делегітимацію західної позиції щодо України. В проаналізованих публікаціях видання IOL не виявлено активного поширення російських наративів, проте контекстуалізація висвітлення подій сформована з певним наголосом на тематиці глобального протистояння між РФ і Заходом.

Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України у 2014 році заборонила трансляцію 15 російських телеканалів, серед яких Channel One Russia, RTR Planeta, NTV World, Russia 24 [96]. Основні причини, зазначені в рішенні, були пов'язані з порушенням законодавства України та Конвенції про транскордонне телебачення, а саме: заклики, спрямовані на виправдання дій проросійських сепаратистів на території України, повалення конституційного

ладу, розпалювання агресивної війни проти України, а також поширення дезінформації, розпалювання міжнаціональної ворожнечі [11].

Слід відзначити, що російська інформаційна кампанія була не спонтанною, а системно організованою, з чіткою координацією між державними структурами, медіа та спецслужбами. Офіційні джерела, зокрема військові доктрини, заяви президента, державні телеканали, стали основою для легітимізації агресії та формування свого варіанта подій. Зауважимо, що військова доктрина РФ редакції ще 2010 року містила положення про "посилення ролей інформаційного протиборства", "розвиток сил і засобів інформаційного протиборства" [13], що надалі набуло статусу "інформаційні загрози" як частини сучасного конфлікту. У редакції, затвердженій наприкінці 2014 року та одразу представленої в англomовній версії [26], ці положення були суттєво розширені: інформаційна війна визнається як ключовий компонент гібридної стратегії. Важливо відзначити, що Воєнна доктрина, затверджена у грудні 2014 року, слугувала декларативним обґрунтуванням для посилення мілітаризації та конфронтації, фіксуючи низку гіперболізованих (або необґрунтованих) зовнішніх загроз. Зокрема, ці положення, спрямовані на створення образу умовного протиборства із Заходом, включали, за п. 12, основні зовнішні військові небезпеки:

а) нарощування силового потенціалу НАТО, наділення її глобальними функціями, що порушують міжнародне право, та наближення військової інфраструктури блоку до кордонів РФ;

в) розгортання іноземних військових контингентів на територіях суміжних держав та у прилеглих акваторіях, що інтерпретується як політичний і військовий тиск на Російську Федерацію;

д) територіальні претензії до РФ та її союзників, а також втручання в їхні внутрішні справи.

У квітні 2014 року риторика про "захист російськомовних за кордоном" стала провідною частиною офіційного дискурсу РФ, який легітимізував агресивні дії Кремля. У привітанні міністра закордонних справ РФ С.Лаврова

на церемонії "Русская премия" 22 квітня 2014 року наголошується на визначеному Концепцією завданні сприяти "поширенню російської мови як невід'ємної частини світової культури і інструмента міжнародного спілкування".

Введенням Воєнної доктрини наприкінці 2014 року Кремль офіційно закріпив право на "захист" російськомовного населення за кордоном, в поєднанні із поширенням наративу про загрози введення іноземних мілітаризованих сил [325], що в підсумку було представлено як виправдання для втручання в українські справи перед світовою спільнотою. Цей наратив був прямо пов'язаний із оновленою Концепцією зовнішньої політики РФ, затвердженою Путіним, як елемент зовнішньої безпеки в складі державної політики, що сприяє "зміцненню авторитету Росії у світових справах" та "розширенню міжнародного гуманітарного співробітництва" [876].

Наведені цитати яскраво демонструють, як культурна дипломатія та мовна політика були інтегровані у стратегію зовнішньої безпеки РФ. У контексті анексії Криму та початку війни на Донбасі риторика "захисту російськомовних" стала легітимізуючим інструментом для втручання у внутрішні справи України, подаючи це як "гуманітарну відповідальність". Наратив про російськомовних був використаний як м'яка сила, що виправдовувала жорсткі геополітичні дії за Концепцією зовнішньої політики РФ (2013), що прямо включала положення про захист співвітчизників за кордоном як частину безпекової стратегії. Квітень 2014 року – це критичний момент, коли культурні меседжі були синхронізовані з військовими діями, створюючи дискурсивне прикриття агресії.

Формулювання Концепції зовнішньої політики 2013 року [12] значно більш амбіційно, в порівнянні з Концепцією 2008 року [774] (березень 2013 р.), конкретизують окремі положення Стратегії національної безпеки. У дослідженні М. Сіроткіна та М. Баженова застосовано методологію кількісного контент-аналізу, що дозволяє виявити частотність ключових термінів і понять у текстах концепцій. Наголошується, що концепції не лише фіксують зовнішньополітичні пріоритети, а й конструюють наративи, які легітимізують

дії держави на міжнародній арені. Особливу увагу приділено періоду 1991 – 2011 років, коли РФ поступово переходила від орієнтації на західні моделі співпраці до самостійного геополітичного позиціонування. У цьому контексті концепції виступають як дискурсивні маркери, що відображають зміну ідентичності – від "партнера Заходу" до "самостійного центру сили". Особливу увагу приділено періоду 1991 – 2011 років, коли РФ поступово переходила від орієнтації на західні моделі співпраці до самостійного геополітичного позиціонування. У цьому контексті концепції виступають як дискурсивні маркери, що відображають зміну ідентичності – від *"партнера Заходу"* до *"самостійного центру сили"*.

Проголошуючи зміцнення Росії як одного з провідних центрів розвитку сучасного світу, вже декларується, що Росія не вважає себе ворогом Заходу, не ізолюється від нього, не має стосовно нього ворожих намірів і розраховує, що в подальшому держави, що належать до західної спільноти, усвідомлюють безперспективність своєї конфронтаційної політики та гегемоністських амбіцій, візьмуть до уваги складні реалії багатопольярного миру і діятимуть за принципами суверенної рівності та поваги інтересів один одного. На такій основі РФ проголошує готовність до діалогу та співробітництва та декларує миролюбність і засуджує силове протистояння глобальних гравців.

Концепція констатує, що у відповідь на "недружні" дії Заходу Росія має намір відстоювати своє право на існування та вільний розвиток усіма наявними засобами. Творчу енергію Російська Федерація концентруватиме на географічних векторах своєї зовнішньої політики, які мають очевидні перспективи з погляду розширення взаємовигідного міжнародного співробітництва. Стаття міністра закордонних справ Лаврова С. "Зовнішньополітична філософія Росії", опублікована в журналі "Міжнародні справи" № 3, 2013), акцентує на тому, що В. Путін надавав пріоритетного значення розробці Концепції зовнішньої політики РФ. Зазначається, що напрямок роботи над цим документом, яка тривала кілька місяців, було визначено Указом Президента, підписаним у день його інавгурації. Проект

Концепції був погоджений з відомствами, найбільш активно задіяними у міжнародній діяльності, та розглянутий різними департаментами Офісу Президента України. До його підготовки було залучено російське науково-експертне середовище, в тому числі члени Наукової ради при главі МЗС. Проведене широке наукове обговорення проєкту Концепції, в тому числі на сторінках журналу "Міжнародні справи".

Ключові тези статті С. Лаврова "Зовнішньополітична філософія Росії" (2013) [875] як дискурсивна передумова агресії РФ проти України свідчать, що Росія позиціонує себе як незалежний полюс сили, що протистоїть однополярному світовому порядку, нав'язаному Заходом. Зовнішня політика РФ базується на принципах суверенітету, невтручання та багатополярності, що прямо суперечить євроатлантичним інтеграційним процесам, критиці Заходу як агресивного геополітичного актора, який використовує "м'яку силу" для втручання у внутрішні справи інших держав, зокрема пострадянських. В зазначеній статті Лаврова С. Україна згадується як частина століттями сформованого "історичного простору", де Росія має особливі інтереси, що створює ідеологічне підґрунтя для подальших претензій на її зовнішньополітичний вибір. Риторика статті формує уявлення про Росію як захисника традиційних цінностей і стабільності, що легітимує її дії як "відповідь" на загрози з боку Заходу. Ця стаття розміщена на сайті МЗС англійською, російською та французькою мовами і є важливим елементом загального підготовчого процесу формування офіційного дискурсу РФ, який згодом був використаний для виправдання агресії проти України у 2014 – 2022 роках у вигляді "активних заходів". Наративи зовнішньополітичних заяв Кремля 2013 року визначають дискурсивне тло, яке РФ надалі широко використовує для легітимації агресії проти України як "захисту" від зовнішнього тиску.

У цьому контексті слід враховувати також позицію РФ про те, що Угода про асоціацію України з ЄС містить економічні та геополітичні загрози для Співдружності Незалежних Держав (СНД) і Митного союзу [608]. В цей період російські науковці звинувачували США у посиленні прозахідної орієнтації

України, що в перспективі позбавляло Росію виходу до Чорного та Середземного морів, Центральної та Західної Європи, розмежування інтересів в Азовському морі [810]. Широко висвітлювались економічні втрати для України [811] та безпекові ризики для Росії при "уході" України до ЄС [736] (при тому, що на той період йшлося про торговельну асоціацію з ЄС). Але вступ України до ЄС і формування її самостійної геополітичної ролі було проголошене як стратегічне завдання з 1998 р. [19], і до того не викликало такого занепокоєння з боку РФ, при тому, що містило прозорі твердження про те, що "Національні інтереси України потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС. В результаті очікуваного найближчими роками розширення ЄС – вступу до ЄС Польщі та Угорщини, Україна межуватиме з ЄС, що створить принципово нову геополітичну ситуацію. У зв'язку з цим є необхідним чітке та всебічне визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного (в тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного та правового простору. { Абзац другий вступної частини із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001 }".

У виступі голови МІД Лаврова С. у Донському державному технічному університеті (ДДТУ) 28 жовтня 2013 р. підкреслюється загальна зацікавленість України та РФ у співпраці з ЄС, але виключно у форматі "висунутої свого часу В.В.Путіним ідеї просування до створення єдиного економічного та гуманітарного простору від Атлантики до Тихого океану. Про прагнення досягнення цього стратегічного завдання – єдиного економічного та гуманітарного простору від Лісабона до Владивостока – неодноразово заявляли і керівники ЄС, включаючи Голову Єврокомісії Ж. М. Баррозу. Для цього існує об'єктивна основа – норми СОТ, на які спирається і Євросоюз, і Євразійський економічний союз, що створюється в рамках діяльності МС трьох країн та Єдиного економічного простору." [634].

На двосторонній зустрічі 22 серпня 2013 року Володимир Путін запропонував Віктору Януковичу ще раз "проаналізувати можливі загрози" у

разі, якщо Україна таки піде на лібералізацію торговельного режиму із ЄС. Президент РФ попередив, що у разі лібералізації митного режиму України з ЄСкраїни Митного союзу будуть змушені вдатися до захисних заходів. Він прямо заявив, що це становить економічну та безпекову загрозу для Росії. Ці погрози одразу привернули увагу міжнародних аналітиків [317].

Під тиском російських заяв тодішній Президент України В. Янукович проголосив, що питання про інтеграцію держави з Митним союзом чи Європейським союзом може бути вирішене лише за результатами референдуму. Водночас представник опозиції А. Яценюк заявив, що українські закони передбачають курс саме європейської інтеграції, "і там немає жодного слова про Митний союз", та "у тому випадку, якщо президент хоча б подумає про підписання будь-якого документа про вступ до Митного союзу, – це буде ще однією підставою для порушення питання про імпічмент президента" [609].

У листопаді 2013 року широкого висвітлення набула позиція західних медіа щодо оцінки тиску РФ, як причини відмови України від асоціації з ЄС, що було офіційно проголошено 21 листопада. Зокрема, провідне німецьке новинне агенство DW повідомляло, що рішення В. Януковича не підписувати Угоду було ухвалене під тиском Москви. Згадується про погрози, економічний шантаж і дипломатичний тиск, які стали вирішальними [548]. Аналітика DW трактувала офіційну позицію тодішнього уряду України як формальну причину відмови від асоціації під впливом російських наративів щодо потреби *захисту "національної безпеки" та відновлення торгівлі з РФ*. Для подолання тиску пропонувалося створити тристоронню комісію Україна – ЄС – Росія.

Польський Центр Східних студій (Centre for Eastern Studies, OSW) в публікації свого провідного аналітика Конончука В. (з 2022 року – директор OSW) звертав увагу на падіння української економіки в той період та вплив обіцянок з надання фінансової допомоги саме від РФ [471]. Західна преса інтерпретувала дії РФ як геополітичну перемогу Кремля, що зруйнувала європейські надії України. Водночас Аналітичний портал "Слово і діло" (перший фактчек-ЗМІ в Україні, що входить до четвірки українських

фактчек-організацій згідно зі щорічним аудитом Reporter's Lab) наводить критичні оцінки позицій лідерів Євросоюзу на саміті "Східного партнерства" у Вільнюсі, де вони "намагалися зберегти надію на підписання Угоди про асоціацію з Україною і не втратити обличчя при скромних успіхах у реалізації програми протягом останніх чотирьох років" (Financial Times. "ЄС робить сміливу міну для "Східного партнерства") [246].

У статті Морріса Дж. (Morris Дж., 2022; School of Culture and Society, Aarhus Universitet, Aarhus, Denmark) [499] висувається питання: яким чином вторгнення Росії в Україну відкрило інформацію про стан російської суспільної науки? Чи могли б науковці краще передбачити якщо не рішення режиму, то ймовірну реакцію суспільства? Головний аргумент полягає в тому, що хоча війна має значні наслідки для всіх дисциплін і методів, позитивним результатом для науки було б використання політичної енографії, тобто матеріалів не лише офіційної науки, для роздумів над встановленням нових зв'язків між дослідниками та способами мислення про "входження в цю сферу".

У роботі чеських дослідників Лариса М. та Сулейманова Е. (2021, Institute of Political Studies, Faculty of Social Science, Charles University, Prague, Czech Republic) [479] міститься висновок про те, що попри численні спроби пояснити початок війни на Донбасі, значна частина наявної літератури не здатна повноцінно охопити феномен стратегічного захоплення регіону. Це пояснюється, щонайменше, двома ключовими обставинами. По-перше, місцеві еліти Донбасу не були ініціаторами насильницького повстання проти центральної влади. Не існувало змови чи скоординованої дії з боку регіональних політичних або економічних груп. По-друге, конфлікт на Донбасі не був ані класичною громадянською війною, ані етнічним протистоянням. Як показують незалежні від російської пропаганди дослідження, лінії розлому в Україні не проходять за етнічною ознакою. Натомість, більш релевантними виявляються ідентичності, пов'язані з радянським минулим та регіональною належністю, які часто перетинають межі між етнічними українцями та росіянами. У Донбасі особливо важливою була класова ідентичність

"звичайних робітників", яка об'єднувала більшість населення регіону та мала значно більший мобілізаційний потенціал, ніж етнічна приналежність. За висновками масштабного дослідження професора Фрідмана Л. (King's College London, 2018) [437], твердження про дискримінацію російськомовного населення не витримують емпіричної перевірки, а сукупність наративів російської ідеології свідчить про новий тип стратегії в порівнянні з Другою світовою та Холодною війнами, що висуває на перший план кібернетичні технології інформаційного впливу.

У цьому контексті Ларис М. та Сулейманов Е. [479] пропонують концептуальну рамку делегованого повстання, де зовнішній актор – принципал – може свідомо обрати лояльні повстанські групи замість усталених субнаціональних еліт. У випадку Донбасу таким принципалом виступила Росія, яка не лише підтримала, а й фактично делегувала повстання проти української держави. Цей підхід узгоджується з аналогічними сценаріями в інших пострадянських конфліктах – Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії – де Москва діяла як зовнішній куратор антидержавних рухів.

До проросійського контенту відносимо й щорічну спеціальну (англомовну) "Пряму лінію" з В. Путіним в ефірі телеканалів "Перший", "Росія-1" та "Росія-24", радіостанції "Маяк", "Звістки FM" та "Радіо Росії", що мають широке представництво за кордоном. Зауважимо, що задля ширшого охоплення аудиторії це інтерв'ю супроводжувалось жестовою мовою, а також розповсюджувалось через меседжі з мобільних телефонів на вебсайтах www.moskva-putinu.ru та moskva-putinu.ru. Перед початком програми ведучі оглосили: "Немає сумнівів, що ми обговоримо події на Південному сході України та геноцид, який був розв'язаний у цьому регіоні. Україна скочується до громадянської війни" [882].

Повідомляється, що під час зазначеного прямого телевізійного ефіру, який тривав близько 4 годин, дискусія також торкнулася міжнародних питань, таких як відносини із Заходом та НАТО, розгортання американських систем протиракетної оборони в Європі, ситуації з Придністров'ям, економічних

питань, пов'язаних зі світовими ринками нафти та газу. Тоді Путін відповів на запитання не лише громадян Росії, а й інших країн, наприклад, експертів "Валдайського клубу" з Німеччини, США та Угорщини, а також на запитання Е. Сноудена. Особа Сноудена Е., колишнього підрядника Агентства національної безпеки США, який у 2013 році отримав тимчасовий притулок у Росії [373], [582], а згодом і громадянство РФ, висвітлена в сотнях публікацій по всьому світові. Сноуден Е. (нар. 1983) є центральною фігурою у світовій дискусії про конфіденційність приватної інформації, національну безпеку та державне стеження, відомий як колишній співробітник ЦРУ та підрядник Агентства національної безпеки (АНБ) США [445, 446].

Дії Сноудена Е. поставили під питання демократичні цінності в усьому світові, і багатьма дослідниками висувається питання про роль російського впливу на зміщення фокусу суспільства з реальних загроз на умовні. Особливо цінні дані про ці події, з акцентом на інтереси російських спецслужб і вплив Кремля, а також про загрози Україні від РФ у 2013 році, надано в публікаціях на веб-порталі Фонду Джеймстауну (Jamestown Foundation). Дослідження та аналіз конфліктів і нестабільності в Євразії дозволили Фонду стати одним із найнадійніших джерел інформації про пострадянський простір [577]. Його засновником виступав американський юрист Геймер В. (1937 – 2002), після роботи з Аркадієм Шевченком, найвищим радянським чиновником, який перебіг на Захід. Шевченко А., народжений в Україні, у 1973 році був призначений заступником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку і відчув протилежність цілям ООН щодо розрядки напруженості з погляду реального ставлення керівників СРСР до міжнародного паритету, роззброєння та демократії [382]. Тоді він почав співпрацювати з ЦРУ, й у 1978 р. розірвав зв'язки з Радянським Союзом та переїхав до Сполучених Штатів, де прожив ще 20 років. Автобіографічна книга А. Шевченка "Breaking with Moscow" ("Розрив з Москвою") представляє СРСР як гангстерську економіку під переважним контролем та управлінням КДБ. В електронному варіанті книга "Breaking with Moscow" була оприлюднена

спочатку в лютому 2010 р., слідом в серпні 2014 р., тобто в період зростаючої агресії РФ у глобальному вимірі та на українських територіях [556].

Аспекти контролю Кремля та інтереси російських спецслужб в справі Сноудена розкриваються на веб-порталі Фонду Джеймстауну, в дослідженні Фельгенгауера П.. Д-р Павло Фельгенгауер – московський аналітик з питань оборони та колумніст "Нової газети", обіймав посаду старшого наукового співробітника в Академії наук СРСР, де й отримав ступінь доктора філософії. Д-р Фельгенгауер має численні публікації про російську зовнішню та оборонну політику, військову доктрину, торгівлю зброєю та військово-промисловий комплекс. Він регулярно коментував проблеми Росії, пов'язані з агресивною політикою, зокрема в контексті відносин з Україною, у місцевих та міжнародних ЗМІ (з моменту останньої публікації 24 лютого 2022 р., його медіаактивність припинилась, і місцеперебування невідоме) [732]. Російська розвідувальна спільнота вважала за необхідне "заткнути рот публічній кампанії Сноудена", спрямованій на ганьблення АНБ, щоб, як стверджується, "повернути послугу" американським колегам. Ця "послуга" могла полягати у приховуванні інформації про російське шпигунство за союзниками в СНД [578].

Події, пов'язані з Едвардом Сноуденом у 2013 році, та медіависвітлення цієї ситуації, справили значний вплив на моральні та інформаційні позиції РФ на міжнародній арені. Росія активно використала справу Сноудена як інструмент для делегітимізації зовнішньої політики США та їхніх союзників (насамперед, Великої Британії), фокусуючись на риториці про подвійні стандарти Заходу у питаннях демократії, прав людини та свободи слова. За офіційним твердженням РФ, згідно з джерелом МЗС РФ, представленим на 7-ми мовах, наступні роки Російська Федерація послідовно виправдовує надання притулку Едварду Сноудену як гуманітарний акт, підкреслюючи, що його викриття виявили лицемірство (*duplicity*) та неправомірну діяльність інформаційної розвідки США, яка здійснювала глобальне масове стеження (*mass surveillance*) за громадянами та урядами. Москва інтерпретує цей крок як 10-літній період власних зусиль проти цифрової антипропаганди, та захисту

принципів міжнародного права від агресивного втручання США у суверенітет інших країн. Згідно з цим наративом подальші санкції та тиск з боку Сполучених Штатів щодо Росії, що розпочалися після 2014 року, частково обумовлені "помстою" за підтримку Сноудена, що нібито є спробою США покарати Москву за викриття їхньої розвідувальної діяльності. Таким чином, підтримка Сноудена з боку РФ демонструється світові як елемент її багаторічної антиамериканської позиції щодо глобальної інформаційної безпеки [879]. Водночас на внутрішніх ресурсах події навколо викриттів Сноудена підносились з умовно нейтральних позицій, суто як серія інформаційних матеріалів про події навколо Пентагона [738].

На думку американських аналітиків, розкриття Едвардом Сноуденом інформації про АНБ завдало шкоди національній безпеці та зовнішній політиці США [434]. У контексті міжнародної інформаційної безпеки, діяльність Гленна Грінвальда, основного автора з висвітлення документів Сноудена у світових медіа, зокрема його публічні заяви, аналізується як елемент інформаційних операцій або заходів впливу (Measures of Influence), що використовуються Російською Федерацією. За фактичними даними, Грінвальд як впливовий автор [306] бере участь у публічних дискусіях (наприклад, у шоу Такера Карлсона на Fox News), де транслює наративи, вигідні Кремлю. Його ключове твердження полягає у тому, що напруженість у відносинах між США та РФ є результатом "пропагандистської кампанії" ("Рашагейт"), покликаної переконати американську громадськість, що Росія є "екзистенційною загрозою". У своєму виступі (2021) Грінвальд проголошує: "Люди не ставлять питань, тому що бояться, що якщо ви встанете і скажете, що захист України від Москви не вартий життів США, скарбів США чи будь-яких інтересів США, вас звинуватять у тому, що ви апологет Кремля або хтось, хто служить російським інтересам, і це стало дуже потужною політичною зброєю, яка формує наш дискурс і впливає на всі аспекти нашої політики" ("people don't question it is because they are afraid that if you stand up and say it's not worth U.S. lives, U.S. treasure, or any kind of U.S. interest to protect Ukraine from Moscow, you get

accused of being an apologist for the Kremlin or someone serving Russian interests and that's become a very powerful political weapon that shapes our discourse and is affecting all aspects of our policy"). Риторика Грінвальда релятивізує російську агресію та перекладає відповідальність за геополітичну напругу на внутрішньополітичні сили США, зокрема на інтереси виробників зброї. Таким чином, інцидент зі Сноуденом дозволив РФ створити контрнарратив, що активно використовувався її міжнародними медіа для підриву довіри до західних інституцій.

Ключову інформацію про питання та відповідь містить стенограма цієї програми, опублікована на офіційному сайті Кремля, а також численні медіа-репортажі [754]. Питання Сноудена, що звернувся до Путіна через відеозв'язок, привернуло особливу увагу коментаторів. Воно безпосередньо стосувалося масового стеження, що було основною темою його публічних викриттів в США, і звучало наступним чином: "занимается ли Россия перехватом, хранением или каким-либо анализом коммуникаций миллионов людей, и считаете ли Вы, что простое повышение эффективности разведывательной работы и расследований правоохранительных органов может служить оправданием для того, чтобы помещать под наблюдение не отдельных субъектов, а целые общества?"

У своїй відповіді Путін по-дружньому звертається до Сноудена, як до колеги-розвідника, і впевнено заперечує, що Росія займається масовим, невибіркоvim стеженням. Президент РФ заявляє, що спецслужби РФ використовують технічні засоби для боротьби зі злочинністю та тероризмом, але їхні дії суворо регламентовані законом і вимагають судового дозволу. Він також додає, що Росія не має таких фінансових і технічних ресурсів, як США, щоб здійснювати таке масове стеження.

Заява Путіна у відповідь на запитання Сноудена, за повідомленнями в незалежних медіа, була сприйнята західними розвідниками з високим скептицизмом. Вони вважають Росію та Китай найбільшими винуватцями у кібершпигунстві та кіберкрадіжках, які обидві країни здійснюють у

промислових масштабах. Газета "The Guardian" повідомила [442], як Росія модернізує систему електронного спостереження під назвою "Сорм", яка здатна перехоплювати телефонні розмови, інтернет-трафік та зберігати дані про абонентів, включаючи фактичні записи та місцезнаходження. За даними видання, Росія може й не мати деяких технічних можливостей, вдосконалених Агентством національної безпеки та Центром зв'язку уряду США (GCHQ). Однак багато найскладніших шкідливих програм, виявлених в Інтернеті протягом останніх кількох років, мають російське походження, і самі вони здатні роками непомітно збирати величезні обсяги інформації.

В офіційному зверненні президента РФ В. Путіна від 17 березня 2014 року, проголошеному в Кремлі перед депутатами Держдуми, членами Ради Федерації та представниками громадськості, яке широко розповсюджувалось у різноманітних англомовних пабліках, підкреслювалась легітимізація анексії Криму *як наслідок* делегітимізації української влади в лютому 2014 (після втечі проросійського президента України Ф. Януковича), що ніби-то і стало передумовою агресії на Сході України [31].

США та ЄС розглядали російську риторику як маніпулятивну та спрямовану на легітимацію втручання, спираючись на дані Спеціальної Моніторингової Місії ОБСЄ в Україні (СММ), яка у своїх звітах не зафіксувала системних порушень прав російськомовного населення, які могли б виправдати федералізацію (від початку своєї діяльності 21 березня 2014 року та припинення від 31 березня 2022 року) [28]. Генеральна Асамблея ООН у резолюції 68/262 підтвердила територіальну цілісність України та невизнання анексії Криму [36].

Опитування, проведені Міжнародним республіканським інститутом та українськими дослідницькими центрами (квітень 2014), показали [461], що лише 15–18% мешканців Донбасу підтримували ідею федералізації; понад 65% – висловилися за збереження України як єдиної держави; тільки 7% мешканців Сходу підтримали Євромайдан, порівняно з 66% на Заході. Ці дані свідчать, що федералізація не мала широкої підтримки навіть серед проросійськи

налаштованих громадян, і була радше політичним інструментом, ніж реальним запитом суспільства.

У заяві Міністерства іноземних справ РФ щодо подій у Слов'янську (13 квітня 2014), Москва звинувачує Київ у "використанні армії проти власного народу", називає дії української влади "злочинними" та "репресивними". При цьому застосовується принцип дзеркального звинувачення: "Росія вимагає негайного припинення військової операції та початку діалогу" [878]. Відзначається, що вищезазначене звернення Путіна стало основою для подальшої інформаційної кампанії РФ, яка активно поширювалася, по-перше, через: Telegram-канали, що дублювали меседжі іншими мовами для міжнародної аудиторії; медіаклони, які використовували загальні назви типу "News Front", "South Front" тощо; по-друге, шляхом розповсюдження її англomовних версій звернень, статей і відео, що транслиували російську позицію як "альтернативну правду" [355, 465].

Варто відзначити, що риторика російських медіа докорінно відрізнялась від положень спільної декларації щодо української кризи, ухваленої міністрами закордонних справ Росії, США та Європейського Союзу у Женеві. Адже, Женевські консультації (17 квітня 2014) [583] не дали згоди на федералізацію – натомість було ухвалено декларацію про деескалацію та роззброєння незаконних формувань [545]. Проте варто наголосити, що в аналітичному матеріалі на платформі Центру східних досліджень OSW (Конончук В., Верзбовська-Мязга А.) надається досить скептична оцінка Женевських домовленостей від 17 квітня 2014. У той час автор цих матеріалів Конончук В. є директором OSW, раніше він був заступником директора та керівником департаменту по Україні, Білорусі та Молдові, аналітиком з питань зовнішньої політики Росії в російському департаменті OSW, а також учасником кількох міжнародних дослідницьких проєктів; Вежбовська-Мязга А. є співробітником OSW [472]. За позицією цих дослідників, Женевська декларація є вкрай розпливчастою і залишає сторонам-підписантам великий простір для маневру в тлумаченні більшості її положень, включаючи ключову фразу "всі сторони"

конфлікту. Позиції, прийняті учасниками цієї зустрічі, істотно відрізнялися, і це було доведено тим, що проводилися окремі пресконференції, на час яких сторони представляли суперечливі тлумачення угоди.

Спеціальні кореспонденти глобального незалежного видання Guardian Маккарті Т. (Guardian US, New York) та Тран М. (Guardian, London) детально висвітлюють позиції сторін під час Женевських перемовин [495]. Відзначається, що президент США Б. Обама повторив похвалу держсекретаря Керрі Д. за план створення переосмисленої, автономної України, викладений у Женеві міністром закордонних справ України Децицею А. Однак між сторонами зустрічі залишилася глибока недовіра. Росія звинуватила Київ у тому, що він взяв до рук зброю проти власного народу, а Обама назвав російську мобілізацію на українському кордоні жестом залякування. За визначенням авторів публікації, незважаючи на примирливі заяви Путіна про можливості "порозуміння" з Україною, провокаційні репліки про історичне розташування східної України як російської та "нову Росію" в його виступі мали "викликати мурашки по спині в Києві". "Питання полягає в тому, щоб забезпечити права та інтереси російського південного сходу. Це нова Росія. Харків, Луганськ, Донецьк, Одеса не входили до складу України в царські часи, вони були перенесені в 1920 році. Чому? Бог його знає. Потім з різних причин ці райони зникли, а люди там залишилися – ми маємо заохочувати їх шукати рішення".

У публікації Маккарті Т. та Тран М. (2014) [495] наводиться низка фотографій, що демонструють намагання американської сторони запобігти розпалюванню конфлікту на Сході України на тлі великого мітингу в Донецьку на підтримку єдиної України, та сепаратистських провокацій в Маріуполі (додаток Г21 а – г). Водночас, за джерелами видання, демонструється забезпеченість "простих повстанців" засобами сучасної високоточної зброї (додаток Г22). У підсумку, за оцінками OSW в зазначеній публікації, Женевська угода не означала, що Київ починає повертати собі ініціативу, і вона не мала суттєвого впливу на ситуацію на Сході України. Росія та Україна невдовзі звинуватили одна одну у порушенні положень цього документа, водночас

Сполучені Штати звинувачували Москву в недоброзичливості та невиконанні угоди, а також погрожували запровадити нові санкції.

Надзвичайно насичений і детальний аналіз того, як медіариторика може стати інструментом геополітики, надає стаття у New York Times від 17 квітня 2014 року під назвою "В Україні Росія грає у зважену гру слів" ("In Ukraine, Russia Plays a Weighted Word Game") [452]. Автор статті Е. Хіггінс (Хіггінс Е.) очолює бюро Східної та Центральної Європи у виданні New York Times, де він відповідальний за висвітлення подій у регіоні від Балтії до Балкан [580]. Він яскраво ілюструє, як Росія маніпулює термінами, щоб змінити сприйняття конфлікту на Сході України, нейтралізувати агресію, створюючи враження, що йдеться про мирну конституційну дискусію.

Опитування, проведені неурядовим російським аналітичним центром "Левада-Центр", показали значне зростання антизахідних та антиукраїнських настроїв у Росії, що активно доносилось до світової спільноти. Примітно, що 48% респондентів вважають відносини Росії з Україною "ворожими", порівняно з лише 2% у січні 2014 року, а 64% негативно ставилися до України. Крім того, сприйняття відносин Росії з Україною різко змінилося з лише 10 відсотків, які вважалися ворожими у січні 2013 року, до понад 80 відсотків у січні 2015 року. За цей період негативні настрої щодо Європейського Союзу зросли з 34% до 71%, тоді як негативне ставлення до США зросло з 44% до 81% у попередньому році (додатки Д10, Д11 за даними незалежної російської організації "Левада-Центр" [692]). Ці меседжі були частиною гібридної стратегії наступних років, яка поєднувала військову агресію на Сході України з інформаційним впливом на міжнародну думку.

Наступний крок інформаційної кампанії Кремля бачимо у листі Постійного представника РФ при ООН Чуркіна В. від 13 квітня 2014 року [35]. Росія офіційно звертається до Ради Безпеки ООН із проханням терміново скликати засідання у зв'язку з "тривожними подіями" в Україні. Цей документ не містить детального аналізу ситуації, але є дипломатичним інструментом, спрямованим на легітимацію російської позиції в ООН і

створення платформи для подальших заяв про "гуманітарну кризу" та "необхідність діалогу", що є важливим елементом російської дипломатичної стратегії у квітні 2014 року, коли РФ намагалася представити себе як сторону, що закликає до деескалації, попри фактичну участь у дестабілізації ситуації на Донбасі.

Активна фаза протистояння характеризується стрімким розвитком бойових дій: вслід за анексією Криму відбувається захоплення частини Донбасу, та пряме військове втручання Росії, що супроводжується активною дезінформацією компанією. Так у серпні 2014 року МЗС РФ опублікувало на англomовній сторінці ТАРС докладну заяву, в якій звинуватило українську владу у зриві мирного врегулювання конфлікту на Донбасі. Москва стверджувала, що Київ продовжує воєнну операцію проти мирного населення, ігноруючи заклики до припинення вогню. У заяві також містився заклик до міжнародної спільноти, зокрема ООН, ОБСЄ та Міжнародного комітету Червоного Хреста, втрутитися в ситуацію та забезпечити гуманітарну допомогу регіону [907]. Всі ці події подаються дуже емоційно для закордонної аудиторії, виключно в форматі громадянської війни, з яскравими картинками жорстокого поводження українських військ, водночас з імітацією високої правової та гуманітарної позиції Росії. Через російські ЗМІ активно поширюється інформація про "гуманітарну катастрофу" як наслідок дій Києва [899, 903].

Використовуючи міжнародні джерела, які документують реакції на російську риторику та дії в Донбасі, НАТО у серпні 2014 року прямо заявило, що Росія "створила і продовжує підживлювати кризу" в регіоні, а її гуманітарні ініціативи – це "прикриття для підтримки озброєних сепаратистів", що прямо суперечать заявам про "гарантії безпеки" для українських військових, які насправді опинялися в зоні дій нападу регулярних російських військ [810]. А, наприклад, Польський демократичний Центр Східних студій OSW (Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia) [517] зафіксував, що саме в серпні 2014 року регулярні частини російської армії перетнули кордон і взяли участь у боях, щоб не допустити краху самопроголошених "республік". Це свідчить, що за

"зверненням МЗС РФ" стояла не мирна ініціатива, а пряма військова ескалація, яка супроводжувалась інформаційною кампанією (Садовський Р. та Менкішак М., 2014) [604]. Важливим сегментом джерельної бази дослідження стали звіти міжнародних OSINT-спільнот (Bellingcat та ін.), які за допомогою супутникових знімків спростовували пропагандистські тези РФ про відсутність її військ на Донбасі. Через пару місяців, у липні 2014 року під назвою "Положення в Україні та продовження порушень норм міжнародного гуманітарного права в ході каральної операції на південному сході України" у заяві до Постійної ради ОБСЄ делегація Російської Федерації звинувачує українську владу у масових порушеннях ЗСУ міжнародного права війни, зокрема міжнародного гуманітарного права [30]. РФ наголошує, що українські сили обстрілюють житлові райони, школи, лікарні та інші цивільні об'єкти, спричиняючи жертви серед мирного населення.

Однак провокативні заяви РФ отримували адекватну відповідь з боку українських [424], опозиційних російських [877] та демократичних західних медіа [602, 534, 706] та аналітиків [497, 818, 496].

На засіданні держави-учасниці ОБСЄ, зокрема Європейський Союз, Велика Британія, США та Україна, виступили з рішучим засудженням дій Російської Федерації на сході України. У заявах було наголошено: що вторгнення РФ та підтримка незаконних збройних формувань порушують основоположні принципи ОБСЄ, включно з повагою до суверенітету та територіальної цілісності; що Угода про асоціацію України з ЄС, підписана 27 червня 2014 року, була результатом відкритого, прозорого процесу, а не кулуарних домовленостей, як стверджувала російська сторона; що Росія має припинити потік зброї та бойовиків через кордон, і використати свій вплив для деескалації конфлікту (OSCE. PC.JOUR/1006, 2014) [27]. У відповідь на російську риторику про "каральну операцію" на Донбасі делегації Заходу підкреслили, що Україна має право захищати свою територію, і що відповідальність за ескалацію лежить на тих, хто порушує міжнародне право – тобто на Росії [584].

Велика Британія у своїх виступах в ОБСЄ рішуче відкинула російські звинувачення, наголосивши, що саме Росія порушує принципи Гельсінського заключного акта, зокрема територіальну цілісність та суверенітет України. У заяві британського представника зазначено, що РФ "підриває безпеку в Європі" та використовує дезінформацію для виправдання агресії: "Russia's actions in Ukraine have driven a coach and horses through the principle of territorial integrity that they signed up to" (UK statement to the OSCE, 2014) [34].

У спільній заяві України та США наголошувалось, що воєнна операція на Сході є законною відповіддю на терористичні дії незаконних збройних формувань, підтримуваних Росією. Київ підкреслював, що не веде бойових дій проти мирного населення, а російські звинувачення є маніпулятивними та спрямовані на делегітимацію української державності (U.S. and Ukrainian joint position via OSCE, 2014) [33].

Інтерв'ю з головною редакторкою RT Симоньян М., іронічно назване "Міністерство правди", що відсилає до роману Оруела "1984" [766], ілюструє самопрезентацію російських медіа як інструменту державної політики, що відкрито заперечує об'єктивність. Ця стратегія отримала розвиток у запуску проєкту "Fakecheck" (2017), який Симоньян позиціонувала не як засіб пошуку істини, а як механізм прямої інформаційної атаки на західні мейнстримні медіа (зокрема на Washington Post) [766]. Такий підхід підтверджує висновки дослідників П. Померанцева та М. Вайса про перетворення Кремлем інформації на зброю (weaponization of information), де "викриття фейків" стає формою дзеркальної пропаганди для делегітимізації будь-яких альтернативних наративів [874].

Виступи Володимира Путіна, зокрема під час запуску RT Spanish в Аргентині 10 липня 2014 року, демонструють стратегічне використання медіа як інструменту зовнішньої політики. Путін прямо говорить про необхідність "альтернативного голосу", що протистоїть "монополії західної правди" [883].

Повстанці взяли на озброєння деякі міфи на кшталт "Донбас годує Україну", вигадані, щоб легітимізувати владу еліт, тоді як серед бойовиків

існували невдоволення "знизу-вгору". Одному з перших лідерів сепаратистів, Павлу Губареву, належить гірке визнання: "Районам Новоросії (Південний Схід) ... доводилося годувати олігархію в особі Ахметова і йому подібних. ... Ми як ніхто знали, що Янукович був ставлеником примітивних бандитів. ... Навесні 2014 року ми мріяли про створення нової російської держави, вільної від олігархії та корупції. ... Держава зі справжньою владою для народу" [639]. Ці аргументи відкидає Михненко В. [501], який стверджує, що Донбас не був ані надзвичайно процвітаючим, ані надмірно економічно депресивним порівняно з рештою України, щоб виправдати збройне повстання за власним бажанням. Його докази вказують на першорядну роль екзогенної політичної суб'єктності та ендогенної військової географії у поясненні виникнення збройного конфлікту на Донбасі.

За оцінками західних аналітиків, ситуація на Донбасі була особливою тому, що на підтримку маргінальним сепаратистам прийшли бойовики, які склалися з місцевих новобранців і людей, які прибували з Росії. Проросійські бойовики на Донбасі мали слабе вертикальне вбудовування в місцеві громади по всьому регіону (Куделя С., 2019) [473]. Вілсон Е. (2014) зазначає, що перші проросійські лідери бойовиків були "потворною сумішшю злочинців, ультраправих радикалів і нікчем" [601]. Значна частина перших представників так званих народних республік були лідерами маргінальних політичних угруповань, які раніше використовувалися субнаціональними елітами для дрібних політичних провокацій з метою створення ілюзії сепаратизму на Донбасі, з метою шантажу прозахідних урядів [815]. Визначальною була роль російських громадян із попереднім військовим досвідом у керівництві повстанцями [473].

З метою маскування введення російського військового контингенту та зброї однією з провідних тем російської інформаційної кампанії був перший російський "гуманітарний конвой" до Донбасу від 22 серпня 2014 року. В Оперативному звіті Спостережної місії ОБСЄ на російських пунктах пропуску в Гуково і Донецьку від 22 серпня 2014 року повідомляється, що 280 російських гуманітарних вантажівок перемістилися через Донецький прикордонний пункт

пропуску [29]. Провідне англомовне офіційне медіа Росії ТАРС повідомляло, що транспортні засоби завантажені виключно продуктами харчування та речами першої необхідності, призначеними для населення Південного Сходу України [871]. У відповідь пролунала заява Прем'єр-міністра України Яценюка А. на брифінгу для журналістів Всесвітньої служби новин (BBC), що цей крок із гуманітарним конвоєм є спробою Росії відволікти увагу світу від наслідків катастрофи рейсу MH17 Malaysia Airlines минулого місяця [391].

Ця ситуація була широко представлена англомовними джерелами різних країн (додаток В2). Позицію ж арабських країн щодо війни на Сході України висвітлює Alhram Online: будь-який інцидент із конвоєм з більш ніж 200 вантажівок, який, за словами російських офіційних осіб, перевозив понад 1800 тонн допомоги без дозволу Києва і без спостерігачів Червоного Хреста, міг бути використаний Росією як привід для відкритого військового втручання [381]. Своєю чергою в публікації незалежного британського видання Independent наводиться посилання на заяву прес-секретаря РФ, що Кремль більше не буде терпіти подальші перешкоди для вантажівок з терміною гуманітарною допомогою, які прямують до Луганська, на тлі занепокоєння політичних сил світу щодо того, що ці транспортні засоби можуть приховувати військовий персонал [411]. Водночас, у серпні 2014 року російська влада публічно заявляла про необхідність створення "гуманітарного коридора" для українських військових, які опинилися в оточенні (Іловайський котел) [56, 459, 576]. Прокремлівські видання за кордоном широко розповсюджували інформацію про заяву Путіна із закликом до сил ополчення відкрити гуманітарний коридор для українських військовослужбовців, які потрапили в оточення, щоб уникнути безглузвих жертв, і надати їм можливість безперешкодно покинути зону бойових дій, возз'єднатися зі своїми сім'ями, повернути їх матерям, дружинам і дітям, надати медичну допомогу пораненим в результаті воєнної операції [895, 900, 904].

Зокрема, звернення президента РФ Володимира Путіна цитує також провідне німецьке новинне видання Deutsche Welle (DW): "Я закликаю

повстанські сили відкрити гуманітарний коридор для оточених українських військ, щоб уникнути зайвих втрат і дати їм можливість вийти із зони операцій". Інформація від видання DW посиляється на Associated Press та Reuters про заяву лідера сепаратистів і прем'єр-міністра самопроголошеної Донецької народної республіки О.Захарченка, що він начебто погодився відкрити гуманітарний коридор після заяви президента Путіна, додавши при цьому, що українським військам доведеться залишити свою важкоброньовану техніку та боєприпаси [416].

Водночас, як зазначає польське джерело OSW, попри публічні заяви, реальної підтримки для виходу з оточення українські військові не отримали, а багато з них були атаковані та вбиті під час спроби відступу [604], [392]. У зазначеному дослідженні на провідній польській аналітичній платформі, Зочовські П. з співавторами (2014) відзначають наступне. Зростаючий прогрес українських сил з червня, що призвів до поступової втрати контролем проросійських сил над стратегічними пунктами ліній зв'язку між утримуваними ними містами, а також виникнення можливості оточення Донецька і Луганська українськими силами, був зустрінутий все більш активним використанням регулярних підрозділів російської армії. Крім введення поставок боєприпасів і сучасної військової техніки з Росії, а також кадрового забезпечення сепаратистських сил (зокрема відправки військ зі складу базованих в Росії підрозділів, які номінально "перебувають у відпустці"), в бойових діях брали участь і підрозділи російської армії, які надавали артилерійську вогневу підтримку. Біля східного кордону України зібрано контингент підрозділів зі складу Західного, Південного та Центрального військових округів, що налічував близько 45 000 військовослужбовців. Також відбулися зміни в тактиці сепаратистів; вони перегрупували свої сили, зосередивши їх навколо великих міст і готуючись до довготривалої оборони Донецька і Луганська. Водночас Донбас отримує зброю (переважно танки та артилерію) та солдатів з підрозділів Сухопутних військ, переважно механізованих бригад, що

дислокуються в Чечні. Солдати не мають розпізнавальних знаків, що нагадує ситуацію в Криму, коли його захопила російська армія.

На думку Зочовскі П. із співавторами [604], політичне рішення Кремля розпочати обмежене, пряме військове втручання на Сході України, вочевидь, було реакцією на загрозу фактичного розпаду так званих Донецької та Луганської народних республік, що в сприйнятті Кремля гальмувало б та відтерміновувало можливість реалізації планів Росії щодо політичного підпорядкування України. Ба більше, це спричинило б звинувачення із боку націоналістичних кіл Росії у тому, що влада РФ покинула населення Донбасу напризволяще, а також зрадила національні інтереси Росії. Це втручання призначене для одночасного виконання кількох цілей. По-перше, це демонструвало відсутність альтернативи політичним переговорам із сепаратистами і Росією з урахуванням її ключових вимог. Кремль показав українцям, що своїми рішеннями та діями він може легко зірвати військові успіхи української армії; і оскільки Росія має значні військові резерви, вона може збільшити свою військову присутність на сході України та зберегти свою військову перевагу, незалежно від кількості українських сил, відправлених на "східний фронт".

По-друге, Росія продемонструвала лідерам західних країн (насамперед ФРН), що готова викрити їх неефективність в умовах російської військової агресії. Росія також превентивно застерегла західні країни від будь-яких спроб допомогти військовим в Україні (президент Путін застеріг від цього 29 серпня, зазначивши, що Росія є ядерною державою). Таким чином, Росія натякає, що єдиний спосіб для лідерів Заходу зберегти обличчя і довіру – це чинити ефективний тиск на Київ, щоб він погодився на припинення вогню, тобто фактичне заморожування конфлікту, що дало б простір для сепаратистів консолідувати свої сили, а для Києва – шукати *modus vivendi* з Росією. По-третє, шляхом ескалації військових дій Росія показувала, що сформульовані президентом Путіним тези та пропозиції щодо політичного та геополітичного статусу України мають сприйматися серйозно, і мають бути прийняті як

предмет переговорів з Москвою. Не випадково російський військовий наступ відбувався одночасно із зустріччю на саміті Євразійського союзу (Росії, Білорусі та Казахстану), України та Європейського Союзу 26 серпня у Мінську. У своїй промові там президент Путін рішуче повторив основу своєї концепції: що Україна є частиною історично сформованої, природної сфери впливу Росії та зони економічної інтеграції (підконтрольної Росії); що держави, які входять до складу цієї території, мають лише обмежений суверенітет, що означає, що вони не можуть робити жодних виборів у внутрішній, зовнішньої, економічній і безпековій політиці, які б суперечили інтересам Російської Федерації (за визначенням Москви).

Повідомляється, що на екстреному засіданні Ради Безпеки ООН США та декілька інших членів закликали до негайного виведення саме російських військ у цій ситуації, коли вже було точно доведено наявність російських військ. Але засідання відбулося лише в листопаді 2014 року.

Екстрене засідання Ради Безпеки ООН, ініційоване США щодо ситуації в Україні, зокрема в контексті Іловайська, відбулося 12 листопада 2014 року (Офіційне джерело ООН, 2014) [37]. Засідання було скликане через повідомлення ОБСЄ про переміщення важкої техніки та військових колон з території РФ до Донбасу. У фокусі засідання – вторгнення російських військ, зокрема після подій в Іловайську. У матеріалі згадується, що НАТО підтверджує переміщення російських військових колон, а українська сторона вимагає міжнародного реагування. У виступах представників Великої Британії, Франції, Литви та США звучали прямі звинувачення на адресу РФ щодо порушення суверенітету України та участі у бойових діях. Представниця США в ООН Саманта Пауер заявила, що Росія має негайно вивести свої війська з території України, і наголосила, що оточення українських військових під Іловайськом є прямим результатом російської інтервенції (“Russia must immediately withdraw its troops and military equipment from eastern Ukraine and cease its support for separatists. The encirclement of Ukrainian forces near Ilovaisk is a direct result of Russian intervention.”).

Російська делегація (представлена заступником Віталія Чуркіна) заперечила участь регулярних військ РФ, назвавши звинувачення "непідтвердженими" та "політично мотивованими" (RFI, російська інформаційна служба, що розповсюджує щоденні новини 16-ю іноземними мовами) [856].

Цей приклад демонструє інформаційні маніпуляції, глибокий та цинічний розрив між риторикою всіх джерел з РФ і реальністю як для українського та російського, так і для закордонного суспільства, на тлі невинних публічних заяв про гуманізм – фактична відсутність гарантій безпеки для українських військових. Зауважимо, що "Kyiv Independent" у ретроспективному аналізі зазначає, що Кремль роками приховував свою участь у війні, поширюючи наратив про "громадянський конфлікт" і "ополченців", хоча насправді йшлося про координовану інтервенцію з боку РФ (Лапатіна А., 2023) [477].

Наголосимо, що незважаючи на українські повідомлення, багато політиків, експертів і журналістів по всьому світу підіграли російській пропаганді, представляючи війну на Донбасі як громадянську війну за підтримки самоорганізованих російських патріотичних рухів [605, 612] і нехтуючи залученням кримінальних елементів до військ сепаратистів [297, 836].

Авторська хронологічна таблиця з прикладами офіційних заяв Кремля щодо російсько-українського протистояння, які можна віднести до пропагандистських, представлена в додатках В4–В6. Цей огляд демонструє, що без російської військової та інформаційної підтримки сепаратистський рух на Донбасі не мав би шансів на тривале існування. Таким чином, було реалізовано основну ціль активної фази: легітимізувати присутність РФ на Донбасі через псевдогуманітарну риторіку, водночас підтримуючи бойовиків. Для глибшого аналізу пропагандистські техніки, джерела розкладено за типами наративів, стилем подачі та політичним контекстом.

Росія постійно стверджувала, що Захід нав'язував Україні вибір між ЄС і РФ і що протести на Майдані були спровоковані зовнішніми силами після того,

як президент Янукович призупинив підписання Угоди про асоціацію з ЄС за начебто кулуарними домовленостями [912].

Міжнародні джерела дають комплексне уявлення про те, як вторгнення РФ у 2014 році призвело до глибокої економічної кризи в Україні, яка охопила всі ключові сектори економіки, з піком негативних показників у першому кварталі 2015 року [443]. За даними аналітичної платформи globalEDGE, у першому кварталі 2015 року ВВП України скоротився на 7 відсотків, а економічна активність – на 18 відсотків порівняно з аналогічним періодом попереднього року (Бек Т., 2015) [394].

Цю ж думку підтримали аналітики Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw): "Війна на Донбасі та втрата Криму спричинили прямі економічні втрати, а фінансова політика балансувала між вимогами МВФ та потребами оборони. Вони рекомендували уникати "шокової терапії" та першочергово зосередитися на інституційній стабільності" [497].

Підсумовуючи, наведемо декілька аналітичних матеріалів, що загалом розкривають погляд досліджень на російську пропаганду у визначені нами рамки активної фази російсько-української війни. За даними Європейської служби досліджень, російська дезінформація у 2014–2015 роках була надзвичайно скоординованою. Вона включала захоплення телевеж, заміну українських каналів на російські, поширення фейків про "розп'ятих дітей" та "геноцид" на Донбасі. Міністр оборони РФ Шойгу С. назвав медіа "зброєю", а Кисельова Д. – "головним типом війни" [496].

Федченко Є. – український медіаексперт, співзасновник і головний редактор проєкту StopFake, у статті "Пропаганда Кремля: радянські активні заходи іншими засобами" простежує еволюцію російської пропаганди та її роль в так званих активних заходах. Аналіз понад 500 прикладів російського інформаційного впливу, які були викриті, демонструє, що його витoki – це радянські "активні заходи" – концепція таємних операцій, що включають дезінформацію, фальсифікації, підкуп, вплив на медіа [27]. Росія використовує ті самі шаблони фальсифікації та обману, які були поширені в СРСР ще в 1950-х роках як

методи для реалізації зовнішньої політики без прямого втручання. Єдина відмінність – паразитичний спосіб, у який сучасна кремлівська пропаганда використовує ключові ліберальні західні концепти, такі як свобода слова, щоб прикривати поширення "альтернативної точки зору". Якщо раніше Кремль покладався на традиційні медіа, зокрема друковану пресу, то тепер він використовує набагато ширший спектр каналів – Інтернет і соціальні мережі (Федченко Є., 2016) [526].

У дослідженні Померанцева П. – наукового співробітника Інституту SNF Agora при Університеті Джонса Гопкінса відзначається, що дезінформація це не пропаганда, а новий формат у війні проти реальності, тому що вторгненням Росії на Сході України ознаменувався розквіт низки збройних конфліктів у сірій зоні [526]. Наприклад, у випадку з поточною російською кампанією в Україні, гіперінтенсивна російська пропаганда культивує заворушення всередині країни, сіючи ворожнечу серед сегментів українського суспільства та намагаючись збити з пантелику Захід хвилями дезінформації [226], просуваючи наративи про народну єдність [69].

На саміті НАТО в Уельсі на початку вересня 2014-го генерал Філіп Брідлав, головнокомандувач військового альянсу, зробив відверту заяву про те, що Росія веде "найдивовижніший бліцкриг інформаційної війни, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційної війни", а викриття цього абсурду потребує активування внутрішніх розслідувань та заходів інформаційної безпеки в кожній країні світу (Вандівер І., 2014) [593]. У ключовому дослідженні "Правова реакція на пропагандистські трансляції, пов'язані з кризою в Україні та навколо неї", А. Ріхтер – міжнародно визнаний експерт у сфері медіа права, аналізує правові реакції різних країн на російську пропаганду, що транслиувалася через телебачення та Інтернет у період конфлікту в Україні. Він розглядає приклади з України, Латвії, Литви, Молдови та Великої Британії, демонструючи, як національні регулятори намагалися обмежити трансляцію контенту, що містив розпалювання ненависті, пропаганду війни та дезінформацію у період 2014–2015 років. Російські

телеканали, зокрема Russia Today (RT) та Channel One, поширювали меседжі про "київську хунту", "фашистів" та "екстремістів", які "Дамбілі Бамбас" що, за словами Ріхтера, перевищувало межі свободи слова. Окремі приклади з дослідження Ріхтера демонструють, як різні країни реагували на російську пропаганду в медіа у період конфлікту (Ріхтер А., 2015) [547].

За думкою багатьох дослідників, російська пропаганда переосмислює реальність, створюючи масові галюцинації, які потім переходять у політичні дії, зокрема шляхом введення терміна "Новоросія", запозиченого з царської історії, коли він представляв інший політико-правовий та географічний простір. Ніхто, хто живе сьогодні в тій частині світу, ніколи не думав про себе як про те, що живе в Новоросії тає вірнимій – принаймні ще кілька місяців тому [574]. Тепер Новоросія уявляється начебто в реальності: російські ЗМІ показують карти її "географії" (додатки Е1 – 5). Проросійські повстанці, які завойовують територію на сході України, борються під новим прапором, який відображує їхні прокремлівські амбіції.

Заради справедливості зазначимо й інші погляди щодо подій на Донбасі під впливом російської пропаганди. Захоплення новою історією розповсюджується і на пересічних іноземних громадян, на кшталт простого члена родини та мандрівника К. Сіммонса (Husband, father and traveller) [574], сторінка якого налічує 81,3 тис. підписників в "Instagram". Начебто з місця подій він пише: "МАРІУПОЛЬ. СХІДНА УКРАЇНА. ВЕРЕСЕНЬ 2014. Реальність у цьому куточку Європи полягає в тому, що президент Путін перемагає. Сьогодні один з командирів повстанців сказав нам, що йому потрібен додатковий час, щоб отримати більше позицій до припинення вогню" (додаток Г20 а, б) [821].

Однією з найбільших установ Великої Британії з дослідження та викладання мультидисциплінарних питань Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, Балтії, Росії, Кавказу та Центральної Азії, виступає Школа слов'янських та східноєвропейських студій Університетського коледжу Лондона (UCL / University College of London, SSEES, School of Slavonic & East

European Studies) [592]. Фахівці UCL приділяють постійну увагу подіям в Україні внаслідок російської агресії, більшою частиною з 2015 року.

Автор численних праць про Україну Вільсон А. (Andrew Wilson), старший викладач Українських студій UCL, видав серію книг, що поєднують аналіз політичних технологій, ідентичності та геополітики в контексті російської політики. У книзі "Криза в Україні: що це означає для Заходу" [601], представлений Бібліотекою Конгресу США, він критикує реакцію ЄС на кризу, стверджуючи, що Захід, надихнувши демократичні рухи в Україні, водночас не зміг системно передбачити та ефективно протистояти російській агресії. Він розкриває, як екстравагантним витратам президента Путіна на розвиток м'якої сили в усіх частинах Європи, сприяло видавання бажаного за дійсне в ЄС та американська дипломатична неуважність, та як порядок денний Путіна продовжують широко і неправильно розуміти на Заході.

Зауважимо, що на той час іноземні новинні агенства ще мали доступ до території сепаратистського руху і таким чином мали можливість передавати своє, обмежене місцем перебування, бачення. Так, за повідомленням знімальної групи NBC News (з українського Новоазовська), проросійські повстанці, які завойовують територію на Сході України, борються під новим прапором, який видає їхні – і, можливо, високі амбіції Кремля. Синій хрест на червоному тлі, який вшитий у форму і літає на танках, символізує Новоросію або "Нову Росію" – умовну державу, яка поглине Південь і Схід України, відновлюючи сфери економічної могутності Російської імперії [470]. У виступі Барака Обами, представленому на ресурсі NBC News, повідомляється, що командири бойовиків декларують наміри просуватися далеко за межі Донбасу, аж до Львова, порівнюючи свої дії з наступом Червоної армії у Другій світовій війні. У виступі також зазначено, що, попри офіційні заперечення Москви, НАТО фіксує присутність російських військ і техніки на території України. Використання символіки "Новоросії" подається як індикатор ширших політичних амбіцій та ідеологічного підґрунтя, яке супроводжує військову підтримку сепаратистів з боку Росії [881].

На момент укладання Мінська-1 ТАРС повідомляло про неодноразові заперечення з боку Росії щодо участі у бойових діях в Україні, і висловлювали невдоволення, що Захід продовжує ухвалювати санкції проти Росії (World – TASS, 2014) [912] та начебто заважати федералізації України [385].

Весь комплекс наративів щодо несприйняття подій в Україні, і зокрема угоди Мінськ-1, викладались в кожному повідомленні ТАРС, на будь-яку тему, з таким коментарем: "Позиції Росії та західних країн і Києва щодо українських подій кардинально різняться", здебільшого під маркою "українська криза". Зокрема, при висвітленні заборони трансляції "Інтера" в новорічну ніч 2014 – 2015 рр., коли канал показав російських артистів, які публічно підтримали анексію Криму та агресію проти України [911, 913]. З початком 2015 року, коментарі щодо подій стосовно України доповнюються риторикою про злочини в Україні під час бойових дій на Сході країни, відносять "вбивства журналістів", трагедії в Одесі та Маріуполі [51, 52, 93, 790, 913], катастрофу малайзійського "Боїнга", масові вбивства та інші. У цьому контексті російська сторона не лише транслює звинувачення, але й активно імітує процес слідства, створюючи видимість правової легітимності: "Російські слідчі встановили особи 65 високопосадовців та військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії та Міністерства внутрішніх справ, причетних до воєнних злочинів в Україні, повідомило джерело ТАСС".

Однак незалежні міжнародні організації ставлять під сумнів достовірність таких звинувачень. Наприклад, міжнародна організація "Amnesty International" у своєму звіті за жовтень 2014 року зазначає, що російські медіа значно перебільшували масштаби та обставини виявлених масових поховань, використовуючи їх як інструмент пропаганди [383]. У цьому контексті інформаційна війна перестає бути лише тактикою – вона набуває статусу стратегічного інструмента, що активно використовується для формування міжнародного дискурсу та делегітимації супротивника, зокрема України. Про це говорить й оновлена військова доктрина РФ 2014 року яка відображає зростаючу роль інформаційної безпеки в оборонній стратегії Росії, що активно

трансформується до практики звинувачень у воєнних злочинах, які Росія транслює через медіа та псевдоправові механізми [463].

Колектив авторів в публікації "Journalism in the Crossfire" підкреслив, що під час війни журналістика зазвичай опиняється під своєрідним перехресним вогнем. Висвітлення війни на Сході України у 2014 році явно містило як буквальні, так і метафоричні ситуації перехресного вогню. Журналістів не лише вбивали, поранювали та били під час виконання своєї роботи, але й було багато прикладів упередженості в основних ЗМІ, і водночас ЗМІ звинувачували у поширенні дезінформації та пропаганди [512]. Контраст між офіційними інтерпретаціями подій 2013 – 2015 рр. з боку РФ та оцінками західних аналітичних і медійних інституцій систематизовано у табл. В9 (додаток В).

Узагальнення основних цілей та системи багаторівневих інструментів російської пропаганди у зазначений період – від державних медіа до дипломатичних заяв і соціальних мереж (на основі матеріалів провідних західних та українських науковців), дозволило систематизувати результати дослідження у вигляді серії аналітичних таблиць (додаток В). Зокрема, порівняльна характеристика російського та західного дискурсів щодо подій 2013 – 2015 рр. (табл. В9) наочно демонструє кардинальні розбіжності у трактуванні ключових етапів конфлікту: від підписання Угоди про асоціацію до анексії Криму та початку війни на Донбасі. Логіка переходу від доктринальних прагнень РФ до їх практичної реалізації в іноземному інформаційному просторі розкривається через хронологію та оцінку інтенсивності інформаційних кампаній (табл. В10), а також через визначення конкретних результатів дезінформаційного впливу на аудиторію країн Заходу (табл. В11). Важливим елементом аналізу стало зіставлення офіційної історіографії заяв Кремля (табл. В12) з емпіричними даними щодо тематичного розподілу наративів у різних мовних сегментах (табл. В13), що підтверджує адаптивність гібридної агресії РФ до специфіки закордонних медіа-просторів.

Перехід Російської Федерації до агресивного стану в масштабі геополітичних амбіцій, зафіксованих у Воєнних доктринах 2010 та 2014 рр. та

Стратегії національної безпеки 2015 р., став доктринальною основою для розгортання ГВ. РФ трансформувала свою зовнішню політику з концепції "інтеграції за власними умовами" на "глобальне протистояння" (мета – розповсюдження тези щодо "біполярного світу"), розглядаючи Україну як фронт у цьому протистоянні. Намагання досягти зриву євроінтеграції України у 2013 році було першою політико-економічною спробою реалізації цієї доктрини. Трансляція загроз щодо євроінтеграції України у пропаганду (етап І) проаналізовані в ракурсах медіа-відображення політико-економічних та оборонних заходів РФ (тиск на СНД, військове будівництво, критика НАТО), що були негайно переведені в інформаційно-психологічну площину через пропагандистські цілі, які забезпечували внутрішню легітимацію та зовнішню дезорієнтацію цільових аудиторій.

Пропагандистські цілі та інструменти реалізації були безпосередньо задіяні для маскування та легітимізації військової інтервенції в Україну, що призвело до фази активних заходів з дезорієнтації світової спільноти під час збройного вторгнення до України, замаскованого під сепаратистське повстання (квітень 2014 – лютий 2015).

Доктринальне проголошування загроз від розширення НАТО та ПРО трансформувалися в ідею геостратегічного оточення ("теорія анаконди"), що надалі реалізовувалась через формування іміджу "оточеної фортеці" для власних громадян та мало виправдовувати нарощування військового потенціалу. Створення ідеологічного підґрунтя через критику західного "золотого мільярда", на тлі низьких інноваційних показників економіки РФ сировинного типу в порівнянні з розвиненими країнами світу, дозволяло Кремлю підтримувати імперські амбіції в процесі розбудови СНД, позиціонувати себе як альтернативний світовий центр демократичної сили та економічного партнерства відносно глобального Півдня [898].

Проаналізований матеріал дає право стверджувати, що під час активної фази протистояння російська пропаганда на зарубіжну аудиторію базувалася на стратегії "множинних правд" та тотальному запереченні присутності власних

регулярних військ. Інструментом Кремля стало нав'язування світові хибної рамки "внутрішньоукраїнського конфлікту", що мало на меті заблокувати надання Україні міжнародної військової допомоги та ускладнити запровадження консолідованих санкцій. Вивчення офіційної риторики того періоду встановлює, що дезінформаційна активність була синхронізована з тактичними діями на полі бою для створення ефекту стратегічної невизначеності.

4.2. Коментування Російською Федерацією ситуації в Луганській і Донецькій областях під час позиційної фази протистояння (березень 2015 – лютий 2022 рр.)

Після підписання Мінських угод (лютий 2015) конфлікт перейшов у фазу позиційного протистояння. Лінія фронту стабілізувалась, але зберігалася висока інтенсивність обстрілів, активізувалась інформаційна війна, а дипломатичні зусилля щодо врегулювання конфлікту стали основним інструментом. Бойові дії набули позиційного характеру. Росія ж продовжувала підтримувати окупаційні адміністрації.

У період 2015–2022 років російська концепція біполярності трансформувалася: конфлікт між "ядром" і "периферією" набув нових форм – через інформаційну війну, санкції, культурну ізоляцію. Росія, Китай, Іран та інші країни активно просуvalи ідею "альтернативного світового порядку". Захід, у свою чергу, відповідав посиленням стратегічних комунікацій, кібербезпеки та підтримкою демократичних інститутів [409].

Водночас, на нашу думку, аналіз подій в Україні (2013 – 2022) та Європейської міграційної кризи 2015 року можна поєднати через спільні теми безпеки, ідентичності, інформаційної політики та реакції ЄС [380] на гуманітарні виклики, а також глобальні фінансові потрясіння внаслідок цих подій [362]. Обидві кризи стали тестом для європейських інституцій [503], [514]

і виявили подвійні стандарти у ставленні до біженців та геополітичних загроз. Виходячи з тлумачень наведених джерел європейських авторів, можна визначити ключові точки перетину:

1. Безпека як дискурсивна рамка.

Україна: Росія використовувала наратив "загрози безпеці" через євроінтеграцію України, що легітимізувало агресію.

Міграційна криза: ЄС трактував наплив біженців як виклик безпеці, що спричинило закриття кордонів і зростання правого популізму.

2. Інформаційна війна та пропаганда

Україна: РФ активно поширювала меседжі про "захист російськомовних" і "фашистський переворот" у Києві.

Міграція: праві медіа в ЄС поширювали образ біженців як "загрози європейським цінностям", що вплинуло на політичні настрої та розмежування позицій в країнах ЄС [538].

3. Відмінні стандарти у прийомі біженців

2015: Біженці з Сирії, Афганістану, Еритреї часто стикалися з жорсткими умовами, депортаціями, стигматизацією.

2022: Українські біженці отримали теплий прийом, спрощені процедури, доступ до ринку праці – що викликало дискусії про расову та культурну упередженість.

4. Європейська солідарність та її межі.

Обидві кризи показали, що солідарність у ЄС є вибірковою: країни Східної Європи часто відмовлялися приймати біженців у 2015, але охоче приймали українців у 2022. Важливу роль в оцінці подій навколо російської агресії надає UCL, заснування якої відбулося в 1915 році зусиллями Сетон-Вотсона Р. [356], відомого британського політичного діяча та історика, що відіграв активну роль у сприянні розпаду Австро-Угорщини та виникненню Чехословаччини з Югославією, під час та після Першої світової війни.

Невдовзі після відкриття, 19 жовтня 1915 року майбутній лідер Чехії Т. Г. Масарик виголосив інавгураційну промову в UCL на тему "Проблема малих націй у європейській кризі", стверджуючи, що як з моральних, так і з практичних міркувань Сполучене Королівство має підтримувати зусилля "маленьких" націй, таких як чехи. Експертна спільнота UCL поєднує видатних науковців з різних країн світу, а до складу її випускників входить низка відомих політичних діячів, зокрема Роберт Фіцо – словацький політик та юрист, який обіймає посаду прем'єр-міністра Словаччини з 2023 року, – своєю мінливою політикою. Якщо на початку 2000-х років Фіцо виступав за очищення своєї партійної сили від комуністів та прискорений вступ Словаччини до ЄС, то Європейська міграційна криза 2015 року докорінно сформувала політичну платформу Фіцо, змусивши його зайняти жорстку антиімміграційну позицію, спираючись на анти-мусульманські погляди в переважно католицькій країні.

Хронологія, механізми та інтенсивність інформаційних кампаній на цій стадії протистояння, зокрема з урахуванням спадкового впливу від активного періоду, представлені в додатках В (складено автором). Аналіз дезінформаційних стратегій у закордонному медіапросторі свідчить, що Росія активно експлуатує викривлені історичні ретроспективи, які були систематизовані нами раніше як засіб нівелювання української ідентичності (див. табл. В3 додатка В). На сучасному етапі ці історичні маніпуляції інтегруються у поточні інформаційні кампанії, інтенсивність та механізми яких відображено у табл. В10. При цьому результативність такого впливу на іноземну аудиторію (табл. В11) безпосередньо залежить від адаптації історичних та геополітичних наративів до конкретних лінгвокультурних сегментів. Підсумковий статистичний розподіл цих тематичних акцентів, де історичні фальсифікації посідають одне з чільних місць у німецькому та іспанському мовних просторах, наведено у табл. В13.

Особливу напруженість створювало релігійне протистояння із залученням закордонних православних церков. Просувались наративи "Томос як розкол православ'я"/"релігійні утиски". Україна нібито переслідує

православних. Розглядається роль релігійних і націоналістичних наративів у триваючому російсько-українському конфлікті в праці професорки Суржко Л. [539] (Penn State University). Огляд літератури, яка приписує конфлікт постколоніальній та неокolonіальній напрузі між Російською Федерацією як колишньою імперією та Україною як колишньою колонією, а також дає огляд важливості релігійного наративу в сучасних постколоніальних відносинах між Києвом і Москвою.

У цілому стиль і зміст пропаганди під час позиційної фази протистояння (березень 2015 – лютий 2022 рр.) відповідали попередній меті з дестабілізації контролю України над окупованими територіями, підтримуючи ресурсами РФ їхню життєздатність без офіційного визнання.

У період позиційної фази конфлікту на Донбасі Російська Федерація активно використовувала пропагандистські наративи, спрямовані на легітимацію дій проросійських сил, дискредитацію української влади та створення образу "захисту російськомовного населення". Основними інструментами стали: офіційні заяви на міжнародних форумах; звернення президента РФ; медійні кампанії через державні ЗМІ; дипломатичні ініціативи у форматах "Мінськ" і "Нормандія".

Учасники Контактної групи з врегулювання ситуації на Донбасі 12 лютого 2015 року підписали у Мінську Комплекс заходів з виконання Мінських домовленостей, раніше погоджений з членами "Нормандської четвірки" (Росією, Німеччиною, Францією та Україною). Документ, який отримав назву "Мінськ-2", передбачав, зокрема, помилування шляхом прийняття закону, що забороняє переслідування і покарання людей у зв'язку з подіями на Донбасі, припинення вогню, відведення важкого озброєння від лінії зіткнення [40].

Документ також передбачав початок діалогу щодо відновлення соціально-економічних зв'язків Києва та Донбасу, а також реформування Конституції України за напрямками децентралізації та зміцнення "особливого статусу окремих районів Донецької та Луганської областей". У контексті резолюції ООН №2202 (2015), яка закріплює Мінські домовленості як основу

мирного врегулювання, серед іншого підтверджується прихильність до виконання Мінських домовленостей і узгоджується створення механізму моніторингу у форматі "Нормандської четвірки", що має регулярно збиратися на рівні високопосадовців.

При співставленні вищенаведеної офіційної резолюції Ради Безпеки ООН №2202 (2015), та повідомлення TASS про зустріч президента Австрії Гайнца Фішера з Володимиром Путіним, привертають увагу спільні акценти, які формують загальну дипломатичну рамку навколо Мінських домовленостей.

За матеріалами публікації, Фішер наголосив, що реалізація Мінських домовленостей є ключем до зняття санкцій проти Росії, і що Австрія, як лояльний член ЄС, підтримує санкційний режим, але водночас зацікавлена в розвитку економічних відносин з Росією (TASS, 2016, April 6) [866]. Таким чином, обидва документи – офіційна резолюція ООН і представлені в російських медіа за кордоном дипломатичні заяви – демонструють прагнення до деескалації конфлікту через виконання Мінських домовленостей, з одночасним акцентом на економічну інтеграцію та збереження міжнародних норм.

На той момент російські медіа діляться очікуванням, що рішення про скасування або продовження економічних санкцій проти Росії обговорюватиметься на саміті ЄС у Брюсселі у червні 2016 року, що автоматичного відновлення санкцій проти Росії не буде, і рішення буде ухвалено після широкого політичного обговорення. В подальшому наратив про відсутність антиросійської позиції в Європі активно просувається російськими медіа, зокрема через англomовні публікації TASS, RT та офіційні заяви російських дипломатів. Здійснюється спроба представити стурбованість керівництва РФ "питаннями безпеки на європейському континенті", з особливими сподіваннями на перспективи головування Австрії в ОБСЄ у 2017 році [867].

Починаючи з 2015 року, російські медіа за кордоном систематично транслиують тезу, що антисанкційні настрої в Європі зростають, але європейські країни не мають єдиної антиросійської позиції. При цьому наратив "Європа не є антиросійською" виконує кілька функцій: делегітимація

санкційної політики ЄС, показуючи її як нав'язану США; підкреслення прагматизму окремих країн (Австрія, Італія, Угорщина), які нібито виступають за діалог та економічну співпрацю; формування образу "розділеної Європи", де Росія має союзників або принаймні, нейтральних партнерів.

У публікації TASS російський посол в Австрії Любінський Д. заявляє, що "все більше країн ЄС виступають проти санкцій", отже – не мають антиросійської позиції, а "в Австрії немає політичних сил з антиросійською позицією" [462]. Подібні заяви регулярно повторюються в інтерв'ю російських дипломатів у Брюсселі, Берліні та Парижі [827, 830], підкріплені закликами до приєднання угорськомовних районів Закарпаття за планами Угорщини (додаток Г19). Російські медіа, зокрема TASS, RT і Sputnik, активно просувають тезу, що все більше країн ЄС виступають проти санкцій. Зазначений наратив базується на вибіркових цитатах окремих політиків, здебільшого з Австрії, Угорщини, Італії [906].

На наш погляд, ці заяви створюють образ розділеної Європи, де Росія має прихильників, а санкції – це штучна політика, нав'язана США та ЄС. Водночас офіційні документи ЄС, зокрема висновки Європейської Ради, чітко вказують, що санкції проти Росії пов'язані з невиконанням нею Мінських домовленостей та анексією Криму; з порушенням всіх міжнародних домовленостей (зокрема, акта ЄС від 14 вересня 2015 року "Про внесення змін до Рішення 2014/145/CFSP щодо обмежувальних заходів щодо дій, що підривають або загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України" [24]). Наголосимо, що попри на зростаючу поляризацію серед держав-членів після введення [549], пакет санкцій послідовно оновлювався.

У той час як криза на Сході України спочатку викликала потужну реакцію в Європейській раді, простежувалось різновекторне ставлення її держав-членів до Росії (Сідді М., 2017 [558]; Портела С. та ін., 2020 [531]). Так, за даними європейських дослідників, одна група, яка з глибокою недовірою ставилася до Москви, пропагувала яструбиний підхід, в основі якого лежала жорстка санкційна політика. Сюди входили балтійські республіки та Польща, за

ними йшли скандинавські країни, Румунія та Велика Британія (Добс Дж., 2017) [376].

На протилежному кінці спектру знаходилися Болгарія, Кіпр, Греція, Італія, Словенія, Португалія та Іспанія, а також Угорщина та Австрія (Веббер Д., 2019) [564], які були схильні до взаємодії з Росією через зростаючі економічні, культурні та релігійні зв'язки, та/або відсутність недавніх конфліктів (Наторський М. та Поморська К., 2017 [479]; Нітою С., 2016 [483]). Між обома ключовими членами, Францією та Німеччиною, була поміркована позиція (Кобзар С., 2016) [430]. Використовуючи ці розбіжності, Росія намагалася ще більше розколоти внутрішню громадську думку в країнах-членах ЄС у надії перешкодити відновленню санкцій (Каролевський І. та Девіс-Крос М., 2017) [425]. Москва зміцнювала двосторонні зв'язки з окремими столицями Європейського Союзу, підтримувала дружні до Кремля партії, поширювала дезінформацію напередодні виборів і вводила контрсанкції у вигляді продовольчого ембарго, яке суттєво впливало на деякі вразливі економіки ЄС (Оренштайн М., Келемен Д., 2017 [489]). Усвідомлюючи політичні та економічні витрати, пов'язані з пакетом санкцій, а пізніше і з контрсанкціями, деякі столиці відкрито критикували заходи після їх введення в дію (Наумеску В., 2017) [480].

Очевидно, дії Кремля не мали очікуваного результату, адже в період з березня 2015 по вересень 2021 ЄС поглиблював і подовжував санкції 24 рази [24]. Водночас, на думку директора програми "Розширена Європа" міжнародного аналітичного центру "Європейська рада з міжнародних відносин" (European Council on Foreign Relations, ECFR) Дюмулена М. (2024) [378], західні політики повинні вивчити уроки Мінських домовленостей – і відкинути будь-які ілюзії, адже Росія імітує дії з примирення, натомість всебічно посилюючи ескалацію конфлікту.

Важливим складником стратегії ескалації у цей період став розвиток інструментарію інформаційно-психологічних операцій (ІПсО), спрямованих на мілітаризацію суспільної свідомості не лише всередині РФ, а й на територіях

союзних держав. Характерним прикладом є діяльність російських підрозділів ІПСО під час спільних військових навчань у Білорусі (Антикор, 2017 [285]). Матеріали розслідування Ходкевича Г. демонструють, як через імітацію воєнних загроз з боку Заходу формувався образ ворога та легітимізувалася російська військова присутність у регіоні (див. додаток Г, фото Г25а).

Для відпрацювання сценаріїв інформаційної агресії використовувалися методи імітації карт умовних загроз (див. додаток Г, фото-скріншот Г25б) та створення штучної символіки "ворожих" держав (див. додаток Г, фото-скріншот Г25в), що мало на меті психологічну підготовку особового складу та населення до можливого конфлікту. У цих процесах задіявалися як елітні бойові підрозділи, зокрема 45-та окрема бригада спеціального призначення ВДВ (див. додаток Г, фото-скріншот Г25г), так і спеціалізовані структури — Центри зарубіжної військової інформації та комунікації (див. додаток Г, фото-скріншот Г25д), чиї шеврони стали символами інституціоналізації російської дезінформаційної машини за кордоном. Це підтверджує, що паралельно з дипломатичною імітацією виконання Мінських домовленостей, Кремль вибудовував розгалужену мережу суб'єктів інформаційно-психологічного впливу для подальшої дестабілізації європейської безпеки.

Враховуючи те, що, за резолюцією "Мінськ-2", лідери поділяли переконання, що посилення співпраці між ЄС, Україною та Росією сприятиме врегулюванню кризи, та виступали за тристоронні консультації щодо вирішення практичних питань (які Росія порушила у зв'язку з імплементацією Угоди про глибоку та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між Україною та ЄС) російські медіа, орієнтовані на західну аудиторію (зокрема RT Deutsch, Sputnik France та інші), активно просували наступні тези:

- угода про ЗВТ між Україною та ЄС загрожує економічним інтересам Росії, зокрема через втрату доступу до українського ринку;
- тристоронні консультації (ЄС– Україна –РФ) – це спроба Росії захистити себе від "економічної експансії" ЄС;

- Мінськ-2 – дипломатичне визнання російських претензій, зокрема права голосу щодо української зовнішньої політики.

В публікації Авксентьев В. та ін. (2020) [771], присвяченій аналізу трансформації російської цивілізаційної ідентичності в умовах сучасних геополітичних викликів, автори досліджують, як ідеї євразійства, протиставлення Заходу та риторика цивілізаційного вибору формують внутрішню та зовнішню політику Росії. Особливу увагу приділено впливу концепту "Євро-Атлантизму" як опозиційного цивілізаційного вектора, що стимулює пошук альтернативної ідентичності в російському політичному дискурсі. Стаття розглядає російську цивілізацію як самостійний геополітичний суб'єкт, що прагне утвердити власну роль у багатопольарному світі, зберігаючи культурну автономію та історичну спадкоємність.

Дослідження динаміки російських наративів у період позиційного протистояння дає право стверджувати про перехід агресора до стратегії виснаження міжнародної уваги та дискредитації Мінських домовленостей. Таким чином, з'ясовано, що через маніпуляції темою "гуманітарної кризи" та "неконструктивної позиції Києва" РФ намагалася легітимізувати поступову інтеграцію окупованих територій у свій політичний простір. Встановлено, що цей етап коментування подій став тривалою підготовкою міжнародного опініону до визнання квазіутворень "ЛДНР", що, зрештою, послужило формальним приводом для початку повномасштабного вторгнення.

Висновки до Розділу 4

Системний аналіз стратегій та інструментів російської пропаганди, спрямованої на зарубіжну аудиторію, з метою легітимізації агресії на Сході України та деформації міжнародного сприйняття подій, дозволив сформулювати наступні узагальнення.

Обґрунтовано багатовекторну модель зовнішньої комунікації РФ, де кожному етапу збройного протистояння відповідала специфічна система

ідеологічних фреймів. З'ясовано, що початкова фаза агресивної дезінформації (2014 р.), спрямована на прикриття інтервенції, трансформувалася у довготривалу стратегію виснаження міжнародної уваги. Це дозволило Кремлю нав'язувати світовій спільноті роль Російської Федерації не як агресора, а як "посередника" та "гаранта" мирного врегулювання в межах Мінського процесу.

Доведено, що період позиційного протистояння (2015 – 2022 рр.) став етапом "інформаційного аншлюсу" окупованих територій у глобальному вимірі. Через штучне тиражування наративів про "суб'єктність" маріонеткових утворень та маніпулятивне використання правових евфемізмів РФ здійснювала когнітивну підготовку міжнародної спільноти до неминучості силової зміни кордонів України.

Виявлено високий ступінь адаптивності російського впливу до лінгвокультурних особливостей країн Заходу. Встановлено, що ефективність дезінформаційних кампаній безпосередньо залежала від інтеграції викривлених історичних ретроспектив у поточний політичний контекст конкретних держав (зокрема Німеччини та Іспанії), що дозволяло агресору експлуатувати внутрішні вразливості та розбіжності всередині Європейського Союзу.

Визначено роль інституціоналізації інформаційно-психологічних операцій, які проводилися паралельно з дипломатичною імітацією примирення. Використання територій союзних держав (зокрема Білорусі) як плацдарму для відпрацювання сценаріїв імітації воєнних загроз підтверджує системний характер підготовки РФ до повномасштабної ескалації, де медійний супровід випереджав або безпосередньо координував воєнні кроки Кремля".

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дисертаційного дослідження було отримано низку наукових результатів, що мають значний потенціал для подальшого теоретичного осмислення та прикладного застосування у сфері інформаційної безпеки. Ключовим здобутком роботи стало комплексне розв'язання наукового завдання, яке полягало в системному аналізі специфічних прийомів, методів та інструментарію, застосованих Російською Федерацією в межах інформаційної війни проти України. Проведений аналіз дав підстави для низки висновків та узагальнень:

1. Аналіз джерельної бази та стану наукової розробки обраної теми свідчить, що зважаючи на високу актуальність питання російської пропаганди у період 2014 – початку 2022 років, ця проблематика досі не отримала комплексного висвітлення. Попри те, що феномен інформаційної війни є об'єктом прискіпливої уваги українських та закордонних дослідників, наявні напрацювання мають переважно фрагментарний характер. Науковий доробок за цією тематикою залишається розпорошеним за різними галузями знань і вузькими напрямками. Систематизація наявного історіографічного доробку дала змогу для авторського осмислення інформаційних технологій Російської Федерації у контексті динаміки війни на Сході України у визначені хронологічні межі, окреслити вектор подальших наукових розвідок та визначити релевантні теоретико-методологічні орієнтири для розв'язання поставлених у дисертації завдань.

Застосований автором комплекс наукових методів і принципів дослідження дозволив здійснити ревізію пропагандистського інструментарію РФ, забезпечивши всебічне охоплення досліджуваного явища. Завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів вдалось не лише класифікувати пропагандистські моделі, а й реконструювати динаміку їх впровадження в інформаційний простір України, країн Заходу та Росії. Такий підхід забезпечив об'єктивність у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між

етапами збройної агресії та відповідними трансформаціями у змісті ворожих наративів. Визначено, що найбільш ефективним є міжпредметний підхід, який поєднує інструменти конфліктології, історії та медіааналізу, що дозволило чітко окреслити місце даного дослідження як комплексної оцінки інформаційної експансії РФ.

2. Доведено, що РФ використовує інформаційний простір як повноцінний театр воєнних дій, де об'єктами виступають суспільна свідомість цивільного населення та морально-психологічний стан військовослужбовців Сил оборони України. Виявлено, що інформаційна агресія проти цивільного населення мала системний та етапний характер, маючи на меті дезорієнтацію суспільства, руйнування національної ідентичності та підготовку когнітивного підґрунтя для політичної експансії та подальшої широкомасштабної агресії. Щодо російської інформаційної інвазії в контексті ОРДЛО доведено, що "повзуча" інформаційна інвазія на Сході України була не супутнім явищем, а базовою складовою збройного протистояння.

Водночас показано специфіку впливу на комбатантів, що характеризується високим ступенем персоніфікації та переходом від широкомовних трансляцій до точкової пропаганди через цифрові канали (SMS-розсилки, месенджери та соціальні мережі).

На основі емпіричних даних доведено, що результативність пропагандистських операцій ворога залежить від інтеграції інформаційного впливу з реальними подіями на фронті, що створює ефект "інформаційного резонансу".

За результатами дослідження виявлено поступове зростання критичного мислення та психологічної резистентності в українському військовому та цивільному середовищах, що свідчить про адаптацію суспільства до умов воєнної агресії з гібридними ознаками.

3. Встановлено, що стабільність підтримки агресії на Сході України ґрунтувалась на тотальній мілітаризації свідомості як армійського середовища, так і цивільного населення Російської Федерації. Доведено, що внутрішня

пропаганда функціонувала як замкнена синергетична система, де ідеологічна індоктринація військ та маніпуляція масовою свідомістю суспільства взаємно посилювали воєнний потенціал Кремля.

Під час аналізу специфіки підготовки особового складу збройних сил РФ виявлено глибоку інтеграцію ревізіоністських історичних наративів у систему бойового навчання. Показано, що через модернізацію радянських практик політичного виховання ворогу вдалось сформувати у своїх військовослужбовців викривлену систему мотивації, де збройна агресія проти України подавалась як "превентивний захист національних інтересів", "захист російськомовного населення" та "патріотичний обов'язок".

У межах дослідження медіапростору РФ доведено, що державні ресурси успішно трансформували "українське питання" у головний інструмент консолідації російських громадян навколо мілітаристського курсу. Виявлено, що ключовим механізмом легітимізації тривалої збройної ескалації став процес системної дегуманізації українського народу та нав'язування мови ворожнечі, що дозволило нейтралізувати морально-етичні бар'єри всередині російського соціуму (використання мобілізаційних наративів та ідеологеми "збирання земель"; формування образу "зовнішнього ворога" та ідеологічне обґрунтування агресії).

Встановлено, що внутрішній вектор пропаганди став фундаментом для мінімізації антивоєнних настроїв та забезпечення рівня схвалення агресивної політики керівництва РФ, що є важливим для розуміння цілісної моделі ведення Росією сучасної інформаційної війни.

4. У результаті системного аналізу стратегій експорту російських пропагандистських наративів у глобальний інформаційний простір у 2014 – початку 2022 року встановлено, що зовнішньополітичний вектор агресії РФ проти України мав на меті дезорієнтацію світового співтовариства та легітимізацію геополітичних претензій Кремля через дискредитацію суб'єктності України. Доведено, що Російська Федерація вибудувала багатовекторну модель зовнішньої комунікації, яка еволюціонувала від заперечень втручання до спроб переформатування міжнародного порядку.

У ході дослідження активної фази протистояння (2014 – початок 2015 рр.) виявлено, що пропагандистська активність РФ базувалась на стратегії "множинних правд", що створювала ефект невизначеності. Показано, що нав'язуванням хибного уявлення про "внутрішньо український конфлікт" та синхронізуючи дезінформаційні операції з безпосередніми діями на полі бою, Росія намагалась нівелювати санкційний тиск на себе та заблокувати міжнародну підтримку України.

Під час аналізу періоду позиційного протистояння (2015 – початок 2022 рр.) встановлено, що РФ перейшла до пропаганди з метою виснаження міжнародної уваги. Доведено, що через маніпуляції темою "гуманітарної кризи" та дискредитацією Мінських домовленостей чинився "інформаційний аншлюс" окупованих територій у глобальному світоглядному вимірі.

Показано, що зовнішній контур російської пропаганди виступив інструментом деформації міжнародного сприйняття подій на Сході України у досліджуваний період, забезпечивши Кремлю ресурс часу для підготовки відкритої збройної агресії в лютому 2022 року.

5. Встановлено, що пропаганда РФ не була супутнім елементом в ході збройного протистояння, а виступала невід'ємною складовою єдиного операційного замислу агресора. Доведено, що кожному етапу ескалації на полі бою передувала або супроводжувала його відповідна фаза когнітивної обробки цільової аудиторії, що дозволяло російським ЗС синхронізувати фізичні військові удари з інформаційним впливом.

Під час аналізу хронології конфлікту виявлено, що інформаційні кампанії виконували функцію своєрідного маскування, створюючи ефект невизначеності під час активних наступальних дій (зокрема в районах Іловайська та Дебальцевого). Показано, що через масове поширення суперечливих наративів та заперечення присутності регулярних військ РФ досягалось "сповільнення" реакції міжнародної спільноти та дезорієнтація системи управління Сил оборони України.

Доведено, що успішність військових операцій ЗС РФ прямо залежала від здатності пропагандистського апарату конвертувати успіхи на фронті у тиск на політичне керівництво України. З'ясовано, що в період позиційного протистояння російська інформаційна активність зміщувалась у бік «виснаження» українських військовослужбовців, на яких через цифрові канали впливу здійснювався цілеспрямований психологічний тиск.

6. Російський пропагандистський вплив у період АТО та ООС сформував комплекс довготривалих наслідків, які проявилися особливо виразно після початку повномасштабної агресії. Найвідчутнішими стали поступова ерозія довіри до державних інституцій і медіа, а також збереження частини населення у зоні вразливості до наративів про "внутрішній конфлікт", "зовнішнє управління" та "штучність української державності". Це сприяло поглибленню суспільної поляризації, формуванню інформаційних розломів і створенню середовищ, у яких легше поширювалися деструктивні, панічні чи деморалізаційні меседжі. Пропаганда також впливала на динаміку процесів національної самоідентифікації, нав'язуючи альтернативні історичні інтерпретації та знижуючи рівень критичного мислення.

Попри те, що широкомасштабне вторгнення 2022 року частково нейтралізувало ці ефекти завдяки зростанню національної єдності, інформаційна вразливість не зникла, а трансформувалася у нові форми, пов'язані з цифровими платформами, алгоритмічним таргетуванням та високою швидкістю поширення дезінформації.

У сучасних умовах протидія інформаційно-психологічним операціям РФ має бути системною, адаптивною та випереджальною. Ключовими елементами залишаються розвиток медіаграмотності як складової національної стійкості, розширення програм підготовки для Сектору безпеки і оборони, а також забезпечення безперервних стратегічних комунікацій держави, що поєднують оперативність, достовірність та емоційну переконливість. Важливим напрямом є поглиблений моніторинг інформаційного простору з використанням аналітики

даних для раннього виявлення інформаційно-психологічних операцій та швидкого реагування на них.

Ефективна протидія потребує також посилення співпраці з міжнародними партнерами та технологічними платформами для обмеження діяльності бот-мереж і координації заходів проти дезінформації. Паралельно необхідно підтримувати незалежні медіа, інститути фактчекінгу та розвивати власні позитивні наративи, що зміцнюють національну ідентичність і довіру. Правові механізми мають бути точковими й гнучкими, спрямованими на нейтралізацію деструктивних інформаційних мереж без надмірного втручання у свободу слова. Загалом результативність інформаційної безпеки визначатиметься здатністю держави поєднувати захист інформаційного простору з відкритістю та довірою громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ГРУПА 1 Архіви

1. Антитерористичний центр (АТЦ) при СБУ. Пропозиції щодо введення воєнного стану (ГДА МО України) (2014, 16 червня). Щодо переліку районних центрів, районів та міст обласного значення, в яких доцільно вводити режим воєнного стану. Пропозиції до Указу Президента України "Про введення воєнного стану" [Кольорова карта та пояснювальна записка]. ГДА МО України, ф. 516, оп. А1П-14, спр. 162, арк. 53–55.
2. Архівне опитування. Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. (2022, 12 грудня). Опитування військовослужбовців НАСВ, які брали участь в АТО (ООС) [Неопублікований архівний документ]. Поточний архів науково-дослідної лабораторії, ф. 1, оп. 1, спр. 7, арк. 2–172.
3. Книга (музейний експонат). Иванов, А., & Бунтовский, С. (2013). Донбасс: Русь и Украина. Архів Музею сучасної російсько-української війни (філія Дніпропетровського історичного музею ім. Дмитра Яворницького).
4. Методика аналізу втрат особового складу, підготовлена у штабі АТО на тер. Донецької та Луганської обл., яка має дозволити вжити заходів щодо підвищення захисту особового складу. Лист, вихідний №646ог від 29.09.2014 ГДА Міноборони, ф. 516, оп. А1П-14, спр. 165, арк. 235-240.
5. Накази першого заступника керівника Антитерористичного центру при СБУ (про виконання бойового завдання) за період з 20.05 по 10.06. 2014 р. та з 16.06.по 21.06.2014 р. ГДА Міноборони, ф. 516, оп. А1П-14, спр. 38, арк. 17-254.
6. Пропагандистський посібник (приватний архів). Пропагандистський посібник псковського десантника. (2014–2018). Посібник з пропаганди, вилучений у військовослужбовця Псковської дивізії [Приватний архів]. Приватний архів Кирила Габора – співробітника КЗК "Музей історії" (с. Солоне, Дніпропетровська обл.).

7. Про надання до штабу АТО матеріалів узагальненого досвіду протягом 4-х місяців керівниками секторів "А", "Б", "С" та району "М". Розпорядження начальника штабу АТО на території Донецької та Луганської областей від 22.09.2015 р. №584. ГДА Міноборони, ф. 516, оп. А1П-14, спр. 80, арк. 41-53.

ГРУПА 2 Документи

8. Валуев П. Циркуляр. Секретно. Київському, Московському і Петербургському цензурним комітетамъ (Валуєвський циркуляр). 1863. 30 (18) липня. URL: [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1863\(06\)30.Valuev.cirkulyar.php](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1863(06)30.Valuev.cirkulyar.php) (дата звернення 15.05.2024).

9. Верховна Рада України. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (розділ IV). 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 24.04.2023).

10. Гельсінські угоди 1975 року. 2018. 20 лютого. URL: <https://www.istoriya.in.ua/> (дата звернення 30.04.2024).

11. Звіт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2014 рік. Київ, 2015. 80 с. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/Zvit_2014.pdf (дата звернення 01.06.2025).

12. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г.). Система ГАРАНТ. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70218094/> (дата звернення 05.06.2025).

13. Президент России. Военная доктрина Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 05.02.2010 № 146. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/461> (дата звернення 02.06.2025).

14. Президент России. Встреча с представителями Министерства обороны РФ. 2014. 18 ноября. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/47010> (дата звернення 11.05.2024).

15. Президент России. Обращение Президента Российской Федерации. 2014. 18 марта. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення 18.05.2024).
16. Послание Президента РФ В. В. Путина Федеральному Собранию РФ от 1 марта 2018 г. 2018. ГАРАНТ.РУ. URL: <https://base.garant.ru/71888764/> (дата звернення 21.04.2023).
17. Президент России. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. 2021. 12 июля. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення 16.05.2024).
18. Президент Российской Федерации. О некоторых мерах по повышению эффективности деятельности государственных средств массовой информации. Указ от 09.12.2013 № 894. Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201312090003> (дата звернення 24.06.2025).
19. Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (втратив чинність на підставі Указу Президента України від 07.07.2015 № 398/2015). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (дата звернення 12.06.2025).
20. Указ Президента України №133/2017. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Інтернет архів сайту Президента України, (2017). URL: <http://surl.li/zliuvu> (дата звернення 21.04.2023).
21. Council of the European Union. Council Implementing Decision 2014/151/CFSP implementing Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. Official Journal of the European Union.

2014. March 21. L 86. P. 30–32. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2014/151/oj/eng (дата звернення 15.06.2025).
22. EEAS. 2021 StratCom activity report - Strategic Communication Task Forces and Information Analysis Division. 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/2021-stratcom-activity-report-strategic-communication-task-forces-and-information-analysis-division_en (дата звернення 08.09.2025).
23. EUR-Lex. Consolidated text: 32014D0145. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. 2024. September 14. URL: EN – 14.09.2024 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:02014D0145-20240914&qid=1728230135176> (дата звернення 29.07.2025).
24. EUR-Lex. Council Decision (CFSP) 2015/1524 of 14 September 2015 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. 2015. September 15. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32015D1524> (дата звернення 16.07.2025).
25. General Assembly of the UN. Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2018. 2018. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/451/02/pdf/n1845102.pdf?OpenElement> (дата звернення 29.04.2023).
26. Kremlin.ru. Russian Military Doctrine. 2014. December. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/47334> (дата звернення 18.06.2025).
27. Organization for Security and Co-operation in Europe. Journal of the 1006th Plenary Meeting of the Permanent Council. PC.JOUR/1006. 2014. July 3. URL: <https://www.osce.org/pc/121055> (дата звернення 10.06.2025).
28. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Special Monitoring Mission to Ukraine: Thematic Reports. 2014. URL: <https://www.osce.org/ukraine-smm> (дата звернення 05.06.2025).

29. Organization for Security and Co-operation in Europe. Spot report by the OSCE Observer Mission at the Russian Checkpoints Gukovo and Donetsk, 22 August 2014: Russian humanitarian aid trucks departed from the Donetsk Border Crossing Point without ICRC's escort. DONETSK CHECKPOINT, Russian Federation. 2014. 22 August. URL: <https://www.osce.org/om/122927> (дата звернення 02.06.2025).
30. Organization for Security and Co-operation in Europe. Statement by the Delegation of the Russian Federation at the 1006th meeting of the OSCE Permanent Council: On the situation in Ukraine and the continuing violations of the norms of international humanitarian law during the punitive operation in south-eastern Ukraine (PC.DEL/789/14). 2014. July 3. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/121077.pdf> (дата звернення 01.06.2025).
31. Putin V. Address by President of the Russian Federation. Ukraine. Scribd. 2014. 18 March. 11 p. URL: <https://ru.scribd.com/document/604289246/18-March-2014-Address-by-President-of-the-Russian-Federation-President-of-Russia> (дата звернення 04.06.2025).
32. U.S. Department of State, Global Engagement Center. Russia's pillars of disinformation and propaganda ecosystem [Special report]. 2020. URL: <https://2021-2025.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/> (дата звернення 10.06.2024).
33. U.S. Mission to the OSCE. On Russia's ongoing violations in Ukraine: Statement to the Permanent Council. 2014–2021. URL: <https://osce.usmission.gov/russias-ongoing-violations-ukraine> (дата звернення 14.06.2025).
34. UK Government. Russia's violation of OSCE principles undermines comprehensive security in Europe: UK statement to the OSCE. 2024. June 6. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/russias-violation-of-osce-principles-undermines-comprehensive-security-in-europe-uk-statement-to-the-osce> (дата звернення 12.06.2025).

35. United Nations Digital Library. S/2014/264. Russian Federation. Letter dated 13 April 2014 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the President of the Security Council. 2014. April 13. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/768521?ln=en> (дата звернення 20.06.2025).
36. United Nations General Assembly. Resolution 68/262: Territorial integrity of Ukraine. 2014. March 27. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767565> (дата звернення 06.06.2025).
37. United Nations Security Council. 7311th Meeting (PM), SC/11645. Full text of the meeting transcript. 2014. November 12. URL: <https://press.un.org/en/2014/sc11645.doc.htm> (дата звернення 01.06.2025).
38. United Nations Security Council. Resolution 1244 (1999) adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. UN Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/274488> (дата звернення 30.06.2025).
39. United Nations Security Council. Resolution 2202 (2015) on the package of measures for the implementation of the Minsk Agreements. United Nations Digital Library. 2015. February 17. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2202\(2015](https://docs.un.org/en/S/RES/2202(2015) (дата звернення 10.07.2025).

ГРУПА 3 Українські, про-українські та нейтральні джерела

40. Авторський колектив. Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, 2023. 618 с.
41. Адамович С. Помаранчева революція: розкол суспільства чи пошук національної ідеї. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Політичні науки. 2008. Вип. 3. С. 44–48.
42. Алещенко В. І. Особливості сучасних психологічних операцій в умовах гібридної війни. Стратегічні комунікації та когнітивні системи спеціального призначення. 2019. Том 36, № 3. С. 157–164.

43. Апостроф. В Україні викрили новий фейк бойовиків про сили АТО. 2017. URL: <http://surl.li/pxtnw> (дата звернення 14.06.2023).
44. Армія Inform. Інформаційні та психологічні операції держави-агресора: як це працює. 2021. URL: <http://surl.li/pxwfq> (дата звернення 28.06.2023).
45. Бабель. Збройні сили попереджають, що Telegram-канали "НачШтабу" і "Черговий ООС" – це російські проєкти. 2021. URL: <https://babel.ua/news/58770-zbroyni-sili-poperedzhayut-shcho-telegram-kanali-nachshtabu-ta-chergoviy-oos-ce-rosiyski-proyekt> (дата звернення 08.06.2024).
46. Бабель. Рада національної безпеки і оборони України склала перелік Telegram-каналів, які просувають проросійські наративи. 2022. URL: <https://babel.ua/news/71922-rnbo-sklala-perelik-telegram-kanaliv-yaki-prosuvayut-prorosiyski-narativi> (дата звернення 12.06.2024).
47. Баган О. Р. Геополітично-цивілізаційні причини війни Росії в Україні 2014–2022 років: історичний ракурс. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 818–831.
48. Базик Р. Р. Роль соціальних медіа як інструменту поширення пропаганди та їх вплив на політичну активність суспільства. Politicus. 2024. № 4(2). URL: http://www.politicus.od.ua/4_2024/4.pdf (дата звернення 25.04.2024).
49. Бандурка О. М. (ред.). Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с.
50. Башинський В. Г., Пєвцов Г. В., Опенько П. В., Козир А. Г. Аналіз сучасних інформаційних аспектів ймовірного сценарію розвитку воєнного конфлікту з Російською Федерацією. Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки. 2020. Вип. № 4(6). С. 12–25.

51. Бенчук В. О. "Російська весна" в Маріуполі на сторінках газети "Приазовський робочий" (лютий–червень 2014 року). Військово-науковий вісник. 2020. Вип. 33. С. 224–239.
52. Бенчук В. О., Трофимович В. В. Реакція жителів Донецької області на збройну агресію Росії проти України у 2014 р. Військово-науковий вісник. 2020. Вип. 34. С. 172–199.
53. Беспєка В. Пропаганда США на СРСР в період Холодної війни (1946–1991 рр.): американський погляд: дис. ... д-ра філософії: 032. Львів: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2020. 253 с.
54. Биков Д. Вплив релігійної риторики РПЦ на морально-психологічний стан російських військовослужбовців. Соціальні комунікації: виклики сучасності. 2021. Вип. 3(7). С. 99–110.
55. Бойко М. "України б вже не існувало": військовий аналітик про те, чому "Мінськ-2" було неможливо виконати. 2023. URL: <http://surl.li/pwmoi> (дата звернення 26.04.2023).
56. Бої за Іловайськ 2014 / Іловайський котел / відео пам'яті / #Shorts. YouTube. (дата звернення 10.06.2025).
57. Брадов В. В. Формування мережевого інструментарію інформаційної війни (на прикладі агресії Росії проти України). Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2021. № 2. С. 96–103.
58. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. "Братня" навала. Війни росії проти України XII–XXI ст. Київ: ПП Брехуненко Н. А., 2016. 247 с.
59. Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 1: Від Майдану до Іловайська. Харків: Фоліо, 2020. 477 с.
60. Бураков Ю. В. Теоретичні аспекти класифікації локальних війн та збройних конфліктів сучасності. Військово-науковий вісник. 2016. Вип. 25. С. 214–232.

61. Бурковський П. Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014–2016 років. *Detector Media*. 2017. URL: <https://cutt.ly/H2Glvjp> (дата звернення 08.04.2023).
62. Бутирський О. А. Україна у дзеркалі західних ЗМІ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Журналістика*. 2011. № 11. С. 53–54. URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/view/1007> (дата звернення 02.09.2025).
63. Бучин М., Курис Ю. Інформаційна війна Росії проти України: особливості та механізми. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2018. Вип. 4, № 1. С. 55–62.
64. Вагнер О. Почерк ФСБ. Учебники истории, искажающие суть войны в Украине. 2023. URL: <http://surl.li/ojbqh> (дата звернення 20.04.2023).
65. Вакулич В., Новородовська Н. Російська пропаганда агресії проти України (2014–2021 рр.). *Український інформаційний простір*. 2023. № 1(11). С. 66–75.
66. Ващенко Н. М. Головні наративи сучасної російської пропаганди як впливогенна проблематика в умовах консцієнтальної війни Росії проти України. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2020. Т. 1 (76). С. 180–202. URL: <https://www.scientific-notes.com/archiv>
67. В'ятрович В. Сьогодні на Уряді: невідкладна декомунізація. 2015. URL: <http://surl.li/nwmmr> (дата звернення 21.04.2023).
68. Вголос. "Малороси" і "патріоти": хто ділить Україну? 2019. URL: <http://surl.li/pwprmb> (дата звернення 30.04.2023).
69. Ведерникова И. Юго-Восток: ветвь древа нашего. *Gazeta.zn.ua* (Дзеркало тижня). 2014. 18 апреля. URL: <http://gazeta.zn.ua/internal/yugo-vostok-vetv-dreva-nashego-.html> (дата звернення 24.06.2025).
70. Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Українські проекти в Російській імперії. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси (у 3 т., Т. 1, с. 501). Київ: Наукова думка, 2004.

71. Вісник ЦВК. Вибори в Незалежній Україні. 2012. № 3 (24). URL: https://cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2012_3/visnik_st_18.pdf (дата звернення 12.04.2023).
72. Волошенюк О., Хоменко О. Аналіз інформаційного впливу Росії на українське суспільство. Київ: Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін "Нова Доба", 2017. С. 35.
73. Вороніна Л. Пропагандистська війна Росії проти України: стратегія та тактика. Український тиждень. 2015. № 12. С. 24–28.
74. Вортман Р. С. Сценарії влади: Міфи та церемонії російської монархії. Київ: Критика, 2018. 624 с.
75. Гай-Нижник П.П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014–2022 рр.): періодизація. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022. С. 452–465.
76. Гай-Нижник П. П., Залізняк Л. Л., Краснодемська І. Й., Фігурний Ю. С., Чирков О. А., Чупрій Л. В. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. Київ: МП Леся, 2016. 586 с.
77. Гай-Нижник П. П. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту), Т.А.Бевз, О.Є.Гомотюк, С.І.Губський, Я.С.Калакура, А.М.Киридон, І.Й.Краснодемська, В.Т.Лазарева, А.Ю.Санченко, О.М.Склярова, Л.К.Токар, Д.В.Толочко, Л.В.Чупрій, О.Б.Ярошинський. Київ: НДІ українознавства і всесвітньої історії, 2015. 504 с.
78. Галів М. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. Молодь і ринок. 2023. № 3 (211). С. 25-31. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.277194>. URL: <https://www.academia.edu/103350903/> (дата звернення 10.06.2024).
79. Галуха Л.Ю. Історичні витоки війни: аналіз коренів дипломатичних та територіальних протиріч між росією та Україною / Л. Ю. Галуха, Л. В. Баличева, О. О. Маруховська-Картунова. *Актуальні питання у сучасній науці*.

Серія "Історія та археологія". 2024. № 5(23). С. 1076-1089. URL: <https://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/13527/>

80. Галуха Л. Ю., Баличева Л. В., Маруховська-Картунова О. О. Історичні витоки війни: аналіз коренів дипломатичних та територіальних протиріч між росією та Україною. Актуальні питання у сучасній науці. Серія "Історія та археологія". 2024. № 5(23). С. 1076–1089. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1076-1089](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1076-1089).

81. Гапеева О. Інформаційно-пропагандистська кампанія Росії проти України під час конфлікту на Острові Коса Тузла у 2003 році. Військово-науковий вісник. 2016. № 25. С. 266–281.

82. Гачак-Величко Л. А. Психологічний супровід військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. Психологія особистості. 2023. Вип. 46. С. 129–133.

83. Гетьманчук М. П. (2017). "Гібридна війна" Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*, (27), 296–307. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.27.2017.296-307> (дата звернення 30.07.2025).

84. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Воєнні злочинці рф. Командувач Повітрянодесантними військами ЗС РФ генерал-полковник СЕРДЮКОВ Андрій Миколайович (СЕРДЮКОВ Андрей Николаевич). 2023. URL: <http://surl.li/grwqea> (дата звернення 10.05.2023).

85. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Військовий злочинець, полковник ЗС РФ КАРПОВ Костянтин Леонідович (КАРПОВ Константин Леонидович). 2023. URL: <http://surl.li/zuefes> (дата звернення 12.05.2023).

86. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Військовослужбовці ЗС Росії, які беруть участь у бойових діях на території України. 2017. URL: <http://surl.li/pxukl> (дата звернення 02.06.2023).

87. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Особливості діяльності Управління інформаційного протидієвства Центру територіальних військ Південного військового округу ЗС РФ. 2015. URL: <http://surl.li/pxufw> (дата звернення 04.06.2023).

88. Гончар О. Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 153.
89. Гончаренко Р. Есть ли биооружие в Украине? Разбор обвинений РФ. DW. 2022. 29 апреля. URL: <https://www.dw.com/ru/есть-ли-биооружие-в-украине-разбор-обвинений-рф/a-61613849> (дата звернення 18.06.2024).
90. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. Вип. 1. С. 136–141.
91. Горбулін В.П. (ред.) (2017). Світова гібридна війна: український фронт : [монографія] / Нац. ін-т стратег. дослідж.; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: [НІСД], ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА "УКРАЇНІКА". 2017. 494 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011727> (дата звернення 18.06.2024).
92. Грабовський С. Українська ідентичність та пропаганда: між історією та політикою. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2018. № 3. С. 21–30.
93. Гринів А. Одеська трагедія. Чи знаємо ми більше? BBC News Україна. 2019. URL: <http://surl.li/enbcr> (дата звернення 11.04.2023).
94. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації XIX–XX століття. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. С. 122–128.
95. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 400 с.
96. Громадське Телебачення. Нацрада заборонила ретрансляцію 15-ти російських каналів (СПИСОК). 2014. 9 вересня. URL: <https://hromadske.ua/posts/natsrada-zaboronyla-retransliatsiiu-15-ty-rosiiskykh-kanaliv-spysok> (дата звернення 30.06.2025).
97. Гула Р., Передерій І. Трансформація процесів морально-психологічного забезпечення російської армії в контексті підготовки до збройного вторгнення в Україну (2013 – початок 2022 рр.). Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 116–128.

98. Гулай В. В. Загрози інформаційно-психологічній безпеці особи в реаліях інформаційно-психологічної війни як складової "гібридної війни" російської федерації проти України. Військово-науковий вісник. 2016. Вип. 25. С. 233–244.
99. ГУР МОУ, (2015). Особливості діяльності Управління інформаційного протидіювання Центру територіальних військ Південного військового округу ЗС РФ. URL: <http://surl.li/pxufw> (дата звернення 16.06.2025).
100. Давидов В. "Помолись и ни шагу назад" – як Кремль і РПЦ організовували проросійські мітинги в Україні. Українська правда. 2019. URL: <http://surl.li/enahn> (дата звернення 10.04.2023).
101. Данилевич А. Інформаційний імідж і образ України у друкованих ЗМІ Німеччини: на межі понять. Медіапростір. 2017. Спецвип. № 10. С. 85–91. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9362/1/13Danylevych.pdf> (дата звернення 01.09.2025).
102. 24 Канал. Чому Україна виконує мінські домовленості, попри ігнорування Росії. 2019. URL: <http://surl.li/ojbjlh> (дата звернення 27.04.2023).
103. Дезінформація: Украина на протяжении 8 лет осуществляла геноцид на Донбассе. Factcheck.ge.19/05/2022. <https://factcheck.ge/ru/story/40776-D0> (дата звернення 26.04.2023).
104. Дейниченко Р. Главные фейки о Петре Порошенко. StopFakeNews (відео). 2020. URL: <http://surl.li/epfnw> (дата звернення 28.04.2023).
105. День. Порошенко підписав наказ про заборону "Яндекс", "Вконтакте" й "Однокласники". 2017. URL: <http://surl.li/ojejv> (дата звернення 20.04.2023).
106. Дергачов О. Інформаційна війна: російські методи та українська реальність. Київ: Генеза, 2016. 144 с.
107. Детектор медіа. 72% росіян вважають, що замовчування інформації в ЗМІ допустиме в інтересах держави. 2014. 27 березня. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/1265/2014-03-27-72-rosiyan-vvazhayut-shcho-zamovchuvannya-informatsii-v-zmi-dopustyme-v-interesakh-derzhavy/> (дата звернення 12.06.2024).

108. Детектор медіа. Прокрустове ложе "масової комунікації", або Технології маніпулювання інформацією. 2002. URL: <http://surl.li/oisgo> (дата звернення 14.04.2023).
109. Детектор медіа. Російська пропаганда в українському інформаційному полі. Підсумки-2014. 2015. 13 січня. URL: <https://detector.media/rosiiski-zmi/article/164979/2015-01-13-rosiyska-propaganda-v-ukrainskomu-informatsiynomu-poli-pidsumky-2014/> (дата звернення 12.06.2024).
110. Дещинський Л. Є., Терський С. В., Хома І. Я., Тарабан В. М., Зінкевич Р. Д., Денісов Я. Я., Гаврилів І. О., Буковський І. В., Нагірняк А. Я. Історія України та її державності: Курс лекцій: Навч. посібник. Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. 476 с.
111. Дзен. В течение 5-6 лет Украина находится под внешним управлением – политолог. Новости СНГ. 2019. 22 ноября. URL: <https://dzen.ru/a/Xdf0lCFVInfaR4jU> (дата звернення 22.06.2024).
112. Дзюба І. Нагнітання мороку. Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів століття ХХІ. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. С. 183–185. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dziuba_Ivan/Nahnitannia_moroku/ (дата звернення 12.05.2024).
113. Діло. Чи духовенство може благословити зброю? Репринт від 29.07.1939. 2014. 29 липня. URL: <https://zbruc.eu/node/25298> (дата звернення 14.04.2024).
114. Діхтяренко А. Росія і теорії змови про коронавірус. Що спільного? 2020. URL: <http://surl.li/epgzq> (дата звернення 30.04.2023).
115. Допит Агеєва В. YouTube. 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=q5wzB7e-p-8> (дата звернення 20.04.2024).
116. Дослідження довіри до медіа: українці не довіряють ЗМІ та менше дивляться телевізор. Громадське радіо. 2019. URL: <https://hromadske.radio/publications/doslidzhennya-doviry-do-media-ukrayinci-ne-doviryayut-zmi-ta-menshe-dyvlyatsya-televizor> (дата звернення 29.06.2024).

117. Драч М. Рік після виборів: чи підтримували Зеленського російські боти. *Радіо Свобода*. 2020. URL: <http://surl.li/epfgk> (дата звернення 26.04.2023).
118. Еспресо TV. Кількість російського контенту на українських екранах збільшується – дослідження. 2014. URL: <https://cutt.ly/n2D0k2z> (дата звернення 06.04.2023).
119. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства. Ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 336 с.
120. Єдинокровність. Українська мала енциклопедія: у 8 т. (16 кн.). Упоряд. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації Української Автокефальної Православної Церкви в Аргентині, 1958. Т. 2. С. 424–425. URL: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/use/first_book/part3.pdf (дата звернення 01.06.2024).
121. Журба М. А. Історична міфологія та гібридна війна Росії проти України. Аграрна історія: Видання Інституту аграрної історії. 2025. № 51-52. DOI: <https://doi.org/10.31392/VAN-2025.51-52.1> (дата звернення 16.09.2025).
122. Задорожний Н., Бойчук А. Проблематика сучасної російсько-української війни на сторінках "Військово-наукового вісника" (2014–2022). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. № 13/55. С. 109–140. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283181> (дата звернення 14.06.2024).
123. Залізняк Л. (2016). Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*, 3 (60), 26–39. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f30908e0-b14a-46c5-9d7d-61450712f653/content> (дата звернення 16.07.2025).
124. Запорожець О. Ю. Російська пропаганда під час окупації Криму. *International relations, part "Political Sciences"*. 2015. No. 9. URL: <https://cutt.ly/z2Gh33b> (дата звернення 07.04.2023).

125. Західний інформаційний фронт. Топ-10 фейків російської пропаганди 2016. 2017. URL: <http://surl.li/enjsg> (дата звернення 15.04.2023).
126. Зелінський Р. Ретроспектива російсько-українського військового протистояння. Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Секція 1: Війна Росії проти України: історичний та міжнародний вимір. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2023. С. 10–12. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/issue/view/485> (дата звернення 12.06.2024).
127. Зозуля О. С. Теоретико-методологічні засади оцінки ефективності інформаційно-пропагандистського забезпечення Збройних сил України. Військово-науковий вісник. 2018. Вип. 29. С. 203–215.
128. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018. Київ, 2018. 384 с.
129. Іларіонов А. РПЦ и идеология "Русского мира" в контексте украинского кризиса. Релігія і суспільство в сучасній Європі. 2015. № 2(11). С. 22–36.
130. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 13/55. С. 162–176. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087> (дата звернення 19.06.2024).
131. Інститут історії України НАН України & Громадський просвітницький проект "Лікбез. Історичний фронт". Відгук українських істориків на статтю В. Путіна "Про історичну єдність росіян та українців". Київ, 2021. 8 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015897> (дата звернення 04.05.2025).
132. Інститут масової інформації. Війна в соцмережах. Як російська пропаганда дискредитує Україну та українців за кордоном. 2023. 20 жовтня. URL: <https://imi.org.ua/> (дата звернення 15.06.2024).
133. Інститут масової інформації. Російська пропаганда в українських онлайн-новинах: результати дослідження. 2019. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/> (дата звернення 23.04.2023).

134. Інформаційна агресія в сучасному світі: правовий аналіз та протидія: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу (Харків, 21 червня 2024 р.): електрон. наук. вид. Редкол.: В. С. Батиргареева та ін. Харків: Майдан, 2024. 242 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/11/Інфоагресія_21.06-збірник_compressed.pdf (дата звернення 25.11.2024).
135. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. За заг. ред. А. Баровської. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 109 с.
136. Іщенко В. А. Пропаганда і громадянське суспільство в Україні. Київ: Видавництво Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2017. 136 с.
137. Казанский Д. Путин продолжает нагло врать всему миру про "их там нет", окутывая население Донбассе все большей пропагандой / за матеріалами блогу Д. Казанского підгот. С. Кравцев. Replyua.net. 2017. URL: <http://surl.li/enbjx> (дата звернення 15.04.2023).
138. Калмикова І. Інформаційно-психологічні впливи в умовах гібридної війни. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 12–19.
139. Кармазіна М. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. Київ: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
140. Київський міжнародний інститут соціології. Індекс результативності російської пропаганди. 2015. URL: <http://surl.li/eneyl> (дата звернення 22.04.2023).
141. Киридон А., Троян С. Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 рр. назвати відкладеною або відтермінованою великою війною в Європі, яка повинна остаточно завершити перехід до нової системи міжнародних відносин? ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. (Кн. 1). Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 188–189.

142. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
143. Колодій А. Українська пропаганда проти російської: технології та засоби впливу. Київ: Центр інформації та документації НАТО в Україні, 2016. 160 с.
144. Корнійчук Л. В. Держави Вишеградської групи в умовах нових безпекових викликів внаслідок російсько-української війни. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2023. Вип. 11. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.11.2023.278430>. URL: <https://www.academia.edu/104034155/> (дата звернення 12.06.2024).
145. Кригель М. Професор Ратгерського університету Олександр Мотиль про статтю Путіна, реінтеграцію Донбасу, еволюцію Зеленського і божевільну радикалізацію в США. Українська правда. 2021. 19 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/07/19/7300784/> (дата звернення 26.06.2024).
146. Крим. Реалії. "Все готово для того, чтобы рвать": Чичерина спела о "Гиви" и "Мотороле". 2017. URL: <https://ru.krymr.com/a/28311773.html> (дата звернення 22.06.2024).
147. Крим. Реалії. Газманов снова приехал в Крым, несмотря на уголовное дело за незаконный въезд на полуостров. 2021. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-gazmanov-krym-sevastopol-koncert/31247140.html> (дата звернення 20.06.2024).
148. Кромф І. Повнометражні снаряди війни: як Росія використовує кінематограф у пропаганді. 2022. URL: <http://surl.li/ojdrw> (дата звернення 12.04.2023).
149. Крым. Реалии. Громенко С. Крым – это исконно русская земля? Миф и разоблачение. 2016. 18 февраля. URL: <https://ru.krymr.com/a/27559791.html> (дата звернення 15.05.2024).
150. Крым. Реалии. Константинов рассказывал французским депутатам о "референдуме" и жаловался на "насильственную украинизацию". 2015. URL: <https://ru.krymr.com/a/news/27150156.html> (дата звернення 27.04.2023).

151. Крым. Реалии. Почти в прямом эфире: телештурм Крыма. 2019. URL: <http://surl.li/xzxohk> (дата звернення 17.04.2023).
152. Крым. Реалии. "Корсунський погром": правда или пропаганда? 2020. 21 февраля. URL: <https://ru.krymr.com/a/korsunskiy-pogrom-что-было-na-samom-dele-i-o-chem-lzhet-rossiyskaya-propaganda/30436739.html> (дата звернення 20.05.2024).
153. Кубійович В. Енциклопедія українознавства. У 10-х томах. Львів: Молоде життя – НТШ, 1996.
154. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Тарас Кузьо, пер. з англ. Андрія Павлишина. Київ: Дух і літера, 2018. 560 с. URL: [Viina_Putina_proty_Ukrainy_Revoliutsiia_natsionalizm_i_kryminalitet.pdf](#) (дата звернення 19.06.2025).
155. Кузьо Т. В українських виборах Росія підтримує Януковича. Блоги – Українська правда. 2010. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4b65a60d57cd9/page_3/ (дата звернення 05.06.2024).
156. Кузьо Т. В. Після 2014 Україна виконала критерії вступу до НАТО. Gorshenin Institute. 2018, 18 квітня. URL: <https://gorshenin.ua/publication/pislya-2014-ukrayina-vikonala-kriteriyi-vstupu-do-nato/> (дата звернення 05.06.2024).
157. Куліш І. Протидія російській інформаційній агресії в Україні: досвід та перспективи. Військова наука і оборонна політика. 2017. № 1. С. 15–23.
158. Куренна Д. Как СМИ России рисуют из "Моторолы" "гениального полководца". *Радіо Свобода*. 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28061492.html> (дата звернення 22.04.2023).
159. Курманова Т., Седова І. Російські канали на українських частотах Херсонщини й Донбасу: як протистояти експансії і що робить Україна. Кримська правозахисна група. 2021. URL: <http://surl.li/prxwas> (дата звернення 26.06.2023).

160. Куцька О. М., Беспєка В. Ю. Авіакатастрофи "Боїнгів" 1983 та 2014 років: аналогії російської пропаганди. Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 116. С. 103–107. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116\(1\)__26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116(1)__26) (дата звернення 15.04.2023).
161. Куцька О. М., Кмін А. О. Контент-аналіз українських пропагандистських листівок, призначених для противника на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України періоду російсько-Української війни. Військово-науковий вісник. 2025. Вип. 43. С. 162–183. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.162-183> (дата звернення 12.09.2025).
162. Куцька О. М., Куцька К. С. Національна ідентичність українців у контексті російсько-української війни (2014 – по т. ч.). Українська історія у публічному просторі. 2024. С. 33–37. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/265> (дата звернення 18.06.2024).
163. Куцька О. М., Марченко Я. В. Проукраїнські листові агітаційні матеріали на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України (2014 – 2022 рр.). Військово-науковий вісник. 2022. Вип. 38. С. 206–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2022_38_15 (дата звернення 18.06.2023).
164. Куцька О. М. Особливості інформаційно-психологічного впливу Російської Федерації напередодні та початковому етапі антитерористичної операції на сході України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1 (21). С. 180–191. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1\(21\)__23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1(21)__23) (дата звернення 10.06.2023).
165. Куцька О., Плазова Т., Казан Е. Воєнні конфлікти та їх вплив на політичну та соціальну історію. Вісник науки та освіти. 2023. № 9(15). С. 874–884. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9\(15\)-874-884](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-874-884) (дата звернення 15.09.2025).
166. Куцька О. Пропагандистське забезпечення вступу та перебування Червоної армії на території країн Європи (1944–1945 роки): монографія. Львів: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2017. 399 с.

167. Куцька О. Радянські органи пропаганди та їх функції в період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*. 2013. Вип. 20. С. 122–129.
168. Куцька О. М., Скорич Л. В. Особливості бойового застосування авіації Сухопутних військ України на першому етапі Антитерористичної операції (квітень-вересень 2014 р.). *Військово-науковий вісник*. 2023. Вип. 40. С. 170–181. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.40.2023.170-181> (дата звернення 16.09.2025).
169. Куцька О. М., Туранський М. О. Роль російських теле- і радіоканалів в інформаційно-пропагандистському забезпеченні окупації Криму. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 2. С. 99–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viv_2019_2_9 (дата звернення 25.06.2023).
170. Куцька О. М., Федоренко В. В., Черненко А. Д. Російська пропаганда щодо подій на Майдані Незалежності у Києві (кінець 2013 – лютий 2014 років). *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 113. С. 382–386. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_113_96 (дата звернення 14.06.2024).
171. Куцька О., Фурман І. Застосування математичних методів в історичних дослідженнях. *Сторінки історії*. 2023. № 57. С. 278–293. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.57.2023.294450> (дата звернення 12.09.2025).
172. Лапаєв Ю. Контргра. Як зупинити російські фейки. 2017. URL: <http://surl.li/endjr> (дата звернення 21.04.2023).
173. Левченко О. В. Інформаційна політика України: стан і проблеми. Київ: Національна академія наук України, 2016. 174 с.
174. Левченко Ю. І. (уклад.). Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022): рекомендаційний покажчик. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. 149 с.
175. Легкодух В. В. Аналіз зовнішнього впливу Російської Федерації на військовослужбовців Збройних сил України через засоби мобільного зв'язку.

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2022. Вип. 33–34. С. 60–70.

176. Легкодух В. В. Взаємодія Збройних Сил України та громадянського суспільства у питанні протидії російській пропаганді. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2023. № 2(49). С. 57–65. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290425](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290425) (дата звернення 16.09.2025).

177. Легкодух В. В. Кіберзброя і дезінформація: як гібридна війна РФ формувала уявлення про "Новоросію" у Європі. Вісник гуманітарних наук. Серія: Історія та філософія. 2025. № 11. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17249985> (дата звернення 11.12.2025).

178. Легкодух В. В. Роль інформаційної війни у російсько-українському конфлікті: аналіз впливу медіа. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Історія та археологія.* 2024. № 2(20). С. 866–876. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-866-876](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-866-876) (дата звернення 17.09.2025).

179. Леус В. Демонізація ворога, війна – це мир та інші принципи. Розібрали, як працює російська пропаганда. MC.today. 2022. URL: <https://mc.today/najbilshij-vorogpropagandi-intelektuali-os-osnovni-printsipi-zayakimi-pratsyuyut-propagandisti/> (дата звернення 14.06.2024).

180. Листюк С. Хроніка війни на Донбасі: від мітингів до танків. 2014. URL: <http://surl.li/bwwff> (дата звернення 14.04.2023).

181. Литвин Н. М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920–1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми). Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2006. URL: <https://www.enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1751> (дата звернення 08.06.2024).

182. Ліпкан В. А. Інформаційні війни в умовах глобалізації. Київ: Кондор, 2017. С. 55.

183. Літвіненко О. В. Російська інформаційна агресія та національна безпека України. Політичний процес. 2018. № 3. С. 42–50.
184. Лозовий В. С. Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України. Аналітична записка. № 16, Серія "Гуманітарний розвиток". Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak> (дата звернення 12.04.2024).
185. Лютиков А. "Отравляют украинское инфопространство": СМИ обнародовали список пророссийских Telegram-каналов. Obozrevatel. 2022. 14 декабря. URL: <https://news.obozrevatel.com/society/otravlyayut-ukrainskoe-infoprostranstvo-smi-obnarodovali-spisok-prorossijskih-telegram-kanalov.htm> (дата звернення 12.06.2024).
186. Марцінко Н., Івахів О. Гібридна війна: економічна складова. *Współczesna polityka bezpieczeństwa aspekty politycznego spodarcze i militarne*. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018. Т. 2. S. 110–120.
187. Марцінко Н. Підтримка сецесіоністських рухів Російською Федерацією на сході України і вплив цієї підтримки на безпеку в Європі. *Військово-науковий вісник*. Львів: НАСВ ім. гетьмана П. Сагайдачного, 2020. Вип. 33. С. 255–275.
188. Маєвський О. Образ зовнішнього ворога крізь призму плакатної продукції СРСР. Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. Інститут історії України НАН України, 2013. Вип. 16. С. 183–192.
189. Макаренко Н. Г. Анексія Криму під час гібридної війни РФ проти України: інформаційно-психологічний аспект. XIX міжнародна науково-практична конференція "Конфліктологічна експертиза: теорія та методика". Київ, 2020. С. 30–36.
190. Максак Г., Герасимчук С. Історія відносин Україна – Угорщина: як динаміка та зміст політичного діалогу. *Українська призма*. 2020. 19 с. URL: <https://prismua.org/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD->

%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-
 %D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-
 %D1%8F/ (дата звернення 04.09.2025).

191. Марусык Т. Эмский указ как зеркало украинской политики России. Зеркало недели. 1996. № 25. URL: https://zn.ua/SOCIUM/emskiy_ukaz_kak_zerkalo_ukrainskoj_politiki_rossii.html (дата звернення 02.06.2024).

192. Мелешченко Т., Карабардін А. Знищення української ідентичності у 20–30 роках ХХ століття та відображення цих процесів в історичній пам'яті. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2020. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32701/2/TSDNM_2020_Meleshchenko_T-Znyshchennia_ukrainskoi_336-339.pdf (дата звернення 10.06.2024).

193. Мельник Р. Висвітлення української тематики в медіа різних країн Європи має свою специфіку – дослідження. *Детектор медіа*. 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/210462/2023-04-24-vysvitlennya-ukrainskoi-tematyky-v-media-riznykh-krain-ievropy-maie-svoyu-spetsyfyku-doslidzhennya/> (дата звернення 04.09.2025).

194. Міщук І. Як українці стали нацистами у російській пропаганді, або Чи націоналізм = нацизм? *Детектор медіа*. 2023. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplyvi/post/33399/2023-11-06-yak-ukraintsi-staly-natsystamy-u-rosiyskiy-propagandi-abo-chy-natsionalizm-natsyzm/> (дата звернення: 06.11.2024).

195. Міністерство оборони України. Брифінг речника Міністерства оборони України. 2018. URL: <http://surl.li/pxtpc> (дата звернення 15.06.2023).

196. Морі Є. Іловайська трагедія: хронологія подій. 2020. URL: <http://surl.li/jvmoc> (дата звернення 25.04.2023).

197. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження = Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires : [монографія]; [пер. з англ. Павла Грицака]. Київ: Критика, 2009. 198 с.

198. Мурашов О. Польові храми та наметові церкви на окупованих територіях: нові тенденції в релігійному житті Донбасу. Східноєвропейський журнал релігієзнавства. 2019. Вип. 2(18). С. 77–85.
199. Намонюк Ч. Міграційні кризи як складова конфлікту між цивілізованим світом та Росією. ГРАНІ. 2021. Том 24, № 12. С. 88–93.
200. НАН України. Вийшла друком монографія "Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика". 2024. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=11304> (дата звернення 16.09.2025).
201. Настоящее время. Как российские СМИ рассказывают, что безвиз для украинцев – это плохо. 2017. URL: <http://surl.li/epеуу> (дата звернення 18.04.2023).
202. Національний інститут стратегічних досліджень. Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України: аналітична записка. 2015. URL: <http://surl.li/pwbnn> (дата звернення 10.04.2023).
203. Небесна сотня. Хронологія Революції Гідності, листопад 2013. 2024. URL: <https://nebesnasotnya.com/hronologiya-revolutsiyi-gidnosti-lystopad-2013> (дата звернення 14.04.2023).
204. Некреча К., Халілов Р. "Крим виконує дві ролі – військового плацдарму та прецеденту". Інтерв'ю з Віталієм Портниковим. 2022. URL: <http://surl.li/pvqfq> (дата звернення 31.04.2023).
205. Новая газета. Мальчика не было, но он живет. 2023. 5 квітня. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2023/04/05/malchika-ne-bylo-no-on-zhivet> (дата звернення 22.04.2024).
206. Новини ВМС. Прикордонні кораблі РФ здійснили відверто агресивні дії проти кораблів ВМС ЗС України. 2018. URL: <http://surl.li/ojerj> (дата звернення 24.04.2023).
207. Новородовський В. Інформаційна безпека України в умовах російської агресії. Society. Document. Communication. 2020. Вип. 9. Серія "Історичні

- науки". С. 150–179. DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-150-179>. URL: <https://www.academia.edu/62706688/> (дата звернення 15.06.2024).
208. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська церква. Наша Парафія. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/mytropolyt-ilarion-ivan-ohijenko-ukrajinska-tserkva/xiv-yak-moskva-znyschyla-volyu-druku-kyjevo-pecherskoji-lavry/> (дата звернення 10.05.2024).
209. Огієнко І. Українська церква. Прага, 1942. Т. 1 – 2. Електронна бібліотека "Культура України". URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11890> (дата звернення 19.07.2025).
210. Огієнко І. Як Москва знищила волю друку Київ-Печерської Лаври. ЛітДіаспора. URL: <https://litudiaspora.org.ua/ukrayinika/3623-ogienko-i-iak-moskva-znyshchyla-voliu-druku-kyivo-pecherskoyi-lavry/> (дата звернення 10.05.2024).
211. Останні події. Терористи придумали новий фейк: "Повішання ополченця та його вагітної дружини". 2015. URL: <http://surl.li/oixxu> (дата звернення 18.04.2023).
212. Охредько О. Підручник з історії – головна зброя Росії. *ZN.ua*. 2016. URL: <http://surl.li/enjwg> (дата звернення 10.04.2023).
213. Панашенко В. Новоросійська губернія. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: М–О. С. 479.
214. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 560 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/Monografiya_Ontologiya_print.pdf (дата звернення 12.04.2024).
215. Пашинський В. Г. Роль релігійного фактора в ідеологічній підготовці військовослужбовців агресора. Збірник наукових праць Національного університету оборони України. 2019.
216. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 3-х кн. / відп. ред. В. Смолій ; упоряд.:

- Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України. 2022. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/26878> (дата звернення 08.06.2025).
217. Питльована Л. Ю. Репрезентація образу зовнішнього ворога у карикатурі журналу "Перець" під час російсько-української війни 2022 року. Військово-науковий вісник. 2022. Вип. 38. С. 243–265.
218. Підопригора І. І. Умови та чинники впливу на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення військово-морських сил Збройних Сил України у 2014 році. Військово-науковий вісник. 2018. Вип. 29. С. 216–229.
219. Плазова Т. І. Аналіз застосування маніпулятивних технологій з боку росії в контексті збройної агресії проти України. Вісник науки та освіти. 2024. № 8(26). С. 1468–1483 (дата звернення 15.06.2024).
220. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2016. 496 с.
221. Подоляка Ю. Российские агитационные материалы, предназначенные для рассеивания на территории противника с помощью агитационных снарядов. 2024. URL: <http://surl.li/pscsfv> (дата звернення 15.01.2024).
222. Подслушанный разговор Нуланд с Пайеттом вызвал грандиозный дипломатический скандал. Подробности. Телеканал Интер. 2014. 9 февраля. URL: https://www.youtube.com/watch?v=MqaH_35Mivc (дата звернення 14.06.2024).
223. Попова С. Борт з мерцями та слід США: що брехав Кремль про катастрофу МН17. 2020. URL: <http://surl.li/oiucd> (дата звернення 18.04.2023).
224. Потапенко Я. О. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (оцінки, підходи, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: Видавництво К С В, 2016. 304 с.
225. Почепцов Г. Смыслы и войны. Украина и Россия в информационной та смысловой войнах. Київ: КМА, 2016. 316 с.
226. Прес-служба Європейської делегації в Україні. Новини. 2016. 31 березня. collections.internetmemory.org. URL: <http://collections.internetmemory.org/haeu/content/20160313172652/http://eeas.euro>

pa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2015/2016_11_04_1_en.htm
(дата звернення: 22.06.2025).

227. Притула В. Кримські татари знову рятують Україну – від сепаратизму. Радіо Свобода. 2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25278454.html> (дата звернення 26.04.2023).

228. Рада національної безпеки і оборони України. Антивакцинна пропаганда – інформаційна кампанія проти України. 2021. URL: <http://surl.li/baanc> (дата звернення 30.04.2023).

229. Радио Свобода (2018). По следам офицеров ГРУ. Новые детали в "деле русских хакеров". URL: <https://www.svoboda.org/a/29372280.html> (дата звернення 16.06.2025).

230. Радіо Свобода. Росія концентрує війська на кордоні з Україною: як давно? 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/text-rosia-koncentruie-viiska/29648121.html> (дата звернення 27.04.2023).

231. Радіоелектронна боротьба: аналіз арсеналу Росії. Сильні та слабкі сторони російських засобів РЕБ. Defense Express. 2020. 13 травня. URL: <http://surl.li/rxiub> (дата звернення 08.06.2023).

232. Ракузина И. "Майдан" продолжается в Крыму. RFI. 2014. URL: <http://surl.li/ejsqu> (дата звернення 26.04.2023).

233. РАПСИ. Случаи притеснения русских на Украине есть, но не повсеместно – ООН. 2014. URL: <http://surl.li/emzxd> (дата звернення 14.04.2023).

234. Рафальський О. О., Котигоренко В. О., Панчук М. І. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання: аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 268 с.

235. Релігійна правда. В РПЦ раптово захотіли припинити освячувати бомби та ракети. 2021. URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=69361> (дата звернення 16.04.2024).

236. Рожков Є. Нове ГРУ: сучасний комплекс для російської розвідки. *Вести недели*. 2006. URL:

<https://web.archive.org/web/20160306122317/http://vesti7.ru/archive/news?id=9346>
(дата звернення 07.05.2023).

237. Розслідування інформації в Телеграм (2014). Ukrinform. (2025, March 30). Russian propaganda spreads fake 'poll' on Zakarpattia joining Hungary. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-factcheck/3976390-russian-propaganda-spreads-fake-poll-on-hungarianspeaking-districts-of-zakarpattia-region-joining-hungary.html>
(дата звернення 16.06.2025).

238. Ротар Н. Ю. Донбас у зоні інформаційного впливу Російської Федерації. *Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналітична доповідь*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 63–106.

239. Рудь П. Як російська пропаганда застосовує тактику "образ жертви". 2023. URL: <http://surl.li/pwgvw> (дата звернення 15.04.2023).

240. Руснак Ю. І., Стужук Ю. П. Міжнародно-правовий вимір збройної агресії РФ проти України як запорука міжнародної підтримки. Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. 2024. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2024/122.pdf (дата звернення 20.11.2024).

241. Саган О. Московський патріархат як складова нинішньої гібридної війни проти України: ідеологічний та політичний аспект діяльності. Збірник матеріалів круглого столу "Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні". 2022. С. 58–65.

242. Світ. Російська наука як джерело пропаганди та її "тихі друзі". 2024. 15 серпня. URL: <http://svit.kiev.ua/> (дата звернення 20.08.2024).

243. Симоненко О. Роль Російської православної церкви в легітимації зовнішньої політики РФ у 2014–2018 роках. Український релігієзнавчий журнал. 2019. № 3(15). С. 45–59.

244. Ситник О. М., Балановський Я. М. (2022). Ідеологічні витoki російсько-української війни 2014–2022 років. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*.

- Włocławek: Baltija Publishing. С. 654–660. URL: <https://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6297/13332-1> (дата звернення 17.11.2024).
245. Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою. Київ: Інтерньюз-Україна, 2018. 132 с.
246. Слово і Діло. Вільнюський післясмак: іноземні ЗМІ про Україну. 2013. 2 грудня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/articles/779/2013-12-02/vilnyusskoe-poslevkusie-inostrannye-smi-ob-ukraine.html> (дата звернення 18.06.2025).
247. Смолій В. А. Пропагандистські технології у російсько-українському конфлікті. Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 2018. 130 с.
248. Солонина Є. Дезінформація про вакцини: Росія завдає удару через телеграм. 2021. URL: <http://surl.li/ojezg> (дата звернення 30.04.2023).
249. Спілка православних журналістів. У РПЦ мають намір відмовитися від практики освячення зброї. 2021. 29 травня. URL: <https://spzh.eu/ua/news/80262-v-rpc-namereny-otkazatysya-ot-praktiki-osvyashhenija-oruzhija> (дата звернення 16.04.2024).
250. Струк Ю. Російський дипломат в ООН опублікував фейк щодо війни на Донбасі. 2020. URL: <http://surl.li/encuq> (дата звернення 05.04.2023).
251. Субтельний О. Україна: Історія. 4-те вид. Київ: Либідь, 1993. С. 220.
252. Східний варіант. Пропаганда на ТОТ: стало відомо, хто пише проросійські підручники для учнів окупованої Донеччини. 2023. URL: <http://surl.li/ojbtn> (дата звернення 22.04.2023).
253. Телекритика. Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії. Аналітичний звіт. Київ, 2015. 77 с.
254. Телечук В. Річниця трагедії МН17: п'ять ключових фейків, якими росія намагалася себе відбілити. 2023. URL: <http://surl.li/judhl> (дата звернення 18.07.2023).
255. Тинченко Я. Прокуратура проти Мендель. Український Тиждень. 2019. URL: <http://surl.li/encro> (дата звернення 01.04.2023).

256. Тищенко Ю. Дискурс ненависті: як працює російська пропаганда. Українська правда. 2024. 2 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/05/2/7453513/> (дата звернення 15.05.2024).
257. Трофимович В., Куцька О. Спецпропаганда Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни в науковому дискурсі кінця XX – поч. XXI ст. Військово-історичний меридіан. 2017. Вип. 4 (18). 16 с. URL: <https://lib.in.ua/140559-stattia-speczpropaganda-radianskogo-soiuzu-naprykinczi-drugoi-svitovoi-vijny-v-naukovomu-dyskursi-kinczia-hh-poch-hhi-st/> (дата звернення 10.05.2024).
258. ТСН. Щонайменше 10 людей загинуло від обстрілу бойовиками селища Нижньої Кринки – АТО. 2014. URL: <http://surl.li/endgl> (дата звернення 19.04.2023).
259. Туранський М. О. Інформаційно-психологічне забезпечення операції з анексії Криму Російською Федерацією: історичні передумови та практична реалізація: дис. ... докт. філософії: 032. Львів: НАСВ; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2020. 240 с.
260. Турченко Г., Турченко Ф. Проект "Новоросія": 1764–2014. Ювілей на крові. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 116 с.
261. Удод О. Як історична пропаганда в РФ формує образ українця як цивілізаційного ворога? // ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. (Кн. 2). Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 1483–1485. URI: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/26878> (дата звернення 14.09.2024).
262. УІНП. За рік в Україні знесли півтисячі пам'ятників Леніну. 2015. URL: <http://surl.li/nwmmmm> (дата звернення 20.04.2023).
263. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного врегулювання (1847–1914). Упоряд.: Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова та ін. Київ: Кліо, 2015. 810 с.

264. Українська правда. Зброя масового ураження: пропаганда війни замість свободи слова. 2015. 7 серпня / Матвійчук О. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/07/7077037/> (дата звернення 05.05.2024).
265. Українська правда. Розпад СРСР Путін назвав найбільшою геополітичною катастрофою. 2005. 25 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/04/25/3009187/> (дата звернення 12.06.2024).
266. Українська правда. Росія задля пропаганди "клонувала" українське військове радіо – Міноборони. 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/17/7277338/> (дата звернення 27.06.2023).
267. Українська правда. Що і як робила російська пропаганда в українських соцмережах. 2022. 2 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення 24.06.2024).
268. Український інститут національної пам'яті. 1876 – Емський указ. Історичний календар. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/traven/30/1876-emskey-ukaz> (дата звернення 15.05.2024).
269. Український інститут національної пам'яті. Інформаційні матеріали до початку російсько-української війни та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-pochatku-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny-ta-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення 11.04.2025).
270. Укрінформ. МН17: росія створила тисячі фейків про збиття літака і досі їх поширює. 2022. URL: <http://surl.li/endcn> (дата звернення 13.04.2023).
271. Укрінформ. Про що насправді говорить Путін, коли заявляє про "загрозу" НАТО. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3391891-pro-so-naspravdi-govorit-putin-koli-zaavlae-pro-zagrozu-nato.html> (дата звернення 05.05.2024).

272. Укрінформ. Росія так забрехала, що поставила під сумнів будь-які заяви Кремля – Сергєєв. 2014. URL: <http://surl.li/endgd> (дата звернення 19.04.2023).
273. УНІАН. "НАТО може ввести кораблі": журналіст розповів причину для введення воєнного стану в Україні. 2018. URL: <http://surl.li/ojeqs> (дата звернення 24.04.2023).
274. Факти ICTV. Канали РФ, радио "ДНР", "ЛНР": почему после 7 лет войны на Донбассе раздается кремлевская пропаганда. YouTube. 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=s2ACyrgV4mA> (дата звернення 09.04.2023).
275. Факти. Боевики в форме ВСУ покажут росСМИ "зверства карателей". 2017. URL: <http://surl.li/pxtmc> (дата звернення 13.06.2023).
276. Фенинець Г. Російський інформаційний вплив як фактор виникнення кризи національної ідентичності в Україні. Геополітика України: історія і сучасність. 2015. Вип. 2. С. 191–206.
277. Флеш С. Як працює ворожий БПЛА "ЛЕЕР-3". URL: <https://sprotyvg7.com.ua/lesson/yak-pracyuye-vorozhij-bpla-leer-3> (дата звернення 18.06.2025).
278. Філіпчук І. О. Російська пропаганда та українська державна інформаційна політика: виклики і перспективи. Київ: Видавництво "Аграрна наука", 2019. 138 с.
279. Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва. Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки. 2014. URL: <http://surl.li/ejsnb> (дата звернення 25.04.2023).
280. Харитонов Д. Опозиція "свій – чужий" у сучасному політичному дискурсі чинного президента Росії. *Studia Linguistica*. 2016. № 9. С. 459.
281. Харук А. Інформаційна війна як інструмент гібридної агресії: російська пропаганда проти України (2014 – 2022). *Військово-науковий вісник. НАСВ*, 2025. № 44. С. 100–113 (дата звернення 14.12.2025).
282. Харук А. Як використовувати російські джерела для вивчення російсько-української війни? Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

- Серія Історія. 2023. № 13/55. С. 202–216. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.13> (дата звернення 14.06.2024).
283. Хаустова Л. Дебальцевська трагедія. Роковини виходу українських військ з оточення. 2018. URL: <http://surl.li/pwnjd> (дата звернення 25.04.2023).
284. Хмельовська О. Майдан в соціопитуваннях: обличчя протесту змінилось, а вимоги лишились такими ж. Український Тиждень. 2014. URL: <http://surl.li/ejskx> (дата звернення 24.04.2023).
285. Ходкевич Г. Российские силы информационно-психологических операций в Беларуси. Портал АНТИКОР. 11 вересня 2017. URL: https://antikor.ua/articles/190321-rossijskie_sily_informatsionno-psihologicheskikh_operatsij_v_belarusi (дата звернення 19.06.2025).
286. Хоменко С. Донбас до Мінська доведе. Чому Україна та Росія по-різному трактують мінські угоди. 2022. URL: <http://surl.li/eneuj> (дата звернення 28.04.2023).
287. Християнська служба порятунку. Християни і зброя. 2022. URL: <https://crs-center.org/hristiyani-i-zbroya/> (дата звернення 15.04.2024).
288. Худолій А. О. Інформаційна війна 2014–2022 рр.: монографія. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2022. 208 с. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8754/1/12.pdf> (дата звернення 10.04.2024).
289. Це історичний день для України та Євросоюзу – Президент взяв участь в церемонії підписання документу про запровадження безвізового режиму з ЄС 17 травня 2017 року. Інтернет архів сайту Президента України. (2017). URL: <http://surl.li/ukniu> (дата звернення 16.04.2023).
290. Центр глобального взаємодія. Основные элементы экосистемы российской дезинформации и пропаганды. Специальный доклад. Август 2020. 80 с. URL: <https://2021-2025.state.gov/wp-content/uploads/2021/01/LS-2020-0111499-PILLARS-OF-RUSSIA-DISINFORMATION-RUS.pdf> (дата звернення 11.06.2024).
291. Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Офіційний веб-сайт. URL: <https://cacds.org.ua/> (дата звернення 14.04.2024).

292. Центр протидії дезінформації. Офіційний Telegram-канал. 2020. URL: <https://t.me/s/CenterCounteringDisinformation> (дата звернення 22.06.2024).
293. Центр протидії дезінформації. Росія як руйнівник миру: інтервенція рф у Сирію. 2024. URL: <http://surl.li/eiqwbk> (дата звернення 15.01.2024).
294. Центр протидії дезінформації. Як змінювалися напрямки кремлівської пропаганди. 2023. URL: <https://cpd.gov.ua/> (дата звернення 25.04.2023).
295. Центр протидії інформаційним агресіям АМ&РМ. Кремль продовжує демонізувати образ України... Або "старі"- "нові" технології пропаганди. 2020. URL: <http://surl.li/pwgdw> (дата звернення 27.04.2023).
296. Центр Разумкова. Стратегічні партнери України (реалії та пріоритети в умовах війни). Національна безпека і оборона. 2023. № 3-4. 22 с. URL: <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення 30.04.2024).
297. Чаплик М. М. Участь криміналітету в гібридній війні: погляд крізь призму українських реалій. Український соціологічний журнал. 2021. Вип. 21. С. 25–35.
298. Чуков І. Роль ідеології "священної війни" у формуванні мотивації російських бійців на Донбасі. Проблеми постконфліктного врегулювання. 2019. Вип. 1(3). С. 61–72.
299. Чуранова О. Пандемія фейків: як російська пропаганда використовує коронавірус. 2020. URL: <http://surl.li/eph1> (дата звернення 30.04.2023).
300. Шабанова Я. Як змінився український медіа ландшафт після 24 лютого. Speka Media. 2022. URL: <https://cutt.ly/e2UvELy> (дата звернення 05.04.2023).
301. Шайкан В. О. Радянський політичний плакат як засіб ідеологічної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни. Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXII. С. 263–265.
302. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного врегулювання (1847–1914). Київ: Кліо, 2015. С. 7–37.

303. Шандра В. С. Валуєвський циркуляр 1863. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення 16.06.2024).
304. Шаповал Ю. Нищення інтелігенції і духовенства в 1932–33 роках: чому Голодомор є геноцидом. Радіо Свобода. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29613329.html> (дата звернення 08.06.2024).
305. Шекеряк Я. Інформаційний супротив: ресурси, що борються з російською дезінформацією. 2022. URL: <http://surl.li/pwlyg> (дата звернення 24.04.2023).
306. Шпіонопедія. Глен Едвард Грінвальд (Glenn Edward Greenwald). URL: https://shpionopedia.org/Глен_Едвард_Грінвальд (дата звернення 18.06.2025).
307. Шутов Р. Російський інформаційно-психологічний вплив в Україні в контексті збройного конфлікту. Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії. Аналітичний звіт. Київ: Телекритика, 2015. С. 13–22.
308. Юськів Х. Наративи російської пропаганди в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Випуск 30, с. 226–232. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.30.31> (дата звернення 16.06.2025).
309. Як працює ворожий БПЛА "ЛЕЕР-3". URL: <https://sprotyvg7.com.ua/lesson/yak-pracyuye-vorozhij-bpla-leer-3> (дата звернення 12.04.2025).
310. An Invasion by Any Other Name: The Kremlin's Dirty War in Ukraine. AtlanticCouncil. 17.09.2015 (Source: A Special Report presented by The Interpreter, a project of the Institute of Modern Russia. 17 September 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j-iKwoRlSfg> (дата звернення 16.06.2025).
311. Яблонський В., Лозовий В., Валецький О., Здіорук С., Зубченко С. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / за заг. ред. В. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
312. Якушик В. Проблема вибору моделі розподілу влад. Моделі державності та державного устрою України на порозі XXI століття: бюл. Ін-ту посткомуніст. сусп-ва та укр. наук. журн. "Політична думка": матеріали наук.-практ. семінару. Київ, 1996. С. 55–57. URL:

https://www.academia.edu/1928473/Yakushik_V_Problems_of_Choice_of_a_Model_of_Separation_.Kiev.1996 (дата звернення 05.05.2024).

313. Ярмошук Т. Путін приїхав пришвидшити українсько-російські домовленості. Радіо Свобода. 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2025067.html> (дата звернення 05.06.2024).

314. Antibot4navalny. Блокировщик ботов (@antibot4navalny). Соціальна мережа X (Twitter). URL: <https://x.com/antibot4navalny> (дата звернення 04.08.2025).

315. BBC News. Русская служба. СКР заявил о геноциде русских на Украине. 2014. 29 сентября. URL: https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/09/140929_rn_skr_genocide_charges (дата звернення 28.04.2024).

316. BBC News Україна. Путін наказав блокувати Керченську протоку. Що це означає. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57693376> (дата звернення 21.04.2023).

317. BBC News Україна. Путін попереджає Україну про наслідки зближення з ЄС. 2013. 22 серпня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/08/130822_putin_ukraine_eu_az (дата звернення 14.06.2025).

318. BBC News. Русская служба. Путин обещает "защищать русских" на Украине всегда. 2014. 24 июня. URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/06/140624_putin_deauthorisation_ukraine_reax (дата звернення 28.04.2024).

319. BBC News. Україна. Пять громких заявлений Путина об истории Украины. 2014. 10 ноября. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine (дата звернення 16.05.2024).

320. BBC News. Русская служба. "Хунта" и "террористы": война слов Москвы и Киева. 2014. URL:

https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/04/140425_blog_krechetnikov_harsh_speech (дата звернення 04.06.2024).

321. BBC News. Russkaja sluzhba. Rossiya i NATO provodjat paralel'nye voennye ucheniya. 2014. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2014/06/140610_kaliningrad_russia_drill_nato (дата звернення 08.05.2024).

322. BBC News Ukraїna. Rada Federacїї dozvolila Putinu vikoristovuvati rosijsku armiju za kordoonom. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220224082352/https://www.bbc.com/ukrainian/news-60482687> (дата звернення 24.02.2022).

323. Benchuk V., Trofymovych V. Evolution moods of Donetsk residents on the temporally occupied territory (2014–2021). / ЕВОЛЮЦІЯ НАСТРОЇВ ДОНЕЧЧАН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ (2014 – 2021). Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]. 2022. Вип. 23. С. 171–180. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.23.258962> (дата звернення 08.04.2023).

324. Bertelsen O., Goldman J. Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow (Soviet and Post-Soviet Politics and Society). Amazon.com: Books. 2021. March 30. 412 p. URL: <https://www.amazon.com/Russian-Active-Measures-Yesterday-Post-Soviet/dp/383821529X> (дата звернення 05.06.2024).

325. Bobokulov I. Strategic functions of and prospects for the foreign military presence in Central Asia // Central Asia and the Caucasus. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategic-functions-of-and-prospects-for-the-foreign-military-presence-in-central-asia> (дата звернення 15.08.2025).

326. Carnegie Moscow Center. (2014, December 29). *Russia's New Military Doctrine Tells It All*. URL: <https://carnegie.ru> (дата звернення 16.06.2025).

327. Csernicskó I., & Fedinec C. (2016). Four Language Laws of Ukraine. International Journal on Minority and Group Rights, 23(4), 560–582. URL: <https://www.jstor.org/stable/26557843> (дата звернення 16.06.2025).

328. DW. "Схід-2018": тренування масштабного конфлікту? 2018. URL: <http://surl.li/cwfpkj> (дата звернення 28.04.2023).
329. DW. ЄС закликав РФ відновити свободу руху в Керченській протоці. 2018. URL: <http://surl.li/xbxzyz> (дата звернення 20.04.2023).
330. DW. Криза у Керченській протоці: світ обурений діями Росії. 2018. URL: <http://surl.li/obbxxl> (дата звернення 20.04.2023).
331. DW. Мар'їнка: українські військові, російське ТБ і дитячий гурток. 2016. URL: <http://surl.li/ksoehm> (дата звернення 26.06.2023).
332. DW. Савицький О. Українські експерти про ефективність Мінських угод. 2015. URL: <http://surl.li/iykdre> (дата звернення 25.04.2023).
333. DW. МИД РФ заявил о намерении "защищать русскоязычных" в Украине. 2021. 13 апреля. URL: <https://www.dw.com/ru/mid-rossii-zajavil-o-namerenii-zashhishhat-russkih-v-ukraine/a-57180575> (дата звернення 26.04.2024).
334. DW. На Украине запретили ретрансляцию российских телеканалов. 2014. URL: <http://surl.li/pxjsgg> (дата звернення 17.04.2023).
335. DW. Путин врал, что войны с Украиной не будет. Хронология обмана президента РФ. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220225050843/https://www.dw.com/ru/putin-vral-chto-vojniy-s-ukrainoj-ne-budet-hronologija-obmana/a-60904218> (дата звернення 15.02.2025).
336. DW. Украинский конфликт: как журналистам услышать друг друга. 2014. URL: <http://surl.li/ydmctr> (дата звернення 20.04.2023).
337. Espresso.tv. Автобус з цивільними під Волновахою розстріляли задля російських журналістів. 2015. URL: <http://surl.li/pxtkb> (дата звернення 12.06.2023).
338. Ethnic Vector Map Ukraine Stock Vector (Royalty Free) 179866157. Shutterstock. 2014, USE OF TERRITORIAL IDENTITY MARKERS IN GEOGRAPHICAL RESEARCHES. January 2014. <https://www.shutterstock.com/pic-179866157/stock-vector-ethnic-vector-map-of-ukraine.html> (дата звернення 16.06.2025).

339. EUvsDisinfo. Вакцина від коронавірусу зменшить населення. 2020, 15 травня. URL: <https://euvdisinfo.eu/ua/report/the-coronavirus-vaccine-will-reduce-the-population/> (дата звернення 14.11.2024).
340. EUvsDisinfo. Навчання. Інструменти для розуміння дезінформації та реагування на неї. 2022. URL: <https://euvdisinfo.eu/ua/learn-ua/> (дата звернення 15.08.2025).
341. EUvsDisinfo. НАРАЩИВАНИЕ ОБЪЕМОВ ДЕЗИНФОРМАЦИИ: ПРОКРЕМЛЕВСКИЕ СМИ ВНОВЬ ФОКУСИРУЮТСЯ НА УКРАИНЕ. 2021, 08 апреля. URL: <https://euvdisinfo.eu/ru/%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%b0%d1%89%d0%b8%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%b5-%d0%be%d0%b1%d1%8a%d0%b5%d0%bc%d0%be%d0%b2-%d0%b4%d0%b5%d0%b7%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d0%b8%d0%b8-%d0%bf/> (дата звернення 11.06.2025).
342. EUvsDisinfo. Неопознанный фонд стратегической культуры. 08 февраля, 2019. URL: <https://euvdisinfo.eu/ru/%d0%bd%d0%b5%d0%be%d0%bf%d0%be%d0%b7%d0%bd%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8b%d0%b9-%d1%84%d0%be%d0%bd%d0%b4-%d1%81%d1%82%d1%80%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%b3%d0%b8%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%b9-%d0%ba%d1%83/> (дата звернення 16.06.2025).
343. EUvsDisinfo. ПОДУМАЙ, ПЕРШ НІЖ ДІЛИТИСЯ. 17 Вересня, 2023. URL: <https://euvdisinfo.eu/ua/respond/%d0%bf%d0%be%d0%b4%d1%83%d0%bc%d0%b0%d0%b9-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%88-%d0%bd%d1%96%d0%b6-%d0%b4%d1%96%d0%bb%d0%b8%d1%82%d0%b8%d1%81%d1%8f/> (дата звернення 19.06.2025).
344. EUvsDisinfo. Протидіємо безперервним дезінформаційним кампаніям Росії: вісім років роботи EUvsDisinfo. 2023. URL: <https://euvdisinfo.eu/ua/%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%82%d0%b8%d0%b4>

%d1%96%d1%94%d0%bc%d0%be-

%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%bc-%d0%b4%d0%b5%d0%b7%d1%96%d0%bd%d1%84%d0%be/ (дата звернення 08.09.2025).

345. Factcheck.ge. Дезинформація: Военная операция на Украине направлена на борьбу с нацизмом и фашизмом. 2022. URL: <https://factcheck.ge/ru/story/40553> (дата звернення 04.06.2024).

346. Freedom. Страти військовополонених: Росія свідомо вчиняє воєнні злочини в Україні. 2024. 14 листопада. URL: <https://uatv.ua> (дата звернення 20.11.2024).

347. Gazeta.ua. Майже 80% росіян вірять у "нацистів", яких "підтримує" українська влада. 2022. 19 квітня. URL: https://m.gazeta.ua/articles/world-life/_majzhe-80-rosiyanviryatu-nacistivyakih-pidtrimuye-ukrayinska-vlada/1083342 (дата звернення 12.04.2024).

348. Halemba A. (2015). Nation and Church in Transcarpathia. In *Negotiating Marian Apparitions: The Politics of Religion in Transcarpathian Ukraine* (NED-New edition, 1, pp. 87–144). Central European University Press. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctt19z39d5.9> (дата звернення 16.06.2025).

349. Hromadske. Європейська рада надала Україні статус кандидата в члени ЄС. 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/yevropejska-rada-nadala-ukrayini-status-kandidata-v-chleni-yes> (дата звернення 25.02.2025).

350. Hromadske. У Пентагоні пояснили, які фактори допомагають росії просуватися на Донбасі. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220528095409/https://hromadske.ua/posts/u-pentagoni-poyasnili-yaki-faktori-dopomagayut-rosiyi-prosuvatisya-na-donbasi> (дата звернення 28.02.2025).

351. Hromadske. ФСБ заявила, что украинские корабли "нарушили территориальные воды" РФ. 2018. URL: <https://hromadske.ua/> (дата звернення 25.04.2023).

352. Intent.press. Омбудсменка звернулася до Дитячого фонду ООН через призов неповнолітніх в ОРДЛО. 2022. URL: <https://intent.press/news/obshchestvo-19/2022/ombudsmenka-zvernulasya-do-dityachogo-fondu-oon-cherez-prizov-nerovnolitnih-v-ordlo> (дата звернення 12.02.2025).
353. Intent.press. Хроніка війни: повномасштабне вторгнення Росії. Росія затвердила введення військ на Схід України. 2022. URL: <https://intent.press/publications/politics/2022/hronika-vtorgnennya-rosiya-zatverdila-vvedennya-vijsk-na-shid-ukrayini> (дата звернення 12.02.2025).
354. InvestoryNews. Дослідження: Український ринок мобільного зв'язку за 10 років збільшився майже вдвічі. 2020. URL: <https://investory.news/doslidzhennya-ukrainskij-rinok-mobilnogo-zvyazku-za-10-rokiv-zbilshivsya-majzhe-vdvichi/> (дата звернення 29.06.2023).
355. Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society. Russian Media and the War in Ukraine. Band 1, Ausgabe 1. 05, 2015. <https://elibrary.utb.de/toc/jspps/1/1> (дата звернення 17.05.2025).
356. Korrespondent.net. В России запретили символику ОУН и УПА. 2014. URL: <https://korrespondent.net/> (дата звернення 08.06.2024).
357. Korrespondent.net. Закон о языке вступил в силу. Что нужно знать. 2019. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/4118835-zakon-o-yazyke-vstupyl-v-sylu-chto-nuzhno-znat> (дата звернення 20.06.2024).
358. Meduza, (2018). США рассказали о "Башне" ГРУ в Химках. URL: <https://meduza.io/feature/2018/07/18/ssha-rasskazali-o-bashne-gru-v-himkah-eto-biznes-tsentr-kotoryu-postroil-osnovatel-antimaydana> (дата звернення 27.05.2025).
359. **Military (2020). Підрозділи психологічних операцій російської армії. URL:**<https://mil.in.ua/uk/articles/pidrozdily-psychologichnyh-operatsij-rosijskoyi-armiyi/>**(дата звернення 12.05.2025).**
360. Newsua. Хоган Д. "Победобесие" в России. Что общего у лозунга "деды воевали" с культом вуду. 2020. 2 лютого. URL: <https://newsua.one/> (дата звернення 15.04.2024).

361. NV.UA. Європарламент визнав, що Росія переписує історію для виправдання війни проти України – резолюція. 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiyska-dezinformaciya-yevroparlament-u-rezolyuciji-zasudiv-propagandu-rosiji-pro-viynu-50484063.html> (дата звернення 17.08.2025).
362. NV.UA. Работают на Кремль: Служба безпеки України опублікувала список 100 псевдоукраинских Telegram-каналов. 2022. 15 июля. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/prorossiyskie-telegram-kanaly-v-ukraine-polnyu-spisok-50256707.html> (дата звернення 15.06.2024).
363. NV.UA. Схід-2018. Навіщо Росії масові військові навчання? 2018. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/skhid-2018-navishcho-rosiji-masovi-vijski-navchannja-2493715.html> (дата звернення 28.04.2023).
364. OBOZ.UA. Праздновали 23 февраля: разведка рассказала о частых самоубийствах среди россиян на Донбассе. 2017. 25 лютого. URL: <https://incident.obozrevatel.com/> (дата звернення 24.04.2024).
365. RFI. Російська пропаганда в Україні та за кордоном: чи виграє Київ інформаційну війну? 2024. 23 липня. URL: <https://www.rfi.fr/> (дата звернення 25.06.2024).
366. The Insider. Ядерный срыв. 9 примеров того, как Путин обманул Федеральное собрание в своей воинственной речи. 2018. URL: <https://theins.ru/antifake/93547> (дата звернення 22.04.2023).
367. The Insider. "Мы с сожалением увидели анимацию, изображавшую ядерную атаку на США" – в Госдепе прокомментировали послание Путина. 2018. URL: <https://theins.ru/news/93616> (дата звернення 22.04.2023).
368. The Insider. Тамарченко Е. Кадилом по проблемам. Как в России освящают стрип-клубы, урны для голосования и ядерные ракеты. 2017. URL: <https://theins.ru/obshestvo/80263> (дата звернення 28.05.2024).
369. Thomson Reuters Foundation. Україна: дослідження споживання та сприйняття медіаконтенту. 2020. URL: <http://surl.li/bebhv> (дата звернення 30.04.2023).

370. Ukrinform. Відгук українських істориків на пропагандистську "статтю" Путіна: Вона світоглядна, але не історична і не наукова. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3283242-vidguk-ukrainskih-istorikiv-na-propagandistsku-stattu-putina-vona-svitogladna-ale-ne-istoricna-i-ne-naukova.html> (дата звернення 04.05.2025).
371. Webkamerton.ru. Иловайский "котел": как укро-карателям нанесли первое крупное поражение на Донбассе. 2019. URL: <http://surl.li/pwnxw> (дата звернення 26.04.2023).
372. Army Cyber Institute (ACI). Home. 2024. URL: <https://cyber.army.mil/> (дата звернення 22.06.2024).
373. Associated Press (AP). RIA Novosti quotes Russian lawyer as saying Snowden has asked for temporary asylum in Russia. 2013. July 16. URL: <https://apnews.com/3965ece324824359a0e8e3a2ac80d253> (дата звернення 04.06.2025).
374. Atlantic Council. 360/Open Summit: The World in Motion. 2021. June 22. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/> (дата звернення 10.06.2024).
375. Atlantic Council. An Invasion by Any Other Name: The Kremlin's Dirty War in Ukraine. 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/event/an-invasion-by-any-other-name-the-kremlins-dirty-war-in-ukraine/> (дата звернення 14.07.2025).
376. Atlantic Council. Atlantic Council programs. 2024. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/> (дата звернення 25.06.2024).
377. Atlantic Council. Mapping the last decade of Russia's disinformation and influence campaign in Ukraine. 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/news/transcripts/mapping-the-last-decade-of-russias-disinformation-and-influence-campaign-in-ukraine/> (дата звернення 12.06.2024).
378. Atlantic Council. Meeting the Russian conventional challenge. 2018. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/meeting-the-russian-conventional-challenge/> (дата звернення 27.04.2023).
379. Atlantic Council. Vershbow A. Ramp up on Russia. NATO 20/2020. 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/> (дата звернення 30.04.2024).

380. ABC News. Putin makes troop deaths in peacetime operations 'state secret'. 2015. URL: <https://www.abc.net.au/news/2015-05-29/putin-classifies-information-on-deaths-of-russian-troops/6505542> (дата звернення 20.08.2025).
381. Ahram Online. Putin urges 'humanitarian corridor' for trapped Ukraine troops. 2014. 29 Aug. URL: <https://english.ahram.org.eg/NewsContentP/2/109486/World/Putin-urges-humanitarian-corridor-for-trapped-Ukra.aspx> (дата звернення 06.06.2025).
382. American Archive of Public Broadcasting. War and Peace in the Nuclear Age; Interview with Arkady Shevchenko. A collaboration between the Library of Congress and GBH. 1986. URL: <https://americanarchive.org/catalog/cpb-aacip-15-6m3319s54c> (дата звернення 10.06.2025).
383. Amnesty International. Eastern Ukraine conflict: Summary killings, misrecorded and misreported. 2014. October 20. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2014/10/eastern-ukraine-conflict-summary-killings-misrecorded-and-misreported/> (дата звернення 12.06.2025).
384. AP News. Burns R. NATO official: Russia now an adversary. 2014. May 1. URL: <https://apnews.com/> (дата звернення 30.04.2024).
385. Arjakovsky A. Russie-Ukraine, de la guerre à la paix ? Paris: Parole et Silence, 2014. 352 p. ISBN 2889183300.
386. Aro J. The Cyberspace War: Propaganda and Information Operations in Russia. NATO StratCom COE, 2016. p. 15.
387. Balogh P., Kovály K. Small but salient: The securitization of Ukraine's ethnic Hungarian minority. *Nationalities Papers*. 2024. Vol. 53(4). P. 798–821. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2024.51> (дата звернення 05.09.2025).
388. Battle for Ukrainian: A Comparative Perspective. (Harvard Series in Ukrainian Studies). Harvard University Press / edited by Michael S. Flier and Andrea Graziosi. 2017. 625 p.
389. BBC News. Anger as Zelensky agrees vote deal in east. Ukraine conflict. 2019. October 2 URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49903996> (дата звернення 14.06.2024).

390. BBC News. Presidential decree on classifying military losses during special operations. 2015. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-32913929> (дата звернення 21.08.2025).
391. BBC News. Russia aid convoy enters Ukraine without permission. 2014. August 22. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-28892525> (дата звернення 05.06.2025).
392. BBC News. Ukraine's deadliest day: The battle of Ilovaisk, August 2014. 2019. 28 August. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49426724> (дата звернення 20.06.2025).
393. BBC. Ukraine: Russia plans biggest war in Europe since 1945 – Boris Johnson. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220223103748/https://www.bbc.com/news/uk-politics-60448162> (дата звернення 15.02.2025).
394. Beck T. Underlying Causes of the Ukrainian Recession. globalEDGE. Michigan State University. 2015. May 20. URL: <https://globaledege.msu.edu/blog/post/22938/underlying-causes-of-the-ukrainian-reces> (дата звернення 12.06.2025).
395. Bellingcat. Donbas: A Ticking Toxic Time Bomb. 2017, March 30. URL: <https://www.bellingcat.com/news/europe/2017/03/30/donbas-ticking-toxic-time-bomb/> (дата звернення 15.06.2024).
396. Bellingcat. Tracking Russian Tanks and Troops in Ukraine. Bellingcat Investigation Report. 2016. URL: <https://www.bellingcat.com> (дата звернення 22.04.2024).
397. Bentzen N., Russell M. Russia's disinformation on Ukraine and the EU's response. European Parliamentary Research Service. 2015. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/571339/EPRS_BRI\(2015\)571339_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/571339/EPRS_BRI(2015)571339_EN.pdf) (дата звернення 15.06.2025).
398. Betts R. B. Robert William Seton-Watson, 1879-1951. The Slavonic and East European Review. 1951. Vol. 30 (74). P. 252–255. URL: [suspicious link removed] (дата звернення 07.07.2025).

399. Bloomberg. Kremlin Insiders Are Alarmed Over Growing Toll of Putin's War. 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-20/kremlin-insiders-are-alarmed-over-growing-toll-of-putin-s-war> (дата звернення 22.02.2025).
400. Bradley M. European ‘migrant crisis’, 2015–2016. The politics and everyday practice of international humanitarianism. Oxford University Press, 2023. P. 199–218. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198840695.003.0013> (дата звернення 04.07.2025).
401. Bradshaw S., Bailey H., Howard P. N. Industrialized Disinformation: 2020 Global Inventory of Organized Social Media Manipulation. Oxford: Programme on Democracy & Technology, Oxford Internet Institute, 2021. 26 с.
402. Bradshaw S., Howard P. N. The Global Disinformation Order: 2020 Global Inventory of Organized Social Media Manipulation. Oxford: Oxford Internet Institute, 2020. 48 с.
403. Brosig M. Ukraine: Moving Borders Changing Orders? In: The Role of BRICS in Large-Scale Armed Conflict. New Security Challenges. Palgrave Macmillan, Cham, 2019. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-18537-4_5 (дата звернення 25.08.2025).
404. Carlier J.-Y., Crépeau F., Purkey A. From the 2015 European “migration crisis” to the 2018 Global Compact for Migration: A political transition short on legal standards. Refugee Survey Quarterly. 2018. URL: [suspicious link removed] (дата звернення 02.07.2025).
405. Chatham House. Assessing Russian plans for military regeneration. 2024. 9 July. URL: <https://www.chathamhouse.org/> (дата звернення 20.07.2024).
406. Chew P. A., Turnley J. G. Understanding Russian Information Operations Using Unsupervised Multilingual Topic Modeling. *Social, Cultural, and Behavioral Modeling. SBP-BRiMS 2017. Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer, 2017. Vol. 10354. P. 101–111. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-60240-0_12 (дата звернення 25.08.2025).

407. Committee to Protect Journalists (CPJ). CPJ condemns Putin's decree banning coverage of military casualties. 2015. URL: <https://cpj.org/2015/05/cpj-condemns-putins-decree-banning-coverage-of-mil/> (дата звернення 20.08.2025).
408. CCS 2024, ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security. Proceedings. Salt Lake City, UT, USA. URL: <https://publica.fraunhofer.de/entities/mainwork/29e34b36-f28a-4d23-aba8-6a9f301bb9d8Fraunhofer>. DOI: 10.1145/3658644 (дата звернення 20.08.2025).
409. Conflict Intelligence Team. About our Conflict Intelligence Team (CIT) and our investigations. 2024. URL: <https://citeam.org/about-our-team/?lang=en> (дата звернення 22.08.2025).
410. Conflict Intelligence Team. Donbas: Evidence from social media. 2025. URL: <https://citeam.org/donbas-presence/> (дата звернення 25.08.2025).
411. Culzac N. Ukraine crisis: 90 Russian aid trucks heading for Ukrainian city is 'direct invasion', Kiev says. The Independent. 2014. 23 August. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-crisis-at-least-70-russian-aid-trucks-cross-border-without-red-cross-escort-9685174.html> (дата звернення 08.06.2025).
412. Dawisha K. Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia? Simon & Schuster, 2014. 464 p.
413. Defense Express. Стало відомо чому в ерефії війну називають спецоперацією. 2023. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/stalo_vidomo_chomu_v_erefiji_vijnu_nazivajut_spetsopera tsijeju-6983.html (дата звернення 07.12.2023).
414. Delo.ua. 175 миллионов на биотерроризм. 2008. 17 октября. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/175-millionov-na-bioterrorizm-90117/> (дата звернення 16.06.2024).
415. DER SPIEGEL. Ukraine-Konflikt, Berlins Antwort auf Putins Mythen. 2015. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-konflikt-berlins-antwort-auf-putins-mythen-a-1019441.html> (дата звернення 02.09.2025).

416. Deutsche Welle. Russia's Putin calls for humanitarian corridor for Ukraine troops. 2014. August 29. URL: <https://www.dw.com/en/russias-putin-calls-for-humanitarian-corridor-for-ukraine-troops/a-17887868> (дата звернення 16.06.2025).
417. Dewan A. Ukraine and Russia's militaries are David and Goliath. Here's how they compare. *CNN*. 2022. URL: <https://edition.cnn.com/2022/02/25/europe/russia-ukraine-military-comparison-intl/index.html> (дата звернення 18.02.2025).
418. Dobbs J. The Impact of EU-Russia Tensions on the Politics of the EU and Its Member States: Insecurity and Resolve. *Russia Damage Assessment*. Ed. by L. Kulesa, I. Timofeev, J. Dobbs. London: European Leadership Network, 2017. P. 31–38.
419. Donald Trump. Official X account. After consultation with my Generals and military experts... 2017. 26 июля. URL: <https://x.com/realDonaldTrump/status/890193981585444864> (дата звернення 10.04.2024).
420. Dumoulin M. Ukraine, Russia, and the Minsk Agreements: A Post-Mortem. *European Council on Foreign Relations*. 2024. URL: <https://ecfr.eu/article/ukraine-russia-and-the-minsk-agreements-a-post-mortem/> (дата звернення 30.07.2025).
421. Echols W. RT Chief Spouts Ukraine Disinfo, Extermination Camp Lie. *Polygraph.info*. 2022. February 15. URL: <https://archive.ph/Jn8E7> (дата звернення 14.06.2024).
422. Economou A., Kollias C. The 2015 refugee crisis and institutional trust in European countries. *Social Indicators Research*. 2024. Vol. 173(1). P. 377–396. URL: <https://doi.org/10.1007/s11205-024-03348-1> (дата звернення 01.07.2025).
423. EEAS. Seven years since Russia's illegal annexation of Crimea. 2021. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/seven-years-russia%E2%80%99s-illegal-annexation-crimea_en (дата звернення 07.09.2025).
424. Ex-Chief of Luhansk SBU Petrulevich: Russia's GRU terrorist groups are already in Kyiv and awaiting a signal. *Gordon.ua*. 2014. 2 July. URL: <http://gordonua.com/publications/Petrulevich-Terroristicheskie-gruppy-GRU-Rossii-uzhe-v-Kieve-i-zhdut-signal-a-29825.html> (дата звернення 02.06.2025).

425. Embassy of Ukraine in Hungary. Ukrajna Magyarországi Nagykövetsége [Facebook post]. 2019. URL: <https://www.facebook.com/ukran.nagykovetseg.magyarorszag/photos/a.476435109124629/2247488255352630/> (дата звернення 07.09.2025).
426. EEAS. Seven years since Russia's illegal annexation of Crimea. 2021. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/seven-years-russia%E2%80%99s-illegal-annexation-crimea_en (дата звернення 07.09.2025).
427. EUvsDisinfo. About the EUvsDisinfo project. 2025a. URL: <https://euvdisinfo.eu/about/> (дата звернення 18.08.2025).
428. EUvsDisinfo. About EUvsDisinfo: Detecting, analysing, and raising awareness about disinformation. *European External Action Service*. 2025b. URL: <https://euvdisinfo.eu> (дата звернення 03.09.2025).
429. EUvsDisinfo. Disinformation cases database: Ukraine. 2025c. URL: <https://euvdisinfo.eu/disinformation-cases/?text=Ukraine> (дата звернення 15.08.2025).
430. EUvsDisinfo. Hungary recognised Crimea as Russian. 2019. 5 December. URL: <https://www.euvdisinfo.eu/report/hungary-recognised-crimea-as-russian/> (дата звернення 18.08.2025).
431. EUvsDisinfo. The West destroys the security system in the world. 2025d. URL: <https://euvdisinfo.eu/report/the-west-destroys-the-security-system-in-the-world/> (дата звернення 11.06.2025).
432. Fedchenko Y. Kremlin propaganda: Soviet active measures by other means. *Sõjateadlane* (Estonian Journal of Military Studies). 2016. No. 2. P. 141–170. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11622/Fedchenko_Kremlin_propaganda.pdf (дата звернення 18.06.2025).
433. Fedor J., Lewis S., Zhurzhenko T. War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus. Palgrave Macmillan, 2017.
434. Fidler D. P., Ganguly S. U.S. Foreign Policy and the Snowden Leaks. *The Snowden Reader*. Ed. by D. P. Fidler. Indiana University Press, 2015. P. 52–69. DOI: 10.2307/j.ctt16gh840.11.

435. First Monday. About the Journal. 2024. URL: <https://firstmonday.org/> (дата звернення 25.06.2024).
436. Fisher M. Everything you need to know about the 2014 Ukraine crisis. Vox. 2014. URL: <http://surl.li/bxxir> (дата звернення 16.04.2023).
437. Freedman L. Ukraine and the Art of Strategy. New York: Oxford University Press, 2018. 237 p.
438. Galeotti M. Russian Political War: Moving Beyond the Hybrid. London: Routledge, 2019. 180 p.
439. Gaufman E. Elizaveta Gaufman - version 05-2023. 2023. URL: <https://lisagaufman.com/> (дата звернення 26.08.2025).
440. Gaufman E. Memory, media, and securitization: Russian media framing of the Ukrainian crisis. Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society. 2015. Vol. 1(1). P. 141–174. (дата звернення 08.06.2025).
441. Gaufman E. Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine Crisis. Cham: Palgrave Macmillan, 2017. 222 p.
442. Gentleman A., Hopkins N. Putin tells Edward Snowden: Russia doesn't carry out mass surveillance. The Guardian. 2014. 17 April. URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/17/putin-edward-snowden-russia-mass-surveillance> (дата звернення 02.06.2025).
443. globalEDGE Blog. Ukraine. globalEDGE: Your source for Global Business Knowledge. URL: <https://globaledge.msu.edu/blog/> (дата звернення 12.06.2025).
444. Graphika. Russian influence operations on social media. 2020. URL: <https://graphika.com> (дата звернення 22.06.2024).
445. Greenslade R. How Edward Snowden led journalist and film-maker to reveal NSA secrets. The Guardian. 2013. August 19. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/edward-snowden-nsa-secrets-glenn-greenwald-laura-poitras> (дата звернення 06.06.2025).
446. Greenwald G. No place to hide: Edward Snowden, the NSA, and the U.S. surveillance state. Metropolitan Books, 2014. 169 p. URL: <https://ia800802.us.archive.org/25/items/pdfy->

- zczuhqxxCAsjKlM0/no%20place%20to%20hide%20(edward%20snowden%20and%20gleen%20greenwald)%20complete.pdf (дата звернення 06.06.2025).
447. Halytska-Didukh T., Salata S., Nashyvochnikov O., Leyla D., Solovei H. Emergence of modern historical policy in the Russian-Ukrainian war Context: Assessing transformations in global order paradigms and present challenges. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12(68). P. 141-150 (дата звернення 20.08.2025).
448. Harvard Ukrainian Studies. Special Issue: The Russia-Ukraine War. 2022. Vol. 39. No. 1–2. URL: <https://husj.harvard.edu/> (дата звернення 15.06.2024).
449. Haslam N. Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*. 2006. Vol. 10(3). P. 252–264. URL: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4 (дата звернення 14.04.2024).
450. Haukkala H. Nonpolar Europe? Examining the Causes and Drivers Behind the Decline of Ordering Agents in Europe. *International Politics*. 2021. Vol. 58. P. 381–399. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41311-020-00257-1> (дата звернення 20.06.2025).
451. Hegedűs D. The Kremlin's influence in Hungary: Are Russian vested interests wearing Hungarian national colors? *DGAP kompakt*. 2016. No. 8. P. 1–12. URL: https://www.researchgate.net/publication/326998367_The_Kremlin's_Influence_in_Hungary (дата звернення 05.09.2025).
452. Higgins A. In Ukraine, Russia Plays a Weighted Word Game. *The New York Times*. 2014. April 17. URL: <https://www.nytimes.com/2014/04/17/world/europe/in-ukraine-russia-plays-a-weighted-word-game.html> (дата звернення 16.06.2025).
453. Holligan A., Vandy K. MH17: Three guilty as court finds Russia-controlled group downed airliner. *BBC News*. 2022. URL: <http://surl.li/endcrg> (дата звернення 12.04.2023).
454. House of Commons Library. About us. 2025. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/about-us/#heading-2> (дата звернення 17.08.2025).

455. House of Commons Library. The conflict in Ukraine. 2025. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/the-conflict-in-ukraine/> (дата звернення 13.08.2025).
456. Human Rights Watch. Russia-Ukraine War. 2022–2024. URL: <https://www.hrw.org/tag/russia-ukraine-war> (дата звернення 23.06.2024).
457. Hurska A., Sukhankin S. Russian informational and propaganda campaign against Ukraine prior to the Euromaidan (2013–2014): Denying sovereignty. *Securitologia*. 2015. No 1. P. 35–59. URL: https://www.academia.edu/19307503/Russian_informational_and_propaganda_campaign_against_Ukraine_prior_to_the_Euromaidan_2013_2014_denying_sovereignty (дата звернення 05.05.2024).
458. Hutchings S., Szostek J. Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. E-International Relations Publishing. 2015. URL: <http://www.e-ir.info/2015/04/28/dominant-narratives-in-russian-political-and-media-discourse-during-the-crisis/> (дата звернення 28.06.2024).
459. Ilovaisk Cauldron – 08/10–08/27/2014. URL: <https://revers.press/h694at4gm1-ilovaisk-cauldron-081008272014/> (дата звернення 12.06.2025).
460. International Crisis Group. Answering Four Hard Questions About Russia's War in Ukraine. 2022. URL: [підозріле посилання видалено] (дата звернення 18.09.2025).
461. International Republican Institute. Public Opinion Survey of Residents of Ukraine. 2014. April. URL: <https://www.iri.org/resources/public-opinion-survey-of-residents-of-ukraine-april-2014/> (дата звернення 08.06.2025).
462. Interpreter Magazine. About Us. 2025. URL: <https://www.interpretermag.com/about-us/> (дата звернення 18.08.2025).
463. Jaitner M., Mattsson P. A. Russian Information Warfare of 2014. *Proceedings of the 7th International Conference on Cyber Conflict: Architectures in Cyberspace*. Ed. by M. Maybaum, A.-M. Osula, L. Lindström. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCD COE) Publications, 2015. P. 23–36. URL:

<https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Art-03-Russian-Information-Warfare-of-2014.pdf> (дата звернення 15.06.2025).

464. Jilge W. Die Ukraine aus Sicht der Russkij Mir. *Länder-Analysen. Russland-Analysen*. 2014. No. 278. P. 2–5. URL: <https://laender-analysen.de/russland-analysen/278/die-ukraine-aus-sicht-der-russkij-mir/> (дата звернення 03.09.2025).

465. Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society. Vol. 1. Issue 1. 2015. <https://www.amazon.com/Journal-Soviet-Post-Soviet-Politics-Society/dp/3838207262> (дата звернення 03.11.2024).

466. Karolewski I., Davis-Cross M. The EU's Power in the Russia–Ukraine Crisis: Enabled or Constrained? *Journal of Common Market Studies*. 2017. Vol. 55 (1). P. 137–152. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12446> (дата звернення 26.07.2025).

467. Katchanovski I. (2025). The Russia-Ukraine War and Its Nature. In: *The Russia-Ukraine War and its Origins. Rethinking Political Violence*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-98724-3_9 (дата звернення 19.10.2025).

468. Kelly L., De Carbonnel A. Moscow cannot ignore calls for help. *Independent Online (IOL)*. 2014. March 7. URL: <https://iol.co.za/news/world/2014-03-07-moscow-cannot-ignore-calls-for-help/> (дата звернення 28.06.2025).

469. Kobzar S. Reporting on the Minsk II Agreement: The Effect of Russian Narratives in French and German Media. *Policy Brief No. 2016/17*. Institute for European Studies, Vrije Universiteit Brussel, 2016. URL: <https://aei.pitt.edu/82515/> (дата звернення 12.08.2025).

470. Kofman M., Migacheva K., Nichiporuk B., Radin A., Tkacheva O., Oberholtzer J. Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine. Report. Santa Monica: RAND Corporation, 2017. P. 14–15. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1498/RAND_RR1498.pdf (дата звернення 14.06.2025).

471. Konończuk W. Ukraine withdraws from signing the Association Agreement in Vilnius: The motives and implications. *Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW)*. 2013. November 27. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2013-11->

27/ukraine-withdraws-signing-association-agreement-vilnius-motives-and (дата звернення 18.06.2025).

472. Konończuk W., Wierzbowska-Miazga A. The Geneva (dis)agreement on Ukraine. Analyses. Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW) – Centre for Eastern Studies. 2014. April 24. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-04-24/geneva-dis-agreement-ukraine> (дата звернення 14.06.2025).

473. Kudelia S. How They Joined? Militants and Informers in the Armed Conflict in Donbas. *Small Wars and Insurgencies*. 2019. Vol. 30 (2). P. 279–306. DOI: <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1546361>.

474. Kulchytsky S. Famine of 1932–1933 in Ukraine: An Anatomy of the Holodomor. *The English Historical Review*. 2020. Vol. 135(575). P. 1068–1070. URL: <https://academic.oup.com/ehr/article-abstract/135/575/1068/5906217> (дата звернення 07.06.2024).

475. Kusa I. Russia-Ukraine War: Harbinger of a Global Shift. A Perspective from Ukraine. Ukrainian Institute for the Future. 2022. URL: [підозріле посилання видалено] (дата звернення 17.09.2025).

476. Lajosi K. (2022). Disinformation and the Hungarian minority in Ukraine. ECMI. URL: <https://www.ecmi.de/infochannel/detail/ecmi-minorities-blog-disinformation-digital-nationalism-and-the-hungarian-minority-in-ukraine> (дата звернення 27.05.2025).

477. Lapatina A. The origins of the 2014 war in Donbas. *Kyiv Independent*. 2023. August 10. URL: <https://kyivindependent.com/the-origins-of-the-2014-war-in-donbas> (дата звернення 04.06.2025).

478. Laruelle M. *Russian Nationalism: Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London: Routledge, 2019. 256 p.

479. Laryš M., Souleimanov E. A. Delegated Rebellions as an Unwanted Byproduct of Subnational Elites' Miscalculation: A Case Study of the Donbas. *Problems of Post-Communism*. 2021. Vol. 69 (2). P. 155–165. DOI: [10.1080/10758216.2021.1943449](https://doi.org/10.1080/10758216.2021.1943449).

480. Le Figaro. Ukraine: Merkel demande le soutien de Poutine. 2016. URL: <http://www.lefigaro.fr/flashactu/2016/02/02/97001-20160202FILWWW00128-ukraine-merkel-demande-le-soutien-de-poutine.php> (дата звернення 19.08.2025).
481. Lehkodukh V. V. Propaganda as a tool of Russia's hybrid war against Ukraine: 2014–2021. *Development trends in social science in the era of digitalization: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 2023. P. 193–219. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-292-0-9> (дата звернення 11.09.2025).
482. Lehkodukh V., Horielov V., Marchenko S., Khromova O., Shchyhelska H. On the issue of historical origins and civilizational preconditions of the russian-ukrainian war of 2014-2022: attempts of scientific reflection. *Cuestiones Políticas*. Maracaibo, 2023. Vol. 41(76). P. 753–768. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.44> (дата звернення 13.06.2024).
483. Leite A. J., Razuvayevskaya O., Bontcheva K., Scarton C. EUvsDisinfo: A Dataset for Multilingual Detection of Pro Kremlin Disinformation in News Articles. *Proceedings of the 33rd ACM International Conference on Information and Knowledge Management (CIKM '24)*. New York: ACM, 2024. October 21–25. P. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1145/3627673.3679167>, <https://arxiv.org/pdf/2406.12614> (дата звернення 25.11.2024).
484. Leviev R. Three Graves: Russian Investigation Team Uncovers Spetsnaz Brigade in Ukraine. *Bellingcat*. 2015. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2015/05/22/three-graves/> (дата звернення 22.08.2025).
485. Lysenko V., Brooks C. Russian information troops, disinformation, and democracy. *First Monday*. 2019. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/download/8176/7201> (дата звернення 15.06.2024).
486. Lyublinsky D. Austria understands harmfulness of sanctions against Russia – ambassador. *TASS*. 2016. April 4. URL: <https://tass.com/world/867043> (дата звернення 13.07.2025).
487. Magocsi P. R. (2015). Post-Communist Transcarpathia–Ukraine. In *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* (NED-

- New edition, 1, pp. 363–378). Central European University Press. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctt19z395j.32> (дата звернення 19.06.2025).
488. Malko V. Holodomor, the Genocide of the Ukrainians: A History with Sources. 2023. 256 p. URL: <https://www.academia.edu/112897912> (дата звернення 05.06.2024).
489. Malygina K. Die Ukraine vor dem EU-Gipfel in Vilnius: Einflussversuche externer Akteure, abrupter Kurswechsel der Regierung und die Volksversammlung zugunsten der europäischen Integration. *Ukraine-Analysen*. 2013. No. 124. P. 2–5. URL: https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/UkraineAnalysen124_0.pdf (дата звернення 03.09.2025).
490. Maracz L. (2016). The Roots of Modern Hungarian Nationalism: A Case Study and a Research Agenda. In L. Jensen (Ed.), *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815* (pp. 235–250). Amsterdam University Press. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv8pzcpr.15> (дата звернення 27.05.2025).
491. Marigliano R., Ng L. H. X., Carley K. M. Analyzing digital propaganda and conflict rhetoric: A study on Russia's bot-driven campaigns and counter-narratives during the Ukraine crisis. *Social Network Analysis and Mining*. 2024. Vol. 14. Advance online publication. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13278-024-01322-w> (дата звернення 10.09.2025).
492. MarketWatch. (2019, March 18). *Putin calls for international recognition of Russia's 2014 annexation of Crimean Peninsula*. URL: <https://www.marketwatch.com> (дата звернення 27.05.2025).
493. McCarthy E. S. *A Just Peace Ethic Primer: Building Sustainable Peace and Breaking Cycles of Violence*. Georgetown University Press. 2020. 288 p.
494. McCarthy E. Praxis of Accompaniment: A Way of Just Peace amid the War in Ukraine. *Journal of Catholic Social Thought*. 2023. Vol. 20, Issue 2. P. 431–456. URL: <https://doi.org/10.5840/jcathsoc202320227> (дата звернення: 02.04.2025).
495. McCarthy T., Tran M. Ukraine crisis: Obama says Russia has 'hand' in 'disruption and chaos'. *The Guardian*. 2014. 17 April. URL:

<https://www.theguardian.com/world/2014/apr/17/ukraine-diplomats-meet-in-geneva-in-bid-to-ease-crisis-live-coverage> (дата звернення 15.06.2025).

496. Mitrokhin N. Infiltration, Instruction, Invasion: Russia's War in the Donbass. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. Vol. 1. P. 219–249. URL: <https://web.archive.org/web/20210611213218/https://spps-jspps.autorenbetreuung.de/files/07-mitrokhin.pdf> (дата звернення 09.06.2025).

497. Mitrokhin N. Transnationale Provokation. Russische Nationalisten in der Ukraine. *Osteuropa*. 2014. № 5–6. S. 157–174.

498. Molotkina V., Levchenko I., Berezanska I. Language policy in the USSR in the field of education (1960s–1980s). *European Historical Studies*. 2023. No. 24. P. 61–72. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.5> (дата звернення 10.06.2024).

499. Morris J. Political ethnography and Russian studies in a time of conflict. *Post-Soviet Affairs*. 2022. Vol. 39 (1–2). P. 92–100. DOI: 10.1080/1060586X.2022.2151275.

500. Mota S. NATO, Civilisation and Individuals. The Unconscious Dimension of International Security. *New Security Challenges*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 241 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-74409-4> (дата звернення 09.09.2025).

501. Motyl A. Ukraine vs. Russia: Revolution, Democracy and War: Selected Articles and Blogs, 2010–2016. Washington, DC: Westphalia Press, 2017.

502. Mykhnenko V. Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective. *Europe-Asia Studies*. 2020. Vol. 72 (3). P. 528–560. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1684447>.

503. NATO Factsheet. Russia's accusations – setting the record straight. 2014. April. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_04/20140513_140411-factsheet_russia_en.pdf (дата звернення 30.06.2025).

504. NATO. Opinion: NATO in Transatlantic Security Policy – Keynote Address by NATO Deputy Secretary General Alexander Vershbow. 2016. 1 September. URL: <https://www.nato.int/> (дата звернення 30.04.2024).
505. Natorski M., Pomorska K. Trust and Decision-Making in Times of Crisis: The EU's Response to the Events in Ukraine. JCMS: Journal of Common Market Studies. 2017. Vol. 55 (1). P. 54–70. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12445> (дата звернення 24.07.2025).
506. Naumescu V. The Clash of Discourses regarding Relations with Russia: New Fault Lines in the European Union? Romanian Journal of European Affairs. 2017. Vol. 17 (2). P. 72–88. URL: <https://heinonline.org> (дата звернення 28.07.2025).
507. Nazarchuk O., Halytska-Didukh T., Horielov V., Krasnodemska I., Babichev O. Fundamental principles for the formation of the newest historical policy in the context of the escalation of the Russian-Ukrainian war. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12(66). P. 198-205. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.66.06.19> (дата звернення 22.08.2025).
508. Neumann I. B. Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations. London: Routledge, 2016. 224 p.
509. Nitoiu C. Towards Conflict or Cooperation? The Ukraine Crisis and EU-Russia Relations. Journal of Southeast European and Black Sea. 2016. Vol. 16 (3). P. 375–390. URL: <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1193305> (дата звернення 24.07.2025).
510. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Statement on the situation in Ukraine and Russia's actions. 2014. August. URL: <https://www.nato.int> (дата звернення 25.06.2025).
511. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Summit Declaration issued by NATO Heads of State and Government in Chicago. 2012. May 20. Last updated: 2022. July 5. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts87593.htm (дата звернення 26.06.2025).
512. Nygren G., Glowacki M., Hök J., Kiria I., Orlova D., Taradai D. Journalism in the Crossfire: Media coverage of the war in Ukraine in 2014 (Preprint). Journalism

- Studies. 2016. P. 1–20. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/ff1a184a-c73f-496b-8056-a74b570a6f76/full> (дата звернення 18.06.2025).
513. Onuch O. Social networks and social media in Ukrainian "Euromaidan" protests. *The Washington Post*. 2014. URL: <http://surl.li/ejsjd> (дата звернення 24.04.2023).
514. OpenTV. Друга річниця повномасштабного вторгнення РФ в Україну: хронологія 730 днів спротиву. 2024. URL: <https://opentv.media/ua/druga-richnitsya-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu-hronologiya-730-dniv-sprotivu> (дата звернення 24.02.2024).
515. Orenstein M., Kelemen D. Trojan Horses in EU Foreign Policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2017. Vol. 55 (1). P. 87–102. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12441> (дата звернення 27.07.2025).
516. Osner D. N. (2017). When and why do some social cleavages become politically salient rather than others? *Ethnic and Racial Studies*, 40(12), 2001-2019. URL: <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1277033> (дата звернення 27.05.2025).
517. Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW) – Centre for Eastern Studies. About us. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/o-nas> (дата звернення 26.06.2025).
518. Oxford Academic. How the war in Ukraine has transformed the EU's foreign and security policy. *Yearbook of European Law*. Oxford University Press, 2023. URL: <https://academic.oup.com/yel> (дата звернення 19.09.2025).
519. Paul Ch., Matthews M. The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model. Why It Might Work and Options to Counter It. RAND Corporation. 2016. URL: <https://cutt.ly/m2G8yNb> (дата звернення 21.04.2023).
520. PBS NewsHour. (2019, August 30). Why this American is on the front lines of Ukraine's long war [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=DDF720A559036EC0D0B9> (дата звернення 14.06.2024).
521. Peptan C., Preda A. E. Considerations on the Revisionist Tendencies of the Russian Federation Expressed Through the "Special Military Operation" in Ukraine.

- International Relations. 2023. Issue 1(25). URL: <https://www.academia.edu/116455232/> (дата звернення 08.11.2025).
522. Permanent Mission of the Russian Federation to the OSCE. Statement by the Permanent Representative of the Russian Federation at the OSCE Permanent Council on the situation in Ukraine and parallels with NATO's actions in Kosovo. 2014. April 3. URL: <https://osce.mid.ru/> (дата звернення 30.06.2025).
523. Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. U.S. DEPARTMENT of STATE. 2020. 76 P. URL: https://2021-2025.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf (дата звернення 27.05.2025).
524. Policy Perspectives. Institute of Policy Studies, Islamabad. JSTOR Journal Information. 2025. URL: <https://www.jstor.org/journal/polipers> (дата звернення 17.09.2025).
525. POLYGRAPH.info. About Polygraph.info. 2025. URL: <https://www.polygraph.info/> (дата звернення 20.01.2026).
526. Pomerantsev P. From ISIS to Russia: How War Changed in 2015. *The Atlantic*. 2015. December. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/12/war-2015-china-russia-isis/422085/> (дата звернення 20.06.2025).
527. Pomerantsev P. How Vladimir Putin is revolutionizing information warfare. *The Atlantic*. 2014. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/09/russia-putin-revolutionizing-information-warfare/379880/> (дата звернення 18.07.2025).
528. Pomerantsev P. Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia. Public Affairs, 2014. 256 p.
529. Pomerantsev P. Russia and the Menace of Unreality. *The Atlantic*. 2014. September 9. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/09/russia-putin-revolutionizing-information-warfare/379880/> (дата звернення 05.06.2025).
530. Pomerantsev P., Weiss M. The menace of unreality: how the Kremlin weaponizes information, culture and money. New York: Institute of Modern Russia,

2014. URL:
https://imrussia.org/media/pdf/Research/Michael_Weiss_and_Peter_Pomerantsev__The_Menace_of_Unreality.pdf (дата звернення 15.08.2025).
531. Portela C., Pospieszna P., Skrzypczyńska J., Walentek D. Consensus against all odds: explaining the persistence of EU sanctions on Russia. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 43(6). P. 683–699. URL: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1803854> (дата звернення 20.07.2025).
532. Pospelovsky D. *The Orthodox Church in the History of Russia*. London: Routledge, 2018. 413 p.
533. Prague Security Studies Institute. Dániel Bartha (CEID) about Russia's influence activities in Hungary [Video]. *YouTube*. 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_J8yHQSnaK4 (дата звернення 05.09.2025).
534. Prem'er-ministr LNR voroval ne tol'ko shapki. *Informator.su*. 2014. 25 June. URL: <http://www.informator.su/premer-ministr-lnr-voroval-ne-tolko-shapki/> (дата звернення 05.06.2025).
535. Press TV. Crimea celebrates fifth anniversary of reunification with Russia. 2019. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2019/03/16/591234/Crimea-Russia-annexation-Ukraine> (дата звернення 13.09.2025).
536. Press TV. Crimea marks sixth year since joining Russia. 2020. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2020/03/18/621037/Crimea-Russia-anniversary-Ukraine> (дата звернення 14.09.2025).
537. Press TV. Crimea votes to rejoin Russia: Four years on. 2018. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2018/03/18/555707/Crimea-Russia-referendum-anniversary> (дата звернення 13.09.2025).
538. PressTV. German, French FMs visit east Ukraine. 2016. URL: <http://www.presstv.ir/Detail/2016/09/15/484799/GermanyFrance-Ukraine-Steinmeier-Ayrault-Minsk-Russia> (дата звернення 10.09.2025).
539. Press TV. Press TV's news headlines. 2021. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2021/12/23/673263/Russia-West-tensions-Iran-Iraq-ties-Israeli-atrocity> (дата звернення 10.09.2025).

540. Press TV. Russia intelligence agency dismisses Western states' claims of Ukraine invasion plan. 2021. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2021/11/22/671169/Russia-Ukraine-West-allegations-military-aggression-military-build-up-border> (дата звернення 11.09.2025).
541. Press TV. Russia-West tensions. 2021. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2021/12/23/673273/RUSSIA-WEST-TENSIONS> (дата звернення 11.09.2025).
542. Press TV. US sends tons of weapons to Ukraine; Russia says West trying to 'suppress' it. 2021. URL: <https://www.presstv.ir/Detail/2021/03/26/648099/Russia-West-US-Ukraine--Odessa-port-cargo-ship-weapons-phychological-war> (дата звернення 12.09.2025).
543. Publications Office of the European Union. The EU and the migration crisis. 2017. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e9465e4f-b2e4-11e7-837e-01aa75ed71a1> (дата звернення 05.07.2025).
544. Pyvovarov S. Soviet Ukrainization of the 1920s–1930s – how it was – story in photos. Babel. 2024. April 26. URL: <https://babel.ua/en/texts/58047-101-years-ago-the-bolsheviks-from-moscow-launched-a-policy-of-ukrainization-to-strengthen-their-power-in-ukraine-and-when-it-began-to-threaten-the-regime-its-supporters-were-sent-to-camps-and-shot> (дата звернення 04.06.2024).
545. Rajan M., Rumer E. B. Conflict in Ukraine. The Unwinding of the Post-Cold War Order. The MIT Press, 2015. ISBN 978-0262029049.
546. RAND Corporation. About RAND. 2025. URL: <https://www.rand.org/about.html> (дата звернення 15.09.2025).
547. Richter A. G. Legal Response to Propaganda Broadcasts Related to Crisis in and Around Ukraine, 2014–2015. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/187936.pdf> (дата звернення 30.06.2025).
548. Riegert B. Association put on ice. DW. 2013. November 22. URL: <https://www.dw.com/en/russian-threats-block-ukraine-eu-trade-deal/a-17244844> (дата звернення 16.06.2025).

549. Rieker P., Gjerde K. L. The EU, Russia and the potential for dialogue – different readings of the crisis in Ukraine. *European Security*. 2016. Vol. 25(3). P. 304–325. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09662839.2016.1186013> (дата звернення 18.07.2025).
550. Rosenberg S. Putin's World: Russia Against the West and with the Rest. *Foreign Affairs*. 2022. P. 3–15.
551. Sadecki A. Hungary's stance on the Ukrainian-Russian conflict. *OSW – Centre for Eastern Studies*. 2014. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-05-21/hungarys-stance-ukrainian-russian-conflict> (дата звернення 09.09.2025).
552. Safranchuk I. The Conflict in Ukraine: Regional and Global Contexts – A Perspective from Russia. *Policy Perspectives*. 2022. Vol. 19, No. 1. P. 1–5. URL: <https://www.jstor.org/stable/48676291> (дата звернення 18.09.2025).
553. Schmid J. Was ist hybride Kriegführung? Krieg in der Grauzone von Schnittstellen. Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr. 2022. URL: <https://zms.bundeswehr.de/de/mediathek/zmsbw-dossier-ukraine-schmid-hybride-kriege-5506754> (дата звернення 12.08.2025).
554. Schwartz M. Top Secret Russian Unit Seeks to Destabilize Europe, Security Officials Say. *The New York Times*. 2019. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/08/world/europe/unit-29155-russia-gru.html> (дата звернення 15.05.2023).
555. Shapoval Y. The Holodomor: A Prologue to Repressions and Terror in Soviet Ukraine. *Harvard Ukrainian Studies*. 2010. Vol. 28(1–4). P. 117–136. URL: [підозріле посилання видалено] (дата звернення 07.06.2024).
556. Shevchenko A. Breaking with Moscow. New York: Knopf, 1985. 400 p. Internet Archive. URL: https://archive.org/details/breakingwithmosc00shev_0/page/n7/mode/2up (дата звернення 10.06.2025).

557. Schwirtz M. (2019). Top Secret Russian Unit Seeks to Destabilize Europe, Security Officials Say. Updated Nov. 16, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/08/world/europe/unit-29155-russia-gru.html> (дата звернення 27.05.2025).
558. Siddi M. German foreign policy towards Russia in the aftermath of the Ukraine crisis: A new Ostpolitik? *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68(4). P. 665–677. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1175339> (дата звернення 20.08.2025).
559. Siddi M. National Identities and Foreign Policy in the European Union. The Russia Policy of Germany, Poland and Finland. London: Rowman and Littlefield, 2017. URL: <https://www.academia.edu> (дата звернення 19.07.2025).
560. Spahn S. Das Ukraine-Bild in Deutschland: Die Rolle der russischen Medien – Wie Russland die öffentliche Meinung in Deutschland beeinflusst. *Russland-Analysen*. 2016. No. 317. P. 2–4. DOI: <https://doi.org/10.31205/RA.317.01> (дата звернення 01.09.2025).
561. Speck U. The West's response to the Ukraine conflict: A transatlantic success story. *Transatlantic Academy Paper Series*. 2016. No. 4. P. 1–18. URL: http://www.transatlanticacademy.org/sites/default/files/publications/Speck_WestResponseUkraine_Apr16_web.pdf (дата звернення 20.08.2025).
562. Springer (2024). The Russia-Ukraine War and Its Nature. In *Conflict Studies in the 21st Century*. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-98724-3_9 (дата звернення 11.06.2024).
563. Sprinģe I. When pro-Kremlin bots start speaking Latvian. *Re:Baltica*. 2024. 8 March. URL: <https://en.rebaltica.lv/2024/03/when-pro-kremlin-bots-start-speaking-latvian/> (дата звернення 10.06.2024).
564. StopFake. Від "уничтожить нацистов" до "уничтожить украинство": як змінилася російська пропаганда за 8 місяців війни. 2022. URL: <https://www.stopfake.org/ua/ot-unichtozhit-natsistov-do-unichtozhit-ukrainstvokak-izmenilas-kremlevskaya-propaganda-za-dva-mesyatsa-vojny/> (дата звернення 20.06.2024).

565. StopFake. Серые кардиналы контента: неочевидные способы поиска информации о домене и хостинге. Часть 3. 2021. 9 октября. URL: <https://www.stopfake.org/ru/serye-kardinaly-kontenta-neochevidnye-sposoby-poiska-informatsii-o-domene-i-hostinge-chast-3/> (дата звернения 16.06.2025).
566. StopFake.org. Dying in Secret: The Ethics of Investigating Russia's Ukraine Casualties. 2025. URL: <https://www.stopfake.org/en/dying-in-secret-the-ethics-of-investigating-russia-s-ukraine-casualties/> (дата звернения 24.08.2025).
567. StopFake.org. Russian TV's silence on troops near Ukraine. 2015. URL: <https://www.stopfake.org/en/russian-tv-s-silence-on-troops-near-ukraine> (дата звернения 23.08.2025).
568. Strycharz D. Role change and Russia's responses to upheavals in Ukraine. Foreign Policy Analysis. 2022. Vol. 18(4). URL: <https://academic.oup.com/fpa/article/18/4/orac017/6651345> (дата звернения 14.06.2024).
569. Studia Europejskie Editorial Board. The influence of the migration crisis of 2015 on the EU migration policy. Studia Europejskie – Studies in European Affairs. 2020. No. 3. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.33067/se.3.2020.1> (дата звернения 05.07.2025).
570. Surzhko H. L. Russian World and Ukrainian Autocephaly: Religious Narratives in Anti-Colonial Nationalism of Ukraine. Religions. 2022. Vol. 13(4). P. 349. URL: <https://doi.org/10.3390/re113040349> (дата звернения 08.07.2025).
571. Techau J. American absence and Franco-German divides. Carnegie Europe. 2016. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=62756> (дата звернения 21.08.2025).
572. Tétrault-Farber G. Launch of "Sputnik" Comes Amid High Stakes in Media War. The Moscow Times. 2014. November 11. URL: <https://www.themoscowtimes.com/> (дата звернения 22.06.2025).
573. The Cyber Defense Review. Home. 2024. URL: <https://cyberdefensereview.army.mil/> (дата звернения 22.06.2024).

574. The Guardian. Ukraine crisis: Obama says Russia has 'hand' in 'disruption and chaos'. 2014. April 17. URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/17/ukraine-diplomats-meet-in-geneva-in-bid-to-ease-crisis-live-coverage> (дата звернення 01.06.2025).
575. TheInsider (2018). На адрес военной части ГРУ, связанной с хакерами, зарегистрированы машины 305 сотрудников. URL: <https://web.archive.org/web/20220211115257/https://theins.ru/politika/120430> (дата звернення 27.05.2025).
576. The Ilovaisk Tragedy: Ukrainians Suffered from Russian Betrayal in 2014. (дата звернення 12.06.2025).
577. The Jamestown Foundation. About Us. URL: <https://jamestown.org/about-us/> (дата звернення 08.06.2025).
578. The Jamestown Foundation. Russian intelligence intends to gag Snowden and keep him in Russia. Eurasia Daily Monitor. 2013. July 23. Vol. 10. No. 136. URL: <https://jamestown.org/program/russian-intelligence-intends-to-gag-snowden-and-keep-him-in-russia/> (дата звернення 12.06.2025).
579. The Morale Component of the Russia–Ukraine War. 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-51556-9_3 (дата звернення 18.06.2024).
580. The New York Times. Andrew Higgins. Author profile. URL: <https://www.nytimes.com/by/andrew-higgins> (дата звернення 16.06.2025).
581. The New York Times. Putin: Russia could not ignore calls for help. 2014. March 7. URL: <https://www.nytimes.com/video/multimedia/100000002756824/putin-russia-could-not-ignore-calls-for-help.html> (дата звернення 15.06.2025).
582. The Times of Israel. Russia: No asylum application received from Snowden. Author: J. Heintz. 2013. July 13. URL: <https://www.timesofisrael.com/russia-no-asylum-application-received-from-snowden/> (дата звернення 04.06.2025).
583. The Washington Post. Joint Geneva Statement on Ukraine from April 17: The full text. 2014. April 17. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/joint-geneva->

statement-on-ukraine-from-april-17-the-full-text/2014/04/17/89bd0ac2-c654-11e3-9f37-7ce307c56815_story.html (дата звернення 12.06.2025).

584. Thomas D. Grant. *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*. Palgrave Macmillan, 2015. ISBN 9781137514639.

585. Tsygankov A. P. *Russia's foreign policy: Change and continuity in national identity* (4th ed.). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2016. 334 p. ISBN: 9781442254015 (дата звернення 23.08.2025).

586. U.S. Department of State, Global Engagement Center. *Faces of Kremlin propaganda: Margarita Simonyan*. 2022. August 31. URL: <https://2021-2025.state.gov/disarming-disinformation/faces-of-kremlin-propaganda-margarita-simonyan/> (дата звернення 12.06.2024).

587. Ukr.media. Саміт у Вільнюсі закінчився без угоди про асоціацію України та ЄС. 2013. URL: <https://ukr.media/politics/1366/> (дата звернення 10.04.2023).

588. Ukraine Election Task Force Report. *Ukrainian Election Task Force Foreign Interference in Ukraine's Democracy*. 2019. 24 P. URL: <http://surl.li/epfko> (дата звернення 27.04.2023).

589. UkraineWorld. (2019, Oct 8). *Split Orthodoxies: How Russia Portrayed Independence of Ukraine's Church*. URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/books/split-orthodoxies-how-russia-portrayed-independence-ukraines-church> (дата звернення 27.05.2025).

590. Umland A. *Fascist Tendencies in Russia's Political Establishment: The Rise of the International Eurasian Movement*. *Russian Analytical Digest*. 2009. No. 60. P. 13–17. URL: <http://www.laender-analysen.de/russian-analytical-digest/> (дата звернення 15.06.2024).

591. Umland A. *Ukraine Through the Eyes of Andreas Umland*. *Ukrainer*. 2023. URL: <https://www.ukrainer.net/en/en-andreas-umland/> (дата звернення 14.08.2025).

592. University College London (UCL). School of Slavonic & East European Studies (SSEES). Faculty of Arts and Humanities. URL: <https://www.ucl.ac.uk/arts-humanities/ssees> (дата звернення 04.06.2025).

593. Vandiver J. Allies must prepare for Russia 'hybrid war'. Stars and Stripes. 2014. September 4. URL: <https://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war-1.301464> (дата звернення 26.06.2025).
594. Veczán Z. Ukraine's Forgotten Corner: Transcarpathia's Hungarian Minority Faces The War. *The European Conservative*. March 8, 2022. URL: <https://europeanconservative.com/articles/essay/ukraines-forgotten-corner/>
<https://tass.com/top-officials/748935> (дата звернення 21.05.2025).
595. Vienna Institute for International Economic Studies. How to Stabilise the Economy of Ukraine. 2015. April 15. URL: <https://www.wiiw.ac.at/how-to-stabilise-the-economy-of-ukraine-dlp-3562.pdf> (дата звернення 14.06.2025).
596. Voice of America Office of Public Relations. Mission, Firewall and Charter. 2025. URL: <https://www.voanews.com/> (дата звернення 20.01.2026).
597. Walker N. Conflict in Ukraine: A timeline (2014 – eve of 2022 invasion). *House of Commons Library*. 2023. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9476/CBP-9476.pdf> (дата звернення 14.08.2025).
598. War Telegraf, 2022. Окупанти роздають "агітки" з путіним за лекалами Гітлера: "Росія не воює з українським народом". URL: <http://surl.li/mwmrlu> (дата звернення 24.05.2025).
599. Webber D. European Disintegration? The Politics of Crisis in the European Union. London: Springer, 2019. 261 p. URL: <https://scholar.google.com> (дата звернення 22.07.2025).
600. Williams M. R., Rowe N. C. Russian cyber disinformation campaigns and possible countermeasures. *In Security and Management and Wireless Networks*. Springer, 2025. P. 344–356. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-86637-1_25 (дата звернення 11.09.2025).
601. Wilson A. Ukraine Crisis: What It Means for the West. New Haven: Yale University Press, 2014. 248 p.

602. Zagadochnyi 'Abver' s Vinnitsy, kto on? Iskra (Zaporozh'e). 2014. 24 May. URL: <http://il-vn.com/vinnitsa/item/1393-zagadochnyj-abver-s-vinnitsy-kto-on> (дата звернення 04.06.2025).
603. Zidaru R. Invazia rusă a Ucrainei: live update din Odesa. *45north*. 2022. URL: <https://www.45north.ro/2022/03/07/invazia-rusa-a-ucrainei-live-update-din-odesa> (дата звернення 20.02.2025).
604. Źochowski P., Sadowski R., Menkiszak M. The Russian military intervention in eastern Ukraine. Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW) – Centre for Eastern Studies. 2014. September 3. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-09-03/russian-military-intervention-eastern-ukraine> (дата звернення 26.06.2025).

ГРУПА 4 Російські та проросійські джерела

605. Актуально. Колонна русских казаков прорвалась на Юго-Восток Украины на помощь местным ополченцам. 2014. 6 мая. URL: <http://aktualno.ru/view2/49542> (дата звернення 05.06.2025).
606. Александровский И. С. "Язык" или "наречие?" Полемика вокруг украинского языка в XIX в. Вестник Московского государственного областного университета. 2009. № 1. С. 46–53.
607. Анисимов И. В., Макеенко М. И., Трищенко Н. Д. Подходы российских исследователей медиа к цитированию в контексте повышения международной видимости отечественных научных публикаций. Вестник Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова. Серия 10. Журналистика. 2024. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-rossiyskih-issledovateley-media-k-tsitirovaniyu-v-kontekste-povysheniya-mezhdunarodnoy-vidimosti-otechestvennyh-nauchnyh> (дата звернення 06.08.2025).
608. Аргументы и Факты. Глазьев: если Украина войдет в ЕС, ее ждет дефолт в течение полугода. 2013. 21 сентября. URL: <https://aif.ru/money/316879> (дата звернення 08.06.2025).

609. Аргументы и Факты. Из двух зол. Украина проведёт референдум для вступления в ТС или в ЕС. Автор: Е. Трегубова. 2013. 9 сентября. URL: <https://aif.ru/money/46707> (дата звернения 15.06.2025).
610. Артемьев А. А. Взаимодействие Русской православной церкви и Министерства обороны РФ на современном этапе. Власть. 2015. № 5. С. 51–53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-russkoj-pravoslavnoy-tserkvi-i-ministerstva-oborony-rf-na-sovremennom-etape-1> (дата звернения 22.04.2024).
611. Артемьев А. А., Фатыхов Ш. Р. Взаимодействие вооруженных сил РФ и религиозных объединений как фактор политической стабильности современного российского общества. Власть. 2019. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-vooruzhennyh-sil-rf-i-religioznyh-obedineniy-kak-faktor-politicheskoy-stabilnosti-sovremennogo-rossiyskogo-obshchestva> (дата звернения 24.04.2024).
612. Ахмедова М. Вы для нас – родные. Эксперт.ру. 2014. 27 ноября. URL: http://expert.ru/russian_reporter/2014/46/vyi-dlya-nas--rodnyie/ (дата звернения 06.06.2025).
613. Беженка из Славянска вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца. YouTube. 2014. 12 июля. URL: https://www.youtube.com/watch?v=XvK_v1V_lSM (дата звернения 18.04.2024).
614. Белова Е. Из прошлого Новороссии: сербы на охране российских границ (1750–1760-е годы). Новый исторический вестник. 2008. Т. 17, № 1. С. 39-49. <https://sciup.org/nivestnik/2008-17> (дата звернения 02.04.2023).
615. Беляков Е. Russia Today запустил проект с развенчиванием фейковых новостей. Афиша Daily. 2017. 15 марта. URL: <https://daily.afisha.ru/news/7266-russia-today-zapustil-proekt-s-razvenchivaniem-feykovyh-novostey/> (дата звернения 15.06.2025).
616. Березин Ф. Украинский фронт. Красные звезды над майданом. Москва: Эксмо, 2014. 573 с.

617. Бертолази Э. Русский язык как фактор идентичности. 2023. URL: https://www.stoletie.ru/vzglyad/russkij_jazyk_kak_faktor_identichnosti_485.htm (дата звернения 03.04.2023).
618. Бобров Г. Я дрался в Новороссии. Москва: Яуза-пресс, 2015. 352 с.
619. Борисов Б. Донецкая революция. Статьи и документы 2014–2016 гг. Москва: ЛитагентРидеро, 2017. 250 с.
620. БПЛА РЭБ "Орлан 10" и комплекс "Леер-3". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aEdKltJTtKM> (дата звернения 19.12.2024).
621. Будапешт готовится принимать Закарпатье в состав Венгрии. 27.03.2014. Укропский фреш. Telegram: View @dillfrash (дата звернения 16.12.2024).
622. Веремчук В.И., Крутилин Д.С. Религиозная ситуация в Вооруженных Силах. Социологические исследования. 2016. № 4 (384). С. 79-88.
623. В России теперь церковь будет освящать военную технику и оружие. YouTube. 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HmLiH-OAMZ8> (дата звернения 26.05.2024).
624. Вести.RU. Ющенко намерен за год убедить украинцев вступить в НАТО. 2008. 19 июня. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=188992> (дата звернения 02.06.2024).
625. Вестник К. Фашисты на Майдане. Информационный портал "Вестник К". 2014. URL: <https://cutt.ly/U2G1cbF> (дата звернения 18.04.2023).
626. Взгляд. Как большевики отдали Украине исконно русские земли. 2022. 7 апреля. URL: <https://vz.ru/society/2022/4/7/1152344.html> (дата звернения 15.05.2024).
627. ВикиНовости. BBC США заставляют своих летчиков принимать наркотики. 2002. 23 декабря. URL: <https://ru.wikinews.org/> (дата звернения 05.04.2024).
628. ВКонтакте. Украинцы – искусственная нация? Исторические факты и мифы. Публичная страница ВК. 2020. URL: <https://vk.com/> (дата звернения 24.06.2024).

629. Вместе с Россией. Новороссия и Украина. 2014. URL: <http://ross-bel.ru/novorossiya-i-ukraina> (дата звернения 12.04.2023).
630. Военное обозрение. "Еврохохлы", или О чём следовало бы задуматься ВВП. 2014. URL: <http://surl.li/ojfxj> (дата звернения 22.04.2023).
631. Военное обозрение. Донбасс: тысяча дней войны против неонацизма. 2017. URL: <http://surl.li/ffnxxr> (дата звернения 04.04.2023).
632. Время покажет. Российские традиции vs западные ценности. Выпуск от 25.05.2018. Amino. URL: <https://aminoapps.com/c/comm-3/page/blog/rossiiskie-traditsii-vs-zapadnye-tsennosti/> (дата звернения 02.06.2024).
633. Всемирный Русский Народный Собор. Патриарх Кирилл: Церковь несёт ответственность за нравственное состояние своего народа. 2024. 12 апреля. URL: <https://vrns.ru/news/patriarkh-kirill-tserkov-nesyet-otvetstvennost-za-nravstvennoe-sostoyanie-svoego-naroda/> (дата звернения 25.05.2024).
634. Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова в Донском государственном техническом университете. Ростов-на-Дону. Министерство иностранных дел Российской Федерации. 2013. 28 октября. URL: https://www.mid.ru/es/foreign_policy/news/1648401/ (дата звернения 14.06.2025).
635. Газета.ру. Повторят убийства? В Одессе маршируют украинские националисты. 2019. URL: <http://surl.li/tnrdow> (дата звернения 12.04.2023).
636. Гиперборейская философия в свете современных исследований – книги Русской Северной Традиции. Серия книг: Исконный триглав. URL: <https://books.svainstitute.ru/books/giperborejskaya-filosofiya-v-svete-sovremennykh-iss/> (дата звернения 04.06.2024).
637. Главком. Предмет первой оккупационной необходимости. МЧС РФ поставило в Крым мобильные уличные телевизоры. 2015. URL: <https://glavcom.ua/news/248352-predmet-pervoj-okkupatsionnoj-neobhodimosti.-mchs-rf-postavilo-v-krym-mobilnye-ulichnye-televizory.html> (дата звернения 20.04.2023).

638. Глинский В. Три с минусом. Манипуляции фактами и логические ошибки: разбор сочинения заочника-Путина о единстве русских и украинцев. Дискурс. 2022. URL: <https://discours.io/articles/social/putins-failed-essay> (дата звернения 18.06.2024).
639. Губарев П. Ю. Факел Новороссии. *Издательский дом "Питер"*. 2016. 416 с. <https://www.piter.com/collection/all/product/fakel-novorossii> (дата звернения 19.05.2025).
640. Гущин А. В., Левченков А. С. Украина после Евромайдана. Пять лет кризиса и надежд: рабочая тетрадь № 54/2019. Российский совет по международным делам. Москва: НП РСМД, 2019. 60 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1frXpmi6Z0YtEN8MAtbNKI_ArZwX0ElCG/view (дата звернения 02.06.2024).
641. Данилов А., Косулина Л. История России. С древнейших времен до конца XVI века. 6 класс: учеб. для общеобразоват. учреждений. Москва: Просвещение, 2012. 272 с.
642. Даренский В. Ю. Русская идентичность в современной Украине: проблемы и перспективы. Россия и современный мир. 2014. URL: <http://surl.li/pwasn> (дата звернения 04.04.2023).
643. Дети Донбасса, Аллея ангелов, Серия 6, Жить. <https://www.youtube.com/watch?v=QqnE8jDkoaA> (дата звернения 11.04.2025).
644. Диалог.UA. Российские оккупанты в "ДНР" устраивают самострелы, чтобы не идти на передовую. 2016. 12 апреля. URL: <https://www.dialog.ua/> (дата звернения 24.04.2024).
645. Донбасс информационный. Почему многие русскоязычные иммигранты поддержали идею "Крым наш" и проект "Новороссия". 2016. URL: <http://surl.li/pvuad> (дата звернения 03.04.2023).
646. Донецкое Агентство Новостей. Победа в битве за Иловайск стала судьбоносной для становления ДНР. 2020. URL: <http://surl.li/pwnuj> (дата звернения 26.04.2023).

647. Дугин А. Украина: моя война. Геополитический дневник. Москва: Центрполиграф, 2015. 512 с.
648. Дугин А. Рождение Новороссии. Информационное агентство Новороссия – Аналитика, Сводки, Новости. 2014. 22 мая. URL: <https://web.archive.org/web/20171109134821/https://novorossia.su/news/rozhdenie-novorossii> (дата звернення 12.06.2025).
649. Дутик К. Российский священник освятил и благословил военную технику оккупантов, которая едет на войну. Видео – Парламент.UA. 2022. 15 июня. URL: <https://parlament.ua/ru/news/russkaya-czerkov-blagoslovlyaet-tehniku-okkupantov-kotoraya-edet-ubivat-ukrainczev-video/> (дата звернення 10.04.2024).
650. Единая Россия. Киевская хунта создает реальную угрозу безопасности журналистов – Яровая. 2014. URL: <https://er.ru/activity/news/kievskaya-hunta-sozdaet-realnuyu-ugrozu-bezopasnosti-zhurnalistov-yarovaya> (дата звернення 05.06.2024).
651. Ереванский геополитический клуб. Военно-биологическая деятельность США на постсоветском пространстве. По итогам конференции в Ереване от 23 ноября 2016 "Медико-биологические лаборатории в контексте безопасности и суверенитета Армении". 2016. 8 декабря. URL: <https://geopolitikym.org/voenno-biologicheskaya-deyatelnost-sha/> (дата звернення 16.06.2024).
652. Журнал "Коммерсантъ Деньги". 20 самых продаваемых публицистических книг года. 2008. 15 декабря. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1094175> (дата звернення 10.06.2024).
653. Закон Времени. Jungewelt: ЦРУ работает с националистами Украины с 50-х годов. 2014. 25 сентября. URL: <https://zakonvremeni.ru/analytics/7-3-/18124-jungewelt-czru-rabotaet-s-naczionalistami-ukrainy-s-50-x-godov.html> (дата звернення 07.06.2024).
654. Иванов А., Бунтовский С. Донбасс: Русь и Украина. Очерки истории. Донецк: Ноулидж, 2013. 380 с. (Експонат Музею сучасної російсько-української війни).

655. Ивашко А. Славяне – народ будущего. Книга серии "Славянское единство". (н.д.). URL: https://rassvetsvarogaschool.ru/books_slavic_unity (дата звернения 02.06.2024).
656. Известия. В Москве хотят установить памятник "одесской Хатыни". 2015. URL: <http://surl.li/igppgv> (дата звернения 11.04.2023).
657. Известия. Киев устроил провокацию в Керченском проливе. 2021. URL: <https://iz.ru/story/provokatciia-ukrainy-v-kerchenskom-prolive> (дата звернения 25.04.2023).
658. Известия. Пушков назвал соглашение об ассоциации ЕС и Украины поражением Порошенко. 2017. URL: <http://surl.li/ukmvpb> (дата звернения 15.04.2023).
659. Измайлов В., Жилин И. Война. Обратная связь. Новая газета. 2015. 2 березня. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/03/02/63241-voyna-obratnaya-svyaz> (дата звернения 22.04.2024).
660. Ильин В. В. Россия – Украина: славянское братство... Caput Nili Quaerere. Современные философские исследования. 2022. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-ukraina-slavyanskoe-bratstvo-caput-nili-quaerere> (дата звернения 20.06.2024).
661. Ильченко С. Н. Политические игры в медиaprостранстве. Санкт-Петербург: ИВЭСЭП, 2017. 292 с.
662. ИноСМИ. The Times (Великобритания): Русская православная церковь перестанет благословлять ракеты. 2019. 26 июня. URL: <https://news.rambler.ru/weapon/42398181/> (дата звернения 27.05.2024).
663. ИноСМИ. Владимир Зеленский: клоуна в украинские президенты? 2019. URL: <http://surl.li/epgw1> (дата звернения 29.04.2023).
664. ИноСМИ. Страна (Украина): тайна смерти Михаила Порошенко. Убивали ли президент Украины своего родного брата. 2019. URL: <https://inosmi.ru/> (дата звернения 27.04.2023).

665. Институт богословия Русской Северной Традиции. Фундаментальные основы славизма. (н.д.). URL: <https://svainstitute.ru/stati/fundamentalnye-osnovy-slavizma.html> (дата звернения 02.06.2024).
666. Институт мировой экономики и международных отношений Российской академии наук. Внутриполитические процессы в России и Украине и перспективы российско-украинских отношений в период 2014–2020 гг. Москва: ИМЭМО РАН, 2014. 120 с. URL: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2014/2014_025.pdf (дата звернения 05.06.2024).
667. Интерфакс. ФСБ обнародовала приказ о скрытном переходе украинских кораблей через Керченский пролив. 2018. URL: <http://surl.li/epfxf> (дата звернения 25.04.2023).
668. "Исконно российские территории". URL: <https://avatars.mds.yandex.net/get-vthumb/912044/cbf5b897924b7d98400b8a8df81dc037/800x450> (дата звернения 11.09.2025).
669. История.рф. Внешняя политика России в XVII в. История России в 1533 – конце XVII в. 7 класс. URL: <https://histrf.ru/teacher/istoriya-rossii-v-1533-konce-xvii-v/vneshnyaya-politika-rossii-v-xvii-v?content=article> (дата звернения 20.06.2024).
670. Кагарлицкий Б. "Оранжевый мираж" или начало политики? Газета "Взгляд". Авторские колонки. 2007. 19 ноября. URL: <https://vz.ru/columns/2007/11/19/125686.html> (дата звернения 06.06.2024).
671. Как в Москве прошел парад Победы: "Армата", роботы и Су-57. Газета.Ru 09 мая. 2018. URL: https://www.gazeta.ru/army/2018/05/09/11744815.shtml?utm_auth=false&updated (дата звернения 16.10.2025).
672. Карамзин Н. М. История государства Российского. Санкт-Петербург: Императорская типография, 1818–1829. 12 т.
673. Кара-Мурза С. Демонтаж народа. 2015. URL: <https://www.kara-murza.ru/books/demontag/> (дата звернения 10.06.2024).

674. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Военная психология: учебник для специалистов психологической работы Вооруженных Сил Российской Федерации. Москва: Военный университет, 2016. 500 с.
675. Карпов А. В., Ломакин В. В. Современные угрозы для Российской государственности и экономической стабильности со стороны международного экстремизма и терроризма, поиск новых форм и методов противодействия. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2014. № 21. С. 38–46. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-ugpozy-dlya-rossiyskoy-gosudarstvennosti-i-ekonomicheskoy-stabilnosti-so-storony-mezhdunarodnogo-ekstremizma-i-terrorizma> (дата звернения 12.06.2024).
676. Карпьяк О. Ультра-ксено-наци: почему не все в ЕС восхищаются Майданом. BBC News Україна. 2014. URL: <https://cutt.ly/M2GNKu7> (дата звернения 16.10.2025).
677. КиберЛенинка. Украинские националисты в борьбе за "Соборную Украину" в годы Второй мировой войны: итоги и последствия. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ukrainskie-natsionalisty-v-borbe-za-sobornuyu-ukrainu-v-gody-vtoroy-mirovoy-voyny-itogi-i-posledstviya> (дата звернения 06.06.2024).
678. Кинориум. Украина в огне. Документальный фильм. 2016. URL: <https://ru.kinorium.com/1576485/> (дата звернения 10.06.2024).
679. Киселёв Д. Вести недели с Дмитрием Киселёвым. Телевизионная передача. Россия 1. 2014. 21 сентября. URL: <https://www.bing.com/videos/> (дата звернения 06.06.2024).
680. Киселёв Д. Вести недели с Дмитрием Киселёвым. Телевизионная передача. Россия 1. 2019. 3 марта. URL: <https://www.youtube.com/> (дата звернения 02.06.2024).
681. Киселёв Д. Украина – проект Австро-Венгрии и Третьего рейха. Россия 1. 2015. 3 марта. URL: <https://russia.tv/> (дата звернения 24.06.2024).
682. Коммерсантъ. Воины-побегоносцы. 2015. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2668258> (дата звернения 22.04.2024).

683. Коммерсантъ. Путин В.: отключение ДНР и ЛНР от энергоснабжения "попахивает геноцидом". 2015. 25 февраля. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2675051> (дата звернения 30.04.2024).
684. Косачев К. Украина находится под внешним управлением. Парламентская газета. 2015. 10 сентября. URL: <https://www.pnp.ru/in-world/2015/09/10/kosachev-ukraina-nakhoditsya-podvneshnim-upravleniem.html> (дата звернения 20.06.2024).
685. Красная звезда: газета Вооружённых сил Российской Федерации. Москва. URL: <https://nlr.ru/> (дата звернения 28.04.2024).
686. Крым. Путь на Родину. 2015. URL: [подозрительная ссылка удалена] (дата звернения 04.05.2024).
687. Ксенофонтов В. Продвижение НАТО на восток – угроза безопасности России, как главного субъекта русского мира. Социально-политические науки. 2020. Т. 10. № 3. С. 15–20.
688. Кургинян С. Е. Введение в информационное противостояние. Москва: Институт социального проектирования, 2015. С. 34.
689. Лебедев С. А. Черная пропаганда как инструмент информационно-психологического воздействия. Вестник Московского университета МВД России. 2016. № 6. С. 105–109.
690. Лебедева И. В бой идут ветераны "холодной войны". Россия и мир. 2006. 13 октября. URL: https://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/v_bo_idut_veterani_holodno_voni.htm (дата звернения 08.06.2024).
691. Левада-Центр. Мнение россиян о событиях на Украине. 2020. URL: <https://www.levada.ru/2015/02/09/mezhdunarodnye-otnosheniya/> (дата звернения 15.06.2024).
692. Левада-Центр: Международные отношения. Опрос. 2015. 9 февраля. URL: <https://www.levada.ru> (дата звернения 18.06.2025).
693. Ленин А. МИД: Киев раскручивает антироссийскую истерию из-за выборов президента. 2018. URL: <http://surl.li/epfoz> (дата звернения 28.04.2023).

694. Лимонов Э. Киев капут. Яростная книга. Москва: Центрполиграф, 2015. 446 с.
695. Лихачев В. "Кровавое воскресенье": провокации, нацисты и бандиты. Исследовательский центр "СОВА". 2013. 11 декабря. URL: <https://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/publications/2013/12/d28596/> (дата звернения 04.06.2024).
696. Манекин Р., Корнилов Д. Украина в системе международных отношений. Русский журнал. 2001. 23 января. URL: <http://old.russ.ru/politics/kontur/20010123.html> (дата звернения 04.06.2024).
697. Мачинская Д. А. Генезис правового статуса языков, используемых в России в XVIII-XIX вв. : историко-правовой аспект. *Известия МГТУ*. 2014. №4 (22). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/genezis-pravovogo-statusa-yazykov-ispolzuemyh-v-rossii-v-xviii-xix-vv-istoriko-pravovoy-aspekt> (дата звернения 26.03.2026).
698. МИД РФ. Доклад о нарушениях прав российских граждан и соотечественников в зарубежных странах. 2022. URL: <http://surl.li/vhqxnh> (дата звернения 13.04.2023).
699. Миллер А. "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 267 с. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-history/1109018-aleksej-miller-ukrainskij-vopros-v-politike-vlastej-i-russkom-obchestvennom-mnenii-vtoraya-polovina-xix-v.html> (дата звернения 02.06.2024).
700. Миллер А. И. "Новая" Восточная Европа: политика и геополитика. Россия и современный мир. 2006. № 3. С. 23–42. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-vostochnaya-evropa-politika-i-geopolitika> (дата звернения 02.06.2024).
701. Миллер А. И., Остапчук О. А. Латиница и кириллица в украинском национальном дискурсе и языковой политике Российской и Габсбургской империй. *Славяноведение*. 2006. № 5. С. 33–39.

702. Министерство обороны РФ. Шойгу С. Сообщение на официальном сайте. 2015. URL: https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12074142@morfPress (дата звернения 12.05.2024).
703. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). Москва: Ловатера, 2003. 290 с.
704. Моченов А., Никулин С. "Хохлы", "пиндосы", "чухонцы" и прочие "бусурмане" в Рунете и российской прессе. 2012. URL: <http://www.smi.ru/02/06/28/548258.html> (дата звернения 18.05.2024).
705. НАТО у границ России – комментарии российских военных. YouTube. 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IJ6vHDd9Tt8> (дата звернения 13.05.2024).
706. Национальная Служба Новостей - НСН. Новый глава ЛНР Игорь Плотницкий - биография. 2014. 20 августа. URL: <https://nsn.fm/lenta-novostei/hots-igor-plotnitskiy-biografiya> (дата звернения 06.06.2025).
707. Неменский О. Б. Восточнославянский этнический сепаратизм: русины и казаки. Актуальные проблемы Европы. Сепаратизм в современной Европе. Сб. науч. трудов ИНИОН РАН. 2009. № 3.
708. Неменский О. Б. Модели южнорусской идентичности на Украине. Вопросы национализма. 2014. № 2 (1). URL: <http://surl.li/pwauq> (дата звернения 04.04.2023).
709. Новороссия в сравнении с "оккупированной американцами" частью территории. 2014. URL: <https://r.mt.ru/r26/photo57B7/20883581467-0/jpeg/wnd.jpeg> (дата звернения 16.05.2025).
710. Новоселова Е. До 40 процентов украинцев могут остаться без права на русский язык. Российская газета. 2014. URL: <https://rg.ru/2014/02/26/rusky.html> (дата звернения 13.04.2023).
711. Обозреватель. "Счастливые и хотят в Россию": Чичерина оправдала аннексию Крыма. URL: <https://news.obozrevatel.com/show/schastlivyie-i-hotyat-v-rossiyu-chichenina-opravdala-anneksiyu-kryima.htm> (дата звернения 22.06.2024).

712. Обозреватель. Газманов похвастался крымской наградой. URL: <https://www.obozrevatel.com/chronics/57680-gazmanov-pohvastalsya-kryimskoj-nagradoj/amp.htm> (дата звернения 20.06.2024).
713. Общественная служба новостей. Победа во Второй мировой войне. 2023. URL: <https://www.osnmedia.ru/1000/pobeda-vo-vtoroj-mirovoj-vojne/> (дата звернения 15.04.2024).
714. Общественное движение "Донецкая республика". Освобождение Дебальцево – подвиг, не имеющий срока давности. 2021. URL: <http://surl.li/enezl> (дата звернения 27.04.2023).
715. Овчинников А. Украинские каратели добились свой погибший вертолет. Комсомольская правда. 2014. 29 мая. URL: <https://www.kp.ru/daily/26234.4/3119314/> (дата звернения 18.04.2024).
716. Одноклассники. "Органы на заказ": темные стороны украинской армии. (н.д.). URL: <https://ok.ru/video/3557881154121> (дата звернения 20.06.2024).
717. Одноклассники. Зверства и бесчинства украинских фашистов. 2017. 20 апреля. URL: <https://ok.ru/video/279148630315> (дата звернения 18.06.2024).
718. Одноклассники. Зверства украинских нацистов. Первомайск. 2014. 22 декабря. URL: <https://ok.ru/video/6479873300> (дата звернения 05.08.2025).
719. Одноклассники. Зверства украинских фашистов над местным населением. 2014. 12 сентября. URL: <https://ok.ru/video/16711486035> (дата звернения 18.06.2024).
720. Одноклассники. Пулемётчик ВСУ обещает соотечественникам массовые убийства после войны. 2022. URL: <https://ok.ru/video/> (дата звернения 20.06.2024).
721. Онъша В. В. Виктор Ющенко и украинские националисты: история "Хрупкого союза". Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика. 2013. № 1. С. 127–158. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/viktor-yuschenko-i-ukrainskie-natsionalisty-istoriya-hrupkogo-soyuza> (дата звернения 10.06.2024).

722. Орлова О. Л. Стратегическое партнерство России и Венгрии в условиях изменения энергетического ландшафта Европы. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2025. № 4. С. 53–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskoe-partnerstvo-rossii-i-vengrii-v-usloviyah-izmeneniya-energeticheskogo-landshafta-evropy> (дата звернения 03.09.2025).
723. Панорама. Чудовищной трагедии и бесчеловечной расправе в одесском Доме профсоюзов – 10 лет. YouTube. 2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2Zy6OBXM9oQ> (дата звернения 18.06.2024).
724. Парад победы 9 мая 2014 года на Красной площади в Москве. 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NhSJlUmTr5s&ntb=1&msockid=49c5b08e292411f197c6dc8fe07c21e7> (дата звернения 11.05.2025).
725. Парад победы в Москве 9 мая 2015 года. URL: https://vk.com/video163202849_171943610 (дата звернения 16.12.2024).
726. Парад Победы 2018 в Москве. Афиша Москвы. URL: <https://kudamoscow.ru/event/parad-pobedy-2018-v-moskve/> (дата звернения 11.05.2025).
727. Пастухов В. Украина – не с Россией. Причины и последствия стратегических просчетов российской политики по отношению к Украине. Реставрация вместо реформации. Двадцать лет, которые потрясли Россию. Москва: ОГИ, 2012. С. 398–399.
728. Патриархия.ru. Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви. 2014. 19 марта. URL: <https://www.patriarchia.ru/db/text/3609033.html> (дата звернения 22.05.2024).
729. Первый канал. Беженка из Славянска вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца. Архівна копія. 2014. URL: <http://surl.li/pwllh> (дата звернения 20.04.2023).
730. Первый канал. Крым в ожидании перемен. 2014. URL: <http://surl.li/emrdh> (дата звернения 31.04.2023).
731. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Москва: Питер, 2015. 208 с.

732. Правда.Ру. Павел Фельгенгауэр. Последние новости на сегодня. 2022. URL: <https://www.pravda.ru/tags/pavel-fel-gengauehr/> (дата звернения 12.06.2025).
733. Православие.Ru. Суждение Священного Синода о ситуации в Крыму. 2014. 19 марта. URL: <https://pravoslavie.ru/69322.html> (дата звернения 22.05.2024).
734. Проблемы безопасности в современном мире: тезисы докладов Черноморской научно-практической конференции Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова (26–28 мая 2016 г.). Севастополь: Филиал МГУ в г. Севастополе, 2016. 228 с. URL: <https://sev.msu.ru/wp-content/uploads/2016/10/CHernomorskaya-konferentsiya-MGU-2016.pdf> (дата звернения 12.06.2024).
735. Путин В. В. Украина находится под внешним управлением, назначение иностранцев в ее правительство – унижительно. Gordonua. 2015. 17 августа. URL: <https://gordonua.com/news/worldnews/Putin-Ukraine-nahoditsya-pod-vneshnim-upravleniem-naznachenie-inostrancev-v-ee-pravitelstvo-unizitelno-94483.html> (дата звернения 20.06.2024).
736. РБК. В. Путин: Ассоциация Украины с ЕС опасна для Таможенного союза. 2013. 24 октября. URL: <https://www.rbc.ru/politics/24/10/2013/570411bd9a794761c0ce3087> (дата звернения 10.06.2025).
737. РБК. Донецкая народная республика попросилась в состав России. 2014. 12 мая. URL: <https://www.rbc.ru/politics/12/05/2014/57041c919a794761c0ce9c67> (дата звернения 18.05.2024).
738. РБК. Пентагон подсчитал, что Э. Сноуден похитил 1,7 млн секретных файлов. 2014. 10 января. URL: <https://web.archive.org/web/20140111132112/http://top.rbc.ru/politics/10/01/2014/898589.shtml> (дата звернения 15.06.2025).
739. РБК. Священники освятили военную технику перед отправкой в Донбасс. URL: <https://www.rbc.ru> (дата звернения 20.04.2024).

740. РБК. Тарута заявил о некомпетентности Зеленского. 2021. URL: <http://surl.li/pwphf> (дата звернения 29.04.2023).
741. РБК. Число жертв обстрела автостанции в Донецке возросло. 2015. URL: <http://surl.li/pwoew> (дата звернения 28.04.2023).
742. РБК-Україна. Всегда на связи. Чем Украине во время войны помогает Starlink от Илона Маска. 2022. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/svyazi-ukraine-vremya-voyny-pomogaet-starlink-1655405857.html> (дата звернения 20.06.2023).
743. РИА Новости. "Азов", "Донбасс", "Правый сектор": символы СС в украинском прочтении. 2014. URL: <http://surl.li/enbow> (дата звернения 19.04.2023).
744. РИА Новости. В Киеве предрекли Украине новый майдан и потерю государственности. 2021. URL: <http://surl.li/epgxk> (дата звернения 30.04.2023).
745. РИА Новости. МИД РФ об Украине: Запад пытается подменить политику манипулированием. 2015. URL: <http://surl.li/afzkju> (дата звернения 15.04.2023).
746. РИА Новости. Нарышкин: юго-востоку Украины угрожают за то, что они помнят историю. 2014. URL: <http://ria.ru/world/20140505/1006594869.html> (дата звернения 12.04.2024).
747. РИА Новости. Операция "Аэродинамик". 2017. 18 февраля. URL: <https://ria.ru/20170218/1488191898.html> (дата звернения 05.06.2024).
748. РИА Новости. Патрушев: Украина находится под внешним управлением. 2015. 15 сентября. URL: <https://ria.ru/20150915/1252929020.html> (дата звернения 20.06.2024).
749. РИА Новости. Путин набрал рекордные 76,69% голосов на выборах президента. 2018. URL: <https://ria.ru/20180317/1516608755.html> (дата звернения 23.04.2023).
750. РИА Новости. Путин: провокация в Черном море была нужна Порошенко для роста рейтинга. 2018. URL: <https://ria.ru/20181212/1547897343.html> (дата звернения 26.04.2023).
751. РИА Новости. Трагедия в Одессе: восемь лет без возмездия. 2022. URL: <http://surl.li/thcygz> (дата звернения 12.04.2023).

752. РИА Новости. Украинский кризис: хроника противостояния в марте 2015 года. 2015. URL: <http://surl.li/enfbb> (дата звернения 29.04.2023).
753. Ригерт Б., Варкентин А. Расширение НАТО на Восток: как это было. DW. 2014. 28 марта. URL: <https://www.dw.com/ru/a-17521488> (дата звернения 06.05.2024).
754. Рогоза Д. Стенограмма и видео программы "Прямая линия с Владимиром Путиным". 2014. 18 апреля. URL: https://www.molnet.ru/mos/ru/society_and_politics/o_114936 (дата звернения 02.06.2025).
755. Родионов Д. Черная метка хунте. RenTV. 2016. URL: <http://surl.li/enboj> (дата звернения 18.04.2023).
756. Российская газета. Медведев: Слово "украинцы" до середины XIX века не имело этнического значения. 2024. 13 декабря. URL: <https://rg.ru/2024/12/13/medvedev-slovo-ukraincy-do-serediny-xix-veka-ne-imelo-etnicheskogo-znachenii.html> (дата звернения 20.12.2024).
757. Российская газета. На Украине возрождается нацистская идеология. 2014. URL: <http://surl.li/pwbow> (дата звернения 16.04.2023).
758. Российская газета. Пономарев: Киевская хунта только и умеет, что воевать с мирным населением. 2014. 10 мая. URL: <https://rg.ru/2014/05/10/ponomarev-site.html> (дата звернения 05.06.2024).
759. Российская газета. Украинские каратели зверски уничтожали жителей Донбасса. 2014. 24 сентября. URL: <https://rg.ru/2014/09/24/karateli-site.html> (дата звернения 18.04.2024).
760. Российский совет по международным делам. Дискриминация русскоязычных граждан в Украине. 2021. 22 июля. URL: <https://russiancouncil.ru/blogs/anna-portnova/diskriminatsiya-russkoyazychnykh-grazhdan-v-ukraine/> (дата звернения 26.04.2024).
761. Российское историческое общество. Выставка "Обыкновенный нацизм". 2025. 20 марта. URL: <https://historyrussia.org/proekty/vo-imya-chelovechestva-istoriya-rossijskoj-meditsiny-2.html> (дата звернения 25.03.2025).

762. Российское историческое общество. Шесть лет назад был подписан Договор о принятии в РФ Республики Крым. 2020. 18 марта. URL: <https://historyrussia.org/sobytiya/shest-let-nazad-byl-podpisan-dogovor-o-prinyatii-v-rossijskuyu-federatsiyu-respubliki-krym.html> (дата звернения 18.05.2024).
763. Россия 24. Киевская хунта возобновляет спецоперацию на Востоке Украины. YouTube. 2014. 23 апреля. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gWlJ9JVzkdw> (дата звернения 04.06.2024).
764. Русская весна. Спикер Госдумы РФ Нарышкин: в Новороссии идёт восстание против нацизма. 2014. URL: <http://rusvesna.su/news/1413290480> (дата звернения 12.04.2024).
765. Русская народная линия. Юбилейный Всеславянский съезд (26 мая – 3 июня 2017 г.). 2017. URL: https://ruskline.ru/tema/raznoe/yubilejnyj_vseslavyanskij_sezd_26_maya_3_iyunya_2017_g (дата звернения 20.06.2024).
766. Русские медиа изнутри: Маргарита Симоньян, главный редактор Russia Today. (2011, 18 октября). Афиша Daily. URL: <https://daily.afisha.ru/archive/gorod/archive/ministry-of-truth-simonyan> (дата звернения: 13.03.2025).
767. Русский центр. Проект Доктрины "Русский Донбасс". 2023. URL: <https://russian-center.ru/8315-2/> (дата звернения 01.04.2023).
768. Рябов О. В. "Их отучили думать": репрезентации сознания и дегуманизация врага в языке пропаганды Холодной войны. Вестник Ивановского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2023. № 4. С. 163–173. URL: <https://humanities.ivanovo.ac.ru/article/ryabov-o-v-ix-otuchili-dumat-reprezentacii-soznaniyai-degumanizaciya-vraga-v-yazyke-propagandy-holodnoj-vojny/> (дата звернения 14.04.2024).
769. Савченко представила фильм про внешнее управление на Украине! YouTube. 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mk5titrNc2A> (дата звернения 08.06.2024).

770. Саундстрим. Вторая мировая война. 2020–2025. URL: <https://soundstream.media/> (дата звернения 20.01.2026).
771. Семёнов Ю. Украинские президентские выборы 2004 года как эпизод глобальной классовой борьбы. Выступление на круглом столе "Россия и Запад в контексте украинских событий". Личность. Культура. Общество. 2005. Т. 7. Вып. 2. С. 347–350. URL: https://scepsis.net/library/id_424.html (дата звернения 06.06.2024).
772. Сидорчик А. "Коричневый" мятеж на Украине. Аргументы и Факты. 2014. URL: <https://cutt.ly/d2GM3T8> (дата звернения 18.04.2023).
773. Силы информационных операций России. 19.10.2014. URL: <https://psyfactor.org/news/psyops234.htm> (дата звернения 19.05.2025).
774. Сироткин М. С., Баженова М. В. Сравнительный контент-анализ концепций внешней политики РФ: 1993–2023 гг. Власть. 2024. Т. 32 (5). С. 321–329. DOI: 10.24412/2071-5358-2024-5-321-329.
775. Смотрим. Бесы. Телесериал. 2014. URL: <https://smotrim.ru/brand/57918> (дата звернения 18.06.2024).
776. Смульский Я. А. Силы исторического реванша: прошлое и настоящее. Операция "Скрепка" и националистическое движение Украины как "пятая колонна" западных спецслужб. (н.д.). URL: <https://history.wikireading.ru/317220> (дата звернения 05.06.2024).
777. Сноб. Интервью Путина газете Bild vs. перевод на Kremlin.ru. 2016. 13 января. URL: <https://snob.ru/selected/entry/103133> (дата звернения 26.04.2024).
778. Соколов А. Доклад Кассандры. Текущий момент. 2006. 25 сентября. URL: https://www.stoletie.ru/tekuschiiy_moment/doklad_kassandri.htm (дата звернения 08.06.2024).
779. Соловьёв В. Вечер с Владимиром Соловьёвым. Телевизионная передача. Россия 1. 2020. 15 октября. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EzrZaCUOy0U> (дата звернения 18.06.2024).
780. Соловьев В. Противостояние: Россия, Запад и борьба за мировое лидерство. Москва: Эксмо, 2021. С. 80.

781. Степаненко А. В Крыму проходят многотысячные митинги под лозунгами "Нет фашизму!". 1tv.ru. 2014. URL: <http://www.1tv.ru/news/world/253234> (дата звернения 28.04.2023).
782. Страшко Е., Овдиенко П. Украинское национальное движение и проблема "украинизации Новороссии" в 1917 г. Юг России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура: сб. науч. тр. V Междунар. науч. конф. Белгород: Изд-во БелГУ, 2009. 428 с.
783. Таирова-Яковлева Т. Г. "Валуевский циркуляр" и запрет использования украинского языка. Вестник Санкт-Петербургского университета. История. 2013. № 4. С. 55–60.
784. Таланова Д., Ахмедова Ю. Интернационал Z: После блокировок RT и Sputnik на Западе их сменили прокремлевские блогеры и новостные сетки в Telegram. Новая газета Европа. 2024. 4 августа. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/08/05/internatsional-z> (дата звернения 10.08.2024).
785. ТАСС. В ядерных силах США разразился скандал в связи с употреблением наркотиков офицерами. 2014. 15 января. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/889408> (дата звернения 08.04.2024).
786. ТАСС. Военные РФ впервые отработали информационное противоборство на учениях "Кавказ". 2016. 14 сентября. URL: <https://tass.ru/armiya-i-opk/3619816> (дата звернения 05.06.2024).
787. ТАСС. Выступление на пресс-конференции. 2014. 4 марта. URL: <https://tass.ru/politika/1018632> (дата звернения 11.05.2024).
788. ТАСС. Лавров С. Интервью агентству ТАСС. 2015. 14 января. URL: <https://tass.ru/politika/1704928> (дата звернения 12.05.2024).
789. ТАСС. Переворот на Украине: что произошло год назад и к чему привела смена власти в Киеве. 2015. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1779116> (дата звернения 29.04.2023).

790. ТАСС. Порошенко встретили в Одессе криками "убийца" и "фашизм не пройдет" (видео). 2015. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1894141> (дата звернения 10.04.2023).
791. ТАСС. Пресс-конференция Владимира Путина. 2014. 4 марта. URL: <https://tass.ru/politika/1018632> (дата звернения 19.05.2024).
792. ТАСС. Пушилин: Украина не выполняет минские соглашения и усиливает блокаду ДНР и ЛНР. 2015. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1792949> (дата звернения 12.04.2023).
793. ТАСС. Российские гуманитарные конвои в Донбасс. Досье. 2015. URL: <https://tass.ru/info/2179437> (дата звернения 10.04.2023).
794. ТАСС. Соглашение Украины об ассоциации с ЕС: победа или поражение. 2017. URL: <http://surl.li/epezd> (дата звернения 14.04.2023).
795. ТАСС. Что известно о событиях в Одессе 2 мая 2014 года. 2025. URL: <https://tass.ru/info/20689921> (дата звернения 05.05.2025).
796. ТатарИнформ. Безопасность референдума в Крыму обеспечивает спецназ "Беркут". 2014. URL: <http://surl.li/ojfv0> (дата звернения 22.04.2023).
797. "Тосочка" и "Торнадо": новинки парада Победы - 2020. В Москве прошел парад Победы в честь 75-летия окончания Великой Отечественной. Отдел "Армия". 24 июня 2020. URL: <https://www.gazeta.ru/army/2020/06/24/13128895.shtml?updated> (дата звернения 16.06.2025).
798. Трибун. Стали известны данные о войсках "психов" России. 2018. URL: <https://tribun.com.ua/47273> (дата звернения 01.06.2023).
799. Трибунал. Трибунал ДНР. 2023. URL: <http://surl.li/pwqze> (дата звернения 30.06.2023).
800. ТСН. Добкин поблагодарил российские СМИ за объективное освещение событий в Украине. 2014. URL: <http://surl.li/fuymmu> (дата звернения 20.04.2023).
801. Украина.ру. Ополченцы используют новое "психологическое оружие" – российские песни. 2015. URL: <http://surl.li/jrkqom> (дата звернения 23.06.2023).

802. Украина.ру. Три Зеленских. От Голобородько до Голохвастова. 2022. URL: <http://surl.li/pwory> (дата звернення 28.04.2023).
803. Фадеев В. Мы их не бросим. Эксперт. 2014. URL: <http://surl.li/enbcv> (дата звернення 10.04.2023).
804. Федоров А. В. Дезинформация как инструмент и составная часть информационного противоборства Запада. Южно-Российский журнал социальных наук. 2022. № 23(2). С. 18–36. URL: <https://journalsr.kubsu.ru/article/download/181/165/209> (дата звернення 15.04.2024).
805. Фонтанка.ру. Украина больше не "ВКонтакте". 2017. URL: <http://surl.li/epfbf> (дата звернення 22.04.2023).
806. Фролов К. Новороссия – это боевой авангард русского мира. 2016. URL: <http://surl.li/emuxk> (дата звернення 05.04.2023).
807. Чесноков Г. Россия и Украина: два родственных народа, одна судьба. Журнал Дискуссионная трибуна. 2016. Вип. 4. С. 217–238.
808. Шевченко В. С. Российская пропаганда и информационные войны. Москва: Эксмо, 2018. 372 с.
809. Шубин А. История Новороссии. Москва: ОЛМА Медиагрупп, 2014. 480 с.
810. Шумилов М. М. Проблемы российско-украинских отношений в контексте формирования Евразийского экономического союза. Управленческое консультирование. 2014. № 1 (61). С. 29–42. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-rossiysko-ukrainskih-otnosheniy-v-kontekste-formirovaniya-evraziyskogo-ekonomicheskogo-soyuza> (дата звернення 08.06.2025).
811. Шумилов М. М., Исаев А. П., Гуркин А. Б. Европейская перспектива и евразийская альтернатива Украины в преддверии Вильнюсского саммита "Восточного партнерства". Управленческое консультирование. 2013. № 10 (58). С. 132–145. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-perspektiva-i-evraziyskaya-alternativa-ukrainy-v-preddverii-vilnyusskogo-sammita-vostochnogo-partnerstva> (дата звернення 10.06.2025).

812. Я помню. 25 лет проекту. Фонд сохранения исторической памяти Электронное периодическое издание. 2025. URL: <https://iremember.ru/> (дата звернения 20.01.2026).
813. Яшан О. А. Подготовка идеологической войны против СССР. 2019. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2020/1/19.pdf> (дата звернения 02.05.2023).
814. Agentura.ru. Главное разведывательное управление ГИШ ВС (ГРУ). 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20150826024319/http://www.agentura.ru/dossier/russia/gru> (дата звернения 08.05.2023).
815. Bessonova I. Проект "ДНР": "Республика" десять лет назад. 112.ua. 2015. April 23. URL: <https://112.ua/statji/proekt-dnr-respublika-desyat-let-nazad-223313.html> (дата звернения 01.06.2025).
816. Bigmir.net. В российской армии вдвое участились побег и втрое выросло количество симулянтов – СМИ. 2015. URL: <https://news.bigmir.net/> (дата звернения 22.04.2024).
817. EurAsiaDaily. Провал "Минска-2": Запад требует полной капитуляции России в украинском конфликте? 2015. URL: <http://surl.li/pwojm> (дата звернения 28.04.2023).
818. Ekspert Online. Ахмедова М. Начальник Донбасса. 2014. 9 October. URL: http://expert.ru/russian_reporter/2014/39/nachalnik-donbassa/ (дата звернения 08.06.2025).
819. DP.RU. Госдума РФ: Виктор Янукович остается легитимным президентом Украины. 2014. URL: <http://surl.li/ojfti> (дата звернения 21.04.2023).
820. Gazeta.Ru. Трамп запретил трансгендерам служить. 2017. 26 августа. URL: <https://www.gazeta.ru/army/2017/08/26/10859366.shtml> (дата звернения 10.04.2024).
821. Keirsimmons. MARIUPOL : EASTERN UKRAINE: SEPT 2014. URL: https://www.instagram.com/p/sfTPmvo-Tc/?utm_source=ig_embed (дата звернения 19.06.2025).

822. KINOBAR. Крым. Художественный фильм. 2017. URL: <https://kinobar.im/12466-krym-v2.html> (дата звернения 18.06.2024).
823. Kinokrad. Лучшие современные российские фильмы о ВОВ. 2024. URL: <https://kinokrad.my/collections/luchshie-sovremennye-rossijskie-filmy-o-vov/> (дата звернения 10.05.2024).
824. KM.RU. Новороссия родилась как альтернатива бандеровщине. 2014. URL: <http://surl.li/pwbrf> (дата звернения 12.04.2023).
825. KP.RU. Москаль заявил, что ополченцы используют российскую "попсу" как психологическое оружие. 2015. URL: <https://www.kp.ru/online/news/1962997/> (дата звернения 24.06.2023).
826. Lenta.ru. "Бои были очень жестокими". 10 лет назад наступил перелом в войне в Донбассе. Что вспоминают ополченцы о тех сражениях? 2024. 2 вересня. URL: <https://lenta.ru/articles/2024/09/02/10-let-2/> (дата звернения 05.09.2024).
827. Lenta.ru. "Выдали только автомат". 10 лет назад закончилась битва за Иловайск. Что вспоминают ополченцы Донбасса о боях 2014 года? 2024. 30 серпня. URL: <https://lenta.ru/articles/2024/08/30/ilovaisk/> (дата звернения 05.09.2024).
828. Lenta.ru. "Слабый президент, жесткая команда". 2021. URL: <http://surl.li/epgwu> (дата звернения 30.04.2023).
829. Lenta.Ru. Армию США впервые возглавил открытый гей. 2016. 18 мая. URL: <https://lenta.ru/news/2016/05/18/gay/> (дата звернения 06.04.2024).
830. Lenta.ru. Зеленского окрестили "слабаком" в роли президента. 2021. URL: <http://surl.li/pwpcn> (дата звернения 29.04.2023).
831. Lenta.ru. Зеленскому пригрозили немирным Майданом. 2019. URL: <http://surl.li/pwprnz> (дата звернения 30.04.2023).
832. Lenta.RU. Площадь зависимости: Как США и Евросоюз вмешиваются в ситуацию на Украине. 2014. URL: <https://lenta.ru/articles/2014/02/07/gosdep/> (дата звернения 23.04.2023).

833. Lenta.RU. Путин назвал внешнее управление Украиной оскорблением для народа. 2015. URL: <https://lenta.ru/news/2015/09/04/ukraine/> (дата звернения 11.04.2023).
834. Lenta.RU. Тамара Глоба предсказала Украине разделение на пять частей. 2015. URL: <https://lenta.ru/news/2015/05/21/globala/> (дата звернения 14.04.2023).
835. Lenta.ru. ФСБ обнародовала полную хронологию событий в Керченском проливе. 2018. URL: <https://lenta.ru/news/2018/11/26/chronicle/> (дата звернения 26.04.2023).
836. Livejournal. Легенда Донбасса "Хмурый" (Плохой солдат). 2014. 19 сентября. URL: <http://etoonda.livejournal.com/704235.html> (дата звернения 08.06.2025).
837. LiveJournal. Майдан – демократическо-фашистская реакция в действии. 2014. URL: <https://tenox.livejournal.com/12586.html> (дата звернения 19.04.2023).
838. LiveJournal. Майданное мистическое проклятие Украины. 2014. URL: [підозріле посилання видалено] (дата звернення 19.04.2023).
839. LiveJournal. Россия. Украина. Донбасс. Преодоление разлома. 2017. URL: <http://surl.li/ubcdxc> (дата звернения 23.04.2023).
840. Meduza. Ждет ли Украину новый Майдан из-за планов Зеленского по урегулированию в Донбассе. 2019. URL: <http://surl.li/pwpsj> (дата звернения 30.04.2023).
841. Meduza. Один из главных аргументов пропаганды – в Донбассе восемь лет убивали людей и никто этого не замечал. Используется даже слово "геноцид". Разбираем его с журналистом Павлом Каныгиным. 2022. URL: <http://surl.li/pwkqi> (дата звернения 07.04.2023).
842. Meduza. Российские вооруженные киберсилы: Как государство создает военные отряды хакеров. Репортаж Даниила Туровского. 2016. 7 ноября. URL: <https://meduza.io/feature/2016/11/07/rossiyskie-vooruzhennyye-kibersily> (дата звернения 05.06.2024).
843. Meduza. Что на самом деле происходило в Донбассе в последние восемь лет? И как это связано с нынешней войной? 2022. URL:

<https://meduza.io/feature/2022/03/02/chto-na-samom-dele-proishodilo-v-donbasse-v-poslednie-vosem-let-i-kak-eto-svyazano-s-nyneshney-voynoy> (дата звернення 02.05.2024).

844. Milkavkaz.com, (2019). Западный военный округ (ЗВО). URL: <https://web.archive.org/web/20190510204354/http://milkavkaz.com/index.php/voorujonnie-cili-racii/vo-cv/z-vo> (дата звернення 27.05.2025).

845. Milkavkaz.com, (2017). Южный военный округ (ЮВО). URL: <https://web.archive.org/web/20190510202835/http://milkavkaz.com/index.php/voorujonnie-cili-racii/vo-cv/u-vo> (дата звернення 27.05.2025).

846. MKRU. Телеканал Коломойского наемкнул на убийство Порошенко своего брата. 2019. URL: <http://surl.li/flatxk> (дата звернення 27.04.2023).

847. News RU. ДНР празднует вторую годовщину независимости. 2016. URL: <https://www.newsru.com/world/11may2016/dnr.html> (дата звернення 24.04.2023).

848. NEWSru.com. В России возбуждено уголовное дело о геноциде русскоязычного населения на Украине. 2014. URL: <https://www.newsru.com/> (дата звернення 15.06.2024).

849. Novaya Gazeta. Путин: Россия признала "ДНР" и "ЛНР" в границах, закрепленных в их конституциях. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220223125623/https://novayagazeta.ru/articles/2022/02/22/putin-rossiia-priznala-dnr-i-lnr-v-granitsakh-zakreplennykh-v-ikh-konstitutsiiakh-news> (дата звернення 14.02.2025).

850. Novorosinform. URL: <https://yurfeld.ru/wp-content/uploads/2024/02/novorossiya-iz-atlasa-Vilbrehta-1800-goda.png> (дата звернення 27.05.2025).

851. Obozrevatel. "Бросай оружие и сдавайся": в сети "всплыла" листовка "ДНР" времен боев за Дебальцево. 2015. URL: <http://surl.li/wqhzki> (дата звернення 21.06.2023).

852. Patriarchia.ru. Заявление Московского Патриархата о "защите православных ценностей" в Донбассе. 2016. URL: <http://www.patriarchia.ru> (дата звернення 18.04.2024).

853. Patriarchia.ru. Сообщения о совместных мероприятиях Русской Православной Церкви и Министерства обороны РФ. 2004–2021. URL: <http://www.patriarchia.ru> (дата звернения 20.04.2024).
854. Patriarchia.ru. Фанар по указанию Запада пытался объединить политические интересы, а не христиан. 2020. 20 декабря. URL: <https://www.patriarchia.ru/db/text/5739216.html> (дата звернения 24.04.2024).
855. pikabu.ru. В плен по пропуску. 2019. URL: https://pikabu.ru/story/v_plen_po_propusku_6555956 (дата звернения 22.06.2023).
856. Radio France Internationale (RFI). Совбез ООН соберется на экстренное заседание по ситуации в Украине. 2014. URL: <https://www.rfi.fr/ru/> (дата звернения 02.06.2025).
857. Regnum. Виновников сожжения людей в Одессе ждёт суд и адский огонь – Аксёнов. 2022. URL: <http://surl.li/enbcv> (дата звернения 13.04.2023).
858. RT на русском. "Отражение общества": бывший американский военный – об инклюзивной кадровой политике Пентагона. 2021. URL: <https://russian.rt.com/world/article/868822-intervyu-byvshii-voennyi-ssha-pentagon-lgbt> (дата звернения 08.04.2024).
859. RT на русском. Выступление Путина о внешнем управлении Украины. Россия-24. 2015. 27 сентября. [Видеоматериал].
860. RT. В Крыму давно ждут российские войска. *Russian RT*. 2014. URL: <https://russian.rt.com/article/23413> (дата звернения 29.04.2023).
861. RT. Жителей Крыма принуждают говорить на украинском языке. *Russian RT*. 2014. URL: <http://russian.rt.com/article/23309> (дата звернения 27.04.2023).
862. RT. МИД РФ: Вооружённые люди, направленные из Киева, пытались захватить здание МВД Крыма. *Russian RT*. 2014. URL: <http://russian.rt.com/article/23391> (дата звернения 28.04.2023).
863. Rutube. Вторая мировая война. 2022. URL: <https://rutube.ru/metainfo/tv/210204/> (дата звернения 18.04.2024).
864. Sputnik News. Как США используют Украину в борьбе против России. 2016. 21 апреля. URL: <https://sputniknews.com/> (дата звернения 22.06.2024).

865. Star Media. Великая война. Документальные фильмы. YouTube. 2016. 20 июня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_dIU7idp_WY (дата звернения 20.04.2024).
866. TAdviser. Социальные сети (рынок России). 2025. URL: <https://www.tadviser.ru/> (дата звернения 25.06.2025).
867. TVZvezda. Материалы следствия: что известно об обстреле Горловки из "Градов" в июле 2014 года. 2022. URL: <http://surl.li/encri> (дата звернения 02.04.2023).
868. TVZvezda. Украинские войска беспощадно нарушают режим тишины. 2015. URL: <http://surl.li/enfan> (дата звернения 27.04.2023).
869. Avksentev V., Aksiumov B., Gritsenko G., Ivanova S., Lagunov A. Russian civilization in the search of identity in new geopolitical conditions. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*. 2020. Vol. 85. P. 1943–1949. URL: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.10.05.256> (дата звернения 30.07.2025).
870. Facebook. Kiállunk Orbán Viktor mellett. 2025. URL: <https://www.facebook.com/groups/1686633851593611/> (дата звернения 06.09.2025).
871. ITAR-TASS. Deliberate delays in humanitarian aid delivery to south-east Ukraine intolerable. MOSCOW. 2014. August 22. URL: <https://tass.com/russia/746183> (дата звернения 04.06.2025).
872. Keir Simmons. Instagram post. 2014. URL: <https://www.instagram.com/p/sfTPmvo-Tc/> (дата звернения 02.06.2025).
873. Keir Simmons. Instagram profile. URL: <https://www.instagram.com/keirsimmons/> (дата звернения 02.06.2025).
874. Kiselyov D. Russia's information war strategy. *Interpreter Magazine*. 2016. URL: <http://www.interpretermag.com/the-menace-of-unreality-how-the-kremlin-weaponizes-information-culture-and-money> (дата звернения 15.08.2025).
875. Lavrov S. Russia's Foreign Policy Philosophy. *International Affairs*, (3). Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. 2013. March. URL: https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/1701944/ (дата звернения 06.06.2025).

876. Lavrov S. Welcome speech by the Russian Foreign Minister Sergey Lavrov addressed to participants and guests at the Russkaya Premiia International Literary Award Ceremony. Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. 2014. April 22. URL: https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/1732953/ (дата звернення 04.06.2025).
877. Luganskaia Narodnaia Respublika. Khronologiiia. LiveJournal. 2014. 27 June. URL: <http://yadocent.livejournal.com/600059.html> (дата звернення 03.06.2025).
878. Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Statement on the situation in Ukraine. 2014. April 13. URL: https://mid.ru/en/foreign_policy/news/140870 (дата звернення 10.06.2025).
879. Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. The duplicity of US IT corporations. Briefing by Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova. Moscow. 2025. January 16. URL: <https://mid.ru/en/maps/ee/1991801/> (дата звернення 14.06.2025).
880. pikabu.ru, 2022. Украинских военнослужащих в Мариуполе, призвали добровольно сложить оружие. URL: <http://surl.li/hamilj> (дата звернення 27.05.2025).
881. Pro-Moscow Rebels Fly Flag of 'New Russia' in Eastern Ukraine. NBC News. Sept. 3, 2014. URL: <https://www.nbcnews.com/storyline/ukraine-crisis/pro-moscow-rebels-fly-flag-new-russia-eastern-ukraine-n194751> (дата звернення 27.05.2025).
882. President of Russia. Direct Line with Vladimir Putin. Moscow. 2014. April 17. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20796> (дата звернення 02.06.2025).
883. Putin V. Russia Today TV channel starts broadcasting in Argentina. Kremlin.ru. 2014. July 10. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46762> (дата звернення 18.06.2025).
884. RT International. More and more EU states come out against sanctions – Russia's EU ambassador. 2015. December 18. URL: <https://tass.com/world/866540> (дата звернення 14.07.2025).

885. RT News. "Int'l community should urge Kiev to stop punitive operation" – Lavrov. 2014. April 23. URL: <https://www.rt.com/news/154316-lavrov-kiev-punitive-operation/> (дата звернення 20.06.2025).
886. RT News. "US-sponsored coup in Ukraine": Rep. Rohrabacher to RT. 2014. March 7. URL: <https://www.rt.com/news/us-ukraine-coup-support-535/> (дата звернення 20.06.2025).
887. RT News. EU sanctions against Russia hurt European businesses – Italian MP. 2015. December 18. URL: <https://www.rt.com/news/326504-eu-sanctions-russia-business/> (дата звернення 15.07.2025).
888. Russia Today (RT). Home page. RT News. URL: <https://www.rt.com/> (дата звернення 18.06.2025).
889. Russia Today DE. Deutsche Spitzenpolitiker von CDU und SPD für Fortführung der Sanktionen gegen Russland. 2016. URL: <https://deutsch.rt.com/europa/36684-neue-diskussionen-um-sanktionen-gegen/> (дата звернення 18.08.2025).
890. Russia Today DE. Putin: Wenn jemand unser Territorium bedroht, müssen wir unsere Streitkräfte dort positionieren, wo die Gefahr herkommt. 2015. URL: <https://deutsch.rt.com/23253/international/putin-wenn-jemand-unser-territorium-bedroht-muessen-wir-unsere-streitkraefte-dort-positionieren-wo-die-gefahr-herkommt/> (дата звернення 18.08.2025).
891. Russia Today. Dmitri Medvedev: "Personne n'a intérêt à ce qu'une nouvelle guerre n'éclate". 2016. URL: <https://francais.rt.com/international/15775-medvedev-euronews> (дата звернення 18.07.2025).
892. Russia Today. Ukraine: le parti de Petro Porochenko rassemble les voix pour destituer le gouvernement. 2016. URL: <https://francais.rt.com/international/15830-bloc-porochenko-voix-demission-ukraine> (дата звернення 18.07.2025).
893. Russia Today. Ukraine: Porochenko demande la démission de son Premier ministre. 2016. URL: <https://francais.rt.com/international/15833-ukraine-demission-porochenko> (дата звернення 18.07.2025).

894. Russian Army Parade and more, Victory Day 2018 Парад Победы. YouTube. MarcelM40. 12 мая 2018. URL: <https://youtu.be/fo6nKRRYo0U> (дата звернения 27.05.2025).
895. Russkiy Mir Foundation. Russian President Calls for Humanitarian Corridor for Trapped Ukrainian Army Troops. 2014. 29.08. URL: <https://russkiymir.ru/en/news/149126/> (дата звернения 15.06.2025).
896. Sputnik France. Entretien téléphonique Poutine-Merkel: quoi de neuf en Ukraine. 2016. URL: <https://fr.sputniknews.com/international/20160202/1021402253/conversation-merkel-poutine-ukraine.html> (дата звернения 11.08.2025).
897. Sputnik Globe. About the agency. Rossiya Segodnya. (Федеральное государственное унитарное предприятие "Международное информационное агентство "Россия сегодня"). 2025. URL: <https://sputnikglobe.com/docs/index.html> (дата звернения 24.06.2025).
898. Sputnik International. Home page. Sputnik Globe. URL: <https://sputnikglobe.com/> (дата звернения 22.06.2025).
899. Sputnik International. Life in Luhansk: No Water, Power, Communications for Over a Month. 2014. December 3. URL: <https://sputnikglobe.com> (дата звернения 24.06.2025).
900. Sputnik International. Putin Calls on Ukraine's Militia to Open Humanitarian Corridor for Besieged Servicemen. 2014. 29.08. URL: <https://Sputnikglobe.com/20140829/Putin-Calls-on-Ukraines-Militia-to-Open-Humanitarian-Corridor-for-Besieged-Servicemen-192438438.html> (дата звернения 14.06.2025).
901. Sputnik News. Hungarian PM: EU sanctions against Russia are "bad policy". 2016. February 22. URL: <https://sputnikglobe.com> (дата звернения 15.07.2025).
902. Sputnik News. One Year After Minsk: Neither War Nor Peace in the Ukrainian Conflict. 15.02.2016, URL: <https://sputnikglobe.com/20160215/ukraine-year-after-minsk-agreements-1034808304.html> (дата звернения 11.08.2025).

903. Sputnik News. 'It Feels As If The City Is Dead' - Luhansk Resident. 05.08.2014. URL: <https://sputnikglobe.com/20140805/It-Feels-As-If-The-City-Is-Dead--Luhansk-Resident-191755192.html> (дата звернення 24.06.2025).
904. Sputnik News. As rebels advance, Ukrainian soldiers flee through humanitarian corridor. 30 Aug 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iKw5BfgXUc&t=64s> (дата звернення 14.06.2025).
905. Sputnik News DE. Steinmeier fordert von Kiew Fortschritte bei Wahlgesetz für Ostukraine. 2016. URL: <https://de.sputniknews.com/politik/20160301/308169635/steinmeier-ukraine-fordert-fortschritte-wahlgesetz-ostukraine.html> (дата звернення 18.08.2025). Источник 837
906. Sputnik News. Hungarian PM: EU sanctions against Russia are "bad policy". 2016. February 22. URL: <https://sputnikglobe.com> (дата звернення 15.07.2025).
907. TASS. Donetsk Republic army HQ suggests encircled Ukrainian servicemen lay down arms. Developments in eastern Ukraine. 2014. 26 Aug. URL: <https://tass.com/world/746787> (дата звернення 22.06.2025).
908. TASS. Fischer: Minsk accords implementation linked with cancelation of anti-Russian sanctions. 2016. April 6. URL: <https://tass.com/world/867743> (дата звернення 12.07.2025).
909. TASS. Putin will discuss bilateral cooperation with Austrian president on April 6 - Russian Politics & Diplomacy. 2016. April 1. URL: <https://tass.com/politics/866540> (дата звернення 12.07.2025).
910. TASS. Sergey Lavrov: Throwing Russia off balance is ultimate aim. Interview for the ITAR-TASS project Top Officials. Interviewer: Andrey Vandenko. 2014. July. URL: <https://tass.com/top-officials/748935> (дата звернення 25.06.2025).
911. TASS. Ukraine National Security Council head demands Inter TV channel be stripped of license. Ukraine crisis. 2015. 1 Jan. URL: <https://tass.com/world/770217> (дата звернення 10.06.2025).
912. TASS. Ukraine PM speaks for Geneva format of talks to settle Donbass situation. Developments in eastern Ukraine. 2014. 13 Sep. URL: <https://tass.com/world/749425> (дата звернення 10.06.2025).

913. TASS. Ukraine's National Council on TV to consider issue of channels showing Russian artists. 2015. 2 Jan. URL: <https://tass.com/world/770262> (дата звернення 10.06.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України категорії "Б", в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Легкодух В.В. Аналіз зовнішнього впливу Російської Федерації на військовослужбовців Збройних сил України через засоби мобільного зв'язку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць*. Київ, 2022. Вип. 33 – 34. С. 60-70. <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2022-12-33-34-60-70>
2. Легкодух В.В. Взаємодія Збройних Сил України та громадянського суспільства у питанні протидії російській пропаганді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород. 2023. № 2(49). С. 57–65. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290425](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290425)
3. Легкодух В.В. Кіберзброя і дезінформація: як гібридна війна РФ формувала уявлення про "Новоросію" у Європі. *Журнал "Вісник гуманітарних наук" Серія: Історія та філософія*. Миколаїв. 2025. № 11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17249985>
4. Легкодух В.В. Роль інформаційної війни у російсько-українському конфлікті: аналіз впливу медіа. *Журнал "Актуальні питання у сучасній науці" Серія: Історія та археологія*. Київ. 2024. № 2(20). С. 866–876. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-866-876](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-866-876)

Статті у міжнародних наукових виданнях (Web of Science):

5. Lehkodukh V., Horielov V., Marchenko S., Khromova O., Shchyhelska H.. On the issue of historical origins and civilizational preconditions of the russian- ukrainian war of 2014-2022: attempts of scientific reflection. *Institute of Political Studies and Public Law "Dr. Humberto J. La Roche" of the Faculty of Legal and Political Sciences of the University of Zulia Maracaibo*. Venezuela, 2023. Vol. 41(76). P. 753–

Продовження додатку А

768. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.44>. (Особистий внесок автора дисертації 20% тексту).

Розділи в колективних монографіях:

6. Lehkodukh V.V. *Propaganda as a tool of Russia's hybrid war against Ukraine: 2014–2021. Development trends in social science in the era of digitalization*: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2023. P. 193–219. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-292-0-9>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

7. Легкодух В.В. Інформаційно-психологічний вплив частин психологічних операцій РФ на військовослужбовців Збройних сил України в умовах війни: *Збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції "Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи"*. 31 жовтня 2022 року. Київ: НУОУ, 2022. С. 33 – 36.

8. Легкодух В.В. Технічні засоби російської пропаганди: *Збірник тез доповідей III Міжнародної наукової конференції "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки"*. 28 лютого 2023 року. Львів: НАСВ, 2023. С. 82 – 83.

9. Легкодух В.В. Результати досліджень джерел усної історії щодо інформаційно-психологічних операцій РФ проти українських військовослужбовців: *Збірник тез доповідей IX Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні питання забезпечення кібербезпеки та захисту інформації"*. 30 березня 2023 року. Київ: Європейський університет, 2023. С. 60 – 63.

Продовження додатку А

10. Легкодух В.В. Протидія російській пропаганді щодо "українського питання" серед громадян тимчасово окупованих територій: *Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції "Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану"*. 23 листопада 2023 року. Хмельницький: НА ДПСУ, 2023. С. 639 – 640.

11. Легкодух В.В. Пропаганда у збройних формуваннях рф під час агресії проти України: *Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції "Українське військо: сучасність та історична ретроспектива"*. 30 листопада 2023 року. Київ: НУОУ, 2023. С. 71.

12. Легкодух В.В. Інформаційна зброя як невід’ємний компонент російсько-української війни 2014–2021 рр.: *Збірник тез доповідей IV Міжнародної наукової конференції "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки"*. 21 лютого 2024 року. Львів: НАСВ, 2024. С. 120 – 122.

13. Легкодух В.В. Російська пропаганда війни як загроза демократичним цінностям: *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Війна в Україні – виклик євроатлантичним цивілізаційним цінностям"*. 24-25 червня 2024 року. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 34 – 37. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-451-1-8>

14. Легкодух В.В. Маніпуляція історичними наративами у російській пропаганді щодо подій на Сході України: стратегія формування громадської думки в РФ: *Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції "Глобальні наукові тенденції в історії, політології, соціології та філософії"*. 3-4 жовтня 2024 року. Рига: Балтійська міжнародна академія, 2024. С. 9 – 13. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-490-0-2>

15. Легкодух В.В. Еволюція російської пропаганди щодо України після розпаду СРСР та роль Сил Оборони України у протидії агресії: *Збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичній конференції "Українське військо: сучасність та історична ретроспектива"*. 28 листопада 2024 року. Київ: НУОУ, 2024. С. 78 – 79.

16. Легкодух В.В. "Новоросія" як інструмент гібридної війни: картографічна пропаганда у міжнародному просторі: *Збірник тез доповідей V Міжнародної наукової конференції "Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки"*. 15 жовтня 2025 року. Львів: НАСВ, 2025. С. 134 – 135.

Додаток Б



АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою «Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)»

Комісія у складі:

голови:

в.о. керівника Центру розвитку навчання і викладання
І. ШИДЛОВСЬКОГО

членів:

викладача Центру розвитку навчання і викладання А. ХАРУКА

професора кафедри історії В. ЗАДУНАЙСЬКОГО

у період з 22 по 25 вересня 2025 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою «Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)».

Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою «Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)» використовуються при викладанні навчальної дисципліни «Історія та теорія сучасних воєн» (лекція № 7 «Наша війна: 1991-2021»).

2. Дисертаційне дослідження «Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)» вважати реалізованим.

Голова комісії:

в.о. керівника
Центру розвитку
навчання і
викладання

Іван ШИДЛОВСЬКИЙ

Члени комісії:

викладач Центру
розвитку
навчання і
викладання

Андрій ХАРУК

професор
кафедри історії

Вадим ЗАДУНАЙСЬКИЙ

Продовження додатку Б

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Командир військової частини А1277
 полковник Павло ЛИСЕНКО
 12.11.2025

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)”

Ми, що нижче підписалися, у період з 06 по 12 листопада 2025 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)” та встановили:

1. Матеріали дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)” впроваджено у практичну діяльність військової частини: використовуються як кейси та методичні матеріали для відпрацювання рішень на заняттях і тренінгах з особовим складом підрозділів військової частини А1277.

2. Дисертаційне дослідження “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)” вважати реалізованим.

Голова комісії: полковник

В'ячеслав РОМАЗАНОВ

Члени комісії: капітан

Дмитро ПАЛЬЧИКОВ

капітан

Юрій КОВАЛЬЧУК

Продовження додатку Б

ЗАТВЕРДЖУЮ



Заступник начальника Національної академії з навчальної роботи

Олексій КРАСЮК

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)”

Комісія у складі:

голови: начальника кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ полковника КУЦЬКОЇ О.М.

членів: професора кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ працівника Збройних Сил України ВОЗНІЮК О.М.

доцента кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ працівника Збройних Сил України КАЗАН Е.М.

доцента кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ працівника Збройних Сил України ПЛАЗОВОЇ Т.І.

у період з 22 жовтня по 10 листопада 2025 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)”.

Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження підполковника Легкодуха В.В. за темою “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)” на підставі протоколу засідання кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ від 11.11.2025 № 6 внесені у матеріали занять:

з навчальної дисципліни “Російсько-українська війна: воєнний, суспільний, міжнародний, інформаційний виміри” тема № 1. Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу, заняття № 1. Технологія гібридної війни росії проти України з підготовки. Тема № 2. Збройна агресія рф проти України: історико-хронологічний аспект (лютий 2014 – лютий 2022 рр.),

заняття № 1. Основні події збройної агресії рф проти України у 2014 році; заняття № 3. Другий період збройного конфлікту на Сході України (2015 – 2022 рр.). Тема № 7. Інформаційна війна – невід'ємна складова агресії рф проти України, заняття № 1. Інформаційно-психологічне забезпечення кремлем російсько-української війни з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за всіма спеціальностями та спеціалізаціями, які проходять підготовку у Національній академії сухопутних військ.

з навчальної дисципліни “Руйнування історичних міфів. Як перемогти на інформаційному фронті” тема № 4. Міфи та фейки про сучасну російсько-українську війну, заняття № 1. Міфи та фейки про сучасну російсько-українську війну. Тема № 5. Рашизм - сучасний російський нацизм і фашизм, заняття № 1. Рашизм – сучасний російський нацизм і фашизм. Тема № 6. Геноцидна риторика російського режиму, заняття № 1. Геноцидна риторика російського режиму. Тема № 7. Магістральні теми і типові методи російської пропаганди, заняття № 1. Магістральні теми і типові методи російської пропаганди з підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти з підготовки докторів філософії у галузі “В Культура, мистецтво та гуманітарні науки” за спеціальністю “В9 Історія та археологія” й відповідних нормативних документів.

2. Дисертаційне дослідження “Особливості російської пропаганди під час агресії на Сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.)” вважати реалізованим.

Голова комісії: полковник

Члени комісії: працівник ЗСУ

працівник ЗСУ

працівник ЗСУ

Олеся КУЦЬКА

Оксана ВОЗНЮК

Емілія КАЗАН

Тетяна ПЛАЗОВА

Додаток В

Узагальнені таблиці (результати систематизації)

Таблиця В1. Офіційні заяви РФ vs. Незалежні хроніки (складено автором)

Подія / Тема	Офіційна позиція РФ	Незалежні джерела / Хроніки	Коментар
Визнання "ЛДНР"	"Республіки мають право на самовизначення"	Вакулич О., Новородовська Л. (2023) [65]; Ващенко Н. (2020) [66]	Порушення принципу територіальної цілісності (ст. 2 Статуту ООН)
Мобілізація в ОРДЛО	"Добровільна участь у захисті"	EUvsDisinfo (2025d) [431]; Militarnyi (2020) [359]	Примусова мобілізація неповнолітніх воєнний злочин —
Евакуація населення	"Захист мирних жителів від української агресії"	EUvsDisinfo (2025c) [429]; Вакулич О., Новородовська Л. (2023) [65]; "Sputnik" International (2014) [899]	Інсценована гуманітарна криза для легітимації вторгнення
Вторгнення 24.02.2022	"Операція з демілітаризації та денацифікації"	Ващенко Н. (2020) [66]; Leite A. J. et al. (2024) [483]	Агресія без оголошення війни — порушення ст. 2(4) Статуту ООН
Термінологія: "спецоперація"	"Це не війна, а точкова операція"	Ващенко Н. (2020) [66]; Гай-Нижник П.П. (2022) [75]; Intent.press (2022) [353]; Качановський І. (2025) [467]	Маніпуляція термінами для уникнення юридичної відповідальності
Міжнародна реакція	"Захід втручається у внутрішні справи"	EUvsDisinfo (2019-2023) [341-344, 427-431]; Carnegie Moscow Center (2014) [326]; MarketWatch (2019) [492]	РФ ігнорує резолюції ООН, Європарламенту, заяви НАТО

Продовження додатку В

Таблиця В2. Російські vs. міжнародні методологічні підходи з трактування причин і цілей війни (складено автором)

Критерій	Російські трактування (офіційні та аналітичні)	Міжнародні трактування (аналітичні центри та дослідники)
Базова причина війни	"Захист російськомовного населення", "відповідь на провал Мінських домовленостей", "боротьба з нацизмом"	Системна агресія РФ, спрямована на делегітимацію України як держави
Цілі війни	Геополітичне стримування Заходу, збереження "руського мира", контроль над пострадянським простором	Недопущення євроатлантичної інтеграції України, демонтаж міжнародного правопорядку
Методологія аналізу	Ідеологічна інтерпретація, апеляція до історичних міфів, геополітична риторика	Емпіричний аналіз, порівняльна стратегія, багаторівнева оцінка ризиків
Тип джерел	Офіційні заяви, публікації Z-блогерів, російські think tanks	Аналітичні звіти, policy briefs, історико-політичні дослідження
Інтерпретація міжнародного права	РФ трактує міжнародне право як інструмент Заходу, що втратило легітимність	Війна розглядається як порушення суверенітету та акт агресії
Ідеологічна рамка	Багатополярність, антизахідна мобілізація, "цивілізаційне протистояння"	Ліберальний порядок, захист прав людини, стратегічна стабільність
Роль України	Об'єкт геополітичного перерозподілу, "штучна держава"	Суверенний суб'єкт, що чинить спротив агресії та формує нову безпекову ідентичність

Продовження додатку В

Таблиця В3. Класифікація історичних періодів в становленні Російської імперії та її цивілізаційному протистоянні розвитку української ідентичності (складено автором)

Концептуальна назва історичного періоду	Хронологічні рамки	Характерні особливості	Академічні джерела
Києво-руський	IX–XII ст.	Формування Київської Русі як держави з центром у Києві. Відсутність єдності з північно-східними землями, які згодом стали основою Московії.	Брехуненко В. та ін. (2016) [58]
Сепараційний	XII ст.	Руйнування Києва (1169) Андрієм Боголюбським – перший акт сепарації Ростово-Суздальського князівства від Києва.	Ситник, О. М., & Балановський, Я. М. (2022) [244]
Претензійний	XIII–XV ст.	Московське князівство претендує на київську спадщину, починає війни з Литвою за українські землі.	Галуха Л.Ю. та ін. (2024) [79, 80]; ПЕРЕЛОМ (2022) [216]
Московське царство	XV–XVII ст.	Постординський період, формування імперської ідеології	Вортман Р. (2018) [74]; ПЕРЕЛОМ (2022) [216]
Прото-імперський	1700–1721	Знищення друкарні Києво-Печерської лаври, заборона українських книг	Огієнко І. (1942, 1993) [208-210]; Pospielovsky D. (2019) [532]
Імперський	1721–1917	Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876), русифікація освіти	Маруськ Т. (1996) [191]; Мачинская Д. А. (2014) [697]
Радянський	1917–1991	Чередування українізації та репресій, зниження статусу української мови	Таирова-Яковлева Т. Г. (2013) [783]; ПЕРЕЛОМ (2022) [216]
Пострадянський	1991–2013	Концепція "руського мира", інформаційна війна, культурна експансія	Гай-Нижник П. (2016) [76]; Зелінський Р. (2023) [126]; ПЕРЕЛОМ (2022) [216]
Воєнний	2014–дотепер	Анексія Криму, війна на Донбасі, повномасштабне вторгнення 2022 року	Горбулін В.П. (ред.) (2017) [91]; Залізняк Л. (2016) [123]; Юськів Х. (2020) [308]; Schwirtz M. (2019) [557]

Продовження додатку В

Таблиця В4. Етапи та хронологічні межі інформаційного впливу РФ на українське цивільне населення (складено автором)

№	Хронологічні межі	Опис етапу
1.	Підготовчий етап (щонайменше з 2004 р. по грудень 2013 р.).	Інформаційне протистояння РФ та України що продовжувалося з моменту здобуття нашою державою незалежності у 1991 р., набуло більш систематизованого характеру після подій Помаранчевої революції у 2004 р. та продовжувалося аж до грудня 2013 р., коли перейшло на новий етап ескалації.
2.	Грудень 2013 р.– лютий 2014 р.	Дискредитація протестного руху в Україні, розпалювання ворожнечі між східними та західними регіонами України. Підтримка проросійських політиків та сил у нашій державі, інформаційний супровід так званого "Антимайдану" – серії мітингів на підтримку "Партії регіонів".
3.	Кінець лютого – березень 2014 р.	Інформаційна спецоперація із супроводу військової операції із захоплення Криму.
4.	Квітень – червень 2014 р.	Інформаційна спецоперація із прикриття втручання російських спецслужб та підрозділів спеціального призначення у громадські заворушення у східних та південних регіонах України. 14 квітня 2014 р. офіційний Київ розпочинає антитерористичну операцію (АТО) на сході держави, спрямовану на придушення сепаратизму у цих регіонах.
5.	Липень 2014 р. – лютий 2015 р.	Інформаційно-психологічна кампанія з прикриття та заперечення фактів збройної агресії проти України та підтримки сепаратистів, інформаційний супровід вигідних для Росії умов припинення конфлікту на Донбасі. Цей етап російської пропаганди проти України зосереджений переважно на перебігу військових дій на Донбасі.
6.	Березень – серпень 2015 р.	Інформаційний тиск на Україну та Європу щодо повного виконання умов Мінських домовленостей.

Продовження Таблиці В4		
7.	Вересень 2015 р. – липень 2016 р.	Інформаційний супровід переорієнтації Росії з повного протистояння із Заходом до поступового налагодження співпраці та розрядки.
8.	Липень 2016 р. – грудень 2017 р.	Реагування російської пропагандистської машини на українську зовнішню та внутрішню політику з метою навіювання проросійських наративів та нівелювання здобутків України (запровадження безвізового режиму з ЄС, санкції та боротьба проти російської пропаганди).
9.	Січень 2018 р. – січень 2020 р.	Інформаційна кампанія РФ у зв'язку з виборами Президента України, інформаційні атаки на ключових кандидатів.
10.	Січень 2020 р. – грудень 2021 р.	Розгортання інформаційної кампанії РФ проти Президента України В. Зеленського, інформаційне прикриття справжніх цілей накопичення російських військ на кордонах України. Активне поширення фейків, теорій змов та дезінформації про коронавірус, нагнітання паніки та спроби дестабілізувати українське суспільство маніпуляціями на темі можливого повномасштабного вторгнення РФ до України.

Продовження додатку В

Таблиця В5. Класифікація політико-ідеологічних підходів РФ у військовій сфері
(складено автором)

Ч/ч	Ідеологічний блок	Зміст / Механізми	Цільова функція
1.	Формування поглядів серед військовослужбовців	Військово-політична освіта, культ особистості командира, лояльність до режиму	Консолідація армії, підвищення бойового духу
2.	Образ ворога та дегуманізація	Україна як агресор, "ЛДНР" - миротворці, використання термінів "нацисти", "карателі"	Мобілізація ненависті, легітимація насильства
3.	Загроза Заходу та НАТО	НАТО - як агресивний блок, США - як головний ворог, "облога фортеці"	Виправдання мілітаризації, ізоляціонізм
4.	"Єдність народів" та "споконвічно російські землі"	Історичні міфи, релігійні аргументи, "відновлення справедливості"	Легітимація анексій, імперська експансія
5.	"Важлива місія" - захист російськомовних	Теза про "захист" Донбасу, "пригноблення" російськомовних	Виправдання втручання, гуманітарна маскуваність
6.	Героїзація армії та традиційні цінності	Армія як носій моралі, "останній бастион" проти Заходу	Підтримка режиму, романтизація війни

Таблиця В6. Ключові завдання та методи політико-ідеологічної роботи рф (складено автором)

Ч/ч	Ключові завдання	Методи
1.	Підтримка ідеологічної єдності	Пропагандистські кампанії, політичні наративи, історичні аналогії
2.	Підтримка морально-психологічної стійкості	Патріотичні промови, зустрічі з ветеранами, медіарепортажі
3.	Контроль інформаційних потоків	Цензура, інформаційна ізоляція, офіційні канали комунікації
4.	Підтримка наративу про зовнішню загрозу	Державні ЗМІ, публічні виступи, військові брифінги
5.	Дегуманізація ворога	Пропагандистська термінологія (нацисти, фашисти), демонізація
6.	Мобілізація патріотизму та національної гордості	Паради, зустрічі з ветеранами, державні свята, культурні заходи

Продовження додатку В

Таблиця В7. Методи поширення пропагандистських наративів РФ (складено автором)

Метод	Опис	Приклад
Інформаційно-пропагандистська діяльність	Поширення пропагандистських матеріалів через офіційні канали (ЗМІ, видання, радіо, інтернет)	Публікації в офіційному виданні "Красная звезда", виправдання дій РФ як захисних
Інформаційні заходи	Організація лекцій, зустрічей з пропагандистами для пояснення політики держави	Зустрічі з такими особами, як В. Соловйов, котрі підкреслюють "визвольну місію РФ"
Ритуальні та символічні заходи	Організація парадів, святкувань річниць, зустрічей з ветеранами для підкреслення історичної місії	Військовий парад на Червоній площі 9 травня, який підкреслює спадкоємність з історією

Таблиця В8. Етнічні та релігійні наративи зовнішньої політики РФ в контексті агресії проти України, 2014–2022
(розроблено автором)

Наратив	Суть меседжу	Джерела
"Утиски етнічних меншин в Україні" (Закарпаття, угорці), Підготовка опитування готовності місцевих жителів до "включення угорськомовних районів до складу Угорщини".	Україна нібито дискримінує угорську меншину, що створює "підстави" для втручання	Будапешт готується приймати Закарпаття в состав Венгрии (2014) [237, 621]
"Російсько-український конфлікт, що спалахнув у 2014 році, надав додатковий імпульс акультурації України, що призвело до серії законодавчих актів у постійній спробі створити однорідну Україну, ставлячи національні меншини у дедалі складніше становище."	"Нова Конституція Угорщини (Основний закон 2012 року) також згадує русинів як складову національність. Натомість з українського боку місцеві жителі Закарпаття не мали <i>де-юре</i> автономії, але користувалися певною мірою культурної автономії."	Veczán Z. (2022) [594]

Продовження Таблиці B8		
Майже три мільйони етнічних угорців живуть за межами Угорщини, утворюючи найбільшу національну меншину Центральної Європи. Їхні громади в Карпатському басейні мають розгалужені культурні зв'язки, що підтримують транснаціональну ідентичність. Спрощена натуралізація дала закарпатським угорцям можливість легко отримувати угорське громадянство, посилюючи родинні та культурні контакти. Угорщина послідовно позиціонує себе як держава-захисник закордонних угорців, активно відстоюючи їхні права в Україні, насамперед у сферах освіти, культури та релігійного життя.	Українська держава після 2014 року посилила політику національної єдності та утвердження української мови, що інколи звужувало можливості мовних меншин, зокрема угорців. Закон "Про освіту" (2017) обмежив використання мов меншин у середній та вищій школі, а Закон про державну мову (2019) закріпив обов'язковість української в публічній сфері. Це спричинило критику з боку угорської громади та уряду Угорщини, які розцінили зміни як дискримінаційні. Водночас угорська меншина на Закарпатті продовжує наполягати на збереженні своїх культурних і мовних прав.	Csernicskó I., & Fedinec C. (2016) [327]; Halemba, A. (2015) [348]; Lajosi K. (2022) [476]; Magocsi, P. R. (2015) [487]; Maracz, L. (2016) [490]; Osner D. N. (2017) [516].
Огляд гібридних маніпулятивних засобів в політиці щодо угорської меншини в Україні	Використання фейкових опитувань, інцидентів (пожежа в церкві), меседжів про "анексію"	Lajosi, K. (2022) [476]
Томос подається як "західна змова", а ПЦУ як "нелегітимна"	Аналітичний огляд за російськими джерелами. Етнічний наратив щодо угорців у Закарпатті – це спроба створити "другий Крим" через фейкову "анексійну" логіку.	UkraineWorld. (2019) [589]
"Томос як розкол православ'я" / "релігійні утиски". Україна нібито переслідує православних.	Розглядається роль релігійних наративів у триваючому російсько-українському конфлікті. Огляд літератури, яка приписує конфлікт постколоніальній та неокolonіальній напрузі між Російською Федерацією як колишньою імперією та Україною як колишньою колонією, а також дає огляд важливості релігійного наративу в сучасних постколоніальних відносинах між Києвом і Москвою.	Surzhko H. L. (2022) [570]

Продовження додатку В

Таблиця В9. Порівняльний Російський vs Західний дискурс стосовно України 2013 – 2015 рр. (складено автором)

Етап подій	Російський офіційний дискурс	Західний аналітичний/медійний дискурс
Листопад 2013. Відмова України від підписання Угоди з ЄС	Загроза для національних та глобальних інтересів РФ, необхідність тристороннього формату з РФ та ЄС	Тиск з боку РФ, економічний шантаж, погрози щодо митного режиму, порушення Угоди СОТ та безпідставні звинувачення в агресивних намірах НАТО
Грудень 2013 – лютий 2014. Євромайдан і втеча Януковича	Захід організував "державний переворот", за підтримки радикалів. Українська влада нелегітимна	Громадянський протест проти диктатури та корупції, за європейський вибір
Березень 2014. Анексія Криму	Захист російськомовних, історична справедливість, воля народу (референдум)	Порушення міжнародного права, військова окупація
Квітень – серпень 2014. Початок війни на Донбасі	Відбувається повстання місцевих жителів, РФ не є стороною конфлікту	Пряма участь РФ, поставки зброї, інформаційна війна
Вересень 2014 – лютий 2015. Мінські домовленості	РФ як посередник, заклик до федералізації України	РФ як сторона конфлікту, затягування перемир'я та протидія відновленню української влади в Східній Україні

Таблиця В10. Хронологія, механізми та інтенсивність інформаційних кампаній (складено автором)

Період	Основні меседжі	Засоби поширення	Інтенсивність
2014–2015	"Громадянська війна", "фашистська хунта"	RT, "Sputnik", соцмережі	Висока
2015–2022	"Гуманітарна криза", "зовнішнє управління"	Telegram, Facebook, проксі-ЗМІ	Середня

Продовження додатку В

Таблиця В11. Цілі та результати дезінформації відносно конфлікту з Україною через російські джерела за кордоном (складено автором)

Ціль	Засіб	Результат
Делегітимація України	Медіа, соцмережі	Зниження рівня довіри до української влади
Формування альтернативної реальності	Проксі-ресурси, тролі	Поширення фейків про конфлікт
Вплив на політику ЄС	Лобіювання, дезінформація	Затримка санкцій, розкол у позиціях країн-членів

Таблиця В12. Історіографія офіційних пропагандистських заяв Кремля (2014 – 2021рр.) (складено автором)

26 грудня 2014	Оновлена військова доктрина РФ	Росія визначає НАТО як головну загрозу, а "кольорові революції" – як форму зовнішнього втручання.	Kremlin of the Russian Federation. (2014) [26]
3 грудня 2014	Заява про гуманітарну ситуацію в Луганську	Через російські ЗМІ поширюється інформація про "гуманітарну катастрофу" як наслідок дій Києва.	"Sputnik" International. (2014) [899]
17 квітня 2014	Пряма лінія з Путіним (на додаток до раніше згаданих джерел)	Путін говорить про "Новоросію" та історичну належність Донбасу до Росії.	The Guardian. (2014) [442]
29 грудня 2014	Коментар до нової військової доктрини	Кремль офіційно визнає можливість "інформаційної війни" та "гібридних загроз" з боку Заходу.	Carnegie Moscow Center (2014) [326]
18 березня 2019	Заява до річниці анексії Криму	Путін закликає міжнародне співтовариство визнати "волю кримчан" як легітимну. Посилення напруги навколо виконання рішень Мінську-2	EEAS (2021) [423]; MarketWatch (2019) [492] BBC News (2019) [389]

Продовження додатку В

Таблиця В13. Порівняльний розподіл тематичних акцентів дезінформаційних наративів у п'яти мовних сегментах (%) (складено автором; Легкодух В. В. (2025) [177])

Тематична категорія	Німецька	Англійська	Російська	Іспанська	Арабська
Геополітична легітимація	19.1	24.7	21.0	24.6	13.9
Історичні фальсифікації	19.1	14.9	12.9	12.8	6.6
Культурна ідентичність / традиції	9.0	14.5	14.2	14.1	13.3
Емоційні меседжі / гуманітарні тропи	1.1	11.1	8.4	24.1	17.0
Релігійно-цивілізаційні мотиви	12.4	8.8	12.9	2.2	5.5
Економічна / соціальна критика	7.3	12.8	6.1	2.1	6.6
Псевдоекспертність / маніпуляція фактами	16.3	2.4	5.6	6.2	12.0
Безпеківі / військові наративи	15.1	10.8	16.8	13.9	11.8

Додаток Г

Фото та скріншот докази

Приклади російської друкованої пропагандистської продукції та інших засобів ІпсО

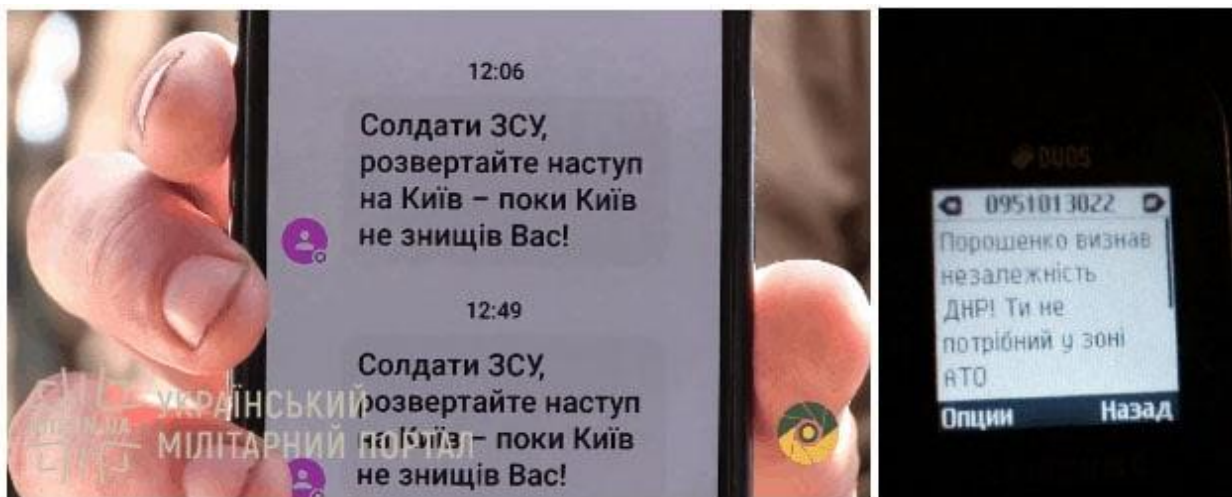


Фото Г1. Приклади СМС як засобу ІпсО РФ проти військовослужбовців ЗСУ.
Джерело[495]

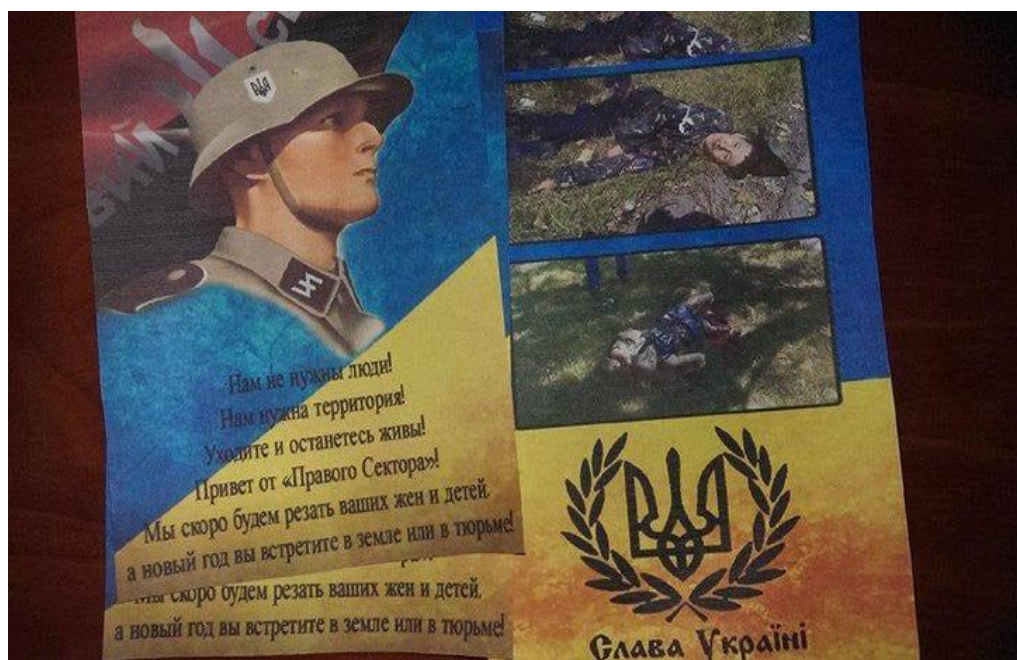


Фото Г2. Зразок російської друкованої пропаганди (дискредитація ЗСУ).

Джерело[495]

Продовження додатку Г



Фото Г3. Зразок російської друкованої пропаганди (заклики до здачі в полон)
Джерело[495]

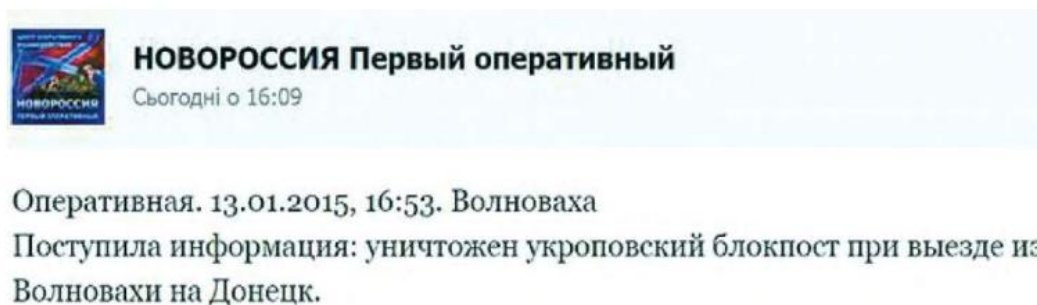


Фото (скриншот) Г4. Публікація в спільноті у соцмережі "Вконтакте" щодо обстрілу автобусу бойовиками
Джерело[495]

Продовження додатку Г



Фото (скриншот) Г5. Російська пропагандистська листівка з інструкцією щодо здачі в полон (Маріуполь, 2022 р.)
 Джерело[880]

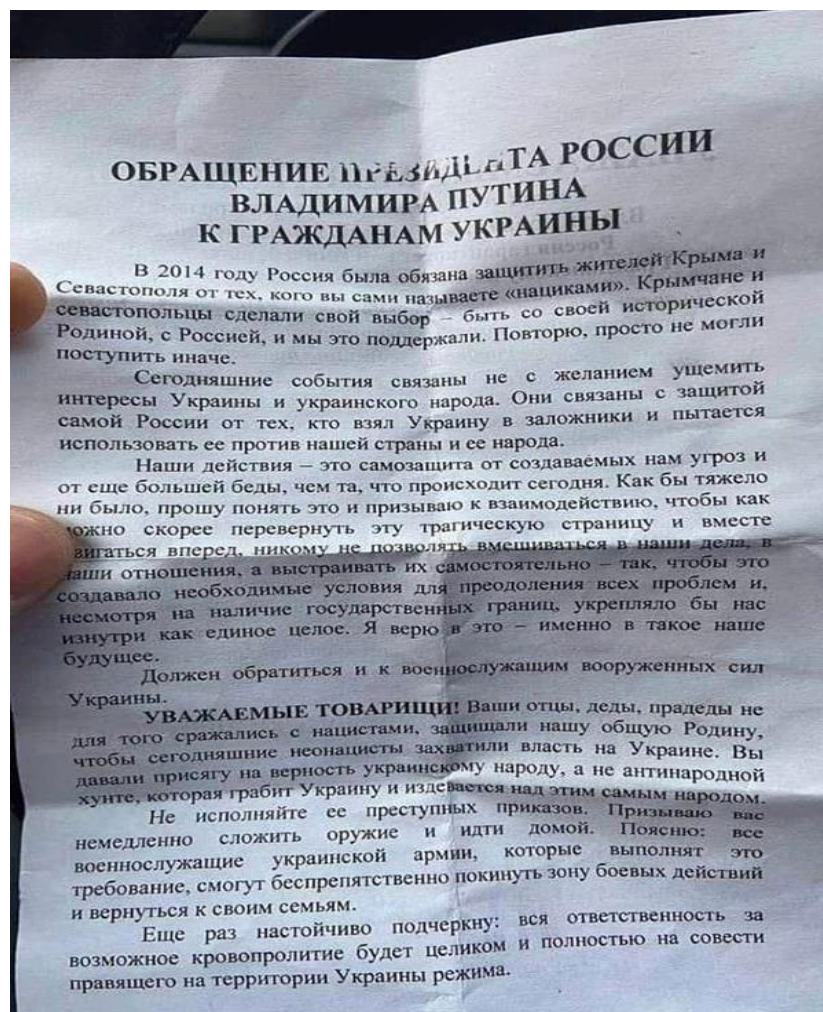


Фото (скриншот) Г6. Російська пропагандистська листівка (м. Мелітополь, 2022 р.).
 Джерело[598]

Продовження додатку Г

Фото станції в складі комплексу "Леєр-3" та БПЛА "Орлан"



Фото Г7. Станція зі складу комплексу "Леєр-3" (фото В. Кузьміна)
Джерело[277, 620]



Фото Г8. БПЛА ретранслятор "Орлан" зі складу комплексу "Леєр-3"
Джерело[277, 309, 620]

Продовження додатку Г



Фото-факти Г9. Приклади поширення російської пропаганди з використанням мобільних телевізорів у Криму (2015 р.).
Джерело[637]

Продовження додатку Г

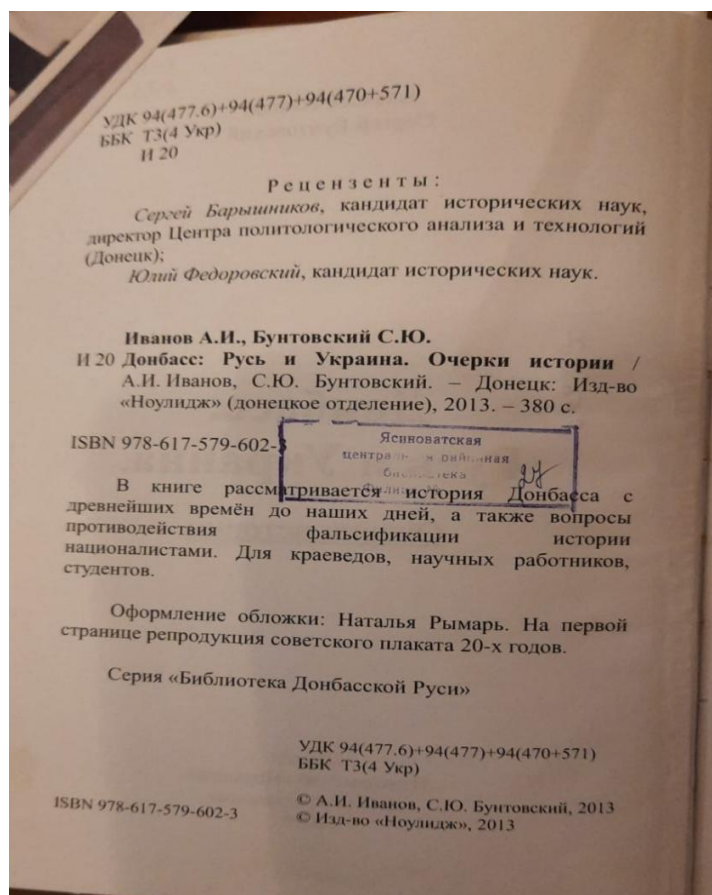
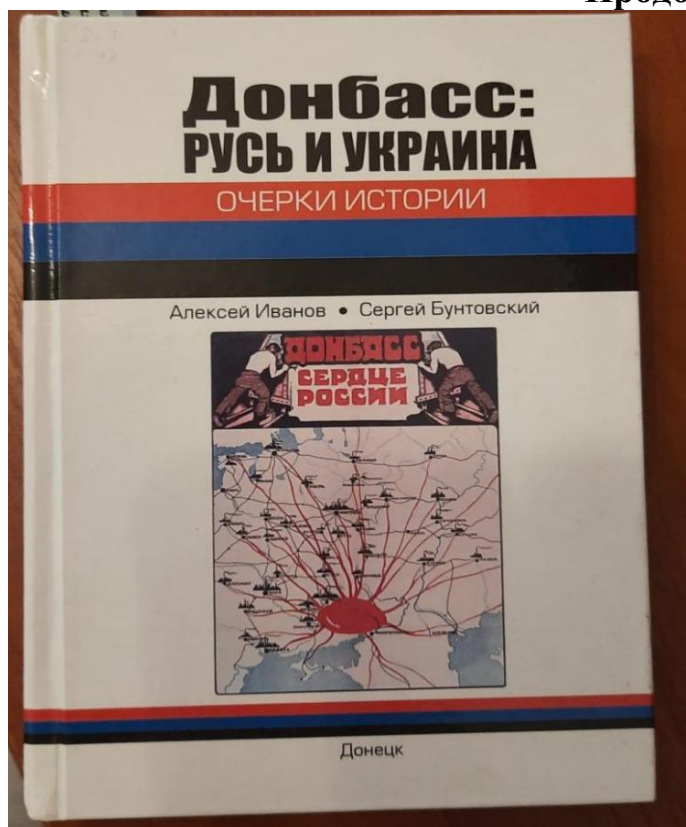
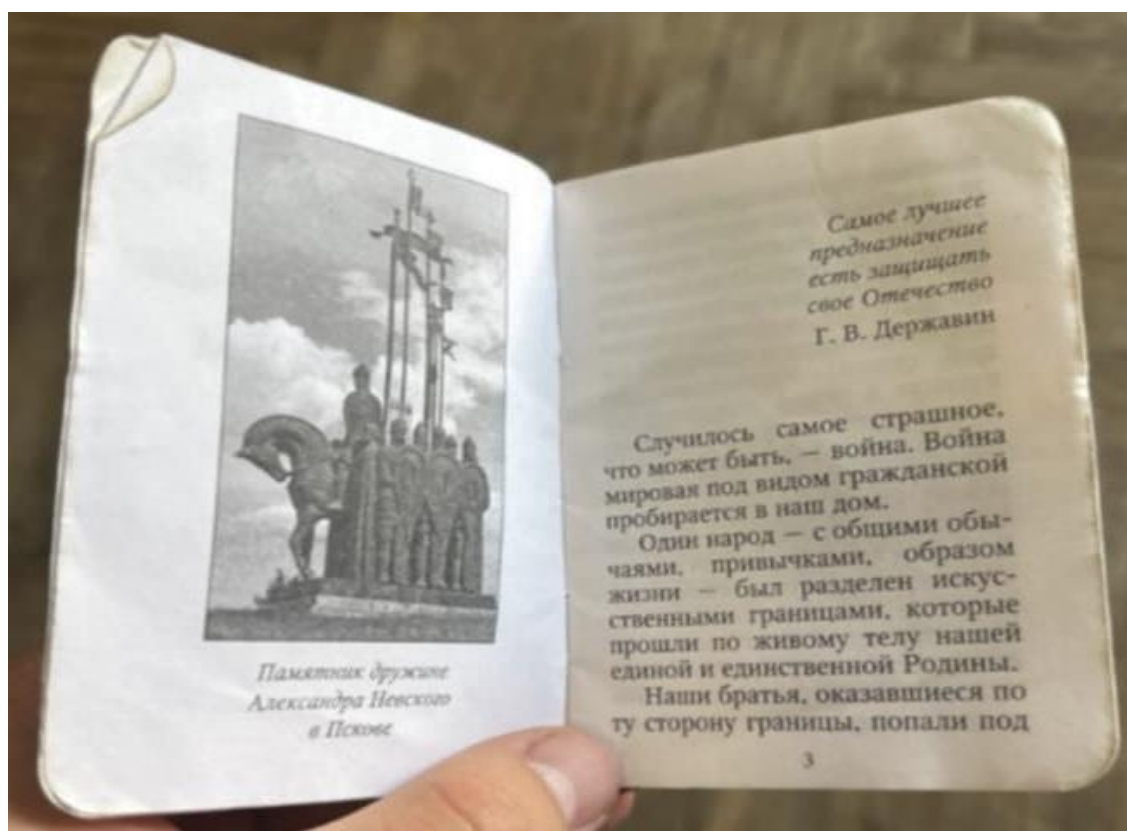
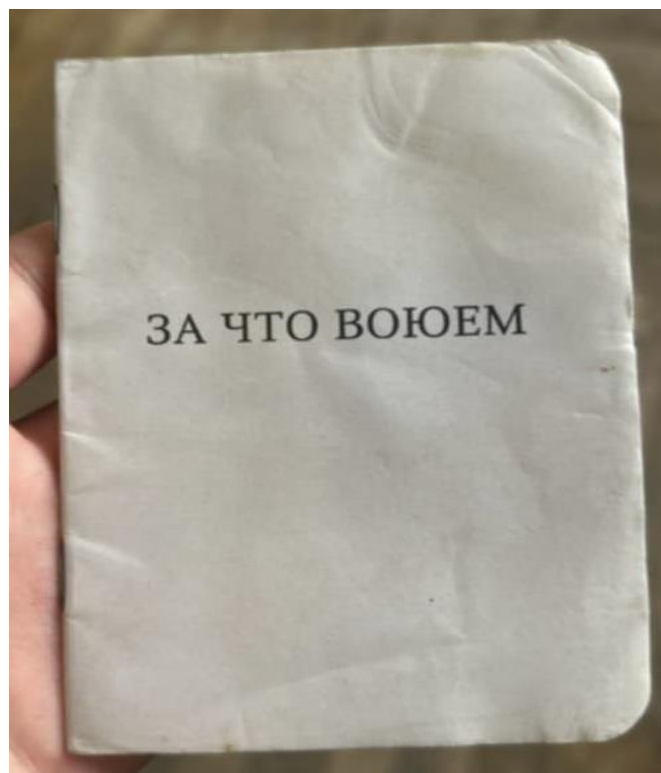


Фото Г10.Обкладинка та вихідні дані книги "Донбас: Русь і Україна. Нариси історії". Книга з архіву Музею сучасної російсько-української війни (м. Дніпро). Джерело[3; 654]

Продовження додатку Г

Фото Г12. Приватний архів Кирила Габора – співробітника КЗК "Музей історії" (с. Солоне, Дніпропетровська обл.). Пропагандистський посібник, який був у псковського десантника, період АТО 2014-2018 рр. [6]



влияние проповедников западного образа, основанного на сиюминутной наживе, существовании ради денег. И за тридцать лет ежедневной пропаганды превратились в очень опасное для целостности и ценностей нашей страны образование. Запустили к себе в дом западных вояк, против которых мы вместе всегда сражались, прониклись нацистской идеологией, в основу своей государственности заложили противопоставление России и ее отрицание. А теперь стали представлять реальную угрозу для существования России как цельного, единого, многонационального государства.

Конечно, не все жители Украины изменились подобным

образом. Огромная, возможно, большая часть не разделяет эти ценности. Но у них нет возможности даже говорить об этом без страха за свою жизнь.

То, что случилось, должно было случиться. Мы встали перед выбором: бросить миллионы людей Донбасса и всей русскоязычной Украины на удущение западной пищевой цепочки и ждать, когда на нас нападут и разделят более чем на 20 государств (там и новая карта России готова) либо прийти на помощь и защитить наших братьев, желающих жить вместе с нами в мире и по правилам, завещанным нашими общими предками.

Главная цель и объединяющая идея наших врагов очень проста — стяжание всех земных благ всеми возможными способами в ущерб тем, кто слабее них. Нам это абсолютно не подходит и даже смерти подобно, потому что наша совесть не даст нам жить спокойно, если мы продадимся и примем это как национальную идею.

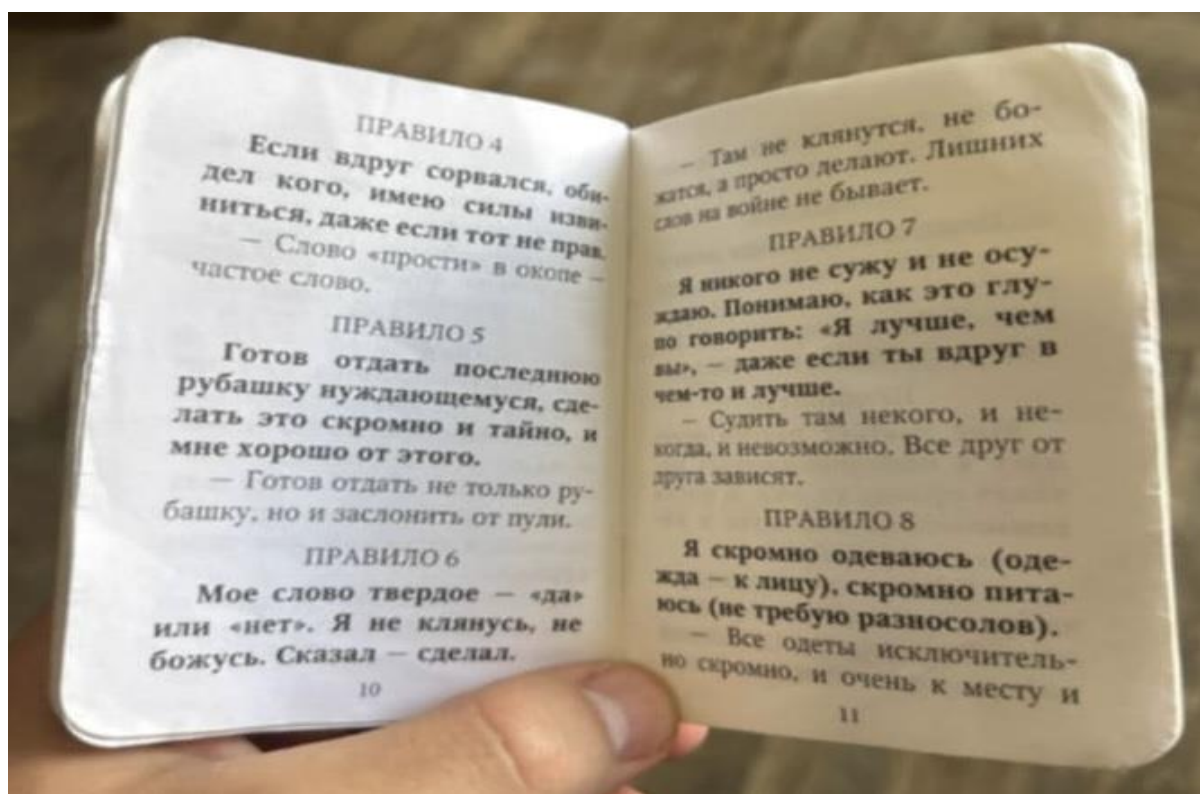
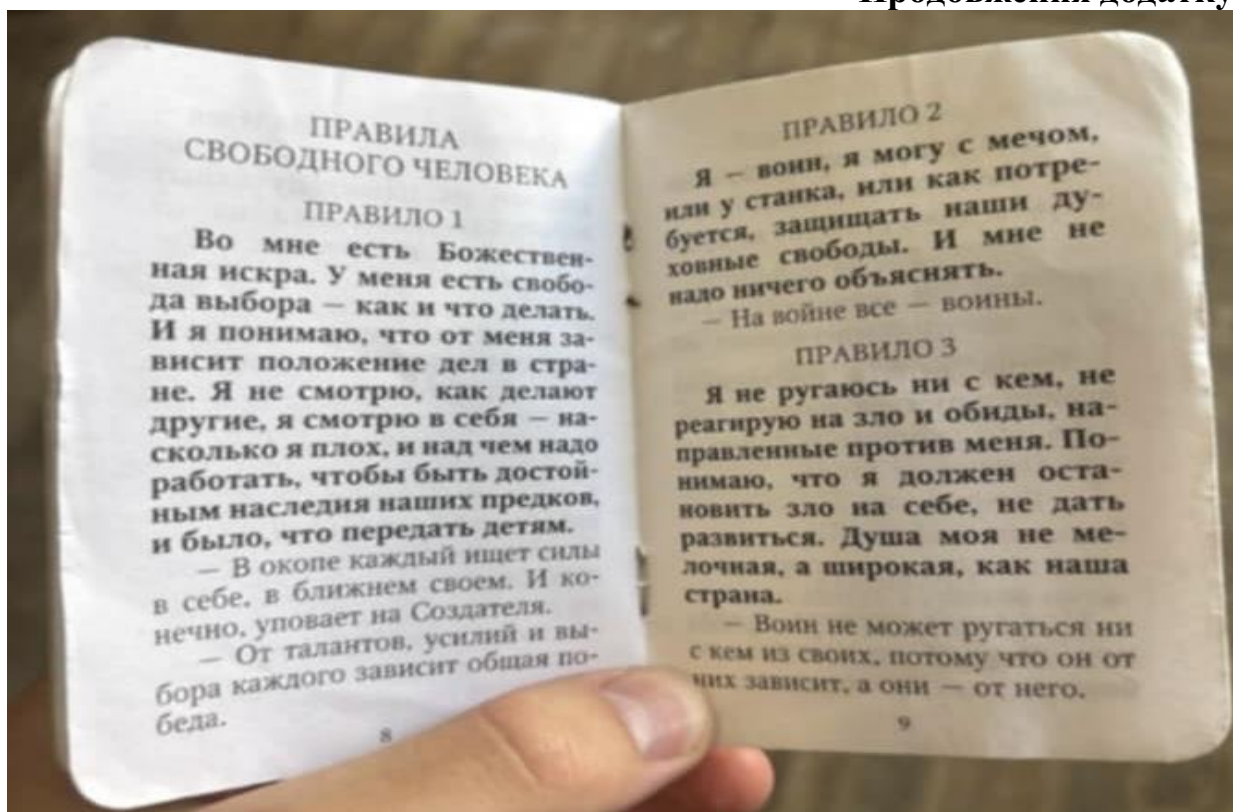
С какими мыслями и чувствами добровольцы идут на фронт? С какой идеей?

Они ощущают необходимость защитить себя и близких от надвигающегося врага. Эти люди действуют по совести. Кто-то из них внимательно прислушивается к ее голосу, а кто-то сражается, не задумываясь об этом.

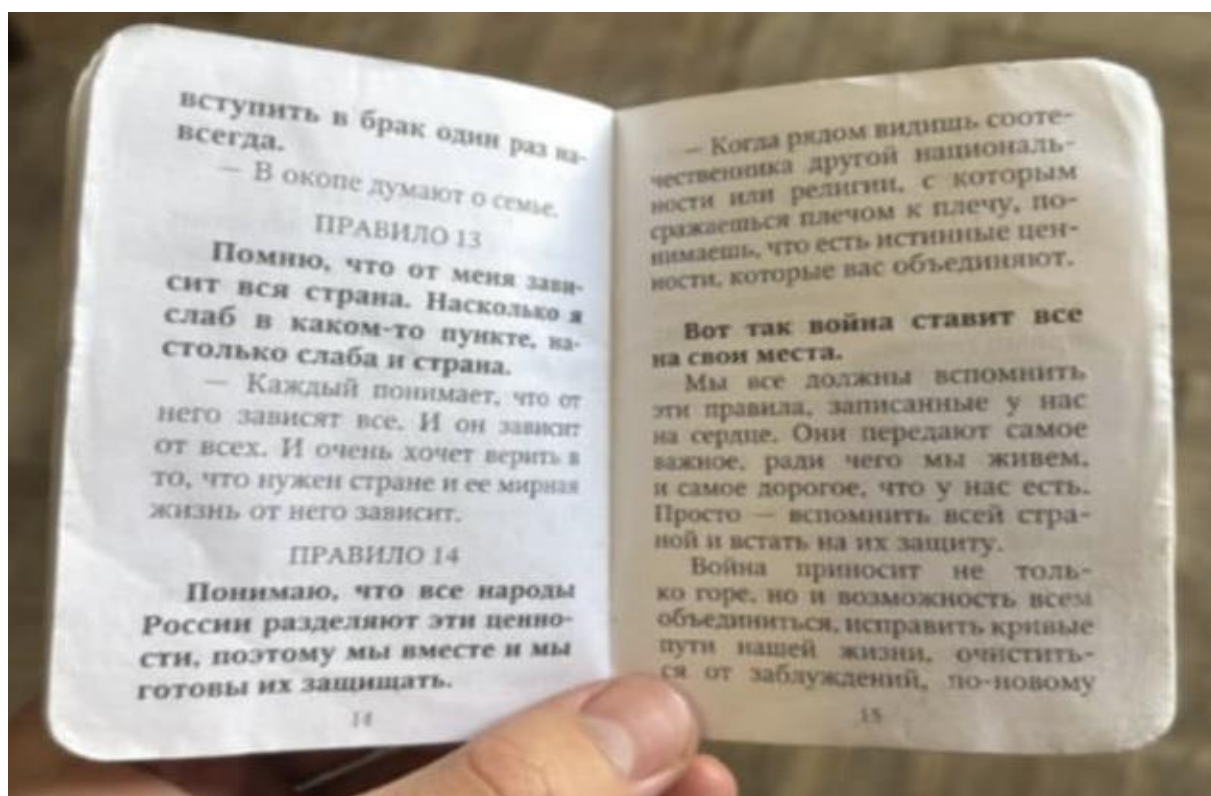
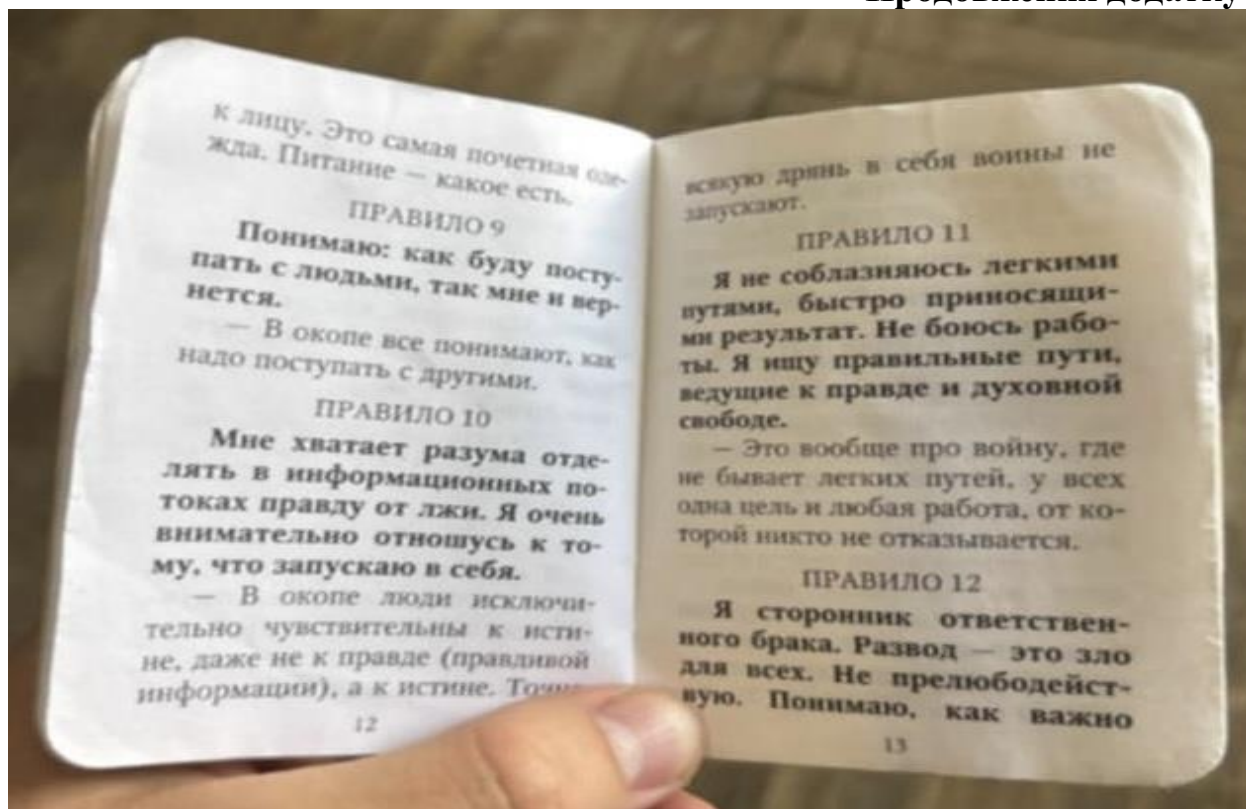
Наша Национальная Идея — жизнь по правилам, основанным на наших духовных ценностях, и защита их от внутренних и внешних посягательств.

Что же мы защищаем, что такое эти правила и что у нас хотят отобрать?

Это трудно понять, когда у тебя все хорошо и война где-то далеко. Но если ты на войне, в окопе, то эти правила быстро приобретают истинный смысл. Давайте посмотрим на них сразу из окопа.



Продовження додатку Г



Продовження додатку Г

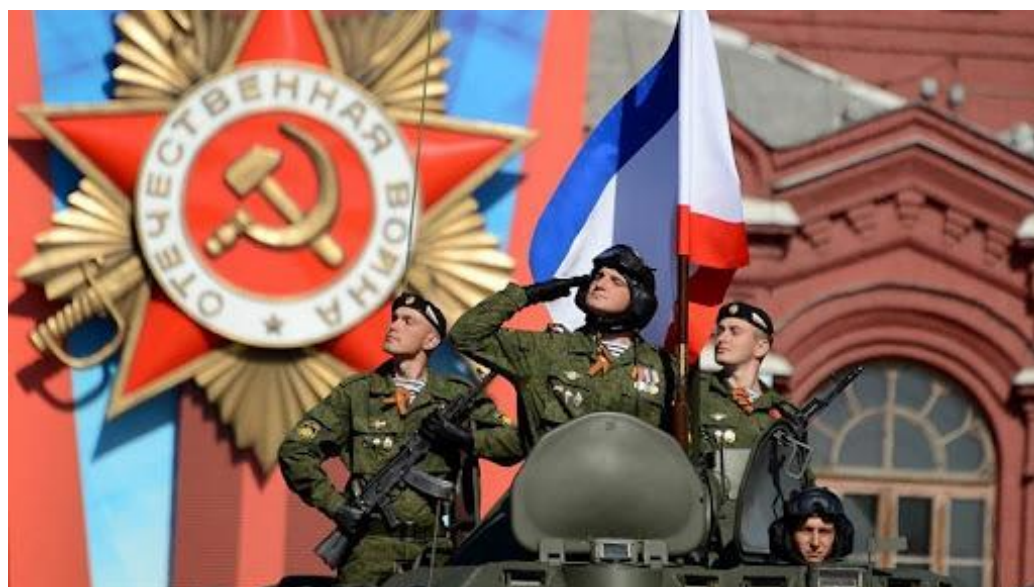
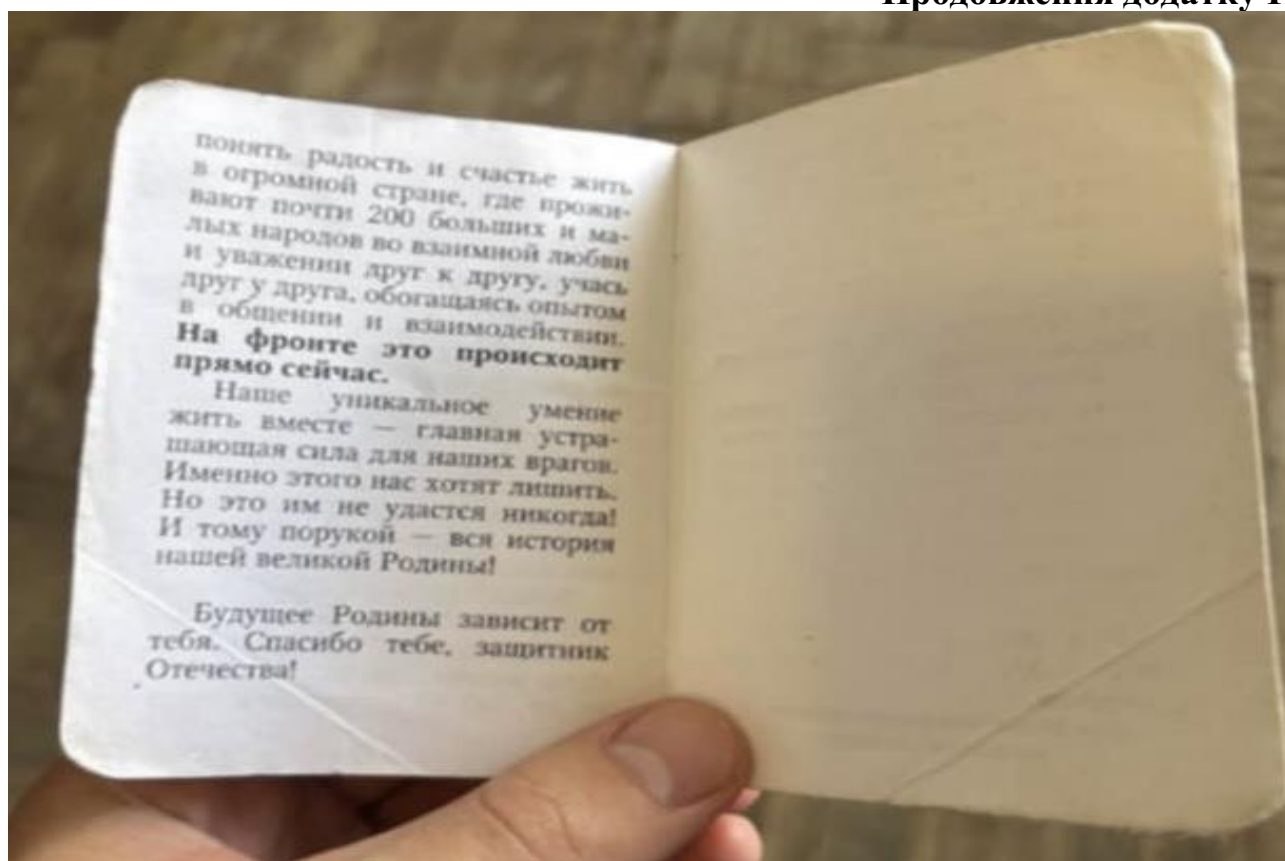


Фото Г13. Святкування Дня Перемоги на Червоній Площі. 2014 рік.
 Джерело[724]

Продовження додатку Г

Фото Г14. Святкування Дня Перемоги на Червоній Площі. 2015 рік.

Джерело: Парад победы в Москве 9 мая 2015 года [725]



Фото Г15. Святкування Дня Перемоги на Червоній Площі. 2018 рік.

Джерело: Парад Победы 2018 в Москве [726]

Продовження додатку Г



Рисунок Г16. Святкування Дня Перемоги на Червоній Площі. 2018 рік.
Джерело: Russian Army Parade 2018 [894]



Фото Г17. Святкування Дня Перемоги на Червоній Площі. 2018 рік.
Джерело: Штурмовики Су-25 на военном параде, посвященном 73-й годовщине Победы в Великой Отечественной войне [671]

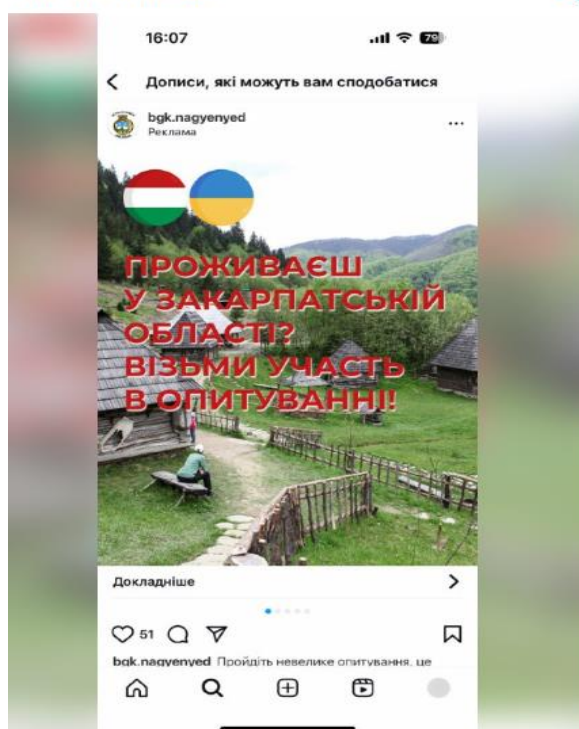
Продовження додатку Г



Фото Г18. Святкування Дня Перемоги на Червоній Площі. 2018 рік. Оперативно-тактичний ракетний комплекс "Іскандер-М" (Оперативно-тактический ракетный комплекс "Искандер-М")

Джерело: "Тосочка" и "Торнадо": новинки парада Победы - 2020 [797]

УКРОПСКИЙ ФРЕШ



Будапешт готовится принимать Закарпатье в состав Венгрии

Будапешт готовится принимать Закарпатье в состав Венгрии

Пока в Вашингтоне, Москве и Киеве решают, что будет с Украиной и в каких границах она будет в будущем существовать, в Будапеште готовят свои планы: присоединить часть Закарпатья.

Конкретно сейчас в соцсетях проводятся опросы о включении венгрияязычных районов в состав Венгрии.

Всем желающим на одном из трех языков – украинском, венгерском и, внезапно, русском – предлагается ответить на ряд вопросов: «Как вы относитесь к идее присоединения некоторых районов Закарпатья к Венгрии?», «Как бы вы проголосовали в случае проведения референдума?», «Как отреагирует Украина?» и «Каковы по-вашему основные плюсы присоединения к Венгрии?»

Опрос проводит Фонд Бетлена Габора, тесно связанный с премьером Венгрии Виктором Орбаном.

Советуем закарпатцам побыстрее учить венгерский.

135 34 12 2 2 1 1

t.me/dillfrash/44396

5.77K Mar 27 at 05:19

Фото-скриншот Г19. Російськомовна пропаганда приєднання угорськомовних районів Закарпаття за планами Угорщини. Розслідування інформації в Телеграм (2014). Джерело [237, 621]

Продовження додатку Г Пропаганда успіхів з відновлення Новоросії в мережі "Instagram"

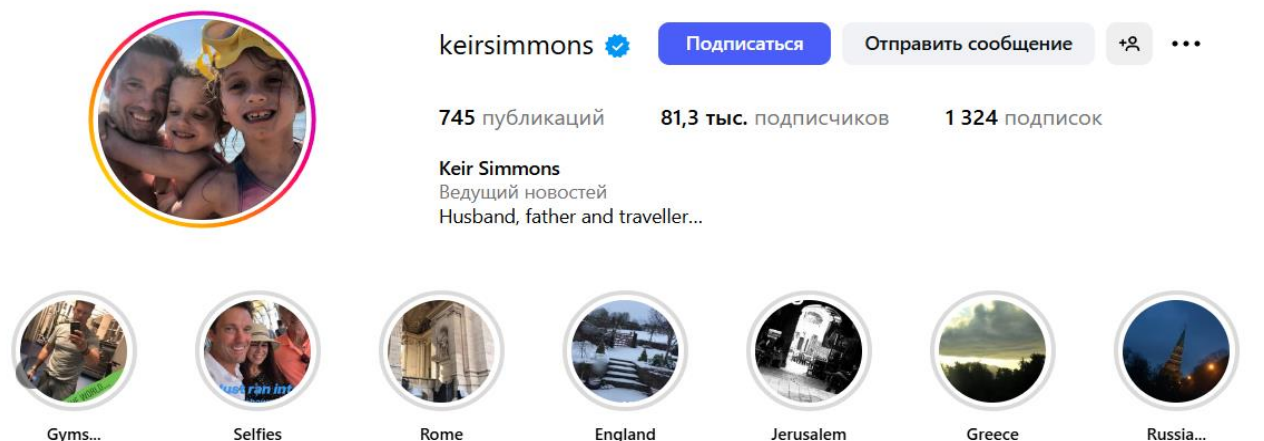


Фото-скриншот Г20а.Сторінка "простого мандрівника" в Instagram

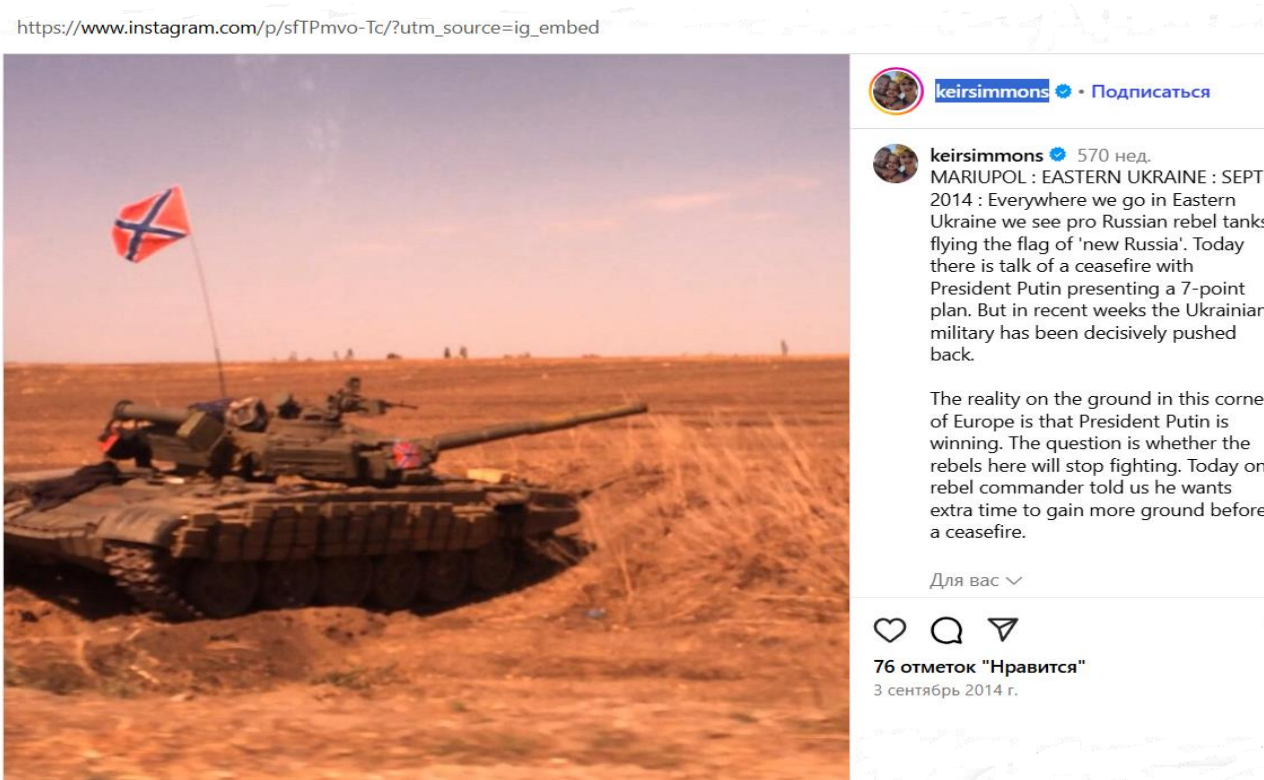


Фото-скриншот Г20б.Просування пропагандистських фейків зі сторінки в Instagram, начебто з місця подій у 2014 році.
Джерело: keirsimmons Instagram [873]

Продовження додатку Г

Вістеження подій на Сході України американськими ЗМІ



Фото Г21а. Держсекретар США Джон Керрі тисне руку міністру закордонних справ Росії Сергію Лаврову в Женеві, Швейцарія.
Фотографія: Imago/Barcroft Media



Фото Г21б. Президент США Барак Обама виступає перед ЗМІ в залі для преси Брейді в Білому домі у Вашингтоні, 17 квітня 2014 року. Фото: LARRY DOWNING/Reuters



Фото Г21в. Українці зі своїми національними прапорами збираються на підтримку єдиної України в Донецьку, Україна, у четвер, 17 квітня 2014 року.
Фотографія: Alexander Zemlianichenko/AP
Джерело: McCarthy T., Tran M. (2014) [493]



Фото Г21г. Будівлю Маріупольської міської ради захопили проросійські бойовики. За барикадами нагромаджені коктейлі Молотова.
Фотографія: Niklas Meltio/Corbis

Продовження додатку Г



Фото Г22. Фото-свідок застосування високоточної зброї та сучасної військової амуніції "простими повстанцями" у серпні-вересні 2014 р.

Джерело: NBC News [493]

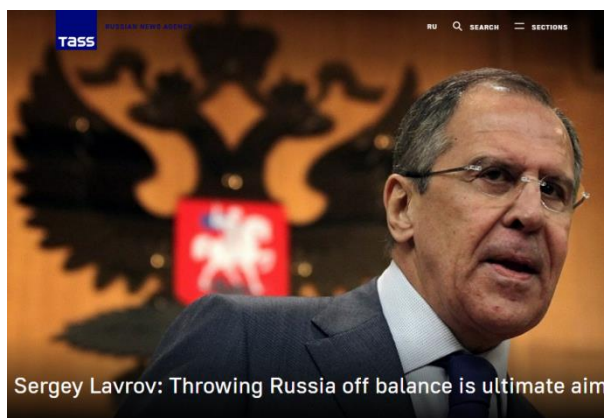


Фото Г23. В інтерв'ю для проекту ІТАР-ТАСС Міністр закордонних справ Сергій Лавров заявив, що Вашингтон і деякі європейські країни давно ухвалили рішення про ізоляцію Росії. Джерело: Vandenko A. (2014) [910]



Фото-скриншот Г24. Ілюстрації до презентації аналітичного звіту за етапами вторгнення до України та дезінформації російської сторони.

Джерело: An Invasion by Any Other Name (2015) [34]

Продовження додатку Г



Фото Г25а.Рускі сили інформаційно-психологічних операцій у Білорусі



Фото-скриншот Г25б.Імітація карти умовної загрози для Білорусі з заходу

Фото-скриншот Г25в.
Імітований для вчень герб
країни, що становить умовну
загрозу для Білорусі з заходу.Фото-скриншот Г25г.
Шеврон 45 окремої
бригади спеціального
призначення ВДВФото-скриншот Г25д. Шеврон
Центрів зарубіжної військової
інформації та комунікації.

Ілюстрації за матеріалами вчень рускіх сил інформаційно-психологічних операцій у Білорусі. Джерело: Антикор (2017) [285]

Схеми та аналітичні діаграми (результати контент-аналізу)

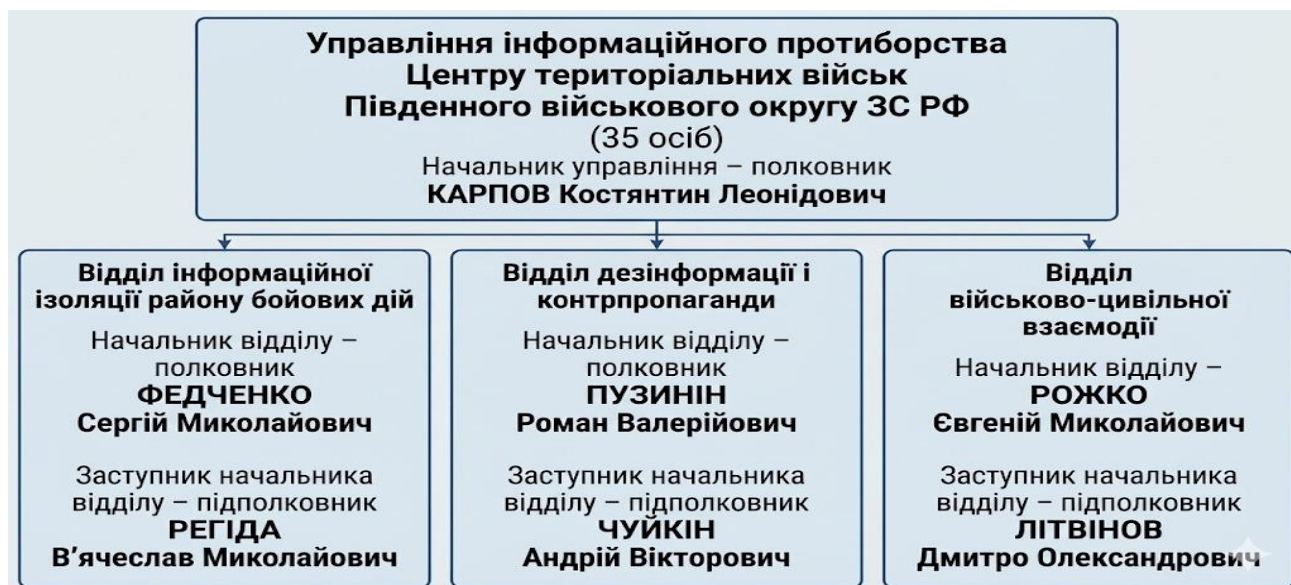


Схема Д1. Структура Управління інформаційного протиборства Центру територіальних військ Південного військового округу ЗС РФ (графіка – ГУР МО [99])



Джерела[99; 100; 230; 286; 575; 576; 558; 845; 846]

Продовження додатку Д

Результати розслідувань РНБО України щодо пропаганди та інформаційних атак Росії на Україну протягом пандемії коронавірусу, представлені у звіті Центру протидії дезінформації (2021 р.)



Рисунок Д3. Подання різної інформації російськими та проросійськими джерелами про вакцинацію

Джерело[228]

Продовження додатку Д

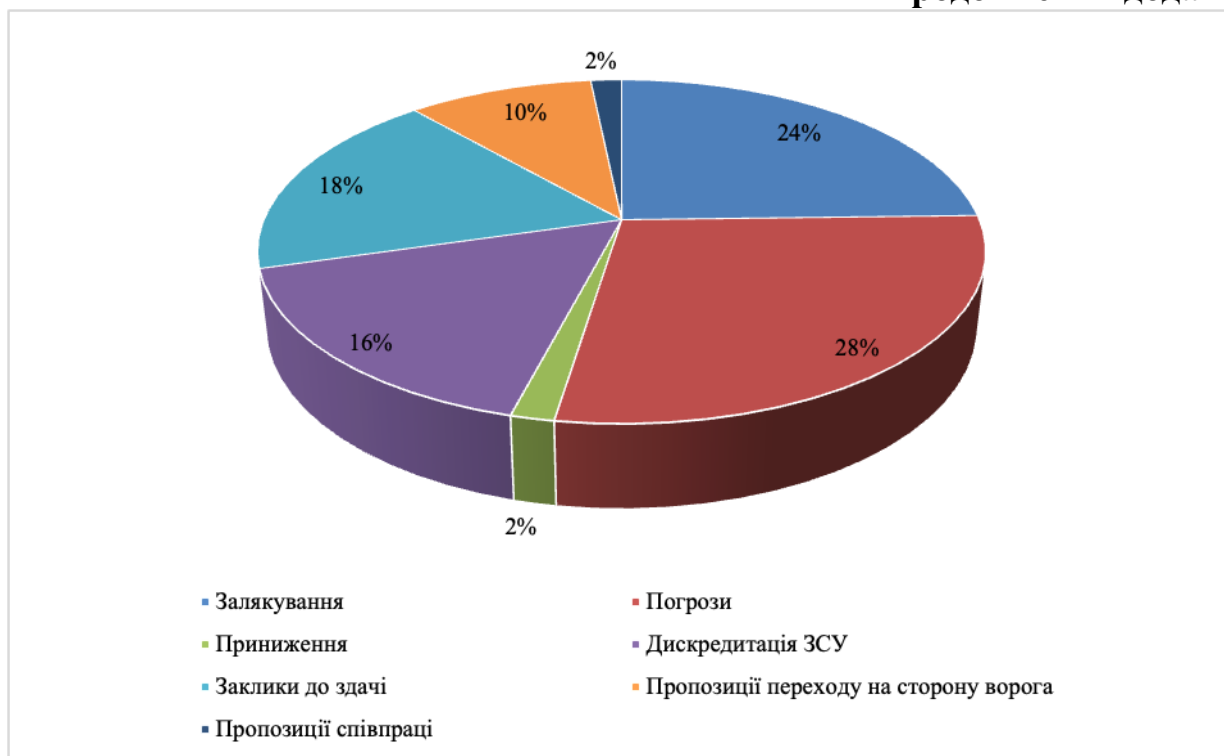


Рисунок Д4. Результати опитування військовослужбовців ЗСУ щодо змісту пропагандистських СМС (складено автором за матеріалами[2])

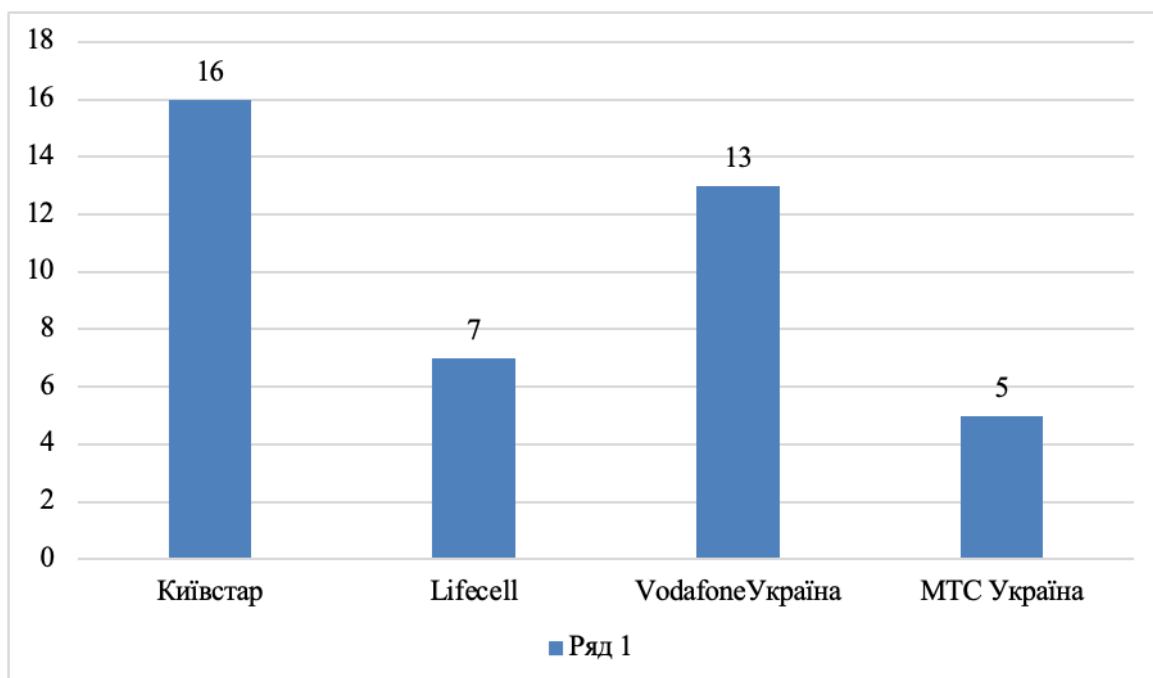
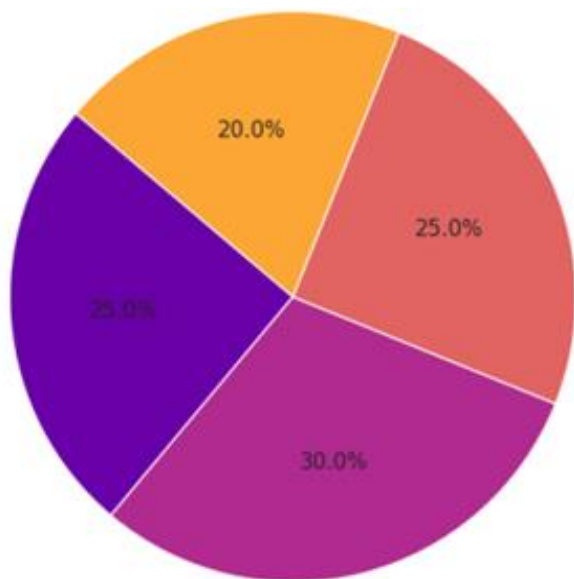


Рисунок Д5. Співвідношення мобільних операторів у поширенні пропагандистських СМС як засобу російських ІІсО(складено автором за матеріалами [2])

Продовження додатку Д



- 20% – інтерв'ю та вторинні джерела
- 25% – дослідження архівів соціальних медіа
- 30% – вивчення медійних кампаній (меми, фейкові новини, тролінг)
- 25% – аналіз цифрових платформ і стратегій

Рисунок Д6 а. Частота використання методів політико-ідеологічної роботи у Збройних силах РФ (складено автором)

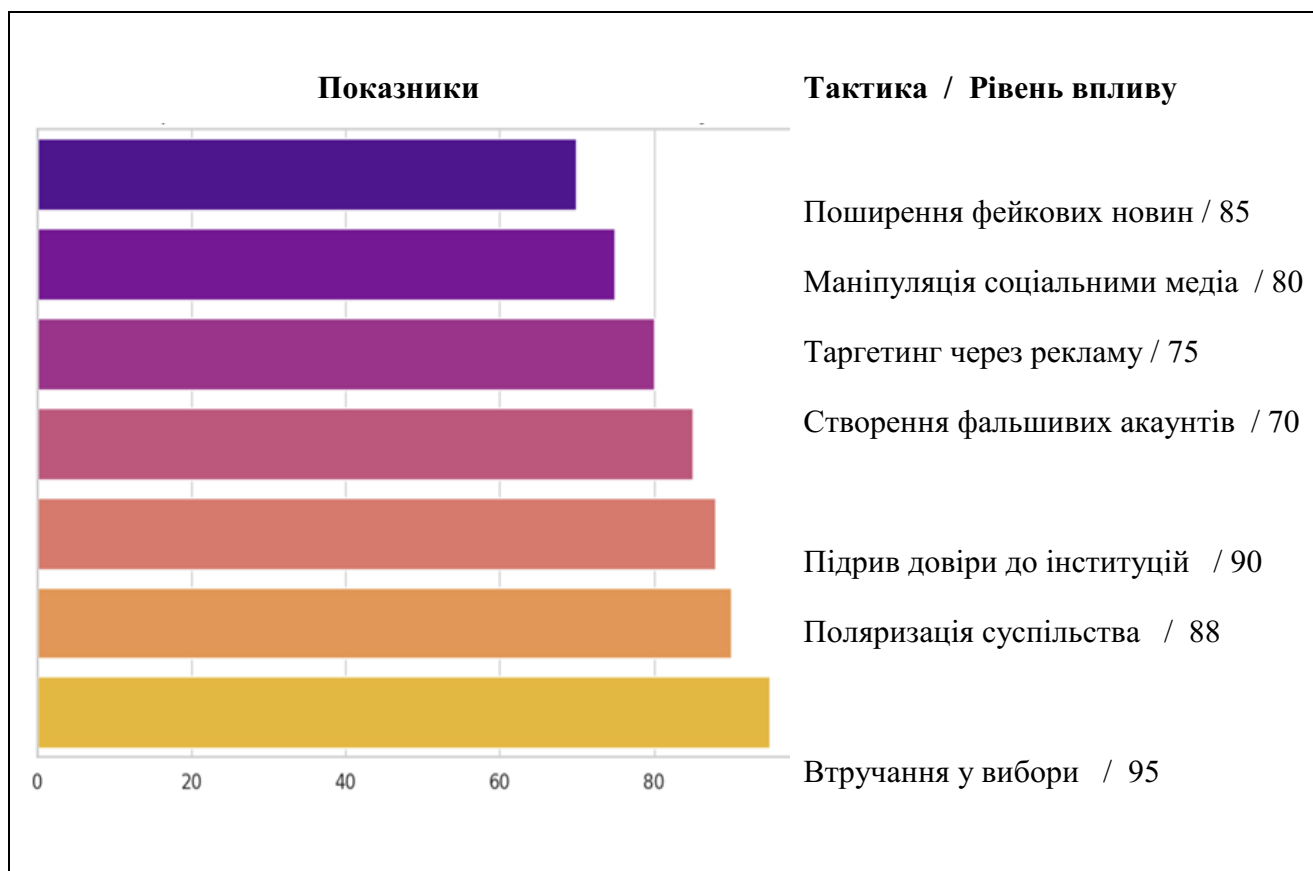


Рисунок Д6 б. Частота використання методів політико-ідеологічної роботи у Збройних силах РФ. Динаміка впливу методів політико-ідеологічної роботи на моральний дух військових (оцінка за шкалою 0–100) (складено автором)

Продовження додатку Д



Рисунок Д7. Фокус політико-ідеологічної роботи у Збройних силах РФ (складено автором)

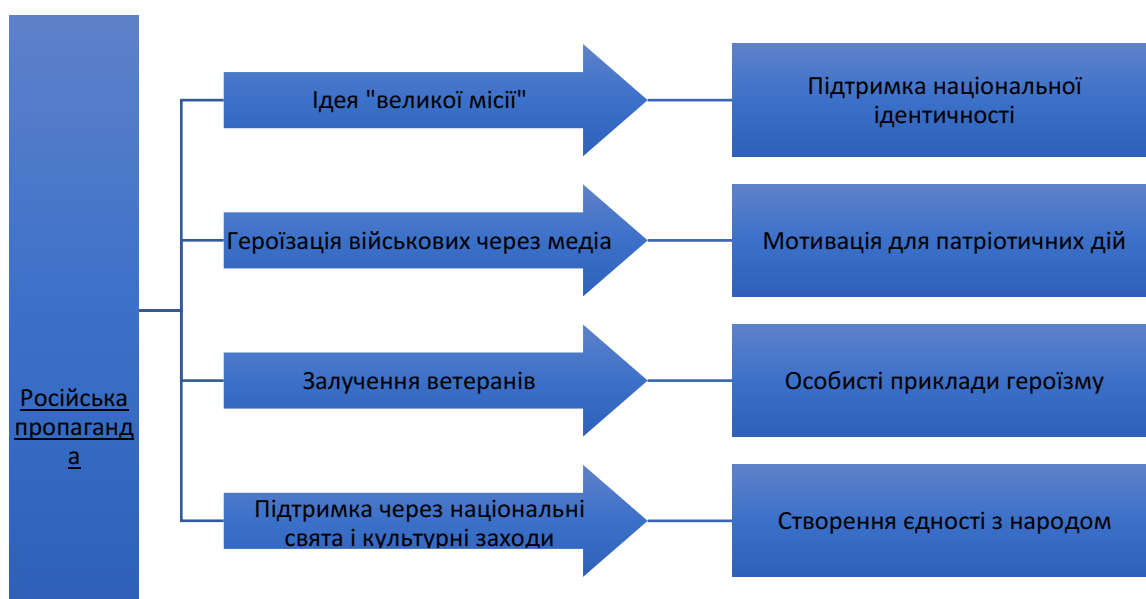


Рисунок Д8. Схема реалізації російської пропаганди серед збройних формувань РФ (складено автором з використанням [18; 20; 21; 31])

Продовження додатку Д

Контроль офіційних джерел	Інформація через фільтровані канали Лише офіційні заяви
Блокування альтернативних джерел	Заборона соціальних мереж
Підтримка ідеологічного контролю через символічні заходи	Патріотичні заходи
Розповсюдження офіційної інформації	Поширення пропагандистських матеріалів Створення позитивного образу військової служби

Рисунок Д9. Методи запобігання дезінформації військових РФ (складено автором(складено автором з використанням [18; 20; 21; 31])

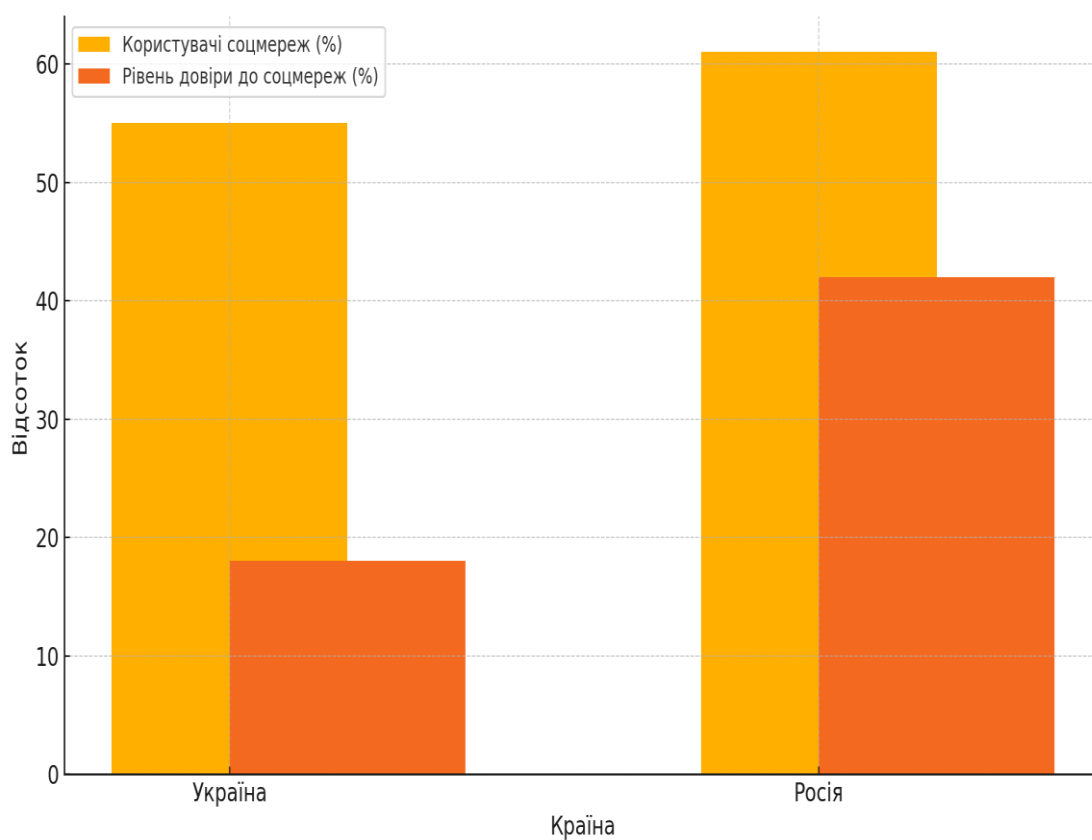


Рисунок Д10. Рівень користування та довіри серед населення(побудовано автором за даними Левада-Центр [691])

Продовження додатку Д

Д11. Вплив пропаганди на динаміку ставлення росіян до США, ЄС та України в період 01.2014-01.2015.

Джерело: Левада-Центр : Международные отношения. 09.02.2015 [691]



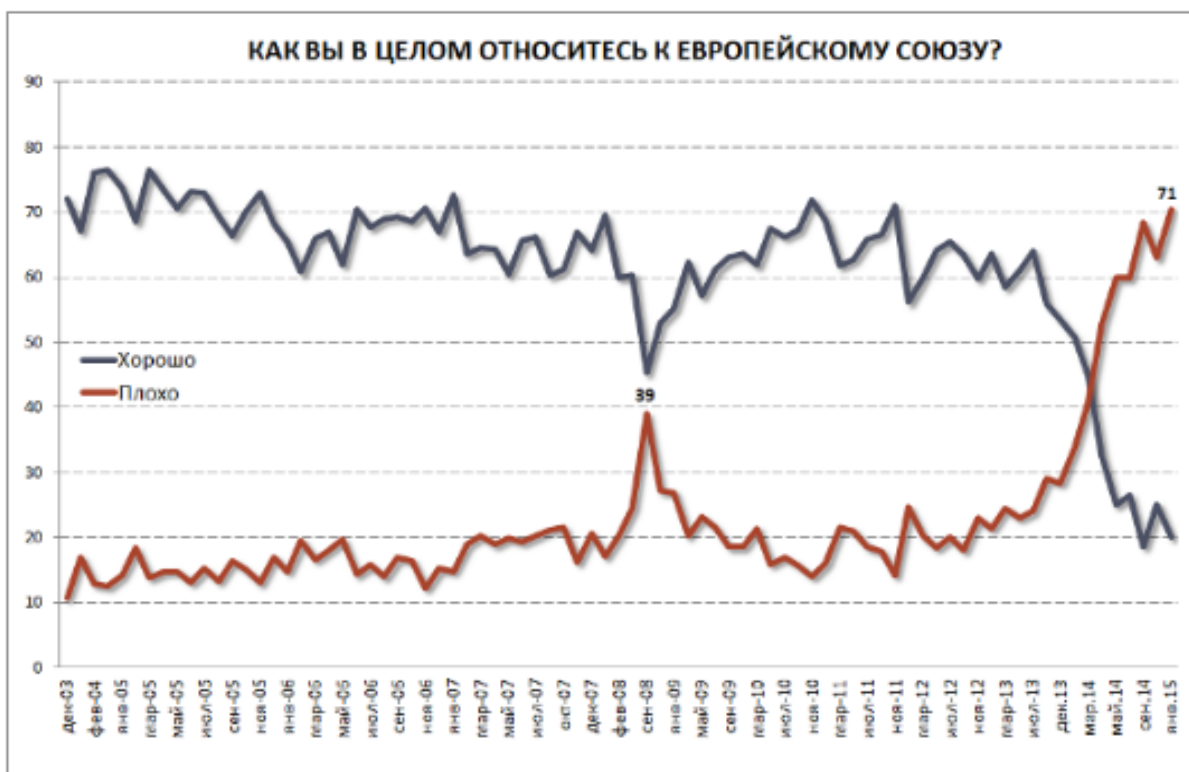
КАК БЫ ВЫ ОЦЕНИЛИ НЫНЕШНИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОССИЕЙ И США?

	янв.14	мар.14	сен.14	янв.15
Дружественные	4	2	2	1
Хорошие, добрососедские	4	4	1	1
Нормальные, спокойные	31	14	2	2
Прохладные	40	30	11	13
Напряженные	13	35	43	37
Враждебные	4	12	39	42
Затруднились ответить	4	4	3	4

Рисунок Д11 а. Динамка оцінок відносин між Росією та США

Продовження додатку Д

Продовження рисунку Д11. Вплив пропаганди на динаміку ставлення росіян до США, ЄС та України в період 01.2014-01.2015.



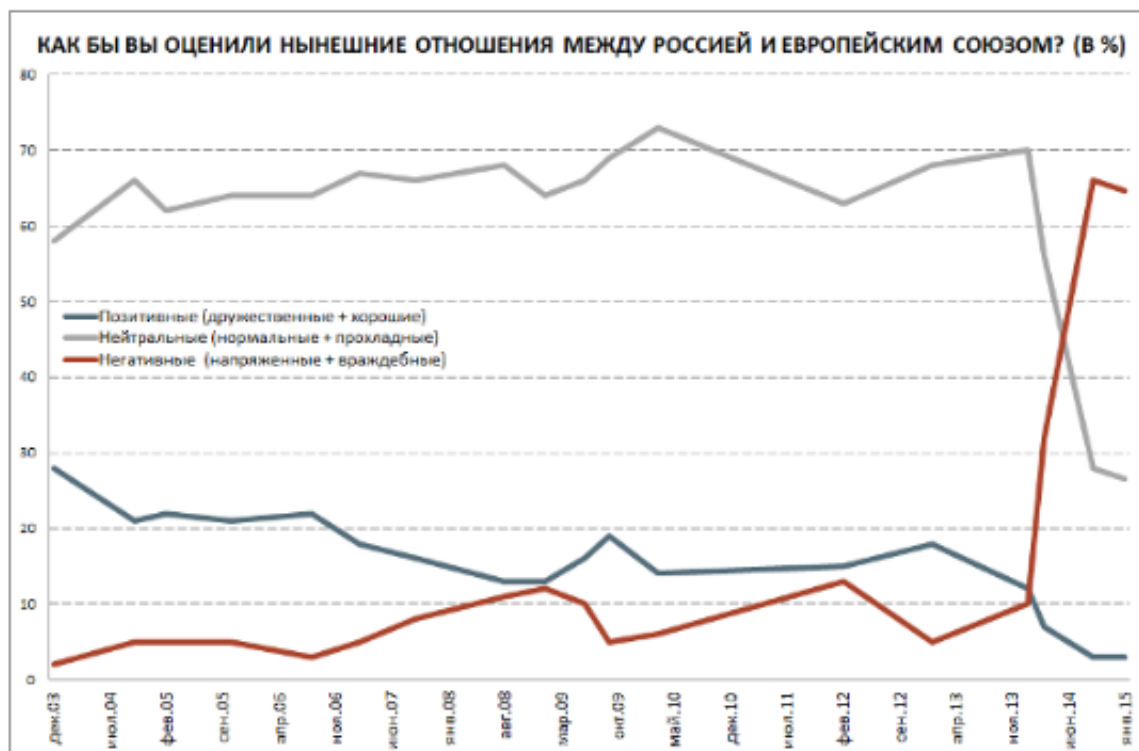
КАК ВЫ В ЦЕЛОМ ОТНОСИТЕСЬ СЕЙЧАС К ЕВРОПЕЙСКОМУ СОЮЗУ?

	янв.14	7-10 мар.14	21-24 марта 2014	май.14	июл.14	сен.14	ноя.14	янв.15
Очень хорошо	1	3	1	3	2	2	2	2
В основном хорошо	50	42	31	22	25	17	24	18
В основном плохо	30	35	38	38	33	45	41	43
Очень плохо	4	6	15	22	27	23	22	28
Затрудняюсь ответить	15	14	15	15	14	13	12	9

Рисунок Д11 б. Динамика оценок ставления до ЕС

Продовження додатку Д

Продовження рисунку Д11. Вплив пропаганди на динаміку ставлення росіян до США, ЄС та України в період 01.2014-01.2015.



КАК БЫ ВЫ ОЦЕНИЛИ НЫНЕШНИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОССИЕЙ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ?

	янв.14	мар.14	сен.14	янв.15
Дружественные	3	3	1	<1
Хорошие, добрососедские	9	4	2	3
Нормальные, спокойные	36	25	3	5
Прохладные	34	31	25	21
Напряженные	9	27	50	41
Враждебные	1	5	16	24
Затруднились ответить	8	6	4	6

Рисунок Д11 в. Динаміка оцінок відносин між Росією та ЄС

Продовження додатку Д

Продовження рисунку Д11. Вплив пропаганди на динаміку ставлення росіян до США, ЄС та України в період 01.2014 – 01.2015.



КАК БЫ ВЫ ОЦЕНИЛИ НЫНЕШНИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОССИЕЙ И УКРАИНОЙ?

	январ.14	мар.14	июл.14	январ.15
Дружеские	4	7	2	1
Хорошие, добрососедские	10	7	3	1
Нормальные, спокойные	26	12	6	2
Прохладные	31	14	8	9
Напряженные	21	43	39	33
Враждебные	2	12	40	48
Затрудняюсь ответить	6	6	2	5

Рисунок Д11 г. Динаміка оцінок відносин між Росією та Україною

Картосхеми



Рисунок-картосхема Е1. Етнічний та мовний склад населення України (відповідно до позначень на карті):

Етнічні українці: Здебільшого україномовні / Переважно україномовні (змішана зона) / Здебільшого російськомовні / Переважно російськомовні (змішана зона) / Русини (карпатські українці)

Етнічні росіяни: Райони з більшістю етнічних росіян / Райони зі значною часткою етнічних росіян

Інші етнічні меншини: Румуни / молдовани / Угорці / Болгари

Продовження додатку Е



Рисунок-картосхема Е2. Російськомовна пропаганда в закордонних публіках щодо потреб розподілу території України за етнічним складом

Історико-етнографічні регіони України (відповідно до нумерації на карті): 1 – Галичина

1a – Опілля 1b – Бойківщина 1c – Лемківщина 1d – Покуття 1e – Гуцульщина 2 – Волинь

3 – Поділля 4 – Закарпаття 5 – Західне Полісся 5a – Східне Полісся 6 – Бессарабія

6a – Наддніпрянщина 6b – Чернігово-Сіверщина 10 – Полтавщина 11 – Північна Слобожанщина 11a – Південна Слобожанщина 12 – Донбас 13 – Північне Придніпров'я

13a – Таврійське Південне Придніпров'я 14 – Північне Причорномор'я 14a – Таврійське Північне Придніпров'я 14b – Таврійське Північне Причорномор'я 15 – Крим 16 – Буджак

Джерело: Ethnic Vector Map Ukraine Stock Vector. Shutterstock (2014) [338]

Продовження додатку Е



Рисунок-картосхема Е3. Містифікація історії під час активування російської пропаганди в 2014 р.

Джерело: Новороссия на карте Российской империи 1800 года [850]



Рисунок-картосхема Е4. Новороссия в сравнении с "оккупированной американцами" частью территории.

Джерело [709]



Рисунок-картосхема Е5. "Исконно российские территории".

Джерело [668]